

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIV

Св. 1–2 (2013)

САДРЖАЈ

Чланци

О облицима фитонима <i>налеј</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ ТЕШИЋ).....	3
Именица <i>криза</i> у савременом српском језику (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ).....	13
Именица <i>учиџел</i> у лексичком систему српског језика (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ).....	29
Формирање дискурса основношколског уџбеника – законитости колокације и конкорданције (СЛАВКО СТАНОЈЧИЋ).....	45
О идентификовању логичког субјекта и његовом представљању у описним речницима српског језика (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ).....	75
О 'госту' и 'гостопримству' у језику и речнику српског језика (РАДОЈКА ВУКСАНОВИЋ).....	91
Фигуре хармоничног противуречја у изражавању средњошколаца (ЈЕЛЕНА СТЕВАНОВИЋ).....	103
О народској лексиси у Речнику САНУ (НАТАША МИЛАНОВ).....	121
Глаголи рађања у српском језику (лексичкосемантички аспект) (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	135

Прикази

Милош Ковачевић, <i>Грамаџичка џиџања српскога језика</i> (ДРАГАНА РАТКОВИЋ).....	151
Зборник радова <i>На џочецима модерне српске филологије</i> (АНА РАНЂЕЛОВИЋ).....	159
Зборник радова <i>Језик, књижевносџи, вредносџи: језичка исџираживања</i> (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	163

Чланци и расправе

УДК 811.163.41'373.22:58
811.163.42'373.22:58

МИЛИЦА РАДОВИЋ ТЕШИЋ
(Учитељски факултет, Београд)

О ОБЛИЦИМА ФИТОНИМА *НАЛЕП**

Рад представља покушај да се, уз додатну грађу из Речника САНУ, размотре варијанте фитонима *налеј* (*налијей*, *налиј*), који је синонимни народни назив за једну врсту биљке познате под називом „једић“. Анализира се порекло и стандардолшки статус облика.

Кључне речи: ботанички термини, синоними, народно етимологија, адаптација, рефлекс гласа јат.

0. Биљни род *једић* (*Aconitum* из фамилије *Ranunculaceae*) представља скуп отровних биљака за чије врсте у српском језику постоји више синонимних назива.¹ Његова врста *Aconitum napellus*² има (на српско-хрватском простору) и следеће народне називе: *волина*, *вучји чемер*, *драгољуб*, *једич*, *клобучић*, *крујиши*, *кујрис*, *љујишић*, *модри клобучић*, *модри налеј*, *налеј*, *налијен*, *налијей*, *налиј*. Остале врсте овога рода имају и друга различита имена.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Једић је дугогодишња зељаста биљка „чији кртоласти корен садржи отрован алкалоид аконтин, који се користи у медицини“ (Речник САНУ).

² Овај назив даје се у Флори Србије као синонимни и секундарни за *Aconitum pentheri* (Флора Србије 1, САНУ, Београд, 1992, 316).

Нас интересује народни назив *налеј*, који се појављује и у ликовима *налијеј* и *налиј*.³

1. Вук у Рјечнику има одредницу *налијен* за коју каже да је „некака отровна трава“, *eine Art Giftpflanze, herba quaedam venenata*, а реч је нађена у Дубровнику (одн. дубровачком подручју).

1.1. Скок под одредницом *налијеј* бележи да Миклошић⁴ има *налијен* за „*Art Giftpflanze*“, а као потврду за *налијеј* наводи Вука. Међутим, Вук у Рјечнику формално нема те одреднице.⁵

1.2. Рјечник ЈАЗУ под одредницом *налијеј* даје два значења а) „*ime biljki*“ и б) „*otrov uopće, t. j. ne samo od trave nalijera, nego i svaki drugi*“. Прво значење се потврђује претежно општим или терминолошким речницима (Дела Бела, Стулић, Матеић, Вук, Шулек), те и примером из пословица (Даничић). Под овим значењем наводи се и облик *налеј* „*biljka jedić, Aconitum napellus*“ из дела „Лековито биле у Србији“ од др Саве Петровића (Београд, 1883). Друго значење се потврђује са двадесетак потврда (прецизније 21); све су из дела дубровачких песника.

Што се тиче порекла речи, овај речник је изричит: „*iz tal. napello (s premetnutim glasovima p i l)*“. Напомиње се да поред *налијеј* има и облик *налиј*. Такође, Маретић у овом речнику констатује да се оба варијетета јављају и код дубровачких песника, „као и код других ријечи у којима је глас ’јат’“. Ипак, кад су у питању дубровачки песници, према наведеним потврдама у Рјечнику ЈАЗУ, већина њих има облик *налиј* (19), а само два пута (код М. Ветранића) јавља се форма *налијеј*. Претежност облика *налиј* потврђују и Гундулићеви примери: *Сред дубрав, ма лијеја, имају сѣан свуди змије љуне налија, звијери и скоји вас худи*. Или: *У уресну лијеју суду здржи налиј и смрји худу*, у којима се поред „икавског“ *налиј* јављају ијекавски облици других речи: „*лијеп*“ и „*звијер*“, што донекле упућује на закључак да

³ Називи *налеј* и *налиј* у Симоновићевом Ботаничком речнику везује се за две врсте рода *Aconitum*: *A. anthora* и *A. napellus*.

⁴ F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Веџ, 1886.

⁵ Занимљиво је да и Д. Симоновић наводи да Вук има одредницу *налијеј* и *налијен*, вероватно сматрајући да је *налијен* погрешка, па иза ње у свом Ботаничком речнику ставља упитник.

⁶ Т. Маретић је сам обрадио VII том Рјечника ЈАЗУ (1911–1916), у коме се јавља одредница *налијеј*.

се облик *налиј* није сасвим осећао као икавизам, или су се код дубровачких песника мешали икавизми и ијекавизми иначе.

2. Стање у старим хрватским речницима је донекле другачије.

Само облик *налиј* се јавља у Дела Белину и Матеићеву речнику; Стулић и Шулек имају оба варијетета: *налиј* и *налијеј*. Вуков облик *налијен* сматра се штампарском погрешком уместо *налијеј*. Облик *налеј* (као екавски) наводи се, али се не коментарише у Рјечнику ЈАЗУ.

2.1. С обзиром на факте које нуди грађа, речници показују склоност стандардизацији према ијекавским облицима, али не изостављају ни икавске ликове.

2.2. Ивековић–Брозов Рјечник хрватскога језика, који је штампан десет година (1901) пре Маретићевог VII тома Рјечника ЈАЗУ, наводи оба лика *налијеј* и *налиј*, упућујући их међусобно значењски, али без сигнализације о јатовском рефлексу. За облик *налијеј* аутори се позивају на Вуков облик *налијен* који према њима „*zaciјelo će biti štamparska pogreška mjesto naliјep, koji često dolazi u stariјeh pisaca a ima i u Stulića, i biće od Tal. nappelo*“.⁷ Под одредницом *налијеј* даје се пример из народних пословица:⁸ Тко је *vas med, razјedu ga*, а тко је *nalјep, gasplјuju ga*⁹, уз коментар лексикографа: „*biće nal’јep, naliјep; ili је акс. nálјep? isp. nálip*.“ Одредница *налиј* (са Даничићевим дугоузлазним акцентом) упућује се на *налијеј* уз коментар и потврде из (Даничићевих) пословица: „*u западном говору, ali i u јужном: Чувај се друга вухвенога к’о nalipa otrovnoga; Pusti zmiја nalip kad се рогје парит*“.

2.3. Ако посматрамо хронолошки, први су на метатезу *p – l* указали Броз и Ивековић, потом је то експлицитно потврдио Т. Маретић и затим П. Скок у Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика. Скок још тврди да *налијеј* семантички „*нема никакве*

⁷ Како Ивековић–Брозов речник, тако и остали речници после њега узимају Вуково *налијен* као погрешку. Међутим, могла би се ту ставити и једна ограда. Наиме, све потврде у тим речницима су узимане из писаних извора, а само је Вук забележио фитоним према ономе како је чуо у Дубровнику. Ако је тако чуо!

⁸ У корпусу Рјечника ЈАЗУ стоји: *Poslovice*, на svijet izdao Gj. Daničić, у Zagrebu 1871. Tu су štampane poslovice из rukopisa dubrovačkoga i zagrebačkoga (prvi је из svršetka XVII vijeka, а други valјada из prve polovine XVIII) i из dvije štampane knjige dubrovačke XVIII vijeka.

⁹ Ова пословица код Вука гласи: *Не буди мед да те разлију, ни јед да те расиљују*.

veze s *nalijepiti* nego je metateza (možda dalmato-romanska) od deminutiva *napellus* > tal. *napello*“.¹⁰

3. Симоновићев Ботанички речник, поред Вукова *налијен* (*налијеј*) и Шулекова *налиј*, као синонимне називе за ову врсту *једића* (*Aconitum napellus*) наводи и облик *налеј* (са потврдом Саве Петровића¹¹) и *модри налеј* (са потврдом из Ботанике београдског професора Косте Црногорца, из године 1882).

4. Шестотомни речник Матице српске даје ботаничку одредницу *налеј* ијек. *налијеј* с упућивањем на *једић* и с двама потврдама: (1) реченица из Маретићева превода П. Вергила Марона: *Тигрова љутих ... нема, ниј*’ *налијеј вара јаднике кад тјргају Араве* и (2) Ботанички речник Д. Симоновића.

5. Кад је у питању научна литература, о облицима *налеј* – *налиј* – *налијеј* писала је загребачка научница Нада Вајс, у чланку под насловом „Фитонимијске биљешке“¹², обрађујући фитонимијске елементе утврђене код Плинија, а који су се сачували у народним називима са домаћим рефлексима тих фитонима. Покушавајући да утврди правац којим су ти називи адаптирани у народним говорима, она је закључила да за Плинијев *Napus Brassica para* нема директних настављача, али има за деминутивну изведеницу *napellus*:¹³ „potvrde su brojne u romanskim jezicima ... a nalazimo ih i u gotovo svim sjevernotalijanskim dijalektima“ (236). Н. Вајс бележи – према Шулеку и Симоновићу – облике *налеј*, *налиј*, *модри налеј*, *налијеј* и Вуково непоузвано *налијен*. У чланку се наводи да је и у словеначком језику присутан облик *naler*.¹⁴ Вајсова даје коментар који иде у прилог закључка да су ликови *налиј*, *налијеј* и *налеј*, који се односе на веома

¹⁰ Свакако би било ризично доводити овај облик у везу са глаголом *налејити/налијејити*, где је једно од значења „добити заразну болест“. Постоји у Речнику САНУ хомографна одредница *налеј* ијек. *налеј* са регионалним значењем „паразитска болест; прилепчива заразна болест“, што је, на први поглед, тешко довести у везу са „отровом“ од биљке или којим другим. Али о томе ће још бити говора.

¹¹ Потврду од истог аутора дао је и Рјечник ЈАЗУ.

¹² Уп. N. Vajs, „Fitonimijske bilješke II“, *Rasprave Zavoda za jezik*, knj. 10–11, Zagreb, 1984–1985, 231–243. Први део овог чланка објављен је у *Raspravama zavoda za jezik*, књ. 8, 1984.

¹³ *Napellus* је иначе деминутив од *napus* = репа, због репастог корена (Vojin Gligić, *Etimološki botanički rečnik*, Sarajevo, 1954).

¹⁴ Према F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–II, Ljubljana, 1977–1982.

отровни род *Aconitum* и посебну врсту тога рода *A. napellus*, настали преметањем гласова *p* и *l*, тј. ради се о наслањању на латински назив *parus, napellus*. Она, дакле, не прихвата семантичко повезивање *налиј*, *налијеј* са глаголом *(на)лијејити*, сматрајући то параетимолошким наслањањем. Овакво етимологисање према глаголу заступао је Ф. Безлај,¹⁵ подржавајући нека претходна мишљења.

6. Да се различити варијетети овог фитонима провлаче кроз све српске (и хрватске) речнике, потврђује нам и најновији једнотомни Речник српског језика Матице српске (2007), који има облике *налеј* ијек. *налијеј*, са дефиницијом „врста једића“.

7. Као што се могло и очекивати, највише поузданих и конкретних података (како просторно тако и временски) о конкретнијој и новијој употреби датих ботаничких лексема, даје грађа (и лексикографска обрада) Речника САНУ.

Идентификација одреднице је дата у екавском облику *налеј* ијек. *налијеј*, са додатком датим у загради *наљеј*,¹⁶ оквалификованим као *некњ./ижевно/ ијек./авски/*. Испоређује се *налиј*, али без ознаке да је то (дијалекатски) икавски облик, што је неочекивано с обзиром на наведене екавске и ијекавске облике, а имајући у виду и методолошке пропозиције Речника који икавске ликове означава са *ик. дијал.* Појављују се два основна значења означена бројем. Прво је ботаничко, које се тиче једне врсте *једића* (*A. napellus*). Даје се 6 текстуалних и 7 потврда из речника, терминологија односно нетекстуалних потврда. Међу текстуалним потврдама, четири су са обликом *налеј*:

- Цвеће са трајним кореном и луком ... налеп (*Aconitum*) (Српске новине¹⁷ 1887, 1066).
- Отров им је био од лишћа и корена биљке налепа (*Aconitum napellus*) (Тихомир Ђорђевић, Наш народни живот, 104).
- Једић, Клобучић модри, Налијеп, Љутић ... [је] биљка врло отровна ... цвате тамномодро (Наше љековито биље, Загреб, 10).
- Беху [стреле] намазане биљним отровом, који се ... справљао од лишћа и корења налепа (*Aconitum napellus*) (Јован Радонић,

¹⁵ Уп. Bezlaj, II, 213.

¹⁶ Дати лик потврђује дефиниција: Наљеп [је] отровна биљка ... *aconitum napellus* (А. Вуковић, Народна ветеринарска терминологија, Београд, 1939).

¹⁷ Речничку скраћеницу овде дајемо са пуним именом ради јасније транспарентности ауторства података.

Историја Срба, 146). Најважније су отровне биљке ... разне врсте ... кукурека и једића или налепа (Владимир Ђорђевић, Сточарство, 156).

▪ Наљеп [је] отровна биљка ... *aconitum napellus* (Антоније Вуковић, Народна ветеринарска терминологија).

Остале нереченичне потврде су: Вук, Српски рјечник; Богослав Шулек, Југославенски именик биља, 255; Јулије Адамовић, Француско-хрватски рјечник, 7; Ђорђе Радић, Наше отровне змије и биљке, 67; Сава Петровић, Флора околине Ниша, 125; Хрватско Загорје, Збирка речи Јована Борјановића; Драгутин Симоновић, Ботанички речник. Као што видимо, аутори Речника САНУ су се определили да дају не само 5 пуних потврда него (супротно пропозицијама од довољних, заправо препоручених, 6) и још 7 потврда без текста, дакле, укупно 12, што нимало није случајно.

Како смо напред истакли, постоје јасна семантичка подударана између назива биљке и њена отрова (што је честа појава код многих биљака не само код нас него и у европским језицима уопште).¹⁸ У Речнику САНУ се појављују два секундарна значења дата под словним тачкама – **а.** „отров (обично добијен од биљке налепа, једића)“ и **б.** „стрела чији је врх премазан отровом“. Значење под **а.** потврђено је једним примером:

▪ За отров у нашем језику ... има ... три речи: јед, чемер и налеп (Ђорђевић Тихомир 13, 104), а значење **б.** такође једним примером од истог аутора:

▪ Отровно оружје међу Словенима се помиње врло рано ... они су имали стреле које су биле умочене у јак отров. Такве стреле називане су налеп. Најчешћи отров им је био од лишћа и корена биљке налепа (*Aconitum napellus*) (И., 104).

Речник САНУ даје и пословицу из Даничићевог издања *Poslovisa*, коју смо већ видели да је употребљена и у Броз–Ивековићевом Рјечнику. Она свакако хронолошки не припада модерном језику, јер је Даничић примере узимао из старих (поглавито дубровачких) рукописа XVII и XVIII века, па јој и није место у Речнику САНУ.¹⁹

8. Намеће се неколико питања везаних за различите облике овог фитонима.

¹⁸ Уп. Вајс 1984–85: 237.

¹⁹ Осим тога, у цитираној пословици погрешно се појављује глагол *расиљају* место *расиљују*.

8.1. Прво, ако прихватимо преовлађујући став (од Маретића, Скока па даље у српско-хрватским речницима и литератури) да је у питању метатеза *й* (*p*) и *л* (*l*) латинског деминутива *napellus*, тј. директна адаптација латинског облика, онда не можемо говорити о рефлексима јата него о различитим адаптацијама стране речи, које су извршене по моделу речи екавско/ијекавско/икавских облика.²⁰ У том случају, не би требало те облике идентификовати у српским речницима као екавско-ијекавске варијетете, него мање распрострањен облик *налијей* упутити на (у српском) распрострањенији *налей*.

8.2. Друго, ако бисмо прихватили тумачење да је у питању семантизација према глаголу *налейиши* (какав став, према Н. Вајс 1984–85, заступа Безлај и др.), макар да је реч и о погрешном народном етимологисању, могли би се онда ови варијетети посматрати као облици са рефлексом јата, у крајњем случају настали наслањањем на нека секундарна значења.

8.3. Поставља се затим питање да ли постоји икакав опипљив основ да семантизам иде у том правцу.

8.4. Три нас ствари, додуше – не сасвим убедљиве – могу навести на тако нешто. Једна се тиче значења које је у Речнику САНУ дато под тачком **2. б.** „стрела чији је врх премазан отровом“, а настало је метонимијским преношењем. Према Т. Ђорђевићу, Стари Словени су имали стреле које су биле умочене у јак отров који су звали *налей*, а отров је био од ове биљке. Није реч о лепљењу, али јесте о „премазивању“, конкретније, умаче се *вршни део* стреле. Доиста је удаљена семантичка нијанса „лепљења“ која би послужила за народно етимологисање.

На другу семантичку подлогу, такође не нарочито уверљиву, наводи нас једна друга лексема. Наиме, постоји у језику покрајинизам *налей* ијек. *наљеј* и *налеја* ијек. *наљеја*, чије је једно секундарно значење (у Речнику САНУ под т. 3. означено као мед. покр.): „паразитска болест; прилепчива заразна болест“, а друго, такође удаљено, које би се евентуално могло довести у везу са „отровом“ је дато под

²⁰ У српском језику нису ретки случајеви да се на сличан начин адаптирају стране речи. Нпр., реч *гусџијерна* (лат. *cisterna*) појављује се у облицима *гусџијерна* – *гусџирна* – *гусџерна*, али се ни за једну не наводи да су то ијекавски, екавски или икавски облици. То исто имамо и код облика *цисџијерна* – *цисџијерна*. Грцизам *манасџир* (грч. *monasterion*) појављује се и као *манасџијер*.

т. 2. „невоља, несрећа, покора, зло; јад, беда“.²¹ То су слабаши семантички трагови који се, бар метафорички, могу довести у неку даљу везу са ботаничким називом *налеј* одн. „отровом од те биљке“ са општом семантиком глагола *(на)лејити*, јер као што се човек ненадачно зарази болешћу, тако исто и тровањем страда.²²

Трећу копчу са глаголом *налејити*, можда најчвршћу, треба тражити не према примарном значењу овога глагола, него према секундарном, које је у Рјечнику ЈАЗУ дато као б) „*nagaziti, nagraisati*“ ... „*kad čovjek nagazi na kakvo zlo, može mu se činiti, kao da se prilije-rio za nj*“ (уп. код Вука пословицу: Налијепио негђе. Нагазио на зло, добио болест). То је значење у Речнику САНУ дефинисано „лоше проћи, настрадати, награбусити, надрљати“ и потврђено са 6 употреба. Чини се да између „настрадати, награбусити“ и „отровати се налепом“ може да се успостави семантичка нит.

9. Из изложеног се може закључити да обимнија и новија грађа показује да је облик *налеј* у српском језику једнако често присутан, као и *налиј*, *налијей* код старијих (дубровачких) писаца. То наводи и даље на размишљање о правцима настанка ових трију ликова. Најверљивије нам изгледа да су ови облици могли настати заправо у к р ш т а њ е м – према латинском *napellus* (метатезом *p* и *l*) – на једној страни – и према облицима са секундарним рефлексом гласа јат, аналогно према глаголу *налејити* у једном од његових пренесених значења – на другој страни. У том случају, ни српски речници нису направили превид кад су ове облике идентификовали: *налеј* ијек. *налијей*, тј. са рефлексом јата.

²¹ Није без важности да подсетимо на већ цитирани пример Т. Ђорђевића: *За отров у нашем језику ... има ... три речи: јед, чемер и налеј*.

²² Речник САНУ доноси и глагол *налијити* са значењем „страдати, настрадати“: *Кад неко учини неком зло, ња га овај мане, не њужи га, каже му: „ће га налијити од другога“, њј. наћи ћеш на њаковога који ти неће ојросити* (Заглавак, Србија, Цветковић М.). Ризично би било овај глагол доводити у везу са обликом *налиј* који има значења дата под *налеј* (тј. биљка једић и отров од те биљке). Истина, за ову одредницу (која се не квалификује као икавизам) дато је шест примера (од којих се пет односи на отров), а међу њима је само један са српске територије: *Чувај се друга ... (лукавога, неискренога) к'о налија отровнога* (Јован Миодраговић, Народна педагогија у Срба, Београд 1914).

РЕЧНИЦИ И ЛИТЕРАТУРА

- Vajs, Nada, *Fitonimijske bilješke II*, Rasprave zavoda za jezik, knjiga 10–11, Zagreb, 1984–85, 231–243.
- Gligić, Vojin, *Etimološki botanički rečnik*, Sarajevo, 1954.
- Даничић, Ђура, *Рјечник из књижевних сјарина српских*, I–III, Београд [Биоград], 1863–1864.
- Iveković, F. – Broz, Ivan, *Rječnik hrvatskoga jezika*, II, Zagreb, 1901.
- Караџић, Вук Ст., *Српски рјечник*, Беч (Vien), 1852.
- Miklosich, Franz, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Веџ, 1886.
- Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–2010.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880–1976.
- Симоновић, Драгутин, *Боџанички речник*, САНУ, Београд, 1959.
- Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974.
- Флора Србије*, I–IX, САНУ, Београд, 1070.

Summary

Milica Radović Tešić

ON FORMS OF PHYTONYM *NALEP*

Author is examining the folklore term of the phytonym *nalep* and its forms *nalijep* and *nalip* in Serbian and Croatian dictionaries. Older dictionaries, including the scholarly literature also, consider these forms as an adaptation of the Latin term *napellus*, i.e. Italian *nappello*, which originated by the metathesis of two phonemes [p] and [l]. More recent Serbian dictionaries identified these terms as ekavian–ijekavian forms. In paper, author formulates the hypothesis according to which one may mention the hybridization of the metathesis and the folklore etymological reliance on a secondary meaning of the verb *nalepiti* (“to glue on”).

ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ИМЕНИЦА *КРИЗА* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се анализирају граматичке, лексичке и текстуалне карактеристике именице *криза*. Ова именица се одређује као „кључна реч актуелног тренутка“.

Кључне речи: криза, лексикографија, кључна реч, синтагма, творбено гнездо.

Српски рјечник Вука Стефановића Караџића из 1818. године не бележи именицу *криза*.

У Ђисаловићевом *Речнику сѣраних речи* (Ђисаловић 1928) међу осам хиљада одредница налази се и именица *криза*: „**криза** г. одсутан обрт; опасне прилике“.

У Бакотићевом речнику (Бакотић 1936) наводе се три значења ове речи:

КРИЗА, ж (од грч. krisis), 1. промена на боље или на горе која нагло дође у току извесних болести; 2. критично стање које се појављује у пословима, у трговини и индустрији, у привреди, у финансијама; 3. у *драми*: врхунац у расплету догађаја драме.

И у Московљевићевом речнику (Московљевић 2000), први пут објављеном 1966. године¹, ова именица има три значења:

* Рад је написан у оквиру пројекта *Оџис и сѣандардизација савременог српског језика* (178021), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Прво издање појавило се под називом *Речник савременог српскохрватског књижевног језика, с језичким савѣћником*. Убрзо по објављивању

криза ж (грч. krisis) **1.** тренутак болести кад се очекује бољитак или погоршање. **2.** фиг. опасно стање у привреди, обично после периода напретка. **3.** тешко стање у неком послу, односима.

Слична значења наводе се у трећој књизи Речника МС, објављеној 1969. године:

криза ж грч. **1.а.** врло тешко стање. ... **б.** екон. периодична појава у капиталистичкој привреди која се очигледује, испољава у хиперпродукцији робе, а што има за последицу смањење производње и незајошленоси. ... **2.** мед. преломно стање у току болести после кога настаје побољшање или погоршање болести. ... **3.** осетљива несигурност, оскудица чега. ...

Најкомплекснији речнички чланак, с најпрецизнијим семантичким идентификацијама, разумљиво, доноси Речник САНУ:

криза ж (грч. krisis) **1.а.** уопште тешко, рђаво стање; ситуација, обично прелазна, која доводи у опасност даљи опстанак, развој нечега. ... **б.** екон. тешак периодични поремећај у капиталистичкој привреди, у процесу капиталистичке репродукције, који се испољава у хиперпродукцији робе, што има за последицу пад цена и вредности капитала, незајошленоси, смањивање кредити и инвестиција, пројављивање малих предузећа, банака и сл. ... **в.** пол. испољивање непријатељских ставова, заштитности у међународним односима; рђаво, несређено политичко стање у једној земљи. ... **г.** оскудица, несигурност нечега. ...

2. тешко душевно стање, узнемиреност, душевни немир, обично праћен болом, паником. ...

3. мед. одсудан, преломан тренутак у току болести, после којег настаје побољшање или погоршање болесничког здравственог стања. ...

4. књиж. врхунац заплета у драмској радњи, кулминација драмске радње. ... (Речник САНУ 1978)

И Речник МС и Речник САНУ економску кризу везују за капитализам². Мада је врло вероватно да ни социјалистичке привреде ни-

је забрањено и уништено, тако да је свега тридесетак примерака дошло до корисника.

² Речници руског језика објављени у совјетско доба економску кризу такође везују искључиво за капитализам: „Периодическое наступление в капиталистической экономике явление перепроизводства товаров, ведущее к разорению мелких производителей, к сокращению производства и к усиле-

су биле имуне на кризу, сужавање значења у овим речницима не може се сматрати за мањкавост. Владајућа (и једина дозвољена) партија у социјализму сматрала је да је економска криза својствена капитализму као систему, да капитализам нужно ствара кризу, па су се уместо именице *криза*, када је било речи о социјалистичкој привреди, користили разни еуфемизми.

Пошто емигрантске публикације нису биле укључене у грађу за израду ова два речника, а лингвисти се баве језиком а не економијом или политиком, лексикографско ограничавање економске кризе на капитализам било је неминовно.

Почетком осамдесетих година прошлог века, након Брозове смрти, ситуација се донекле мења па се све чешће говори о кризи и у социјализму. Облици испољавања економске кризе у капитализму и социјализму, поготово „реалном“, совјетског типа, нису исти³.

У једнотомном речнику српског језика Матице српске, објављеном 2007. године, економска криза више није ограничена само на капитализам:

криза ж ... а. тежак поремећај у економији, привреди (нпр. немогућност пласмана робе, пропадање предузећа и банака, смањење или прекид инвестиција, незапосленост и др.) (РСЈ 2007).

Данас именица *криза*, не само у српском језику⁴, спада у „кључне речи актуелног тренутка“. Термин⁵ је у језичку науку увела

нију безработицы (Ушаков 1936); „2. Экон. Периодическое относительное перепроизводство товаров в капиталистическом обществе, ведущее к расстройству экономической жизни, к безработице и нищете трудящихся“ (СРЯ 1983).

³ „Българският икономически дискурс от недалечното минало познава и дефицитната криза, чието проявление е недостиг на стоки и услуги и може да се определи като социјалистически тип криза“ (ц. Атанасова 2010: 123).

⁴ „Сегодня среди ключевых слов текущего момента – *кризис*, это, думается, ни у кого не вызовет сомнений“ (ц. Шмелева 2009: 63); „Думата *криза* като езикова репрезентација на икономическото понятие „криза“ става исклучително актуална в началото на 2008. г., при това не само в българският език“ (ц. Цонева 2010: 56); „Самата дума *криза* без съмнение е една от ключовите думи на нашето време и като всяка ключова дума има различни важни характеристики“ (ц. Цонева 2009); Каминска и Шмелова уводе и термин *кључна синџага актуелног тренутка*: „Отдавая себе отчет в том, что в такой массе найдется множество случайных соседств этих слов в разных текстах, следует всё же признать, что *конец гламура* становится ключевым

Т. В. Шмелова пре двадесетак година (Шмелева 1993). Обележја која реч мора да поседује да би се могла назвати кључном, како наводи Шмелова, тичу се три аспекта постојања речи – текстуалног, лексичког и граматичког.

Текстуални аспект се испољава у фреквентности коришћења речи, поготово у новинским насловима, као ударном месту текстова масовне комуникације: КРИЗА ЗАПАДНОГ МОДЕЛА (Политика, 2012), КРИЗА НИЈЕ ГОТОВА (НИН, 2013), ПРОМЕНЕ И КРИЗА НА ВОЛСТРИТУ (НИН, 2008), САНКЦИЈЕ И ЕКОНОМСКА КРИЗА (Блиц, 2013), КРИЗА НА КОСОВУ (Курир, 2013), МЕРКЕЛ: ДУЖНИЧКА КРИЗА У ЕВРОПИ ЈОШ НАЈМАЊЕ ПЕТ ГОДИНА (Блиц, 2013), ТЕШКИ МАЉ КРИЗЕ (Политика, 2012).

Ове речи постају објекат масовне језичке рефлексije, појављује се мноштво исказа-дефиниција типа *X – то је...* или *X – то није...*

Лексички параметри речи – њена синтагматика и парадигматика – мењају се, првенствено ширењем могућности њене метафоричке употребе, модификују се синонимски и антонимски односи⁶.

Статус кључне речи побуђује активирање деривационог потенцијала – појављују се нови деривати, шири се сфера њихове употребе и семантика (Шмелева 1993, Шмелева 2009). Једини деривати забележени у описним речницима српског језика јесу придев *кризни*, именица *кризица* и глагол *кризира̑ти*:

кри̑зни̑, -а̑, -б̑ који се односи на кризу, који је у вези с кризом, захваћен кризом (Речник САНУ).

кри̑зица (кри̑зица) ж дем. од криза (Речник САНУ).

кри̑зира̑ти, кри̑зира̑м, 3. л. мн. кри̑зира̑ју несврш. [в. криза] фам. бити у кризи, пролазити кроз кризу (обично о наркоманима у току одвикавања) (Клајн и Шипка 2008).

сочетанием текущего момента, если ввести и такое понятие“ (ц. Каминская, Шмелева 2009).

⁵ У литератури се срећу и други термини: „Социальная значимость называемого им понятия относит слово *кризис* в группу самых актуальных слов, которые обозначаются в современной лингвистике по-разному – как коммуникативно важные слова, слова-шлягеры, лексические доминанты, ключевые слова“ (ц. Цонева 2012: 127).

⁶ О метафори природне силе у концептуализацији светске економске кризе в. Силашки и Ђуровић 2011.

Интересантно је да све три речи нису забележене ни у једном дескриптивном речнику. У Бакотићевом и Московљевићевом речнику нема ниједног деривата. У Речнику МС и РСЈ 2007 забележен је придев *кризни*, у Речнику САНУ – *кризни* и *кризица*, у Клајн и Шипка 2008 – *кризни* и *кризирајћи*.

Речници нових речи бележе само једну синтагму – *кризни штаб* (Клајн 1992) и један дериват – *кризирајћи* (Оташевић 2008).

Број деривата данас је врло велики. Придеви *послекризни*, *послекризни*, *послекризни*, *послекризни* показују да се криза данас доживљава као нешто веома важно, па се живот дели на период пре ње и после ње (деценијама је главни међаш био рат па се живот делио на предратни и послератни).

послекризни: Урушавање и анемичан послекризни опоравак овог сектора, који је свугде „локомотива“ која вуче целу националну привреду, био је велики удар на економску сигурност Американаца, јер су некретнине све до кризе биле главни и сигуран чувар иметка и гаранција стандарда, да би се у последњих пет година то претворило у фатаморгану (Политика, 2012); Када је криза окончана, организација се суочава са потребама ревитализације у послекризном периоду (И = интернет, 2011); „Послекризна ера не би требало да буде као преткризна ера“, указао је оснивач и директор Форума Клаус Шваб (Блиц, 2011).

посткризни: Економски саветник премијера Србије Јуриј Бајец каже да је припремљен нови посткризни модел економског раста и развоја Србије (Блиц, 2012); Предложен нови посткризни модел раста и развоја у коме кључно место треба да имају индустрија, пољопривреда, инвестиције и извоз (Школа бизниса, 2011); Посткризна обнова економије уз истицање у први план иновационих фактора раста главни је задатак странке парламентарне већине „Јединствена Русија“ (И, 2009).

наконкризни: Ко зна, можда то буде први наконкризни потез наше премијерке (И, 2010).

преткризни: Обим светске трговине је у децембру 2010. први пут премашио преткризни ниво, док је годишњи промет повећан за рекордних 15,1 одсто (Политика, 2011); Као доминантна прича и даље се гура објашњење да је преткризни период био нормалан, макар у смислу обрасца раста у реалној економији (Нови Репортер, 2011); Примена основних постулата кризног менаџмента ... на систематски начин припрема фирму да уочи преткризна стања и свесним поступцима избегне кризни удар у целини (Бранислав Машић: Стратегијски менаџмент, Београд, 2009, стр. 443).

прекризни: Најбољи прогностичар познијих тешкоћа су били прекризни спољни дефицити, а не они фискални (НСПМ, 2011); Робни промет 2011. године је постигао прекризни ниво, те износи 30 милијарди долара (И, 2012); То надаље значи, да криза пружа могућност да се успостави нова равнотежа, виша или нижа у поређењу са прекризним стањем (Политика, 2012).

међукризни: Истраживања су показала да се у оквиру тих међукризних интервала јављају и краћи међурецесивни циклуси (И, 2012).

унутаркризни: Сви унутаркризни фактори остају. Тим пре што су врло активне снаге радикалног ислама, које делују са суседних територија (И, 2011).

докризни: Кад је реч о ефектима девалвације и строге фискалне политике, треба указати и на пример мале прибалтичке републике, Летоније, која је у периоду 2009–2011. обавила жестоку буџетску консолидацију, очувавши курс своје валуте – лата – према евр на докризном нивоу (Глас јавности, 2012); Темпо индустријске еволуције уско је повезан са стањем енергетике, зато обнова докризног обима индустријске производње у земљама Централно-Источне Европе (ЦИЕ) могућа је само под условом повећавања техничког енергопотенцијала и одрживог раста показатеља производње електричне енергије (Глобус, 2009); А то што је Русија прва земља у којој су берзански индекси надмашили докризни период за нашу јавност није битно, као што је то рецимо 2008. био случај када су ти исти индекси падали (И, 2011).

Размере кризе представљене су бројним дериватима:

мегакриза: Peak oil (тј. раст цена нафте као последица приближавања ПО) није крив за постојећу финансијску кризу (није ни битно). Колико дуго ће трајати ова тренутна криза? Да ли можете да сагледате спајање ове кризе (боље да је назовемо кризице) са кризом која ће директно бити последица ПО (опадање производње и раст цена...)? Колико ће та мегакриза трајати? (И, 2008); Иако ће свој део у наговештају доласка Новог доба свакако одиграти и еколошке катастрофе и промена климе, као нешто што нас упозорава, а непосредно нам је видљиво, од пресудног ће значења ипак бити криза савременог човечанства, мегакриза Модерне која је узнемирила људе можда онако како су били избезумљени и неоријентирани почетком Новог века (И, 2013).

мегакризни: И тако Србија свечано и радно упловљава у годину 2009, унапред проглашену мегакризном (И, 2008).

суперкриза: Суперкриза на помолу! /наслов/ Свету до краја ове године прети највећа економска криза, већа и од оне која се десила 30-их година прошлог века, предвиђају британски и амерички аналити-

чари (Курир, 2011); У догледној будућности – нова суперкриза (И, 2009); Поједини сматрају да би нова суперкриза изазвала више ратова, а неки не беже чак ни од тога да прогнозирају трећи светски рат (Курир, 2011).

кризетина: Реално, нико нормалан не би желео сада да влада, када је у току ова кризетина (И, 2012); А док та кризетина не прође они ће, нормално, наставити да гуле сиротињу рају јер се, руку на срце, у то најбоље и разумеју (Етна, 2011); Црна Гора нема приходе осим туризма, некретнине су прошле, цене падају, још мало па ће тамо бити финансијска криза, али не криза већ кризетина (И, 2008).

велекриза: Разумем да је светска економска криза, почела у 16 сати и 36 минута. То разумем. Не разумем ... да је почела домаћа велекриза морала (И, 2008).

хиперкриза: Криза или боље хиперкриза идентитета средине као и жеља да се у њој чак пропагира национализам доводи људе до невероватних теоријских елаборација, притом збуњујући их у тој мери да трговачким манирима покушавају да нађу подршку како би и сами нашли какав такав ослонац да верују у оно у шта им је прилично сумњиво веровати (И, 2001); Нисмо се за ово борили!!! Хиперкриза морала и људког непамћења је на врхунцу! (И, 2009).

ултракриза: На глобалну економску кризу ми смо одговорили на свој оригинални, српско-хрватско-бошњачки начин: политичком ултракризом (Журнал, 2012).

кризица: Peak oil (тј раст цена нафте као последица приближавања ПО) није крив за постојећу финансијску кризу (није ни битно). Колико дуго ће трајати ова тренутна криза? Да ли можете да сагледате спајање ове кризе (боље да је назовемо кризице) са кризом која ће директно бити последица ПО (опадање производње и раст цена...)? Колико ће та мегакриза трајати? (И, 2008); Кризица или криза ... Високи представник међународне заједнице Валентин Инцко сматра да у Босни и Херцеговини постоји „кризица“. За разлику од њега, челници Републике Српске ситуацију у БиХ, због неколико закона које је Инцко донео, описују много драматичније (Данас, 2009); Дакле, све док они који оспоравају то право Србији и Србима не буду схватили да Србија и Срби имају итекако право на своје националне интересе, и не буду прихватили такву Србију ... они ће бити генератори криза и кризица на овом подручју (И, 2010).

миникриза: Такав оптимистички закључак се намеће после изјаве руског председника Владимира Путина који је дијагностиковао садашње британско-руске односе као – мини-кризу. Путин је дословно рекао да ће Русија и Велика Британија решити садашњу мини-кризу и да ће се односи те две земље нормално развијати (Вечерње новости, 2007); Дајући правце дебати, она ће уједно дати и правац и облик будућем току кризе. Аргумент да је англо-саксонски капитализам крив

већ је довео до покрета за строжим европским финансијским прописима, као и до мини-кризе у односима еврозоне са Британијом (И, 2012); Ирска је била у тзв. мини-кризи 2002. године, због америчке кризе е-компанија, и та криза је санирана. Међутим, талас глобалне кризе био је разорнији (Време, 2010).

Борба против кризе произвела је три деривата, два придева и један прилог – *iproivкризни*, *anijикризни* и *anijикризно*:

противкризни: Држава чији чланови Владе проглашавају светску економску кризу за њену шансу, тврдећи: да ће због исте у Србију навалити стампедо инвеститора, да су владине противкризне мере нешто изузетно што свет до сада није видео, да ће упркос кризи бити привредног раста, а њен председник марљиво све то понавља (а не ради се о предизборној кампањи), изазива код посматрача са стране, у најмању руку, осећај неверице да је тако нешто могуће (НСПМ, 2009); Када се чита противкризни план Барака Обаме, стиче се утисак да је то просто нови програм новог председника, о правцу развоја земље (И, 2009); Према Рио Новости Русија је издвојила из резерви 10 трилиона рубљи (340 милијарди долара) као противкризни пакет што представља скоро целокупан руски буџет (И, 2008).

антикризни: Лимитирање максималног износа плате коју могу да приме директори јавних предузећа и агенција биће једна од антикризних мера (Блиц, 2012); Представници Владе Србије предочили су јуче синдикатима и послодавцима сву тежину ситуације у којој се земља тренутно налази, али и антикризне мере које ће омогућити да ту ситуацију преживимо (Политика, 2012); Потребна антикризна влада (Глас јавности, 2012).

антикризно (прил.): Да би се остварио такав резултат тешко да смо се могли понашати антикризно, што би било логично у овом времену (Дан, 2011); Можемо ли са њима да делујемо антикризно? Намена ПИ је иновативност, искоришћавање вредности у подацима, тражење конкурентних предности, резерви (И); Да би то изборили нијесмо се могли понашати антикризно, чак шта више наш буџет је растао за износ путовања ка далеким европским дестинацијама (Арена, 2011).

Именица *кризолог* појавила се још осамдесетих година прошлога века. Коришћена је пејоративно за интелектуалце који су почели да указују на постојање кризе и у социјалистичком друштву. Данас је ова именица стилски неутрална и означава научнике који проучавају кризу.

кризологија: Кризографија и кризологија кризе америчке антропологије, изазване превасходно ванантрополошким мишљењем и редуковањем антропологије на етнографију, састојала се из уочавања ви-

ше различитих аспеката приписане кризе или чак из више „криза“ америчке антропологије (Иван Ковачевић: Антропологија између сцијентизма и дисолуције, Београд, 2010, стр. 157); Нико није предвидео слом социјалистичких друштава. Стипе Шувар уводи појам кризологија за друштвене науке које почињу 80-их да наговештавају кризу (Јелена Јанковић: Теорије о друштвеним променама, скрипта); Ако се успе у „заоштравању“, успеће се и у борби против наведеног, каже нам лекција из предмета „Кризологија и катастрофологија деведесетих на простору Бивше Југославије & Западног Балкана“ (И, 2008).

кризолог: Културолог, феноменолог и кризолог Ратко Божовић је и у овој новој књизи „фрешких“ текстова колумнистички брзо реаговао, као „вапијући у пустињи“ (И); Његово дело Друштвене неједнакости и модерно друштво (1974) и већи број његових радова који већ у наслову садрже појам „криза“ донели су му, као и другим његовим колегама, етикету „кризолога“ (Република, 2007); Као да је Кангрга заборавио своје примедбе поводом Шуваревог избора за редовног професора, Бијелу књигу са листом „анархолибералних интелектуалаца“ на којој је Кангргино име обилато презентирано, на Шуварево поспрдно политичко обележавање колега који су аргументовано указивали на кризу југословенског друштва седамдесетих и осамдесетих година прошлог века као „кризолога“ итд. (Република, 2003).

кризолошки: Управо таква манихејска подела жели се наметнути као кључна подела савремене кризе у Србији. У њој се хуманизам, модерност и просветитељство/просвећеност појављују као основне реторичко-полемичке фигуре. Стога се поновно преиспитивање „просветитељског пројекта“ у савременом кризолошком дискурсу појављује не толико из разлога чисто теоријске природе, него више из разлога оправдавања, односно утемељења различитих погледа на свет у време евидентне легитимацијске кризе различитих практичних, а у коначном – из разлога оправдавања различитих политичких становишта (Филозофија и друштво, 2006); Поново јој се указује „епистемолошка шанса“ да се врати „великим питањима свога времена“ на начин који би отклонио суморне „кризолошке“ констатације (Филозофија и друштво, 2006).

Именица *кризографија* спада у индивидуалну творбу.

кризографија: Кризографија и кризологија кризе америчке антропологије, изазване превасходно ванантрополошким мишљењем и редуковањем антропологије на етнографију, састојала се из уочавања више различитих аспеката приписане кризе или чак из више „криза“ америчке антропологије (Иван Ковачевић: Антропологија између сцијентизма и дисолуције, Београд, 2010, стр. 157).

Одсуство кризе означава се придевима *бескризни* и *некризни*:

бескризни: Развијају се, истовремено, буржоаске концепције бескризног, хармоничног развоја капиталистичке привреде, посебно његовог приватног сектора (И); За то су се постарали управо југокомунисти, одржавањем „нормалности“ на апаратима и петрификацијом система који је ... само у својој тоталитарној форми могао бити бескризни. Свака надлазећа структурна криза – јачање терцијарног економског сектора, постојање конгломерата неподесних за „демократско“ самоуправљање, императив економске ефикасности наместо екстензивности – само је гурала елиту ка конзервативнијем решењу (И, 2012).

некризни: Тиме си савршени поданик јер си у бити лако поткупљив, јер ће ти, у некризна времена, лако уз већу плату продати беле бубреге за ове обичне (И, 2012); Да су нека друга, некризна времена, у делегацији би било бар 80 људи; овако, ова нејака шачица Срба имала је, поред навијачких, и радну обавезу да присуствује још једном звезданом тренутку председника (Е-новине, 2009); Није то, дакле, разлог, већ се финансијска криза овде прво и највидљивије сломила о леђа медија, посебно телевизија. Речју – ионако неразвијена привреда у кризи сигурно не даје довољно пара за рекламе, а телевизија има превише (чак и за некризно тржиште) и веома су скупе (И, 2010).

Именица *кризисте* је успео индивидуални експресивни дериват:

кризисте: Неко је остао на слободи уместо у затвору, некоме је Косово остало као дуговечно кризисте из кога се на већ увежбан начин стичу гласови (И, 2007).

Именицу *криза*, као „кључну реч актуелног тренутка“, карактерише и текстогеност – способност да продукује мноштво текстова (Шмелева 2009). О кризи, њеном настанку, узроцима, облицима испољавања, могућностима превазилажења и слично написано је протеклих година на хиљаде чланака, студија, књига. И сама реч *криза* постала је предмет бројних промишљања:

Реч криза ушла је у наше животе прво кроз негирање њеног постојања, затим преко тврдњи да њен карактер није трајан (очекивана корекција тржишта, рекли би трејдери) до изјава да се ради о глобалном феномену који ипак неће имати значајније ефекте на нашу малу и локалну економију. Временом, фазу порицања заменила је спознаја да реч „криза“ може да послужи као оправдање за пропаст сваке економске политике, укључујући ту и српску. Криза је заслужено добила статус највише истине која не захтева никакво даље објашњење и која је истовремено сама себи и узрок и последица ... Међутим први

пут имамо прилику да сусретнемо кризу за коју се чини да је нешто више од простог појма, кризу која представља готово жив ентитет, недоступан ограничениости наше спознаје. Тиме је изгледа понуђено једино сувисло објашњење због чега се нико није упуштао у њено дубље тумачење. Довољно је изговорити „криза“ и ствар је решена. Људи су већ временом научили да ту реч треба прихватити ћутке и без поговора, исто онако као што се на дар прихвата свилен гајтан, само да се не би увредио гост који нам га је чак из Стамбола донео на поклон (И, 2009);

И садашњу финансијско-економску невољу народ сматра као суд Божији, но не говори суд него криза. Да би невоља била умножена неразумевањем! јер док се изговарала разумљива реч, суд, знао се и узрок због кога је невоља дошла; знао се и Судија, који је невољу попустио; знао се најзад и циљ попуштене невоље. Чим је пак употребљена реч криза, реч неразумљива свима и свакоме, нико ништа не зна да објасни ни због чега, ни од кога, ни к чему? Само се тиме разликује садашња криза од криза, које су од суше или поплаве или рата или помора или гусеница или друге неке напасти (Владика Николај: Мисионарска писма);

Никада нам се реч криза није чинила тако блиска и уобичајена као што је то случај у последње две године. Гомила економиста и разних стручњака анализира, предвиђа, критикује, сумира и надасве живи од те речи, а њен узрок, утицај и будући след никад се нису нису чинили несхватљивији и неизвеснији (И, 2012).

У новинским насловима честа је формула *криза као...* Блиска је дефиницији јер се њоме истиче она страна кризе коју аутор сматра најважнијом: КРИЗА КАО ПРЕТЊА⁷; КРИЗА КАО КАПИТАЛИСТИЧКА ПРИЛИКА; КРИЗА КАО АЛАТКА ЗА ИЗГРАДЊУ ЕВРОИМПЕРИЈЕ; КРИЗА КАО ШАНСА; КРИЗА КАО УМИРАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ ДРЖАВЕ; СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА КАО АЛИБИ; КРИЗА КАО ИЗГОВОР ЗА ОТПУСТАЊЕ...

Комбинаторне могућности ове именице последњих неколико деценија су знатно увећане. Број синтагми с именицом *криза* је огroman, а многе од њих су веома фреквентне. Као илустрација, биће наведене неке од њих:

придев + криза: економска⁸, светска економска, глобална, политичка, спољнополитичка, војно-политичка, кредитна, дужничка,

⁷ Сви наведени примери нађени су на интернету.

⁸ Цитати нису навођени ради уштеде простора. За сваку од наведених синтагми лако је наћи десетине реченица, у различитим изворима, у којима су употребљене.

буџетска, финансијска, изборна, постизборна, уставна, фискална, аграрна, социјална, социјално-економска, енергетска, идеолошка, демографска, популациона, национална, цивилизацијска, хуманитарна, талачка, емоционална, психолошка, еколошка, нафтна, стваралачка, професионална, грчка, сиријска...

криза нечега: банкарског система, фискалног система, долара, ликвидности, компјутерске индустрије, идентитета, власти, савремене цивилизације, европске цивилизације, породице, морала, духовности, књиге, читања...

криза у: свету, еврозони, зони евра, Европи, Алжиру, региону, филмској индустрији, музичкој индустрији, агробизнису, сфери политике, односима Русије и САД...

криза унутар: Европске уније, Демократске странке, коалиције, система евра, еврозоне, владајуће коалиције, владајуће странке, владајућег политичког блока, исламске заједнице, струке...

криза на: Блиском истоку, северу Косова и Метохије, турско-сиријској граници, тржишту капитала, хипотекарном тржишту, Београдској берзи...

криза с(а) (+ инструментал): таоцима, евром, струјом, горивом, гасом, руским туристима, ценама хране, несташицом хране, Грчком, Техераном, државним дуговима...

криза с(а) (+ генитив): светских берзи, Косова, севера Косова и Метохије, хипотекарног тржишта, периферије еврозоне, Волстрикта...

криза око: гаса, Сирије, Космета, проглашења независности Косова, снабдевања, буџета, дугова, ликвидности банака, евра, застава, права наслеђа на престо...

Поједине синтагме с овом именицом су вишечлани термини: Велика криза, Кубанска ракетна криза, Анексиона криза, Тршћанска криза итд. Неке од њих су забележене у општим дескриптивним речницима, речницима страних речи, општим енциклопедијама и термилошким речницима, друге још чекају на лексикографску обраду.

Наведени примери недвосмислено показују да је именица *криза* кључна реч актуелног тренутка. С обзиром на стање у свету и код нас, врло је вероватно да ће тај статус задржати још дуго времена.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасова 2010: Танија Атанасова, Образни пројекции на кризата в българския обществено-политически дискурс. у: *Сборник доклади от юбилейна меѓународна научна конференција. Том 4. „Наука и икономика“*, Варна, 123–133.
- Башкова 2009: И. В. Башкова, Существовательное кризис в российских СМИ XXI века. *Политическая лингвистика* 2, Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 68–71.
- Каминская и Шмелева 2009: Т. Л. Каминская, Т. В. Шмелева, Гламур и кризис. *Вестник Новгородского государственного университета. Серия „Гуманитарные науки“* № 47. Великий Новгород, www.rus.jf.spbu.ru/upload/.../doc_1251990019
- Силашки и Ђуровић 2011: Nadežda Silaški, Tatjana Đurović, The natural force metaphor in the conceptualisation of the global financial crisis in english and serbian. *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику* LIV/1, 227–245.
- Цонева 2009: Л. Цонева, Метафорическое моделирование экономического кризиса. у: *Активные процессы в различных типах дискурсов: политический, медийный, рекламный дискурсы и интернет-коммуникация. Материалы меѓународ. конференции*, Москва – Ярославль: Ремдер, 540–548.
- Цонева 2010: Лиљана Цонева, Думата криза като ключова дума на временото. у: *Световната криза и икономическото развитие. Сборник доклади от юбилейна меѓународна научна конференција. Том 4*, Варна: Наука и икономика, 56–63.
- Цонева 2012: Лиљана Цонева: Слово кризис в современном медиатексте. *Славистика* XVI, Београд, 127–134.
- Шмелева 1993: Т. В. Шмелева, Ключевые слова текущего момента, *Collegium* 1, Киев: Издательский дом Дмитрия Бураго, 33–41.
- Шмелева 2009: Т. В. Шмелева, Кризис как ключевое слово текущего момента, *Политическая лингвистика* 2, Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет, 63–67.

РЕЧНИЦИ

- Бакотић 1936: Др. Лујо Бакотић, *Речник српскохрватског књижевног језика*. Београд: ауторско издање.

- Ђисаловић 1924: Проф. Др. Веселин Ђисаловић, *Речник сѝраних речи*. Нови Сад: ауторско издање.
- Клајн 1992: Клајн Иван, *Речник нових речи*. Нови Сад: Матица српска.
- Клајн и Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Московљевић 2000: Др Милош С. Московљевић, *Речник савременог срѝског књижевног језика с језичким саветником*. Београд: Гутенбергова галаксија.
- Оташевић 2008: Ђорђе Оташевић, *Речник нових и незабележених речи : сажеѝо издање*. Београд: Алма.
- Речник МС: *Речник срѝскохрваѝског књижевног језика*. I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник САНУ 1978: *Речник срѝскохрваѝског књижевног и народног језика X*. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски језик.
- РСЈ 2007: *Речник срѝског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СРЯ 1983: *Словарь русского языка в четырех томах. Издание второе, исправленное и дополненное*. Москва: Русский язык.
- Ушаков 1936: *Толковый словарь русского языка* (под редакцией Д. Н. Ушакова). Москва: Государственный институт „Советская энциклопедия“.

Summary

Dorđe Otašević

THE NOUN *CRISIS* IN THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE

The noun *crisis*, not only in Serbian language, now days belongs to the ‘key words of the current moment.’ The characteristics that one word must have in order to be defined as a key word are the three aspects of the word existence – textual, lexical and grammatical. The textual aspect is manifested trough the frequency of word usage, especially in the newspaper headlines, as the central spot of the mass communication texts. The status of the key word raises the activation of the derivative potential – the new derivates appear, the sphere of their usage and semantics expand. The number of derivates today is pretty large: *postkrizni, poslekrizni, pret-*

krizni, prekrizni, nakonkrizni, međukrizni, unutarkrizni, dokrizni, megakri-za, megakrizni, superkriza, velekriza, protivkrizni, krizologija etc. The noun *crisis*, as the 'key word of the current moment' is also characterized by its ability to produce a great number of texts. The word *crisis* itself has become the subject of many reflections. The combinatorial possibilities of this noun have been significantly increased during the last few decades. The number of the phrases containing the noun *crisis* is huge, and many of them are very frequent.

The examples listed show unequivocally that the noun *crisis* is a key word of the current moment. Considering the state of things in the world and in our country as well, it is most likely that it will maintain that status for a long period of time.

БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ
(Учитељски факултет, Београд)

ИМЕНИЦА УЧИТЕЉ У ЛЕКСИЧКОМ СИСТЕМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се представља лексичкосемантички потенцијал речи *учи-
тељ*, где се узима у разматрање њено семантичко-деривационо гне-
здо и лексичкосемантички односи, парадигматски и синтагматски, у
које ова именица ступа са другим речима српског језика, домаћег и
страног порекла (*инструктор*, *тренер*, *ментор*, *едукатор* итд.).

Кључне речи: српски језик, учитељ, лексички систем, семантичко-
деривационо гнездо, парадигматски и синтагматски лексички одно-
си.

О значењу и употреби речи *учитељ* у српском језику, као и о
синтагматским конструкцијама новијег доба *наставник разредне на-
ставе* и *професор разредне наставе*, својевремено је говорио Б. Тер-
зић (Терзић 2002: 35–37). Поредџи стару словенску реч *учитељ* и
ове нове – према овом аутору – рогобатне конструкције, Б. Терзић је
желео широј јавности скренути пажњу на непотребну бирократиза-
цију у језику, с једне стране, а с друге стране, и на неодговарајућу
употребу речи *професор*¹ у српском језику. Циљ једног оваквог кри-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања
савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског
књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Мини-
старство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ *Професорима* се у српском језику називају сва лица са завршеним
факултетом која изводе наставу на свим нивоима предуниверзитетског
образовања, али и наставници универзитета. У другим словенским језицима

тичког осврта, између осталог, био је и да се апелује на јавност да не одбацује из свог језика тако олако стару словенску реч *учиџељ* и, како то аутор наведеног чланка каже, да не измишља „ученије“ речи и конструкције правдајући такав немаран однос према свом језику новим променама у систему образовања и новим правилима у начину стицања звања *учиџељ*.

Какву је реакцију изазвао овај апел у јавности и у науци о образовању говори чињеница да се у систему назива наставно-образовних звања и занимања за учитеља у општем значењу данас користе, осим конструкција *џрофесор разредне наџтаве*, и неке друге нове речи као што су нпр. *менџор*, *инџтрукџор*, *џренер*, *едукаџор*, *џедагоџки савеџник*.²

Са овим релативно новим номинацијама, насталим претежно од речи страног порекла, срећемо се како у стручној педагошко-психолошкој литератури тако и у средствима јавног информисања. Стога желимо реч *учиџељ*, посматрајући је у односу према конкурентним речима и терминима истог или сличног значења, да представимо у лексичком систему српског језика. Циљ нам је заправо да представимо лексичкосемантички потенцијал речи *учиџељ*, узимајући у разматрање њено семантичко-деривационо гнездо и лексичкосемантичке односе, парадигматске и синтагматске, у које ова именица ступа са другим речима српског језика, домаћег и страног порекла, како бисмо показали колико је реч *учиџељ* постојана у српском језику. Грађу за ово истраживање узели смо из дескриптивних речника српског језика (Речник САНУ, Речник МС, Речник СЈ МС, Речник ЈАЗУ) и из

(нпр. у руском, чешком, пољском итд.), али и у неким несловенским језицима (нпр. у немачком, енглеском итд.), *џрофесором* се називају само универзитетски наставници. Наравно, није нужно, а ни могућно да се у сродним језицима речи истог корена развијају и употребљавају на исти начин. Науци су одавно позната ова лексичка непоклапања у сродним језицима названа међујезичка хомонимија, односно лажни пријатељи (в. Терзић 2002: 35–37).

² Према Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2004, наставницима (запосленима у школама) омогућено је да путем стручног усавршавања и применом наученог у пракси стекну следећа звања: *џедагоџки савеџник*, *менџор*, *инџтрукџор* и *виџи џедагоџки савеџник* (Службени гласник, курзив је наш). Према Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2012, наставник, васпитач и стручни сарадник може да напредује стицањем звања *џедагоџки савеџник*, *самостјални џедагоџки савеџник*, *виџи џедагоџки савеџник* и *виџоки џедагоџки савеџник*.

електронског корпуса српског језика са Математичког факултета. У анализи и интерпретацији језичког корпуса послужили смо се елементима компоненцијалне анализе као једним од значајних метода у испитивању лексичке семантике.

1. Лексема *учиџељ* у речницима српског језика

У савременом књижевном језику, према шестотомном Речнику МС, реч *учиџељ* има три значења. Два њена значења су термилошка јер се тичу сфере образовања. Уже термилошко значење речи *учиџељ*, према шестотомном Речнику МС, јесте 'просветни радник са средњом стручном спремом, са учитељском школом, који ради у основној школи'. У једнотомном Речнику СЈ МС ово значење је делимично измењено у оном делу дефиниције који се тиче учитељеве стручне спреме, па се каже да је *учиџељ* 'просветни радник са учитељском школом, који ради у основној школи'. У вези с овим значењем је и друго, шире термилошко значење речи *учиџељ* 'стручњак који поучава друге у некој врсти знања или вештине: учитељ страних језика, учитељ музике, играња, јахања, пливања и сл.'.

Секундарно значење речи *учиџељ* је опште, нетермилошко значење: 'онај од кога се може нешто научити'.

Иако се термилошким значењима речи *учиџељ* у дескриптивним речницима српског језика даје предност у хијерархији значења у оквиру речничког чланка речи *учиџељ*, јасно је да су термилошка значења изведена из овог општег нетермилошког значења. То нам потврђује Речнику ЈАЗУ, речник заснован на историјској грађи нашег језика, у коме се значење речи *учиџељ* описује само као: 'човек који кога учи'.

2. Семантичко-деривационо гнездо лексеме *учиџељ*

Именица *учиџељ* је девербатив глагола *учиџи* настао суфиксом *-џељ*. По творбеном значењу, именица *учиџељ*, као и друга девербативна образовања са суфиксом *-џељ*, припада категорији именица *nomina agentis* чије је опште лингвистичко одређење да означавају некога или нешто као носиоца глаголске радње или процеса. Гледајући семантику именица изведених суфиксом *-џељ*, тј. да ли је код именица *nomina agentis* вршилац радње човек или предмет, затим да ли се вршилац радње карактерише по стварном извршењу радње у датом тренутку или по томе што неку радњу врши стално, по опредељењу, позиву, способности и сл., именица *учиџељ* припада ужој гру-

пи именица *nomina agentis*, тзв. именицама *nomina proffessionis*, *nomina officii* – именицама које значе занимања (Ристић 1982: 202–204).

Иако су именице изведене суфиксом *-иџељ* у савременом српском језику превасходно књижевног карактера, именица *учиџељ* је народна реч. Наиме, суфикс *-иџељ* је по пореклу народни (прасловенски, наслеђен из праиндоевропског језика), али када се почео везивати за глаголе који су означавали духовну или апстрактну радњу, добијао је и књишки карактер (Ристић 1982: 211). Прасловенско порекло самог суфикса *-иџељ* и народно порекло речи *учиџељ* показује нам да је ова реч дубоко укорееена у српском језику.

Лексема *учиџељ* је као мотивна реч послужила за грађење именица са моционим суфиксима *-ица* и *-ка*: *учиџељица* (учитељ + ица) и *учиџељка* (учитељ + ка) са значењем 'жена учитељ', а претходно 'супруга учитеља'. У српском књижевном језику моциони суфикс *-ица* продуктивнији је и фреквентнији од суфикса *-ка* (Ћорић 1982: 81), па се у шестотомном Речнику МС значење речи *учиџељка* упућује на значење речи *учиџељица*. За разлику од именице *учиџељица*, која је своје значење остварила једино као *nomina agentis*, именица *учиџељка* је развила и секундарно значење: 'учитељева жена'.

Све три лексеме, и *учиџељ* и *учиџељица* и *учиџељка*, имају одговарајуће деривате граматичког значења остварене релационим и посесивним придевима *учиџељев* (учитељ + ев) 'који припада учитељу', *учиџељски* (учитељ + ски) 'који се односи на учитеље', *учиџељичин* (учитељич + ин) 'који припада учитељици', *учиџељички* (учитељич + ки) 'који се односи на учитељице' и *учиџељкин* (учитељк + ин) 'који припада учитељки'. Граматичко, прилошко значење остварено је у прилогу *учиџељски* са значењем 'на учитељски начин, као учитељи'. Од деривата граматичког значења, једино је присвојни придев *учиџељев* послужио у стварању нових деривата, тачније у стварању именице *учиџељевица* (учитељев + ица) са значењем 'учитељева жена', која је ограничене употребе с обзиром на то да је забележена само у Броз–Ивековићевом речнику.

Иако лексема *учиџељ* нема толико развијену семантичку структуру (три значења), ипак има неколико лексикализованих деривата. Од именица, ту су *учиџељац* (учитељ + ац) 'ђак учитељске школе', *учиџељичиџе* (учитељ + иште) застарели назив за 'учитељску школу', *учиџељсџво* (учитељ + ство) у збирном значењу 'учитељи, учитељски сталез (колектив)' и 'учитељски позив, учитељска служба'. Од глагола, ту су: *учиџељеваџи/-оваџи* (учитељ + ева/ова + ти), као и њима одговарајуће глаголске именице *учиџељевање/-овање* (учитељева/ова + ње).

Као *nomina proffesionis*, именица *учиџељ* има и одговарајуће именице субјективне оцене: аугментатив *учиџељеџина* (учитељ + еџина,³ често са пејоративним употребним вредностима, деминутив *учиџељчић* (учитељ + чић) често са маркираним пејоративним значењем, али и хипокористичним!⁴ Чисти хипокористици су именице *учо* и *уча* настале скраћивањем творбене основе *учиџељ* и додавањем граматичких наставака (који се уједно могу сматрати и суфиксима) *-а*, односно *-о* у зависности од дијалекатске базе.

Остале творенице мотивисане лексемом *учиџељ* добијене су углавном префиксацијом (*надучиџељ*, *надриучиџељ*, *неучиџељ*, *нузучиџељ*, *џодучиџељ*) и слагањем основе *учиџељ* са другом основом (*вероучиџељ*, *деџоучиџељ*, *злоучиџељ*, *јересеучиџељ*, *народоучиџељ*, *џрвоучиџељ*). Као што се да приметити, наведена образовања у језику имају различиту регуларност кад је реч о стандарду.

Префикси који учествују у слагању са именицом *учиџељ* јесу домаћи префикси, предлошког и непредлошког порекла; нема префикса страног порекла који су учествовали у слагању са именицом *учиџељ*.

³ Аугментатив *учиџељеџина* је један од ретких аугментатива који је суфиксом *-еџина* изведен од именице мушког рода. У српском језику, како наводи В. Јовановић, највећи број аугментатива са суфиксом *-еџина* настао је од именица женског рода (Јовановић 2010: 97).

⁴ У Речнику МС лексема *учиџељчић* је дефинисана као деминутив и пејоратив од именице *учиџељ*. Међутим, пример којим се ово значење потврђује а који гласи: Сада из службе отпуштају *јадне учиџељчиће* (курзив је наш) показује нам да деминутив *учиџељчић* употребљен у овом контексту нема само творбено деминутивно значење и прагматичко пејоративно и иронично значење. Осим ових значења, може имати и хипокористично значење ублажавања, сажаљења, саосећања, што нам потврђује одговарајући придевски детерминатор *јадан* у синтагматском споју са именицом *учиџељчић*. Анализирајући лексикографско дефинисање деминутива на *-че* и *-чић*, неки лексикографи су с правом уочили да се дефинисањем деминутива лексикографском дефиницијом *дем. и џеј. од X* само донекле обухватају семантичко-стиљска померања карактеристична за употребу деминутива (а и аугментатива) са значењем занимања. У семантичком пољу деминутива са значењем занимања врло често се осим сема 'лош', 'безначајан', 'никакав', 'који не завређује поштовање', развијају, ако се деминутиви употребе у хипокористичном значењу одређеног прагматичког контекста, и семе 'јадан', 'који је за жаљење, сажаљевање', 'са којим се саосећа' и сл. Сходно томе, предлог лексикографа је да се деминутиви из сфера занимања дефинишу комбинацијом одговарајућих квалификатора: *дем. и хиџ. или џеј. од X* (Ристић и др. 2005: 604–605).

Будући да префикс као семантички испуњен елемент у споју са именицом само модификује њено лексичко значење (Радовић Тешић 2002: 17), код префиксалних именица са основом *учиџељ* можемо рећи да значењска модификација префиксима углавном иде у два правца: у правцу квалификовања и у правцу класификовања.

Модификација у правцу квалификовања тиче се двају елемента: 1) оцене вредности учитељске способности и 2) стручности, оспособљености учитеља за више научних грана, области знања и вештина. Тако се префиксом *надри-* у сложеници *надриучиџељ* потиरे, негира значење именице *учиџељ*, па је *надриучиџељ* 'онај који поучава, учи некога без довољно знања, стручности и сл.'. Префиксом *нуз-* у сложеници *нузучиџељ* значење речи *учиџељ* се проширује означавајући тако 'онога који је оспособљен не само за обављање основних учитељских активности већ и да преноси знање и из додатних активности, вештина, предмета у школи'.

Модификација у правцу класификовања одвија се према двама критеријумима: према томе да ли је неко по професији учитељ или не, што се постиже префиксом *не-* у сложеници *неучиџељ* 'онај који није учитељ (по професији)', и према рангу, чину, положају који неко заузима у учитељској професији, што се постиже префиксима *над-* и *йод-* у сложеницама *надучиџељ* 'професор средње школе, виши учитељ' и *йодучиџељ* 'онај који је по службеном положају одмах до учитеља'.

Именица *учиџељ* се, како смо већ напоменули, јавља и као други део сложеница (*вероучиџељ*, *дејџоучиџељ*, *језикоучиџељ* итд.). У тим сложеницама први део спецификује значење речи *учиџељ* као управне речи у сложеници. Спецификовање се одвија тако што се ближе одређује *кога* учитељ као стручњак, добар познавалац поучава (децу, народ) и *у чему*, у којој врсти знања, научне области (у веронауци, језику итд.). Тако имамо следеће сложенице: *дејџоучиџељ* 'дечји учитељ', *народоучиџељ* 'човек који просвећује народ, народни учитељ', *вероучиџељ* 'наставник веронауке', *законоучиџељ* 'наставник веронауке, вероучитељ' (од им. *закон* у значењу 'вера'), *језикоучиџељ* 'учитељ, наставник језика'. Већина ових именица је настала калкирањем и не припада општеупотребном лексичком фонду српског језика, осим именице *вероучиџељ* која је оживљена скорашњим поновним увођењем веронауке у школски образовни систем те је постала актуелна и ушла и званично у употребу.

Гледајући (поли)семантичку структуру ових именичких сложеница, запажамо да је код неких значење 'учитељ, наставник одређене области' изведено из општијег, ширег значења 'онај који проповеда,

шири какво учење, веру, идеје и бори се за њих'. Тако је, према Речнику САНУ, основно значење речи *вероучиџељ* и *законоучиџељ*, 'проповедник, добар познавалац неке религије, односно реформатор неке религије'. С друге стране, именица *јересеучиџељ*, осим тог општег значења 'онај који проповеда јерес, вођа јеретика', нема друго значење. Слично је и са именицом *наравоучиџељ*. Њено једино значење је 'мудрац, филозоф'. А именица *језикоучиџељ*, осим значења 'учитељ језика', може још да значи и 'реформатор језика'.

У сложеницама са именицом *учиџељ* први део сложенице у мањем броју примера квалификује значење речи *учиџељ* као управне речи. У нашем корпусу постоје само два таква примера: *злоучиџељ* и *јрвоучиџељ*. Управна реч *учиџељ* се у сложеници *злоучиџељ* именицом *зло* негативно квалификује као 'лош, рђав учитељ који не учи правим, одговарајућим знањима и вредностима'. У сложеници *јрвоучиџељ* реч *учиџељ* се имплицитно позитивно квалификује речју *јрви* као 'онај који је први, испред свих других (а самим тим вероватно и један од бољих, важнијих, вредних спомињања и сл.)'.

3. Именица *учиџељ* у парадигматским лексичким односима

Именица *учиџељ* се са великим бројем других лексема може смисаоно поредити и доводити у системску везу пре свега због садржинских сличности и сродности са њима, али и због сличности у формалном и функцијском смислу. У зависности од природе те сродности, може се говорити о три смисаона односа међу речима из лексичко-семантичке групе 'учитељ' – о укључености смисла (хипонимски односи), о истоветности смисла (синонимски односи) и супротности смисла (антонимијски односи) (Прћић 1997: 95).

Хипонимски односи

Ако хипонимске односе одликује однос смисаоне укључености, који се заснива на вези између надређеног и подређеног појма, за лексеме из лексичко-семантичке групе *учиџељ* можемо рећи следеће.

Лексема *учиџељ* у свом основном, примарном значењу 'просветни радник са учитељском школом/факултетом, који ради у нижим разредима основне школе', стоји у кохипонимском односу са лексемом *насиџавник* у њеном секундарном значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у вишим разредима основне школе', са лексемом *јрпрофесор* у њеном основном и једином значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у средњој школи или на факултету' и са застарелим калком *надучиџељ* 'професор средње школе, виши учитељ'. Њихов хипероним је,

како видимо на основу семантичке интерпретације њихових садржаја, у стандардном терминолошком систему декомпозицијом *просвети́ни радник*, односно универбум *просвети́ар*, нарочито у новинарском жаргону. Иначе, лексема *просвети́ар* у српском језику укључује и опште значење 'онај који ради у просвети (наставник и административни радник)'.

Овај вид хипонимије је прототипски будући да се одликује свим својствима прототипског испољавања хипонимије. Та својства су следећа: а) хипероним (*просвети́ар*) и хипоними (*учи́тељ*, *настѝавник*, *професор*, *надучи́тељ*) припадају истој морфосинтаксичкој класи; у нашем случају свих пет лексема су именице мушког рода; б) хипероним и хипоними су посебне лексеме; овде је то пет различитих лексема; в) и хипероними и хипоним су у језику остварени; дакле, у српском језику постоји лексема *просвети́ар* која је појмовно општија од лексема *учи́тељ*, *настѝавник*, *професор*, *надучи́тељ*, јер генерише значења ових трију лексема (Прћић 1997: 96).

Међутим, прототипски хипонимски однос ових лексема нарушава се ако узмемо у обзир да лексема *настѝавник* у свом основном значењу има исто оно значење које има и лексема *просвети́ар* – 'онај који се бави наставом, подучавањем'. Лексема *настѝавник* тако у основном значењу 'онај који се бави наставом, подучавањем' функционише као хипероним, а у секундарном значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у вишим разредима основне школе' функционише као хипоним. Ово нарушавање типичне хипонимије је, како запажа Р. Драгићевић, последица полисемије јер једна лексема помоћу два своја значења истовремено функционише као хипероним и хипоним (Драгићевић 2007: 292).

У кохипонимски однос ступају и оне лексеме из лексичко-семантичке групе 'учитељ' којима се именују врсте универзитетског или научног звања: архаизам *научи́тељ* 'некадашња титула на универзитету', *предавач* 'универзитетско звање', *савѝеник* 'назив или саставни део назива титула: научни саветник, педагошки саветник', *професор* 'звање наставника средњих и високих школа с факултетом и особа с тим звањем: универзитетски професор, гимназијски професор, редовни професор, ванредни професор'. Међутим, успостављање хиперонима над овим хипонимским скупом у виду једне лексикализоване лексеме је отежано, осим ако то не би могла да буде лексема *звање* у значењу 'статус који неко може стећи'.

Синонимски односи

Будући да је именица *учиџељ* двореферентни дериват у чију је семантичку структуру ушао целокупан семантички садржај мотивне речи (гл. *учиџи*), она, према запажањима Д. Гортан Премк, не може имати синониме у свом основном значењу. Дакле, у значењу 'просветни радник са учитељском школом/факултетом, који ради у нижим разредима основне школе' именица *учиџељ* ни са једном лексемом не ступа у однос синонимије. Али, како смо показали, ступа у хипонимски однос. У однос синонимије, апсолутне и релативне, ова реч са другим речима може ступати само онда када се остварује у секундарним значењима (Гортан Премк 1997: 143). Лексема *учиџељ* тако, према нашој језичкој грађи, може остварити три синонимска низа.

1) У значењу 'онај од кога се уопште може нешто научити, онај који својим понашањем утиче на друге' лексема *учиџељ* је синонимна са лексемама *научиџељ* (од гл. *научиџи*) 'онај који некога учи, поучава', *настиџавиџељ* (од гл. *настиџавиџи* 'поучити') 'онај који упућује, поучава некога, који бди над неким', *васиџиџач* 'онај који некога васпитава, образује, одгаја'. У овом синонимском низу преовлађују застареле речи, тачније застарела значења општеупотребних речи.

2) Лексема *учиџељ* може бити синонимна и са лексемама *џоучиџељ*, *џроџоџедник*, *вероучиџељ*, *јересоучиџељ*, *законоучиџељ*, *мисионар* онда када се остварује у значењу 'онај који на организован или неорганизован начин поучава некога у каквој духовној области ширећи одређене идеје и вршећи утицај'. И овај синонимни низ такође већином чине застареле речи *џоучиџељ*, *јересеучиџељ*, *законоучиџељ*. Речи *џроџоџедник* и *мисионар* су општеупотребне речи, али се данас чешће употребљавају у пренесеном значењу: 'одушевљени поборник, присталица, заговорник неке идеје, схватања, религијског учења и сл.'. *Вероучиџељ* је, како смо рекли, увођењем веронауке у школе данас актуелна реч.

3) Када се реч *учиџељ* остварује у значењу 'онај који поучава некога организовано (кроз часове, семинаре, курсеве) у некој врсти знања или вештине', у синонимске односе може да ступа са речју *васиџиџач* у значењу 'онај који даје часове некоме, поучава некога', *нузучиџељ* 'учитељ додатних активности, вештина, предмета у школи', *инстиџиџор* 'онај који преноси некоме одређена знања, искуства, који даје инструкције, поучава, учи некога', *џренер* 'онај који вежба, руководи тренирањем припадника разних спортских дисциплина', *едукаџор* 'онај који васпитава, образује некога, који се бави едукацијом', *џодучаџаџељ* 'онај који подучава некога у одређеном

знању, вештини'. Према сфери употребе, овај синонимни низ чине застареле речи (*нузучиџиџељ, љодучаваџиџељ*), општеупотребне речи у застарелим значењима (*васџиџиџач*), одомаћене стране речи (*инсџиџрукџиџор, џиџренер*), али и новије стране речи као што је *едукаџиџор*, данас врло присутне у образовном српском терминолошком систему; иначе, ова реч забележена је само у *Великом речнику сџиџраних речи и из-раза* И. Клајна и М. Шипке.

А н т о н и м с к и о д н о с и

У српском језику лексеми *учиџиџељ* се супротставља лексема *не-учиџиџељ* будући да се префиксом *не-* одриче основно значење речи *учиџиџељ*. Ове лексеме се међусобно супротстављају на онај начин како се супротстављају прави антоними. Супротстављају им се основна значења и семантички се саодносе пошто се лексема *неучиџиџељ* дефинише преко лексеми *учиџиџељ* помоћу тзв. негативне дефиниције: 'онај који није учитељ (по професији)'

Са лексемом *надриучиџиџељ* лексема *учиџиџељ* може да остварује тзв. контекстуалну антонимску релацију, и то онда када се негира стручност, способност учитеља. Ова антонимска релација се остварује између секундарног значења лексеми *учиџиџељ* 'стручњак који поучава друге у некој врсти знања или вештине' и примарног (и јединог) значења лексеми *надриучиџиџељ* 'онај који поучава, учи некога без довољно знања, стручности и сл.'

Лексема *учиџиџељ* стоји у конверзивном односу са лексемама *ученик* и *ђак*. У речницима синонима П. Ћосића (Ћосић и др. 2008) и М. Лалевића (Лалевић 2004) синоними речи *ученик* могу бити, осим речи *ђак*, још и реч *научник* у значењу 'онај који учи занат, шегрт', *школарац*, *шегрџи*, *љолазник*, *основац*, *средњошколац*, *бруцош*, *љосџидџиломац*, *курсисџи*, *аџсолвенџи*. Међутим, у конверзивном односу са лексемом *учиџиџељ* не могу стајати сви наведени синоними. Неки од ових синонима конверзивни однос реципрочности и симетричности остварују са другим синонимима речи *учиџиџељ*. Лексеми *љолазник* и *курсисџи* у конверзивном односу могу бити са лексемама *љодучаваџиџељ*, *инсџиџрукџиџор*, *едукаџиџор*, *џиџренер*, *љредавач*; лексеми *слушалац*, *слушаџиџељ*, *слушач* са лексемом *љредавач*; лексеми *шегрџи* и *научник* са лексемом *маџсџиџор* 'онај који је изучио занат, који има највишу квалификацију у занатлијском звању'; лексеми *следбеник*, *љрисџиџалица*, *насџиџављач* са лексемом *љройоведник* и *љоучиџиџељ* итд.

4. Именица *учӣте̄љ* у синтагматским лексичким односима

Према корпусу шестотомног Речника МС, издваја се неколико синтагматских спојева са речима из лексичко-семантичког поља речи *учӣте̄љ*. То су спојеве који се тичу учитељевог рада и живота: *учӣте̄љева соба*, *учӣте̄љска школа*, *учӣте̄љски ис̄т̄ӣји*, *учӣте̄љски збор*, затим, метафорични израз *учӣте̄љица живо̄ӣна* у значењу 'историја, повест' и спојеве са значењем вршиоца радње: *учӣте̄љ стӣраних језика*, *учӣте̄љ музике / играња / јахања / њливања* итд. Сходно природи нашег истраживања, ми овде пажњу скрећемо само на спојеве *учӣте̄љ стӣраних језика*, *учӣте̄љ музике / играња / јахања / њливања* и др.; дакле, на оне са значењем *nomina agentis*, и то у оној мери у којој је потребно само назначити проблематику заступљености и употребу речи *учӣте̄љ* и њених најчешћих синонима *инстӣруктӣор* и *џренер* у овим спојевима.

Посматрајући електронски корпус савременог српског језика, запажамо да оваквих спојева у нашем књижевном језику има пуно – од оних са значењем 'онај који поучава некога у некој врсти знања или вештина' *учӣте̄љ фудбала*, *фудбалски учӣте̄љ*, *учӣте̄љ рођења*, *учӣте̄љ њевања*, *учӣте̄љ кошарке*, *шаховски учӣте̄љ*, *учӣте̄љ уме̄јностӣ*, преко оних који имају значење 'онај који својим понашањем утиче на другога' *џолӣтӣчки учӣте̄љ*, до оних са значењем 'онај који духовно поучава некога' *учӣте̄љ њравоверја*, *учӣте̄љ њраведностӣ*, *духовни учӣте̄љ*, *учӣте̄љ њриродног лечења*, *унӯџрашњи учӣте̄љ*, *живо̄ӣни учӣте̄љ* итд.

У спојевима са значењем 'онај који поучава некога у некој врсти знања или вештина' речи *учӣте̄љ* врло често је конкурентна реч *инстӣруктӣор*: *инстӣруктӣор акроба̄ӣшке*, *инстӣруктӣор скијања*, *инстӣруктӣор војње*, *инстӣруктӣор за џрансӣорџӣ ојасног џереџа*, *инстӣруктӣор фӣџнеса*, *инстӣруктӣор леџења*, *инстӣруктӣор мачевања*, *инстӣруктӣор рођења*, *инстӣруктӣор војне обуке*, *инстӣруктӣор за обуку службених џаса* итд. Када су у питању спортске вештине, у оваквим синтагматским спојевима реч *џренер* је фреквентнија и од речи *учӣте̄љ* и од речи *инстӣруктӣор*: *џренер фудбала*, *џренер кошарке*, *џренер њливања*, *џренер караџеа* итд. У вези са речју *џренер*, занимљиво је поменути и нови синтагматски спој у нашем језику *живо̄ӣни џренер* (према енгл. *life coach*) који показује употребу речи *џренер* и изван домена спорта.

Са лексичко-граматичког аспекта, сви ови спојеве могли би бити занимљиви за истраживање, нарочито ако се има у виду да централно поље истраживања у лексичким синтагматским односима

представљају колокације, односно сви аспекти колокација – лексичка спојивост, морфосинтаксичка спојивост, фреквентност, дистрибуција, рестрикција селекције итд. (Драгићевић 2007: 213–214).

5. Закључна разматрања

Реч *учиџељ* је стара словенска реч, дубоко укореењена у српском језику. Њено развијено семантичко-деривационо гнездо показује да је у једној етапи развоја српског језика била веома продуктивна. Иако су многе њене творенице настајале по узору на стране творбене моделе, то се ипак чинило уз помоћ домаћих творбених елемената, чиме се чувала етимолошка веза са мотивном речју *учиџељ*. Данас је реч *учиџељ* много мање продуктивна него раније. Можемо издвојити реч *учиџељијада*, новију твореницу мотивисану речју *учиџељ*, као једну од многих актуелних неологизама насталих суфиксоидом *-ијада*, у значењу 'такмичење, надметање учитеља, студената учитељских факултета' (Ђорић 2008: 57–61; Радовић Тешић 2009: 63). Много више него раније реч *учиџељ* данас можемо посматрати у синтагматским и парадигматским односима са другим речима, и то у великој мери са страним речима – *мениџор*, *инсџрукџор*, *џренер*, *едукаџор*.

На овакав данашњи статус именице *учиџељ* у српском језику утицали су пре свега ванјезички фактори. У научној, а све више и у лаичкој јавности, говори се о квалитетном образовању, квалитетној школи, квалитетном наставнику. „Захтеви савременог доба и савремене школе, све више стављају наставника у улогу консултанта, саветника учења и самообразовања ученика. Наставник ученике и даље учи, али је његов превасходни задатак да им помогне да усвоје начине, технике и вештине самосталног стицања знања“ (Богосављевић 2010: 37). Имајући ово у виду, јасно је зашто су у српском језику у сфери образовања, нарочито када се говори о професионалном развоју наставника (учитеља) и о стицању наставних звања, у експанзији речи *мениџор*, *инсџрукџор*, *џренер*, *едукаџор*, *џедагошки савеџник*. Међутим, ове стране речи нису најподесније за означавање степена наставних звања из разлога што су се већ раније усталиле у лексичком систему српског језика у оним значењима са којима са речју *учиџељ*, како смо показали, ступају у однос синонимије. Према савременом схватању образовања и савременом схватању концепта наставника, речи *учиџељ* и речи *мениџор*, *инсџрукџор*, *џренер*, *едукаџор*, *џедагошки савеџник* требало би да буду кохипоними, а не синоними, будући да се њима жели именовати одређени степен звања наставника, васпитача и стручних сарадника у настави. Да ове речи нису довољно погодне ни за номинацију степена наставних звања, показује и

следеће. У Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2004. звање *мениџор* у Правилнику из 2012. замењено је звањем *самостални њедагошки савејџник*, а звање *инсџрукџор* звањем *виши њедагошки савејџник*. Иначе, синтагматска именована занимања и звања у служби (нпр. *самостални њедагошки савејџник* и *виши њедагошки савејџник*), како показују истраживања, имају дужу језичку праксу. Наиме, и некадашњи калкови са префиксима *над-* (нпр. *надучиџељ*, *надинсџекџор*) и *џод-* (нпр. *џодучиџељ*, *џодблагајџник*) који су означавали одређени положај, чин или звање у служби, које је хијерархијски вишег, односно нижег ранга од звања које именује мотивациона реч као основа творенице, у савременом српском језику често су замењиване именовањима синтагматског типа (нпр. *главни*, *виши инсџекџор*, *инжењер* ум. *надинсџекџор*) (Радовић Тешић 2002: 76–77, 87–88).

Све у свему, ако је судити по тенденцијама које показују изложени примери, лексема *учиџељ* је и даље постојана у лексичком систему српског језика упркос јаким ванјезичким утицајима и упркос великој конкурентности речи страног порекла и синтагматских бирократских конструкција. Постојаном је свакако чини јасно видљива етимолошка веза са мотивним глаголом *учиџи*, али и дуга језичка традиција.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Богосављевић 2010: Радмила Богосављевић, Савремена школа, квалитетна настава, компетентан наставник, *Норма XV/1*, Београд, 31–46.
- Броз–Ивековић 1901: F. Iveković i I. Broz, *Rječnik hrvatskog jezika*, I–II, Zagreb.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког сисџема у срџскоме језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија срџског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Електронски корпус српског језика: *Корџус савременог срџског језика на Маџемаџичком факулџетџу у Београду*: www.korpus.matf.bg.ac.rs
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминуџивне и аугментџивне именице у срџском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

- Клајн–Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.
- Лалевић 2004: Миодраг Лалевић, *Синоними и сродне речи срѝскохрваѝскога језика*, Нолит, Београд.
- Правилник о сѝалном сѝручном усавршавању и сѝицању звања насѝавника, васѝиѝача и сѝручних сарадника* 2004 (Сл. гласник РС 14/2-004).
- Правилник о сѝалном сѝручном усавршавању и сѝицању звања насѝавника, васѝиѝача и сѝручних сарадника* 2012 (Сл. гласник РС 13/2012).
- Прѝић 1997: Твртко Прѝић, *Семантика и ѝрагматика речи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Радовић Тешић 2002: Милица Радовић Тешић, *Именице с ѝрефиксима у срѝском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Радовић Тешић 2009: Милица Радовић Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.
- Речник ЈАЗУ: *Рјечник хрваѝскога или срѝскога језика*, I–XXIII, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1880–1976.
- Речник МС: *Речник срѝскохрваѝскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник срѝскохрваѝског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.
- Речник СЈ МС: *Речник срѝскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Ристић 1982: Стана Ристић, Морфема *-ѝељ-* у савременом српскохрватском језику, *Наш језик* XXV/4–5, Београд, 189–230.
- Ристић и др. 2005: Стана Ристић, Бојана Милосављевић и Владан Јовановић, Једно од могућих решења обраде деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (лексикографско-лексиколошки приступ), *Срѝски језик* X/1–2, Београд, 597–616.
- Терзић 2002: Богдан Терзић, Учитељ, у: Драго Ђупић, Егон Фекете и Богдан Терзић, *Слово о језику: језички ѝоучник*, књига друга, Партенон, Београд, 35–37.
- Ћорић 1982: Божо Ћорић, *Моциони суфикси у срѝскохрваѝском језику*, Филолошки факултет, Београд.
- Ћорић 2008: Божо Ћорић, *Творба именица у срѝском језику (одабране ѝеме)*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Ћосић и др. 2008: Павле Ћосић и сарадници, *Речник синонима*, Корнет, Београд.

Резюме

Бояна Милосавлевич

СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ *УЧИТЕЛЬ* В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

В настоящей работе представлен лексико-семантический потенциал слова *учиѝель*, с учетом его семантически-деривационного гнезда и лексико-семантических отношений, парадигматических и синтагматических, в которые данное существительное вступает с другими словами сербского языка, родного и иностранного происхождения (*инѝрукѝор*, *ѝренер*, *менѝор*, *едукаѝор* и т. п.). Цель работы состояла в том, что бы указать на прочность или отсутствие прочности слова *учиѝель* в сербском языке. Анализ привел нас к следующим выводам.

Слово *учиѝель* древнее славянское слово, глубоко вкоренившееся в сербском языке. Его устроенное семантически-деривационное гнездо свидетельствует, что в определенную эпоху развития сербского языка это слово было весьма продуктивно. Гораздо чаще чем раньше в настоящее время слово *учиѝель* можно встретить в синтагматических и парадигматических отношениях с другими словами, причем в большой степени по отношению к иностранным словам – *менѝор*, *инѝрукѝор*, *ѝренер*, *едукаѝор*.

На такой настоящей статус слова *учиѝель* оказали влияние в первую очередь внеязыковые факторы. Однако указанные иностранные слова не очень пригодны для обозначения степени преподавательских званий по той простой причине, что они раньше упрочились в лексической системе сербского языка в тех значениях, в которых со словом *учиѝель* вступают в отношения синонимии.

Лексема *учиѝель* все еще крепко держится в лексической системе сербского языка, вопреки мощным внеязыковым влияниям и вопреки большой конкуренции слов иностранного происхождения и синтагматических бюрократических конструкций.

СЛАВКО Ж. СТАНОЈЧИЋ
(Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац)

ФОРМИРАЊЕ ДИСКУРСА ОСНОВНОШКОЛСКОГ
УЏБЕНИКА – ЗАКОНИТОСТИ КОЛОКАЦИЈЕ
И КОНКОРДАНЦИЈЕ*

У раду се, на одабраним узорцима, анализира дискурс српских основношколских уџбеника из наставних области српског језика и књижевности и друштва и природе, посебно са аспекта односа лексике и контекста и законитости колокације и конкорданције дефиницијске лексике.

Кључне речи: српски језик, дискурс, уџбеник, дијалог, колокација, конкорданца, семантика, лексема, контекст, граматика.

1. Проучаваоци из области психолошко-педагошких наука који се баве питањима уџбеничке литературе истичу мишљење Н. Хавелке, изнето у његовој студији *Уџбеник и различитије концепције образовања и наставае*, да су когнитивистичке концепције „које примарни циљ образовања виде у развијању способности, а не у усвајању готових, углавном вербализованих знања, уџбенику... дале статус агенса – водећег чиниоца у моделовању и наставног процеса и структурисању реалних активности ученика“ (Требјешанин–Лазаревић 2001: 31–58). Уз то, улазећи у питања писања, па тиме и у питања језичке реализације уџбеника, они уочавају да је у постизању тога циља „дошло

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Динамика стуркутура савременог српског језика* (бр. 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

... до значајних трансформација у концепцији уџбеника“, као и да су „осим промена које су последица другачије садржинске структуре наставних програма, у уџбеник... унесени нови елементи са циљем да преузме кључну улогу у артикулацији наставног процеса... То нису ’додаци’ тексту, већ потпуно нове димензије у структури уџбеника као основне школске књиге, а које омогућују да увелико буде аутономан чинилац, покретач, водич и организатор наставе и активности ученика у настави и изван наставе. Својом структуром – констатују они – уџбеник условљава да активности наставника, а још више активности ученика, добију одређену структуру“ (Требјешанин–Лазаревић 2001: 36–37).

Елементом *когнитивности*, овакво дефинисање уџбеника налази своје место и у *лингвистичком* опису дискурса уџбеника. Разуме се, то место налазе и други (психолошко-дидактички) приступи – онда наравно, када садрже категорије које имају своје одговарајуће приступе у лингвистичком домену. На пример, такви ће бити принципи *персоналистичке концепције*, које наводи Хавелка (Требјешанин–Лазаревић 2001: 38–40) – само онда када је реч о лингвистичкој дескрипцији уџбеничког дискурса, који је, својом природом, сличан „улози наставника, јер се очекује да буде ту, у близини, увек на располагању, спреман да ученику пружи подршку, ослонац, помоћ, да буде извор информација, ослонац у извођењу нових активности“ (Требјешанин–Лазаревић 2001: 40). А такви су и принципи *технологистичке концепције* – који подразумевају да уџбеник који је у духу тих принципа реализован има „улогу агенса који обликује наставни процес“ (Требјешанин–Лазаревић 2001: 42). Ту кључну уџбеничку улогу у артикулацији наставног процеса, најзад, уважавају и следбеници *социјално-интеракционистичке концепције*, онда када уџбеник који резултира из њене реализације, заправо, одговара дефиницији лингвистике о *дискурсу као основној јединици комуникације* који се остварује – по речима Хавелке – у „социјално обликованим ситуацијама“ (Требјешанин–Лазаревић 2001: 43). Другим речима – када се посматра као категорија дискурса који лингвистика дефинише као *одељени дискурс*, тј. дискурс одређен тачно датом језичком ситуацијом (Половина 1999: 32–47, 128), која је, природно, увек присутна у комуникацији.

2. С обзиром на горње, сасвим уопштено речено – материја *лексичких (језичких) речи* условљена је *тематичком одељеном дискурсом*, што чини да сваки од овде анализираних уџбеника располаже и богатијим фондом лексичких речи у рангу термина. За ову прилику, да би била што рационалнија – анализа тога фонда ће поћи од до-

минантне лексике у дискурсу анализираних уџбеника, да би, зависно од циља анализе који смо овде поставили, прешла на *конституирање йошеницијала везе* испитиване лексике са контекстом. Пошто је управо ово последње било главни предмет нашег истраживања, значајна пажња усмерена је и на испитивање колокацијских и конкорданцијских могућности у оквиру конкретног дискурса.

Природно, свако истраживање идентификује и друга (језичка) средства кохезионо-кохеренцијске структуре једног текста, пре свега – једног броја *функционалних (граматичких) речи*, које су носиоци морфосинтаксичке структуре језика, оних које, као *затворена класа* речи, обезбеђују *граматичке* односе међу *речима ошворених класа* и доприносе реализацији значења у реченици, како то дефинише текстлингвистика.¹ А исто тако, и утврђена чињеница *йонављања језичке јединице ранга лексичке (йуне) речи*, као фактора кохезионог средства – има важну функцију у стварању дате структуре текста и тиме заслужује да се ближе истражи. Јер – реч је овде о понављању лексеме и/или термина која је доминантна у пасусу као ознака појма који се тумачи. И то и у текстовима чију физиономију диктира и друга намена, не само она коју налазимо у делима из лепе књижевности, а на којима се у уџбеничкој литератури најчешће дају дефиниције понављања са семантичко-текстуалном функцијом чиниоца који учвршћује кохезију једног текста.²

3. Психоллингвистика је већ констатовала да се усвајање „сложенијих граматичких конструкција наставља током раних школских година“, да се „око седме године... почињу појављивати рафиниранији облици веза у реченици, пошто се употребљавају речи попут *сшварно*, *мада*, *ишак* и (у каснијем узрасту) *на шпример*, *у сшвари*, и *наравно*“, као и да се код детета развија „свест о томе како реченице могу имати исто значење иако изгледају сасвим различито“, а да се „усвајање појединих типова конструкција одвија и током десете и једанаесте године живота“ (Кристал 1995: 243). Ова констатација под-

¹ Та њихова функција је обезбеђена када се узме у обзир постојање разликовања између граматичке и колокацијске прихватљивости, коју Џ. Лајонс дефинише терминима дистинкције која постоји између *ошворених* и *затворених класа морфема* (Лајонс 1990: 383).

² „Понављање... може обухватити било које језичке јединице“ (Половина 1999: 150), а овде га узимам као „општи феномен језика“, како се дефинише на наредним страницама исте књиге, у поглављу „Понављање: семантичко-текстуална функција“ (Половина 1999: 189).

разумева и да је битан лингвистички показатељ компатибилности језичког израза са (стеченим и развијеним) способностима учесника у комуникацији (нарочито оног који је адресат у тој комуникацији) – уз пунозначне (лексичке) речи – и категорија *функционалних (граматичких) речи*, јер је то сама језичка структура, једнака за све корпусе уџбеничког дискурса које смо истраживали. Она је, дакле, једнака и за (а) наставне предмете који ученика уводе у *језичке чињенице националне заједнице* којој ученик припада, као и за (б) наставне предмете који ученика уводе у *чињенице у вези са природом и друштвом* којем ученик припада. С друге стране, по себи се разуме и да је материја *лексичких (пунозначних) речи* условљена стварно *темаћиком дискурса*, па је тиме далеко бројнија и разноврснија.

4. Испитивање *фреквенције* датих лексема омогућило је увођење појма и термина (*семантички*) *доминантна лексема* и у истраживање конкретног дискурса који чини корпус овога рада. Са своје стране, фреквенција је битан елемент у приказивању *система колокација* у датоме дискурсу. Доследно дефиницијама које се срећу у нашој лингвистици, природно, и овде полазим од поставке да се *омеђени дискурс* као ужа категорија појма *дискурс*, може дефинисати као *поље посебне комуникацијске активности* за коју је везан и посебан низ лексичких јединица изабран према *предмету* датог саопштавања.³ Зато свако такво поље обично располаже речником зависним од предмета излагања, а лексичке јединице тога (датог) поља могу се, природно, наћи и у многим другим пољима и са различитим значењем, и у различитим лексичко-граматичким колокацијама, које откривају и опште законитости лексичке конкорданције.

И овде сам за приказ стања и тенденције изградње ученичке језичке перцепције у прегледаном корпусу у класи *лексичких (пунозначних) речи*, због рационалног приступа врло обимној њиховој материји, као њихове типичне представнике изабрао по неколико лексема (најчешће са рангом термина) – *именица, њридева и глагола*.⁴

Критеријум за њихов избор, међутим, био је у домену њихове *семантике* и *везе са темом дискурса* – за дати текст дата лексема схваћена је као доминантна. На несумњив начин, она је ознака *пред-*

³ Р. Картер за код нас уобичајену категорију с термином *омеђени дискурс* употребљава термин *поље дискурса (field of discourse)* (в. Картер 2002: 53–55).

⁴ Те лексеме, иначе, у потпуности наводим у фреквенцијском попису из целог обрађеног корпуса, у својој докторској дисертацији (2012).

*меџа даџог уџбеничког дискурса.*⁵ Испитивање њихове фреквенције показује сада, за разлику од фреквенције функционалних (граматичких) речи, пре свега – *семантички инвентар* текста који се нуди ученику основне школе за савладавање појмова у датим (школским) предметима.

5. Функционисање законитости *колокацијских односа* види се и у типичним сегментима *дефиниција/парадефиниција* у уџбеничком дискурсу, а у њиховом приказу, држећи се дефиниција наше лингвистике, полазим од поставке да *омеђени дискурс* укључује и значење појма и термина *ситуација*, као прихваћеног у нашој лингвистици (в. Половина 1999: 125–135). Мој приказ, такође, полази и од поставке да се та ужа категорија може дефинисати као *поље посебне комуникацијске активности* за коју је везан и посебан низ лексичких јединица изабран према *предмети*у датог саопштавања. У томе светлу, може се закључити и да зато свака дефиниција/парадефиниција обично располаже речником зависним од предмета излагања (комуникације), с тим што се лексичке јединице дате дефиниције, наравно, могу наћи и у многим другим пољима, и са различитим значењем, и у различитим лексичко-граматичким колокацијама, односно у врло разноврсним везама базираним на систему *лексичке конкорданције*. Тиме се, бар у ограниченом детаљу, улази и у област тумачења конкорданције лексичких речи у датоме дискурсу. Па чак, иако у форми анализе *конкретних* примера (ради рационалног коришћења простора) – и у област тумачења дефинисаног у једном врло *уопштеном* систему.

6. За опис узео сам подсистем који се види у типичним сегментима дефиницијског/парадефиницијског језика у уџбеничком дискурсу, и то у оном његовом елементу који се може одредити као реализовање колокацијских и конкорданцијских система у дискурсу који је одређен атрибутом уџбеничког дискурса смештеног у најопштије границе стила који се дефинише као *функционални научни стил* (в. Тошовић 1988: 134–135). Наравно, уз узимање у обзир и чињенице да је стил дискурса категорија која је апсолутно променљива и у конвенционалном, дакле, свакодневном говору,⁶ као што је таква и у

⁵ „Each field usually has a specialized, topic-related vocabulary... some items of which may turn up in other fields with different meanings (and often in different grammatical collocations...): for example, *wings* in air transport and in theatrical parlance; *lock* in the field of river or canal transport and in the language of security“ (в. Картер: 2002: 53–54 и Половина 1999: 125–135).

⁶ Р. Картер то показује врло очигледно на нивоу разлике говорног језика према формализованом језику, примерима које је потребно, дакле, спе-

сваком другом језичком изразу, а посебно у оном уџбеничком дискурсу који треба да научне чињенице у адекватном разумљивом, и – може се рећи – у елементарном облику пренесе ученицима првих разреда основне школе.

И у следећем поглављу чланка, као и у претходном, критеријум за њихов избор био је *значење лексеме и веза са њеном дискурсом* – за дати текст дата лексема схваћена је као доминантна, јер је *ознака њеног предметног дискурса*.⁷ И овде је испитивање њихове фреквенције показало – *семантичку ситуацију* текста која се нуди ученику основне школе за савладавање појмова у датим (школским) предметима.

7. У делу наставе који ученика уводи у *језичке чињенице* националне заједнице којој ученик припада, као типичне дефиницијске/парадефиницијске сегменте узимам оне из области *граматике и теорије књижевности*, а у њима, на основу општег искуства из наставе тих школских предмета, узимам за типичне лексеме у (а) граматици: *реч, реченица, глас, именица, њидев, број, заменица и глагол*; и у (б) теорији књижевности лексеме: *јисац, њрича, њесма, сњих, њриџодеач, њесник, оњс и осећање*.

Кретање фреквенције датих граматичких и књижевнотеоријских термина види се у ниже датој табели:

цифично одредити да би се схватило значење сваког од њих: „Style levels are notoriously variable, too, in the area of conventionalized language. The differences in formality level, for example, between *hit the road*, *hit the target*, *hit the nail on the head*, *hit the sack*, *hit the bottle* and *hit an all time low* need to be specified“ (Картер 2002: 161).

⁷ „Each field usually has a specialized, topic-related vocabulary... some items of which may turn up in other fields with different meanings (and often in different grammatical collocations...): for example, *wings* in air transport and in theatrical parlance; *lock* in the field of river or canal transport and in the language of security“ (Картер 2002: 53–54; Половина 1999: 125–135, где се говори о *омеђеном дискурсу*, који као појам има све карактеристике појма *field of discourse*, што укључује – како смо и напред истакли – и значење појма и термина *ситуација*, као прихваћеног у нашој лингвистици).

I разред

II разред

III разред

IV разред

(а) Граматички термини

– реч: 35	– реч: 64	– реч: 79	– реч: 73
– реченица: 5	– реченица: 41	– реченица: 13	– реченица: 12
– глас: 5	– глас: 37	– глас: 20	– глас: 23
– именица: \emptyset	– именица: \emptyset	– именица: 13	– именица: \emptyset
– њридев: \emptyset	– њридев: \emptyset	– њридев: 12	– њридев: \emptyset
– број: 1	– број: 1	– број: 5	– број: 17
– заменица: \emptyset	– заменица: \emptyset	– заменица: \emptyset	– заменица: \emptyset
– глагол: \emptyset	– глагол: 1	– глагол: 10	– глагол: 2

(б) Књижевнотеоријски термини

– њисац: 3	– њисац: 9	– њисац: 35	– њисац: 40
– њрича: 51	– њрича: 50	– њрича: 115	– њрича: 157
– њесма: 51	– њесма: 63	– њесма: 181	– њесма: 148
– сњих: 2	– сњих: 13	– сњих: 47	– сњих: 38
– њријоведач: \emptyset	– њријоведач: 2	– њријоведач: 16	– њријоведач: 53
– њесник: 7	– њесник: 22	– њесник: 72	– њесник: 51
– оњис: 4	– оњис: 4	– оњис: 25	– оњис: 42
– осећање: \emptyset	– осећање: 9	– осећање: 17	– осећање: 61

8. И овде се може поновити коментар да је у односу на грама-
 тички део дефиницијског/парадефиницијског и дидактичко-методич-
 ког дискурса фреквенција теоријскокњижевних термина вишеструко
 већа. Указао сам на то да је, рецимо, присутна висока фреквенција
 термина *њесма* и *њесник* и у односу на укупну терминологију ове уже
 наставне области у целини наставе матерњег (српског) језика. Тако-
 ђе, истраживање је показало да се, у поређењу са уџбеницима прет-
 ходног I и II разреда, у уџбеницима за III и IV разред може видети са-
 мо благо, умерено повећање фреквенције грама-
 тичких термина. С тим што је врло видљиво да је употреба неких од грама-
 тичких терми-
 на чак обележена у фреквенцијском попису и – нулњим (\emptyset) појављивањем: рецимо, термин *за-
 заменица* се не појављује ни у једном од че-
 тири разреда, да би се термини *именица* и *њридев* употребили тек (и

само!) у уџбенику за III разред, са фреквенцијом 13, односно 12, док их у уџбеницима за I, II и IV разреда – нема.

Оваква разлика, природно, може се тумачити или (а) садржајем наставних планова и програма за основну школу: тумачења језичких система (фонетике, морфологије, синтаксе, лексикологије) дата су у врло ограниченом обиму док су тумачења књижевних дела дата у врло великом обиму; или (б) ауторским давањем предности делу наставе који обрађује књижевност на српском језику, што резултира и масовнијом употребом одговарајућег дидактичко-методичког апарата у тексту уџбеника. Уколико је ово друго (б) тачно, оцена сврсисходности (и квалитета) уџбеника била би више ствар социологије културе, а мање науке о језику.

9. Ово потврђује већ и традиционално утврђена чињеница да се егзактне научне/наставне дисциплине карактеришу мањом елоквенцијом, да су више формализоване, док су хуманистичке у томе слободније, са више елоквенције. Одређену конкретнију подршку овој уопштеној констатацији даће истраживања *корпусне лингвистике*. Наиме, како њени представници констатују – „висока фреквенција датих лексичких јединица може бити битна особина којом се тип текста карактерише... фреквенције речи чине богат извор информација о односу лексике и типа текста... Специфичност текстова и предмета израженија је посматрањем речи које типично егзистирају у хомогеном тексту“.⁸ А то се потврђује и увидом у колокацијско-конкордантне потенцијале, оне на које можемо указати и констатацијом каква је она коју даје, на пример, Р. Картер. Он, наиме, каже: „Колокација је термин који се употребљава да би се описала група речи која се поновљено јавља у језику. Ови типови напоредног постојања могу бити *граматички* по томе што првенствено резултирају из синтаксичких зависности, или могу бити *лексички* по томе што, иако су умешани и синтаксички односи, њихови типови резултирају из чињенице да у датом језичком окружењу одређене лексичке јединице постоје напо-

⁸ „...the high frequency of given lexical items can be a prominent feature in the characterization of text types. As it is stated in Baayen (1998: 90), word frequencies constitute a rich source of information on the relation between lexis and text type. General summary measures capture global properties such as repetitiveness and vocabulary richness, but much more detailed information is available if we allow ourselves to consider individual words in specific frequency ranges. The specificity of texts and themes is reinforced by the observation of words which occur typically in homogeneous texts“ (Переира 2004: 115).

редо“, да би затим навео конкретну илустрацију за енглески језик – колокације лексема, за које каже да, на пример, „можемо очекивати да ће *snow* имати висок степен вероватноће сапостојања са *block, road, fall, winter, cold* итд., али ниску вероватноћу сапостојања са *cider, apple, dog*, итд.“ (Картер 2002: 115).

II

10. Методи (и резултати истраживања) *корпусне лингвистике* указују на конкорданцијске могућности лексике, па су тиме и прилог унапређивању *методологије њосмаирања* уџбеничког дискурса као једног од битних елемената језичке комуникације која се врши између *аутора* (лингвистички – говорника/писца) и *ученика* (лингвистички – слушаоца/читаоца) с циљем да овај други усвоји и систематизује појмове које му одређене наставне дисциплине тумаче.

Сасвим конкретизовано и исцрпно говоре о томе теоретичари метафоре, констатујући да појмовна метафора, као механизам мишљења, представља једну од главних стратегија у учењу и савладавању непознатих, посебно апстрактних, садржаја. На пример, Д. Кликовац истиче да „когнитивистички приступ метафору смешта у сам мисаони процес, при чему се она указује као један од организационих принципа човековог појмовног мишљења“, као и да „појмовна метафора подразумева да постоји скуп систематских онтолошких кореспонденција између изворног и циљног домена, такав да елементи једног домена одговарају елементима другог“. Према Д. Кликовац, код појмовних метафора „изворни домен ... је чулно сазнатљив, конкретан (видљив, опипљив и сл.), а циљни домен чулно несазнатљив, апстрактан. Другим речима, апстрактне домене свога искуства разумевамо на основу свог искуства с физичким светом. Стога су појмовне метафоре наше основно средство за разумевање апстрактних искустава“ (Кликовац 2004: 10–11, 13, 14).

Истраживање конкретне грађе показује да се метафором често користе аутори уџбеника, и то на различите начине. Видљива је чињеница да, заправо, сви искази јесу сигурно резултат и *методолошког њосиуика* који захтева „складно и целисходно уклапање свакодневног комуникативног језика, односно језика који посредује између дате научне области и ученика и језика одговарајуће научне области“, будући да „свакодневни комуникативни језик садржи речи са *убичајеним и њознајшим значењем* (курзив – Сл. Станојчић) и заснива се на говорним нормама усвојеним спонтано, природним путем“ (Гашић Павишић 2001: 159). То је и логично јер је уџбеник несумњи-

во један од темеља језичке комуникације у систему преношења знања, па је као такав од основног значаја у реализацији оне функције сваког језика која се у лингвистици дефинише као *кумулятивна*.

Због такве полазне позиције у разматрању језичке материје анализираних уџбеника корисно је указати и на примену бар једног дела поставки *корпусне лингвистике*, која је практично средство у уочавању *колокацијских односа* у дискурсу (и говореног, и писаног карактера).

И ову демонстрацију, због простора, реализоваћу на само једном детаљу – на индикативној фреквенцији неколико лексема из класе именица, такође узетом из анализе уџбеничког дискурса *наставе мајтерњег језика*.

11. На пример, статистички је констатовано да се, у укупној маси лексема обеју наведених класа (граматичких и пунозначних) коју чини 4.441 реч у дискурсу уџбеника са библиографским подацима: Славица Јовановић, *Златна јабука – читанка за први разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, 1–87 (ознака: *Читанка I*) – са највећом фреквенцијом очигледно појављују у различитим грама-тичким облицима

– именичке лексеме: *јрича* (51), *зец* (47), *јесма* (43), *дејше* (44), *лојјиа* (41), *школа* (36), *реч* (35), *мама* (32), *лав* (30), *јјишца* (29), *сунце* (21).

И констатовано је да те лексеме очигледно доминирају датим дискурсом, било да се налазе у дефиницијском (парадефиницијском) дискурсу овога уџбеника, односно у дидактичко-методичком апарату, било да се налазе у дискурсу (књижевноуметничког) *јшексиа* који је медиј појмова које дотичне именице означавају, па су тако *јојмови* које ученици треба да усвоје, разумеју како би се оспособили за савладавање појмовног света дате (језичке) области. Оваква конкорданција лексике и њеног окружења (омеђеног дискурса, ситуације, контекста – терминима опште лингвистике речено) указује и на природу читавог дискурса⁹: он је у оквирима *дечјег свейја*, пре свега везаног

⁹ Терминима корпусне лингвистике речено, „...the high frequency of given lexical items can be a prominent feature in the characterization of text types. As it is stated in Baayen (1998: 90), [w]ord frequencies constitute a rich source of information on the relation between lexis and text type. General summary measures capture global properties such as repetitiveness and vocabulary richness, but much more detailed information is available if we allow ourselves to consider individual words in specific frequency ranges. The specificity of texts and themes is

за мајку, а онда за безбрижно (свeй̄ло) окружење, радознаос̄ӣ, ӣу-мачење с̄тварнос̄ӣ кроз игру, ӣесму и школу као носиоца баш та-квог – дечијег окружења.

А ова карактеристика дискурса вреди и за уџбеничке текстове са ознакама *Чӣӣанка II*, *Чӣӣанка III*, и *Чӣӣанка IV*, па је логично са-гледати и демонстрацију која се изводи применом метода корпусне лингвистике. И то управо због потврђивања постулата о *индика̄ӣив-ној ӣрироди ӣода̄ика о фреквенцији* лексичких јединица које се по-сматрају у дискурсу било ког нивоа у целини уџбеника – детаља де-финиције, описа ситуације, илустрационог текста уз дефиницију и сличног.

При томе, јасно је да виша фреквенција указује само на већи потенцијал конкорданција *који се ӣо̄тврђује у да̄ӣоме ӣлекс̄ӣу*, а не и на чињеницу да нека одређена лексема има ограничен потенцијал *уо̄ӣӣе*. То што се многе лексеме појављују само у ограниченом фреквенцијском броју, производ је чињенице да су све лексеме део дискурса, и то најчешће оног који општа лингвистика дефинише као *омеђени дискурс*. У дискурсу неке друге тематике лексеме које су у овде посматраном дискурсу с мањом фреквенцијом – појављиваће се и с већом учесталошћу.

12. Да бих приказао примену горе дефинисане поставке кор-пусне лингвистике, констатоваћу да нас, рецимо, у првом наведеном уџбенику (ознака: *Чӣӣанка I*) тако

– висока цифра фреквенције именичке лексеме *зец* (47) доводи до језичког материјала – конкретних реченица, одн. секвенци исказа у којима је очигледна колокација и конкорданција те лексеме са дру-гим лексемама, као што су примери:

У лопти станује... станује... станује један бели, сасвим *бели зец* (*Чӣӣанка I*, 8)

С̄јава зец у лопти (*Чӣӣанка I*, 9)

одскакӯӣаће зец и *откотрљаће се лопта* (*Чӣӣанка I*, 9)

Плави зец, / *чудни зец*, / једини на свету (*Чӣӣанка I*, 43)

разбегли се зечеви / на стотину страна (*Чӣӣанка I*, 75),

reinforced by the observation of words which occur typically in homogeneous texts“ (Переира 2004: 115).

што указује истраживачу, па у настави и наставнику (писцу уџбеника), на стварне потенцијале контекстуелне везе именице *зеџ* са низом лексема из различитих семантичких поља, као што су лексеме: *бео, бела, бело; сјавајџи; (од)скакујџајџи; џлав, -а, -о; чудни, -на, -но; једини, -а, -о; разбеђи се/бежџи* и др.;

– висока цифра фреквенције именичке лексеме *мама* (32) доводи до језичког материјала – конкретних реченица, одн. секвенци исказа у којима је очигледна колокација и конкорданција те лексеме са другим лексемама, као што су примери:

Две руке / има моја мама (Чиџанка I, 15)

Мама – срџе, љубав, џажња, радосџи, Сунџе, лејоџа (Чиџанка I, 16)

Мама је сџремала вечеру за богове (Чиџанка I, 51)

Мама је имала мене, али ми се чинило да је џужна (Чиџанка I, 52)

Јадна мама (Чиџанка I, 52),

који указују на стварне потенцијале контекстуелне везе именице *мама* са низом лексема из различитих семантичких поља, као што су лексеме: *мој, -а, -е; срџе; љубав; џажња; радосџи; сунџе; лејоџа; сџремџи (вечеру, храну); имџи; џужан, -на, -но; јадан, -дна, -дно* и др.;

– висока цифра фреквенције именичке лексеме *џрича* (51) доводи до језичког материјала – конкретних реченица, одн. секвенци исказа у којима је очигледна колокација и конкорданција те лексеме са другим лексемама, као што су примери:

Какве су биле дедине и бабине џриче? (Чиџанка I, 14)

Покушај да насџавиш џричу (Чиџанка I, 20)

Прича говори о неком догађају (Чиџанка I, 29)

Како би пчела... исџричала џричу? (Чиџанка I, 29)

Бранко Ћопић је џисао ведре и веселе песме и џриче за деџу (Чиџанка I, 47),

који упућују на контекстуелно слагање лексеме *џрича* са низом лексема, па и граматичких класа речи из различитих семантичких поља, као што је класа (описних и присвојних) придева: *ведар, -дра, -дро; дедин; бабин; насџавиџи; говориџи; (ис)џричајџи; за деџу* и др.

13. Статистички преглед показује да се, у укупној маси речи обеју наведених класа (граматичких и пунозначних) коју чини 5.230 речи у дискурсу уџбеника са библиографским подацима: Славица Јо-

вановић, *Чиианка за 2. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2006, 1–103 (ознака: *Чиианка II*) – са највећом фреквенцијом очигледно појављују

– именичке лексеме: *йесма* (70), *реч* (64), *йрича* (59), *мама* (35), *школа* (26), *ййица* (18), *сунце* (15), *дејје* (14).

Примењујући дефинисане основне поставке корпусне лингвистике (о колокацији и конкорданцији), може се констатовати да у овом уџбенику за II разред (ознака: *Чиианка II*), на пример

– висока цифра фреквенције именичке лексеме *йесма* (70) доводи до више језичког материјала – реченица, одн. синтагми (секвенци исказа) у којима је очигледна колокација и конкорданција те лексеме са другим лексемама, као што су примери:

Хајде да *разговарамо о йесми* (*Чиианка II*, 6, 7, 9, 11, 13, 15 и даље)

Како је у *йесми описана љубав* (*Чиианка II*, 7)

Како *йесма говори* о дечаковој жељи за путовањима? (*Чиианка II*, 13)

Песме су састављене од речи које се дуго траже (*Чиианка II*, 21)

Ова йесма је необична (*Чиианка II*, 45)

Какво расположење ствара ова *йесма ређалица* (*Чиианка II*, 53)

Обрати пажњу на *облик йесме* (*Чиианка II*, 71),

Прочитај поново *сйихове* у којима се налази *йоука йесме* (*Чиианка II*, 89).

То открива стварне могућности контекстуелне везе именице *йесма* са низом лексема из различитих семантичких поља, као што су лексеме: *разговараййи*, *описаййи*, *говоријйи*, *саставијйи*, *речи*, *необичан*, *-на*, *-но*, *ређалица*, *ругалица*, *брзалица*, *сйих*, *йоука* и др.;

– висока цифра фреквенције именичке лексеме *реч* (64) доводи до више језичког материјала – реченица, одн. синтагми (секвенци исказа) у којима је очигледна колокација и конкорданција те лексеме са другим лексемама, као што су примери:

У српском језику *йосйоје речи* којима се *означава* нешто умањено (*Чиианка II*, 8)

Од *речи* ластва песник је *најравио* реч „ластити“ (*Чиианка II*, 15)

Насликај и ти прво *речима*, а после можеш оловком (*Чиианка II*, 21)

Речи су, опет, *састављене* од гласова (*Чиианка II*, 21)

Неке речи именују бића – људе, животиње, биљке (*Чиианка II*, 21)

Песници речима сликају све оно што нас окружује (*Чиианка II*, 45)

Речи које означавају имена бића и предмета могу бити у мушком, женском и средњем роду (*Чишанка II*, 65),

Скраћене речи називају се *скраћенице* (*Чишанка II*, 78).

То открива стварне могућности контекстуелне везе именице *реч* са низом лексема из различитих семантичких поља, као што су лексеме: *јосџојаџи*; *означаваџи*; *најравиџи*; *(на)сликаџи*; *сасџавиџи*; *неки*, *-а*, *-о*; *именоваџи*; *скраџиџи*, *скраћеница* и др. При томе се и у дефиницијском дискурсу (бар у оном делу који је описног, а не строго дефиницијског карактера) у конкорданцији са одређеним лексемама, у ствари – иде и у *меџафоричко изражавање*, оно које имамо у примеру: „Песници *речима сликају...*“, чега је аутор уџбеника свестан, што показује примером: *Насликај* и ти прво *речима*, а после можеш *оловком*, који је умесно (методолошки – циљано и корисно за наставу) изабрао.¹⁰

14. За уџбеник са библиографским подацима: Вук Милатовић, *Чишанка за 3. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2006, 1–167 (ознака: *Чишанка III*) – статистички преглед показује да у укупној маси речи обеју наведених класа (граматичких и пунозначних) коју чини 8.295 речи у дискурсу, рецимо – именичке лексеме: *јесма* (181), *јрича* (115), *реч* (79), *деџе* (68), *јџиџа* (57), *лав* (37), *зеџ* (32), *сунџе* (25), *мама* (17), *школа* (16), *лоџџа* (1) – са постепеним падом вредности фреквенције од прве именице (са фреквенцијом 181) до последње (са фреквенцијом 1) – указују и на померање тематике уџбеника. Али, наравно, указују и на богатство могућности колокације и конкорданције.

На пример,

– лексема *јесма* (181) наћи ће се у разноврсном контексту, са исто тако разноврсним потенцијалом колокације и конкорданције, у примерима реченица из дидактичко-методичког дискурса типа:

¹⁰ Несумњиво је у утврђивању свих потенцијала лексеме, па и оног који је доводе на ниво метафоре, приступ корпусне лингвистике апсолутно од изузетне користи. О таквом поступку в. и констатације које даје литература из тога домена, каква је, на пример, она која објашњава потенцијал конкорданце енглеских придева *high* и *tall*, којима се одређују одређене именице, а које се иначе сматрају синонимима: „In response to the teachers’ questions, TELEC staff searched MEC in TeleCorpora and examined the nouns that were modified by “high” and “tall”. What emerged from the search was that there was a tendency for “high” to be used in a metaphorical sense with more abstract nouns whereas “tall” tended to be used more frequently with concrete nouns such as people, trees and buildings“ (Цуи 2004: 44–45).

Прочитај пажљиво ову *ѝрелеѝу ѝесму* (*Чиѝанка III, 21*)
Шта се налази у *среѝиѝиѝу ѝесме?* (*Чиѝанка III, 32*)
Покушај да искажеш *ѝоруку ове ѝесме* (*Чиѝанка III, 46*)
Откриј које се речи римују у *ѝесми Љубавна ѝесма* (*Чиѝанка III, 46*)
У овој *народној ѝесми оѝевана је сестринска љубав* (*Чиѝанка III, 94*)
Ово је *шаљива народна ѝесма* (*Чиѝанка III, 110*)
Здравице су врѝиѝа обичајних народних ѝесма које се *ѝевају* или *изговарају* најчешће на гозбама, свадбама (*Чиѝанка III, 65*),

откривајући потенцијале контекстуелне везе именице *ѝесма* са низом лексема из различитих семантичких поља, као што су лексеме: *ѝрелеѝи, -а, -о; среѝиѝиѝе; ѝорука; љубавни, -а, -о; народни, -а, -о; оѝеваѝи; здравица; обичајни, -а, -о; ѝеваѝи; изговараѝи* и др.;

– лексема *ѝрича* (115) исто тако налазиће се у разноврсном контексту, са исто тако разноврсним потенцијалом колокације и конкорданције, и у наслову текста који служи за ученичку анализу, као што је пример наслова „*Прича о раку кројачу*“, дат ниже, и у примерима реченица из дидактичко-методичког дискурса типа:

„*Прича о раку кројачу*“ (*Чиѝанка III, 64*)
Радња Приче о раку кројачу одвија се у реци (*Чиѝанка III, 67*)
Бајка је *ѝрича* у којој има фантастичних, нестварних бића (*Чиѝанка III, 77*)
А у овој *леѝој ѝричи* се каже (*Чиѝанка III, 93*)
Приметио си да је на *ѝочейку ѝриче* главна цинова особина – себичност (*Чиѝанка III, 93*)
Зашто је цин на *крају ѝриче* поцрвенео од беса (*Чиѝанка III, 93*)
Који *део ѝриче* је на тебе оставио најјачи утисак? (*Чиѝанка III, 115*),

дакле, примерима који истраживачу, одн. наставнику откривају могућности значењске везе именице *ѝрича* са глаголима *говорења* и *мишљења* (први у овој серији примера: *ѝрича о раку кројачу*), и са низом других лексема из различитих семантичких поља, као што су лексеме: *радња; бајка* и сл.;

– лексема *ѝѝиѝа* (57) налазиће се у колокацијском/конкорданцијском односу са великим низом лексема, и у разноврсном контексту, као што је то ситуација и у тексту који наставник анализира са ученицима, и у примерима реченица из дидактичко-методичког дискурса типа:

И као *небеске њицице*, / крупне, свилене пахуљице / падају (Чиџанка III, 14)

Пџицица њоје / *Песмице* своје (Чиџанка III, 20)

Каква *њицица шесџојера* / *џева* тамо сред језера? (Чиџанка III, 42)

Шта могу значити слике: *њицица шесџојера*, златна рибица? (Чиџанка III, 43)

У њега *њицице долеџе* (Чиџанка III, 44)

Цариџ је мала, али *леџа њицица* (Чиџанка III, 93)

Скоро *невидљива њицица* (Чиџанка III, 51).

15. Могућности везе именице *њицица* са лексиком која је окружује у датим примерима да отвори место великом низу лексема из различитих семантичких поља, као што су лексеме: *небески*, -а, -о; *џојџи*; *песмица*: *шесџојер*, -а, -о; *џеваџи*; *мали*, -а, -о; *леџ*, -а, -о; *невидљив*, -а, -о и др., наравно, могу се испитивати пре свега на семантичком нивоу, и то путем примене метода корпусне лингвистике – онда када је потребно наћи довољан број примера у (траженом) језичком материјалу. Наиме, како би истраживачи у тој области рекли – „очигледно се види да је лексичко коегзистирање веома различито“ (Переира 2004: 117). У примеру који дајем за конкретну именицу, она ће отворити место (конкордирати) са неограниченим низом лексичких јединица из класе глагола и класе придева.

У оваквом испитивању, међутим, можда је најинтересантније питање о томе да ли ће, на пример, баш *сви* придеви, односно *сви* глаголи које смо нашли уз дату именицу моћи да буду употребљени у сваком тексту. Наиме, очигледно је да придев *небески*, -а, -о може конкордирати са именицом *њицица*, као и глагол *џојџи* – у *конџексџу џоеџије*, дакле у контексту уџбеника матерњег језика и књижевности.

С друге стране, у *конџексџу комуникаџивног (оџиџеџ) језика*, какав је уџбеник из области природе и друштва, ниједна од ове две лексеме (*небески*, *џојџи*) не би била у односу конкорданце. Наиме, сигурно се у уџбеницима *Природа III* и *Природа IV* синтагме *разноразне њицице* и *њицице селице* какве налазимо у реченицама:

Паличњак је инсект сличан танкој граници, па остаје непримећен за *разноразне њицице*, које су у непрекидној потрази за укусним залагајем (*Природа III*, 25)

Многе *й̑и̑ице селице*: роде, ласте, дивље патке и др. – два пута годишње преваљују пут између летњег и зимског боравишта (*Природа IV*, 17)

– не би могле заменити синтагмом *небеске й̑и̑ице*, јер им се у језику науке, чак и када то нису птице без способности летења (нпр. *й̑ингвини*, *нојевии* и сл.), тај атрибут не приписује, као што им се приписују атрибути по стаништима: *барске й̑и̑ице*, *морска ласй̑авица* и сл.

По сличном критеријуму, у поетском контексту лексема *й̑и̑ица* је у односу конкорданције и са глаголском лексемом *й̑евай̑и*, и са лексемом *й̑оја̑и̑и*, док ће у дискурсу уџбеника из области природе у томе односу бити само са лексемом *й̑евай̑и* (или лексемама: *цвркуй̑а̑и̑и*, *гракй̑а̑и̑и*, *крешй̑а̑и̑и* итд.).

16. Најзад, на корисност метода корпусне лингвистике (у комбинацији са фреквенцијским прегледом дискурса) у (могућном) моделу анализе указаћу и на примеру врло фреквентне у читавом корпусу именичке лексеме *де̑и̑е* и троструко мање фреквентне придевске лексеме *зла̑и̑ан*, *-й̑ина*, *-й̑ино*.

У укупној маси речи обеју наведених класа (граматичких и пунозначних) коју чини 12.629 речи у дискурсу уџбеника са библиографским подацима: Зорана Опачић-Николић – Даница Пантовић, *Прича без краја* – Читанка за четврти разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2005, 1–147 (ознака: *Чи̑и̑анка IV*)

– прво, именичка лексема *де̑и̑е* (132) наћи ће се у разноврсном контексту, са исто тако разноврсним потенцијалом колокације и конкорданце, и то на првом месту – у примерима реченица из текста народне, одн. уметничке књижевности који се ученицима даје на анализу, а онда и у примерима из дидактичко-методичког дискурса:

Месечево де̑и̑е, па то уопште није зрно песка! (*Чи̑и̑анка IV*, 27)

Испочетка, у радости, није марила што је *й̑олишно де̑и̑е* родила (*Чи̑и̑анка IV*, 35)

Љубивоје Ршумовић један је од значајних данашњих *й̑есника за децу* (*Чи̑и̑анка IV*, 46)

Осим *й̑оезије и драма за децу*, аутор је ТВ емисија (*Чи̑и̑анка IV*, 46)

Цар, који је силно желео да сачува *своје мило де̑и̑е* од те несреће, нареди да се спале сва вретена (*Чи̑и̑анка IV*, 47)

Суђаје су жене које *де̑и̑е̑и̑у одређују судбину* (*Чи̑и̑анка IV*, 50)

Душан Радовић, писац који воли да се игра словима и речима, у својим делима *й̑одсй̑иче децу на машй̑у и игру* (*Чи̑и̑анка IV*, 95)

У његовим песмама, причама... све је наопачке: разбојници спасавају принцезе, лекари *зобрањују деци* да се умивају (*Чиџанка IV*, 95),

откривајући потенцијале контекстуелне везе – синтаксичке и семантичке – именице *деџе* са низом конструкција (атрибутских, објекатских) и лексема из различитих семантичких поља, као што су конструкције атрибут + именица (*месечево деџе*, *џолино деџе*), прелазни глагол + објекат (*родила /џолино/ деџе*), одн. лексеме: *џесник (за децу)*; *одређиваџи судбину*; *џодсџицаџи*; *маџиџа*; *игра*; *зобрањиваџи* и др.;

– друго, придевска лексема *злаџан*, *-џна*, *-џно* (30), као и именица *злаџо* (16), које су у творбеној вези, налазе се у разноврсном односу колокације и конкорданције, такође – у примерима реченица из текста народне, одн. уметничке књижевности који се ученицима даје на анализу, а затим и у примерима из дидактичко-методичког дискурса при анализи датог текста:

Прстима се поигравао *злаџном амаџиџом* која му је висила око врата (*Чиџанка IV*, 28)

Гле, па то више и није лопта него оно *мало злаџно јагње* (*Чиџанка IV*, 64)

Мало злаџно јагње примакне своју главу дечаковој (*Чиџанка IV*, 64)

Сетио се сна и *злаџног јагњеџа* (*Чиџанка IV*, 64)

Народни језик је сликовит. Покушајте да протумачите подвучене изразе: *злаџна жиџа* – светлосни зрак, поглед (*Чиџанка IV*, 79)

Пружих *злаџну жиџу* преко белог света, па је савих у орахову љуску (*Чиџанка IV*, 79)

Оно (сунце) нам шаље жуту светлост: то се види по нашем оделу, а још лепше по вашој коси која изгледа као *суво злаџо* (*Чиџанка IV*, 131).

Осим у првом примеру (*Чиџанка IV*, 28), обе ове лексеме углавном су употребљене у исказима који би се могли сматрати да су *сџилски маркирани*. То је сасвим очигледно у реченицама из народних умотворина, али и у примеру из уметничке (популарно-научне) прозе. У њима, како видимо, у односу конкорданције су са лексемама: *амаџиџа*; *јагње*; *жиџа*; *сув*, *-а*, *-о*.

17. С друге стране, посматране у дискурсу уџбеника са библиографском ознаком Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, Љиљана Новковић, *Природа и друџиџво*, уџбеник за *чеџврџи разред основне школе*, Друго издање, Завод за уџбенике, Београд, 2007, 1–

111 (ознака: *Природа IV*), у којем се јављају са знатно мањом фреквенцијом, и то: лексема *злаїџо* (са фреквенцијом 6), лексема *злаїџан*, *-їџна*, *-їџно* (са фреквенцијом 2) и лексема *злаїџар* (са фреквенцијом 1), како видимо у примерима:

Када се роди дете, Роми имају обичај да му у руку стисну *злаїџан ѝрсїџен*. Они верују да ће то утицати да буде богато и да лепо живи (*Природа IV*, 77)

Посуђе које су користили владари *израђивано је од сребра и злаїџа* (*Природа IV*, 102)

Од занаїџлија, било је ковача, *злаїџара*, грнчара, ткача, кожара, каменорезаца, дрводеља (*Природа IV*, 103)

Одећа сеоског становништва израђивана је од грубих вунених и ланених тканина, док је одећа владара и њихових жена израђивана од скупоцених тканина *извезених злаїџом* (*Природа IV*, 103)

„Краљевина та много богата житом, вином, уљем и месом пријатно је испресецана текућим водама, изворима и рекама... У Србији има сада пет *рудника злаїџа* и исто толико *рудника сребра ѝомешаног са злаїџом*, где рудари непрестано раде...“ (*Природа IV*, 103)

– егзистирају у конкорданцији са лексемама из значењских група (семантичких сетова¹¹) „материја“, „предмети“, „привређивање“, „рудник“ као што су лексеме: *їрсїџен*; *їосуђе*; *сребро*; *израђиваїџи*; *занаїџлија*; *одећа*; *(из)весїџи*; *рудник*; *рудар* и сл., и то највише у контексту наставе историје.

Сасвим уопштено, дакле – материја *лексичких (їунозначних) речи* условљена је *їемаїџиком дискурса*, па тиме располаже разноврсном лексиком. Како сам већ истицао, за опис у границама рационалног, економичног, то значи – констатовање *доминанїџне лексики* у дискурсу анализираних уџбеника, као и указивање на *їоїџенцијале*

¹¹ У смислу енглеског термина cluster, какав се, на пример, види у дефиницији: „Theoretically, it is possible for any lexical item of English to co-occur or ‘keep company’ with any other lexical item. However, for any particular lexical item X there are certain other items which have a high probability of being found near X. For instance, we might expect snow to have a high probability of co-occurrence with block, road, fall, winter, cold, etc. but a low probability of co-occurrence with cider, apple, dog, etc. The total list of words which are found to collocate with a particular lexical item X is called the cluster of X. Some members of the cluster will be more central than others, in that their probability of co-occurrence with X is high“ (Карпеп 2002: 52).

везе испитиване лексике са контекстом, што логично значи на првом месту испитивање колокацијских и конкорданцијских могућности.

18. С обзиром на познату „органику повезаност синонимије и колокабилности“ коју истиче Рајна Драгићевић (в. Драгићевић 2007: 255–257), посебно су потенцијали колокације и конкорданције важни за утврђивање синонимије и оперисање њеним вредностима у дискурсу уџбеника. То је последица чињенице да у реалности појаве или предмети поседују и много особина (граматички означених лексичким јединицама из врсте придева) које се могу оквалификовати на исти или сличан начин. За то се може навести пример употребе два придева у опису појма „орао мишар“ у уџбенику за природу и друштво у трећем разреду:

(1) У лову му ѿмажу *снажне* канџе и *јак*, кукасӣ кљун (*Природа III*, 21)

– као типичан случај контекстуелне употребе синонима у уџбеничком тексту у којем аутор описује појаву истоврсним квалификативима и, да не би сваки пут у тој дескрипцији употребљавао исте лексеми, користи се делимичним синонимима (блискозначницама).

А модел истраживања базиран на методологији комбиноване статистичке и корпусне лингвистике, откриће истраживачу, односно наставнику (и аутору уџбеника) низ контекстуелних ситуација које ће одредити природу тога синонимског односа двеју или више лексеми. То јест – откриће да ли су у питању делимични синоними, или су у питању апсолутни синоними (паралелизми).

Тако ће се у дискурсу истог уџбеника (*Природа III*), осим у датом примеру – лексема *јак* (са фреквенцијом 8) појавити у примерима, као што су:

(2) Лови помоћу оштрих и *јаких* канџи (*Природа III*, 24)

(3) Да би дошла до воде, водопија има *јак* вретенаст *корен* (*Природа III*, 28)

(4) Кобац има оштар кљун и *јак*е, повијене *канџе* (*Природа III*, 29)

(5) Штука има велика уста и *јак*е *зубе* (*Природа III*, 29)

(6) Смуђ има велике и *јак*е *зубе* (*Природа III*, 29)

(7) Захваљујући бешумном лету, одличном слуху и *јаким* *канџама*, никад не осатаје гладна (*Природа III*, 24)

– лексема *снажан* (са фреквенцијом 4) појавити у примерима као што су:

(8) Захваљујући таквом корену, храст одолева и *снажним олујама* (*Природа III*, 20)

(9) Пастрмка има обло и *снажно њело* (*Природа III*, 30) и сл.,

семантички – у функцији квалификовања, синтаксички – као атрибут лексема из (значањске) групе „појам органа“: *канџе, зуби, њело, кљуна*, али групе и „неживо“: *олуја*.

19. Контекст овога уџбеника, који је у области наставе природе и друштва за ученике основне школе, и стање конкорданције посматраних лексема очигледно указују да се оне узимају као *јрави синоними*. С друге стране, контекст уџбеника из области језика – да за пример узмемо и само уџбеник за IV разред – и стање конкорданције истих лексема у њиховом дискурсу показаће и већу употребу тих лексема, и већу разноврсност контекстуелних ситуација у којима су они у систему конкорданце са другим лексемама.

Тако ћемо имати ситуацију да се у дискурсу уџбеника са библиографским подацима: Зорана Опачић-Николић – Даница Пантовић, *Прича без краја* – Читанка за четврти разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2005, 1–147 (ознака: *Чиџанка IV*)

– лексема *јак* и њени деривати, морфолошки (облици компарације) и творбени (прилог *јак*о), са фреквенцијом 16, појављује у дискурсу и језичког материјала који се анализира, и дидактичко-методичког апарата, у реченицама какве су:

(10) Лако је њему да суче брк, / лако је њему да буде *јак*, / кад је искусни морски *вук*, / а не обичан размажен ђак (*Чиџанка IV*, 127)

(11) Орион – у грчкој митологији дивовски ловац, ванредно леп и *јак* човек који је после смрти био претворен у сазвезђе, најлепше на северном небу (*Чиџанка IV*, 131)

(12) огањ – ватра, *јака свейлосџ* (*Чиџанка IV*)

(13) Моји несташни другови овога пута нису се смејали; напротив, занимао их је мој говор и то ме је *јак*о охрабрило (*Чиџанка IV*)

(14) Руке и ноге су им сразмерно према телу мале, а горњи део тела им је *јак*о развијен; већином су дебели (*Чиџанка IV*, 122)

(15) Тај је *кайџан сџирашно јак*. / На леђа може да дигне цак (*Чиџанка IV*, 126)

(16) Знам и тог трећег капетана. / *Глас* му је *јачи* од урагана (*Чиџанка IV*, 126)

(17) Паче размахну крилима, и гле! – крила *зашумеше јаче* него пре и *ионесоше* га *снажније* него некад (*Чиџанка IV*)

(18) Тек тај је страшан! / Тек *īāj* је *јак!* (*Чиїанка IV*, 126);

– лексема *снажан*, *-жна*, *-жно* и њени деривати, морфолошки (облици компарације) и творбени (прилог *снажно*), са фреквенцијом 11, појављује се у дискурсу и језичког материјала који се анализира, и дидактичко-методичког апарата, у реченицама какве су:

(19) Његовом оцу Едгару, сликару, за време Другог светског рата власти су забраниле да слика јер су му слике биле маштовите, фантастичне. То је на Михаела оставило *снажан уїтисак*, па се увек трудио да маштом улепша свет око себе (*Чиїанка IV*, 30)

(20) Паче размахну крилима, и гле! – крила зашумеше јаче него пре и *їонесоше* га *снажније* него некад, и пре но што дође себи, нађе се у великом врту где су цветале јабуке (*Чиїанка IV*)

(21) Јорговани су повијали своје гране над водом, а *сунце је сијало* тако топло, *снажно* (*Чиїанка IV*)

(22) На моје велико изненађење, међутим, приметио сам и две велике сузе које су се котрљале низ образе мога оца. Знао сам га као *снажну личност*, неемотивну, као сјајног представника јуначког доба (*Чиїанка IV*)

(23) ридати – *снажно їлакаїи* (*Чиїанка IV*)

(24) Знао и тог трећег капетана. / *Глас му је јачи од урагана* (*Чиїанка IV*, 126)

(25) Паче размахну крилима, и гле! – крила *зашумеше јаче* него пре и *їонесоше* га *снажније* него некад (*Чиїанка IV*)

(26) Књижевни језик је сликовит. Сливовит израз нас подстиче да помоћу маште замислимо оно што је насликано речима. На пример, реченица: „ветар се напео, дува, па коси све као оштра коса“ у нашој свести изазива слику ветра као *сїрашног бића* чији *снажан дах* брише све пред собом (*Чиїанка IV*, 25).

То несумњиво потврђује тезу да природа сваког специфичног текста (која подразумева и припадање функционалностилским врстама) одређује и категоризацију лексема у синонимском односу, ону која их дели на потпуне синониме (паралелизме) и *сїеїеноване*. Под овим последњим, степенованим – подразумевам једнакост значења две лексеме која се може изразити *оїисно*: „нешто је са нечим мало¹ / више² / потпуно³ једнако“, дакле онако како се то и у граматикама, одн. лингвистичкој литератури дефинише.¹² Принципи корпусне лин-

¹² Каже се и у граматичи: „Однос међу речима које се сматрају синонимима... одликује се тиме што у пару, или у низу синонимних речи ниједна

гвистике, са своје стране, омогућавају одређивање нијанси тога степеновања тиме што, технолошки најуспешније, истраживачу (па и аутору који за потребе наставе описује ученицима феномен синонимије) ставља на увид масу језичког материјала. Наиме, „примена метода проучавања конкорданције и, посебно, анализа односа колокације пружа наставнику (па у овом случају и – ауџору уџбеника, прим Сл. Станојчић) врло добре податке за обраду градива..., као што и ученицима нуди нови приступ за разумевање различитих страна језика..., као што су: значење и уклањање нејасноћа у значењу, стварне разлике између блискозначних синонима, морфосинтаксички аспект, информацију о употреби речи у природном контексту и термина у специјализованом дискурсу“ (Переира 2004: 118).

20. Испитивање особина датог уџбеничког дискурса кретало се у области испитивања односа лексичких јединица и контекста у којем оне егзистирају. Тај контекст заправо је дискурс који се упућује ученицима с циљем да они усвоје како *јојмовни свети* одређених реалних области, тако и *језичке ознаке* које томе појмовном свету одговарају. Другим речима, циљ рада је био да установи системе који се налазе у дискурсу датог уџбеника а усмерени су на стварање учениковог инструментарија за препознавање и систематисање појава с којима се среће.

То констатовање обухватало је и *сферу уџојпребе* и *фреквенцију* употребљених лексема, било да су оне у *дефиницијском дискурсу*, или у *дискурсу дидактичко-методичког аџарџа* уз дефиниције, али

од њих целокупним својим значењем није потпуно једнака са другом речју у датоме пару или низу... Реч је, дакле о делимичној неједнакости, или друкчије речено – о *разликама у нијансама значења*“ и дају примери као што је синонимски низ лексема: *благ – џиџом – кроџак; брзо – хиџро – нагло; суморан – џмуран – безвољан* и др. који дато констатовање потврђују“ (Станојчић–Поповић 2010: 194). Такође – када је реч о колокацији и конкорданцији лексема – и у литератури: „*Synonymy – This is essentially a bilateral or symmetrical sense relation in which more than one linguistic form can be said to have the same conceptual or prepositional meaning. This does not mean that the words should be totally interchangeable in all contexts; but where synonyms are substituted changes in the prepositional meaning of the sentence as a whole do not occur. For example, subsenses of house, abode, domicile, home are synonyms in some contexts; in the sentence What an impressive _____ of books, the words range, selection, choice are synonymous. However, stylistic differences limit substitutability. And in an absolute sense there can be no such thing as, nor any need for, totally substitutable synonyms*“ (Картер 2002: 20).

и у *тешкџу љримера језичког израза* који се ученицима даје као материја коју треба да усвоје. У тим оквирима и указано је овде на феномен *лексичке колокације*, као и на *конкорданцију лексичких јединица* као на чиниоце којима се дати дискурс идентификује у односу на друге постојеће дискурсе.

У томе смислу, такође, и са гледишта статистичке лингвистике, и са гледишта корпусне лингвистике у праћењу конкорданције, интересантно је кретање употребе граматичких речи – *везника* и *речца* (*љартикула*), које као *затворена класа* речи, обезбеђују *граматичке* односе међу лексичким *речима* формирајући и *физиономију дискурса* *уџбеника*. Ту се квалитет *љосиљносии* реализује не само дискурсом чији (морфо)синтаксички састав мора имати *једносљавне јединице*, оне које су највише прилагођене перцептивним способностима слушалаца (кад је реч о уџбенику, наравно – читалаца у ученичкој популацији), него и дискурсом који је најприближнији језичком изразу *нељосредне комуникације* личности која тумачи материју (школског) предмета са личношћу која дата тумачења треба да прихвати. При томе може се констатовати само да се таква физиономија дискурса, на првом месту, реализује *дијалошом формом* дискурса, а да се она – у анализираном конкретном дискурсу изабраног узорка – манифестује, пре свега присуством низа *уљиљних реченица* у тексту, чија је морфолошка ознака најчешће *уљиљни везник* (али и *инљонација*, у штампаном тексту означена правописним знаком *уљиљника* „?“). Овај феномен, уосталом, у потпуном је складу са чињеницом да текст оваквог типа подразумева и присуство *комљешенљног одраслог*, дакле – наставника, који се у дидактичко-методичкој литератури, уз све формално одсуство из сфере писања уџбеника, ипак подразумева као пожељан посредник између читаоца-ученика и аутора уџбеника.¹³

Уопштено речено, у дискурсу уџбеника из обе анализиране области у довољној мери, и сасвим на месту, присутна је особина коју истраживачи уџбеничког текста уопште називају *дијалогичносиљ* у *ужем смислу речи* и подразумевају под тим такву организацију текста у којој су „саговорници, најчешће, писац уџбеника и дете-чита-

¹³ „Основношколски уџбеник је књига у коју је уграђена љомоћ комљешенљног одраслог (подвукао – Сл. Станојчић)... Уџбеник је књига из које ученик може да учи без посредника, самостално и онда када није у школи и када нема комуникацију са наставником. Из те околности и произилази потреба да уџбеник буде тако обликован и опремљен да ученик може да оствари ефикасну комуникацију са њим, да његове поруке јасно схвати и прихвати“ (Коцић–Требјешанин 2001: 16).

лац, али могу бити и два писца уџбеника, две идеје, две теорије, две врсте података и сл.“ (Плут 2003: 231–232).

21. Рецимо, карактер *типичног дијалога* у уџбеничком дискурсу анализираних текстова – да то илуструјем и само са четири изабране лексеме, одн. конструкције, прво на примеру уџбеника из области предмета *Природа и друштво*, тј. на уџбеницима са ознакама: *Природа I*; *Природа II*; *Природа III* и *Природа IV* – дају

(а) везничка конструкција *да ли*, појављујући се, са различитом уједначеношћу, кроз дискурс свих ових текстова са фреквенцијом:

<i>Природа I</i>	<i>Природа II</i>	<i>Природа III</i>	<i>Природа IV</i>
8	20	41	8

(б) типична почетна упитна заменица (и њени падежни облици) *шта*, појављујући се уједначено кроз дискурс свих ових текстова великом фреквенцијом:

<i>Природа I</i>	<i>Природа II</i>	<i>Природа III</i>	<i>Природа IV</i>
68	60	92	30

(в) типична почетна прилошко-везничка реч *како*, појављујући се уједначено кроз дискурс свих ових текстова великом фреквенцијом:

<i>Природа I</i>	<i>Природа II</i>	<i>Природа III</i>	<i>Природа IV</i>
48	52	35	36

(г) типична почетна прилошко-везничка реч *зашто*, појављујући се уједначено кроз дискурс свих ових текстова са скромном фреквенцијом:

<i>Природа I</i>	<i>Природа II</i>	<i>Природа III</i>	<i>Природа IV</i>
19	11	17	13

22. Такође, у одговарајућим уџбеницима из области предмета *српски језик*, тј. у уџбеницима са ознакама: *Чишанка I*; *Чишанка II*;

Чиїанка III и *Чиїанка IV* тај карактер *иїиичног дијалога* обезбеђују исте лексеме, то јест

(а) везничка конструкција *да ли*, са фреквенцијом:

<i>Чиїанка I</i>	<i>Чиїанка II</i>	<i>Чиїанка III</i>	<i>Чиїанка IV</i>
34	43	133	97

(б) типична почетна упитна заменица (и њени падежни облици) *иїиа*, са фреквенцијом:

<i>Чиїанка I</i>	<i>Чиїанка II</i>	<i>Чиїанка III</i>	<i>Чиїанка IV</i>
87	101	220	217

(в) типична почетна прилошко-везничка реч *како*, са фреквенцијом:

<i>Чиїанка I</i>	<i>Чиїанка II</i>	<i>Чиїанка III</i>	<i>Чиїанка IV</i>
63	81	129	232

(г) типична почетна прилошко-везничка реч *заиїио*, са фреквенцијом:

<i>Чиїанка I</i>	<i>Чиїанка II</i>	<i>Чиїанка III</i>	<i>Чиїанка IV</i>
33	33	100	74

И за све је констатовано да су у функцији успостављања директне (дијалогске) комуникације између наставника / аутора и ученика / читаоца, у којој је резултат или учеников одговор на дати припремљени текст, или (уџбеничко) објашњење феномена који се у датом дискурсу обрађује, а који ученик треба да прихвати као јасно дефинисан. Оно што нам говоре дати бројеви фреквенцијског пописа, јесте – да све упитне лексеме имају много мању употребу у уџбеницима са ознаком *Природа I–IV*, него што је имају уџбеници са ознаком *Чиїанка I–IV*. Делимично, то се може објаснити већом количином текста у уџбеницима за предмет Српски језик и књижевност, наравно. Међутим, добар део веће фреквенције датих лексема, нарочито изразито велика цифра фреквенције лексема *иїиа* (220, 217) и *како* (129, 232) у уџбеницима за III и IV разред – анализом контекста у

којем се те речи налазе и са којим се налазе у конкорданцији – доказује да уџбеници из ове области садрже много већи број *уопшћених* питања којима би се ученици упутили у градиво које уче. Илустровано примерима, јасно је да је усмеравање учениковог одговара на егзактни закључак сигурно много прецизније онда када упитна реченица са *шћа*, типа:

(1) *Шћа* је спречило воду да уђе у чашу? (*Природа III*, 88)

– долази после описа експеримента који доказује да ваздух, као и вода, заузима простор формулише, него онда када се у дидактичко-методичком апарату разговора о тексту песме „Септембар“ (Душана Костића), у контексту целог низа питања, формулише упитна реченица са *шћа*, као што је следећа:

(2) У песми су насликане неке појаве у јесен. Које су то појаве? *Шћа* се дешава с природом у ово годишње доба? Зашто у песми јесен долази у „жутом ауту“? *Шћа* је песник изразио том сликом? (*Чийанка III*, 7),

у којој се упитна заменица/везник, као заменица за ствари, може односити на читав низ појава које се дешавају у годишњем периоду који је тема песме. Увид у конкорданцију заменичко-везничке лексеме *шћа*, наиме, показао би да је распон њеног потенцијала значењске везе са другим лексемама, као што је то уопште у језицима¹⁴ – врло широк, са мало ограничења.

22. У закључку ћемо поново истаћи да се омеђени дискурс, као ужа категорија, може дефинисати као *йоље йосебне комуникацијске активностии* за коју је везан и посебан низ лексичких јединица изабран према *йредмејџу* датог саопштавања. И да зато свака дефиниција/парадефиниција обично располаже речником зависним од предмета расправе (комуникације), с тим што се лексичке јединице дате дефиниције, наравно, могу наћи и у многим другим пољима, и са раз-

¹⁴ На пример, кад је реч о датом распону, наставници језика истраживачи могућности лексичке конкорданце констатују: „The linguistic unit’s connectors span can vary from clauses to paragraphs and even longer stretches of discourse ... Learners thus first need to familiarize themselves with the meaning of the individual connectors, the type of components they normally occur with in discourse, and finally the distance they can span in order to be able to identify the type and expanse of the relation they indicate“ (Танко 2004: 160).

личитим значењем, и у различитим лексичко-граматичким колокацијама, односно у врло разноврсним везама базираним на систему *лексичке конкорданције*. А познато је да појам дискурса – било целивитог, било омеђеног – подразумева когнитивне елементе, па ти елементи упућују на примарност семантике (Половина 1999: 32–47) у језичком исказу. За метод посматрања, зато, јасно је да *семантика лексеме у центру исказа* (дискурса или микроконтекста – реченице) отвара место оној лексици (свих граматичких врста пунозначних речи) чије се значење налази у њеном семантичком пољу.

Показано и само на једном примеру, рецимо – на примеру употребе лексеме *материја*, која се горе (у т. 17) наводи као лексичко језгро једног значењског поља, види се да она, као семантички центар конкретног дефиницијског дискурса уџбеника *Природа III*, у поглављу „Од чега је све око нас“ (86–103), отвара место квалификативима из граматичке врсте *глагола* („материја је у различитим стањима“, „материја се разликује по карактеристикама“, „течност се разлива“, „течности могу да расиварају“ и сл.), као што отвара место квалификативима из граматичке врсте *придева* („гасовита материја“, „течна материја“, „чврста материја“), или квалификативима на синтаксичком нивоу а са функцијом одредбених речи (придева, глагола: „материја у гасовитом стању“, „материја у течном стању“, „материја у чврстом стању“).

И овим уопштеним делом закључка, и његовим представљањем и на само једној лексеми, по правилу, улази се и у област тумачења колокације и конкорданције лексичких речи у датоме дискурсу. И то, иако помоћу анализе *конкретних* примера (ради рационалног коришћења простора), тако што се дефинише и као један врло *уопштени* систем обликовања посматране врсте уџбеничког дискурса.

ИЗВОРИ

- Читанка I: Славица Јовановић, *Златна јабука – читанка за први разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2007, 1–87.
- Читанка II: Славица Јовановић, *Читанка за 2. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2006, 1–103.
- Читанка III: Вук Милатовић, *Читанка за 3. разред основне школе*, Завод за уџбенике, Београд, 2006, 1–167.

- Читанка IV: Зорана Опачић-Николић, Даница Пантовић, *Прича без краја*, Читанка за четврти разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2005, 1–147.
- Природа III: Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, Љиљана Новковић, *Природа и друштво*, уџбеник за трећи разред основне школе, Друго издање, Завод за уџбенике, Београд, 2006, 1–87.
- Природа IV: Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, Љиљана Новковић, *Природа и друштво*, уџбеник за четврти разред основне школе, Друго издање, Завод за уџбенике, Београд, 2007, 1–111.

ЛИТЕРАТУРА

- Гашић Павишић 2001: Слободанка Гашић Павишић, Језик уџбеника, у: Биљана Требјешанин и Душанка Лазаревић, *Савремени основношколски уџбеник, теоријско-методолошке основе*, Завод за уџбенике, Београд.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Коцић–Требјешанин 2001: Љубомир Коцић, Биљана Требјешанин, Основношколски уџбеник као предмет разматрања, у: Биљана Требјешанин и Душанка Лазаревић, *Савремени основношколски уџбеник, теоријско-методолошке основе*, Завод за уџбенике, Београд.
- Картер 2002: Ronald Carter, *Vocabulary – Applied Linguistic Perspectives*, London EC4P 4EE, Routledge.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Кристал 1995: Deјvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
- Лајонс 1990: John Lyons, *Semantics*, Volume 2, Cambridge University Press, Cambridge.
- Переира 2004: Luísa Alice Santos Pereira, The use of concordancing in the teaching of Portuguese, *How to Use Corpora in Language Teaching*, ed. by John McH. Sinclair, John Benjamin's Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Плут 2003: Дијана Плут, *Уџбеник као културно теоријски систем*, Завод за уџбенике – Институт за психологију, Београд.

- Половина 1999: Vesna Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Čigoja štampa, Београд.
- Станојчић 2010: Живојин Станојчић, *Грамаџика српског књижевног језика*, Креативни центар, Београд.
- Станојчић–Поповић 2010: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Танко 2004: Gyula Tankó, The use of adverbial connectors in Hungarian university students argumentative essays, *How to Use Corpora in Language Teaching*, ed. by John McH. Sinclair, John Benjamin's Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Тошовић 1988: Branko Tošović, *Funkcionalni stilovi*, Svjetlost, Sarajevo.
- Требјешанин–Лазаревић 2001: *Савремени основношколски уџбеник – теоријско-методолошке основе*, ред. Биљана Требјешанин, Душанка Лазаревић, Завод за уџбенике, Београд.
- Цуи 2004: Amy B. M. Tsui, What teachers have always wanted to know – and how corpora can help, *How to Use Corpora in Language Teaching*, ed. by John McH. Sinclair, John Benjamin's Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.

Summary

Slavko Ž. Stanojčić

FORMING OF ELEMENTARY SCHOOL TEXTBOOK DISCOURSE – RULES OF COLLOCATION AND CONCORDANCE

In paper, on selected samples, the discourse of Serbian elementary school textbooks in the fields of Serbian language and literature and social and natural education is analyzed, particularly from the aspects of relationship between vocabulary and context in which the lexemes occur. In addition, the rules of definitions vocabulary collocation and concordance are analyzed.

АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ИДЕНТИФИКОВАЊУ ЛОГИЧКОГ СУБЈЕКТА И ЊЕГОВОМ ПРЕДСТАВЉАЊУ У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се разматра начин идентификације логичког субјекта у описним речницима српског језика (у РСАНУ и РМС) и указује на потребу за уједначавањем поступака лексикографског представљања овог реченичног члана, као и за дорадом Упутстава за израду РСАНУ с тим у вези. Указује се и на тип реченица које могу имати два логичка субјекта, који није описан у нашим граматикама.

Кључне речи: логички (семантички) субјекат, однос граматике и речника, српски језик.

1. Увод

1.1. Предмет нашег рада јесте начин на који се у описним речницима српског језика идентификује логички субјекат уз глаголске сублексе¹ (које се јављају као центри реченица са логичким субјектом), као и прилошке сублексе (које се јављају као лексичко језгро

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ У раду ћемо користити појам сублексе као лексе употребљене у једном значењу (ако их има више), онако како га дефинише Љ. Поповић (2003: 208).

копулативног, прилошког предиката у реченицама с логичким субјектом). Посматраћемо описне речнике ширег обима, пре свега *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ), који ће бити у фокусу наше пажње, као и шестотомни *Речник српскохрватског књижевног језика* Матице српске (РМС).

1.2. Повод за писање овог рада и циљ који из тога проистиче могли би се представити на следећи начин:

Упутства за израду РСАНУ писана су педесетих година XX века, у време рада на првом тому Речника, и од тада у неколико наврата допуњавана у појединим члановима, али никада потпуно и систематски. Прилично су сажета када је реч о глаголској валенци, која се непосредно тиче теме нашег рада. У њима се не каже ништа експлицитно о поступку лексикографског представљања логичког субјекта у реченицама с глаголским и прилошким предикатом. Сматрамо да би било корисно допунити Упутства и стандардизовати поступке приликом навођења података о јављању логичког субјекта у конструкцијама с појединим сублексемама.

Још један повод за овај рад могао би се објаснити потребом за повезивањем граматике и речника, на коју је у лингвистици често указивано. Заступајући интегрални приступ синтакси, Љ. Поповић истиче у којој мери и граматички и лексикографски опис губе услед недостатка повезаности и сарадње стручњака који су ангажовани на њиховој изради.² На потребу за том сарадњом указивала је и З. Тополињска (2002: 33). Ј. Апресјан такође заступа интегрални опис језика, каквим сматра онај у ком су „речник и граматика ... међусобно усаглашени по типу информација које се у њих уносе, као и по начину на који се бележе“ (Апресјан 1995: 135).

Сматрамо да је и најновија дескриптивна синтакса српског језика (Пипер и др. 2005), у којој је дужна пажња посвећена конструкцијама с логичким субјектом (у оквиру синтаксе падежа, уп. Антонић 2005: 128–129; 177–181; 195–197), као и у оквиру поглавља *Просија реченица као синтаксичка целина* (Ружић 2005: 478; 488; 497) и *Пер-*

² „Традиционална лексикографија се бави речима, а не синтаксичким јединицама које се од њих формирају, не поклања довољно пажње синтаксичким аспектима употребе лексема ... нити поставља одговарајуће задатке синтаксичарима. А та неинтегрисаност између приказа синтаксе (и уопште граматике) и речника односно одсуство координације рада на граматикама и речницима јесте једна од главних препрека за модернизацију и граматичког и лексикографског описа српског стандардног језика“ (Поповић 2003: 204).

соналности (Пипер 2005: 603–607)), могла да пружи још детаљније информације о субјекатском генитиву, дативу и акузативу да су дате информације биле системски обележене у РСАНУ и РМС и да их је као такве било могуће пратити.³

С друге стране, сматрамо да су лексикографи (иако сваки лексикограф није нужно и стручњак за синтаксу) дужни да се у свом раду више ослањају на синтаксу и да се труде да у што већој мери лексичку грађу коју у речнику треба да прикажу пропрате релевантним граматичким информацијама.

Овим радом желели смо да укажемо и на један тип омашке на који се повремено наилази у речницима.⁴ Наиме, уз поједине семантичке реализације неких глагола могу се наћи примери погрешног навођења генитивске, дативске и акузативне рекције у случајевима употребе глагола у конструкцији са логичким субјектом у тим падежима. Циљ нам је да се указивањем на ту појаву спрече сличне омашке.

2. О глаголској валенци у Упутствима за РСАНУ

Као што смо рекли, Упутства за израду РСАНУ прилично су сажета када је реч о члановима посвећеним глаголској валенци. Један члан посвећен је десној глаголској валенци (уп. члан 300).⁵ У Упутствима се, међутим, не каже ништа о поступку лексикографског представљања леве глаголске валенце (информације о субјекту, односно спољашњем или првом глаголском аргументу) иако се тај поступак понекад примењује, а не каже се ни када то треба чинити.

Поступак који се примењује у РСАНУ јесте навођење информације о вршиоцу радње, односно носиоцу стања, односно особине, формулом *о + локалтив*, која се понекад наводи у загради, после дефиниције, нпр.: *о живојинијама, о деловима њела, о биљкама* и сл. Информација која се на овај начин износи подразумева навођење тематске групе именица чији се чланови могу наћи у функцији субјекта и тиче се рестрикције селекције или семантичке спојивости. На осно-

³ Мислимо на могућност уочавања свих конструкција с логичким субјектима, какву пружа речничка грађа као корпус; о томе нешто више у тачки 6 овог рада.

⁴ Ми ћемо је илустровати примерима из РСАНУ, али слични случајеви нису ретки ни у дијалекатским речницима.

⁵ У њему се, на примеру глагола *држајти се*, говори о десној валенци овог глагола.

ву припадности лексема у функцији субјекта, односно објекта некој тематској групи (односно семантичком скупу), може се лакше утврдити да ли је реч о једном или више значења (односно подзначења) неког глагола.⁶

У Упутствима се такође не дају експлицитне препоруке за пружање граматичких информација код глаголских сублексема које се јављају као центри предикатских реченица с логичким, семантичким субјектом. Само се у члану 76, посвећеном дефинисању, може наћи информација која се на посредан начин тиче тог проблема:

„Нарочито у компликованим дефиницијама треба водити рачуна о томе шта се добива ако се у примеру реч која се дефинише замени дефиницијом која се за њу даје. На пример, реч „болети“ не би се могла дефинисати само као ’осећати бол’ зато што *боли ме рука* значи ’ја осећам бол у руци’. Кад би *болеџи* значило само ’осећати бол’, у примеру би испало да рука осећа бол. Стога би основно значење требало дефинисати: ’бити извор бола’“ (Упутства, чл. 76).

3. Проблеми у представљању глаголске валенце у РСАНУ

Из сопственог искуства, као и из разговора с млађим (и неким старијим) колегама познато нам је да највише проблема лексикографима задаје управо обрада глагола (с којом се по тешкоћи може мерити и обрада функционалних речи). Један од разлога лежи у чињеници да глагол у личном глаголском облику има улогу централног реченичног конституента – предиката, а његова валенца условљава број и врсту других главних чланова реченице (субјекта и глаголских допуна, уколико говоримо о формалном плану реченице, односно аргумената, уколико говоримо о семантичком плану реченице, предикатско-аргументској структури, односно пропозицији). Глаголска валенца кључна је за формирање реченичних модела,⁷ што лексико-

⁶ Појам рестрикција селекције (или селекциона рестрикција) односи се на семантичка ограничења у спојивости предиката и његових субјекатских и објекатских аргумената, односно на уопштена семантичка својства језичких јединица које се могу наћи у функцији субјекта, односно објекта неког глагола. Више о томе в. у Артс (2001: 98); Чомски (1964: 95–97 *et passim*). О коришћењу селекционе рестрикције као дијагностичког средства за издвајање појединих глаголских и придевских значења (и подзначења) в. Еткинс–Рандел (2008: 302–304).

⁷ Више о томе в. у Ружић (2005: 478). О значају глагола као централног конституента предикатске реченице за формирање реченичних модела в. Поповић 2003: 209–210.

графско представљање глаголских сублексема чини посебно комплексним. Због тога сматрамо да би Упутства требало допунити у вези с лексикографским представљањем глагола и, с тим у вези, чланова реченице који су условљени глаголском валенцом.

Што се категоријалног обележја прелазности тиче, став је да глаголске одреднице (као ни поједина глаголска значења) не треба експлицитно квалификовати као прелазна, односно непрелазна, јер је то могуће уочити посредно, на основу дефиниција и примера.⁸ Мотив за такав став вероватно лежи у чињеници да један исти глагол може бити прелазан и непрелазан у разним значењима.⁹ Према Упутствима, допуна се експлицитно наводи само онда када се неко значење глагола реализује само у споју са одређеном допуном:

„При обради глагола не треба спомињати да ли је он прелазни или непрелазни – цео или у неком свом значењу, и које падеже тражи уз себе, пошто је то ствар синтаксичког развоја језика, што се, уосталом, види из примера. Али се морају давати они синтаксички моменти који су битни за семантику речи, а то значи за лексикографију. Тако, на пример, глагол „држати се“ има разна значења, али она не зависе само од контекста, него управо од тога да ли и у којим падежима стоји уз глагол допуна. Код значења ’придржавати се (неких схватања, начела и сл.)’ треба истаћи да се то значење остварује само са допуном у генитиву;¹⁰ међутим, у истом глаголу, код значења ’осећати се добро у погледу здравља, добро изгледати’, нема такве падежне допуне. Рекција глагола који се обрађује показује се испред дефиниције ... а евентуална рекција глагола који улази у дефиницију иза дефиниције“ (Упутства, чл. 300).

⁸ Овакав став подржава и М. Стевановић: „Ипак се та разлика [у прелазности истог глагола] не обележава посебним ознакама – *йрел.*, *нейрел.*, или како друкчије, нити је то потребно, јер се оне садрже у значењима којима се реч дефинише. Тамо где може настати недоумица, уз прелазан се глагол у заграду стави *кога*, *шћа*, а уз непрелазан – *реч је о (овоме или ономе)* и сваки се неспоразум тиме отклања“ (1982: 292).

⁹ У неким руским и енглеским речницима информација о прелазности глаголских лексема (и сублексема) експлицитно се наводи и квалификаторима; уп. нпр. *Словарь русского языка в четырех томах (Малый академический словарь)*, у ком се користи квалификатор *йерех*. (переходный) и *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, у ком се користе квалификатори *transitive/intransitive*.

¹⁰ Занимљиво је то што код глагола *држати* у РСАНУ ово значење није посведочено, вероватно зато што га није било у грађи, а пропуштено је да се потврди редакторским примером.

Дакле, допуна се, према Упутствима, наводи онда када је њено постојање услов за реализацију неког значења. Овај случај одговарао би ономе што Д. Гортан Премк назива ограничено слободном и задатом, унапред одређеном синтаксичком функцијом. Примењено на глаголске лексеме, ограничено слободна синтаксичка функција односила би се на случај када „присуство или одсуство некога члана омогућава одређену семантичку реализацију“ (1997: 56), на пример, када се одређено глаголско (под)значење реализује искључиво без допуне, односно увек са њом.¹¹ Задата синтаксичка функција односи се на случај кад је за реализацију одређеног значења неопходна тачно утврђена, унапред задата допуна (задата и што се тиче типа допуне и њеног облика) или конструкција.¹²

4. Допуна или логички субјекат?

Као што смо у уводу поменули, понекад се дешава да се, уместо информације о томе да се глагол у појединим значењима јавља (понекад или обавезно) с логичким субјектом у одређеном падежу, испред дефиниције грешком наведе информација карактеристична за тип и морфолошки израз допуне, навођењем одговарајућих прономиналних речи: (*некоме*), односно (*некога*). Кажемо грешком, зато што су информације овог типа у РСАНУ резервисане за десну глаголску валенцу, за навођење падежног облика допуна. Навешћемо по један пример за глаголе уз које се у неким значењима јављају логички су-

¹¹ Ауторка то илуструје примером глагола *зайочейти*, који своје примарно значење реализује само у присуству допуне (која може бити различитог типа и облика); једно од секундарних значења тог глагола условљено је, међутим, одсуством било какве допуне (1997: 57).

¹² То је илустровано примерима глагола *доћи*, који уз допуну у облику предлошко-падежне конструкције *на* + акузатив има значење ’закључити, смислити, сетити се (онога што је исказано акузативом)’, нпр.: *Како сѐ дошли на њо...*; допуна у облику *до* + генитив омогућава реализацију значења ’набавити, прибавити (нешто), домоћи се (нечега)’, нпр.: *доћи до соли*; у безличној конструкцији са логичким субјектом у дативу овај глагол добија значење ’обузети, спопасти (о жељама, потребама)’, нпр.: *Дошло јој је гласно завиче од жалосѝи* (1997: 57–58). Како истиче Д. Гортан Премк, највећи број секундарних значења реализује се са ограничено слободном синтаксичком функцијом, док се са задатом реализује „невелик број секундарних значења“ (1997: 57–58).

бјекти у генитиву/дативу/акузативу, а код којих то није на одговарајући начин наглашено.¹³

нестајати 2. б. (нечега) *недосџајаџи, њонесџајаџи, мањкаџи, њомањкаваџи; не биџи на расџолагању, фалиџи*. — Како се он то тешко повлачи низ гору. Сваки час га задухало, нестајало му *даха* (Лив. 1, 25). И ту нам је нестајало *доброг савеџа* ... јер нисмо знали где нам ваља ... тражити стан (Јаг. 2, 188). У срцу самог војништва нестајало је *војничког заџи* (Кост. Мита 1, 26). Ко доцне устаје, *обојака* му нестаје (НПосл Вук, 168).

недостајати несвр. б. (некоме, понекад безл.) *не биџи довољан (за неџио), не досџизаџи, не доџицаџи, мањкаџи*. — Што *јој* је недостајало животна искуства, то *јој* се надокнадило природним умом (Кораблев В., БК 1898, 1189). *Њему* недостаје праве инспирације, и отуда је он, по правилу, само духовит (Недић Љ. 1, 77).

жигнути 1. а. (некога) безл. (ређе са граматичким субјектом „нешто“, „бол“ и сл.) *осеџиџи бол у виду жига, џробаде, севање*. — Изгрдиће те тако, да *џе* у бубрегу жигне (Бац. 1, 124). Пробуди се и наставља исте покрете, али *га* жигне љути бол (Ранк. С. 2, 132).

Логички субјекат синтаксичари дефинишу као именичку јединицу у зависном падежу којом се означава носилац ситуације (Поповић 2012: 263),¹⁴ односно носилац стања (Ружић 2005: 488).¹⁵ Говорећи о агенсу израженом дативом, М. Ивић истиче да такви случајеви „показују да појам агенса треба шире схватити: не доследно у смислу вршиоца акције, већ као лице коме се радња приписује“ (Ивић 1961–1962: 140, у фусноти).¹⁶

¹³ Напомињемо да нам није циљ навођење свих сличних случајева, већ указивање на појаву и покушај њеног спречавања.

¹⁴ Љ. Поповић логички субјекат дефинише и прецизније као „номинални конституент у косом (зависном) облику којим се исказује појам кога се на одређени начин тиче садржај ситуације исказане спојем субјекта и личног глагола (са његовим допунама) односно безличним глаголом (са допуном или са генитивним субјектом) (Поповић 2003: 211).

¹⁵ В. Ружић истиче да се логичким субјектом „у традиционалној граматици сматра ... именска реч у зависном падежу (блокирани аргумент) којом се означава појам коме се приписује психо-физиолошко стање, потреба или каква вољна активност, док употреба предиката егзистенцијалног типа подразумева физичку или апстрактну присутност, односно одсутност субјекатског референта“ (Ружић 2005: 488).

¹⁶ Уп. и Ивић 1963: 23.

Дакле, реч је о реченичном члану који се јавља као нетипичан субјекат, а не о реакцијској допуни глагола.¹⁷

5. Преглед грађе

Одлучили смо да претражимо *Српски електронски речник*¹⁸ како бисмо дошли до података о заступљености експлицитне информације о томе да се поједина значења реализују у конструкцији с логичким субјектом. Као што ће се видети, та информација наводи се најчешће код глагола, а много ређе код прилога који се јављају као лексичко језгро копулативног, прилошког предиката; само у једном случају та информација је, по изузетку, наведена под именичком одредницом. Претрагу смо вршили по регуларним изразима *с лог. субјекцијом, с логичким субјекцијом, са субјекцијом у... (одређеном њадежу)*.¹⁹

Формуле које се у РСАНУ користе за навођење информације о томе да се глаголи у појединим значењима јављају као центри конструкција у којима се, као обавезан или факултативни конституент, јавља логички субјекат имају следеће варијанте: *с лог.(ичким) субјекцијом у... (ген./дајћ./ак.); с логичким субјекцијом; њонекад с лог.(ичким) субјекцијом; само у безличним обрцима са логичким субјекцијом у (одређеном њадежу)...* Формула се ставља у заграду и стоји пре дефиниције; ако је реч о безличним реченицама, може јој претходити квалификатор *безл.(ично)*, као саставни део формуле или испред заграде, на пример: *њонекад/честіо безл., с логичким субјекцијом у акузативу*

¹⁷ Познато је да се у неким теоријским приступима у допуне убраја и субјекат, будући да се предикат сматра основним реченичним чланом (уп. Мразовић–Вукадиновић 1990: 459–461). Дакле, у допуне неки аутори убрајају и леву глаголску валенцу. Други аутори инсистирају на томе да су субјекат и предикат основни, равноправни реченични конституенти (Поповић 2012: 235; Ружић 2005: 487). В. Ружић истиче да би се условно могло говорити о субјекатској допуни само за именску реч у позицији формалног, граматичког субјекта уз глаголе допадања и интересовања (с дативско-номинативском реакцијом), којој на семантичком плану одговара улога псеудоагенса, односно каузатора, нпр.: *Ти ми се свиђаш* (2005: 497).

¹⁸ *Српски електронски речник* сачињен је на основу осамнаест томова РСАНУ и три последња тома РМС, а недавно је доступан на електронској адреси <http://www.srpskijezik.com/>.

¹⁹ Овај тип претраге засад још увек није могућ у електронском издању Речника доступном на интернету.

или да̄ииву; с логичким субјек̄иом у да̄ииву или безл.; безл. (с лог. субјек̄иом у...) и сл.

У РСМ користе се сличне формулације типа: *чес̄ио у безличним реченицама или у реченицама с лог. субјек̄иом у да̄ииву.*

Што се прилога тиче, формуле се и код њих разликују, а у РСАНУ имају варијанте: *йонекад у безл. конст̄рукцији с глаголом „бӣӣи” и с логичким субјек̄иом у да̄ииву; чес̄ио са субјек̄иом у да̄ииву; са глаголом „бӣӣи” и субјек̄иом у да̄ииву; само у безличним обр̄ӣима са логичким субјек̄иом у да̄ииву (ре̄ђе у генӣӣиву) са значењем...; у й̄редика̄ӣу реченица с лог. субјек̄иом у да̄ииву; с логичким субјек̄иом у да̄ииву или безл.; у безличним обр̄ӣима са логичким субјек̄иом у да̄ииву; у реченици са логичким субјек̄иом у да̄ииву, као део й̄рилошког й̄редика̄ӣа; са субјек̄иом у да̄ииву.*

У РСМ: *са логичким субјек̄иом у да̄ииву (обично енкл. зам.); с логичким субјек̄иом у да̄ииву; чес̄ио у безличним реченицама или у реченицама с лог. субјек̄иом у да̄ииву; у й̄редика̄ӣу, са облицима глагола бӣӣи (јесам) и субјек̄иом у да̄ииву.*

Дакле, много би боље било да су формуле овог типа уједначене, стандардизоване. Најбоље би било код глаголских одредница прво дати напомену о типу реченице – *безл./ йонекад безл./чес̄ио безл.*, а затим и напомену *с логичким субјек̄иом у (одређеном йадежу).*

Што се прилога тиче, будући да се они јављају као лексичко језгро предиката у реченицама с логичким субјектом у дативу, најбоље би било стандардизовати формулу дату код покрајинског прилога *на̄ӣер*: *у реченици са логичким субјек̄иом у да̄ииву, као део й̄рилошког й̄редика̄ӣа.*

5.1. Навешћемо, азбучним редом, глаголске сублексе из РСАНУ уз које је констатовано јављање логичког субјекта:

бас̄ӣа̄ӣи (I), бӣӣи (4а2); 5б; 7б; 14б; 23б), буча̄ӣи (3а), вр̄ӣе̄ӣи (II, 2а), да̄ӣи (I, 15а, б; 16в1), 2), 3)), дернӯӣи (II, 2), дожалӣӣи се (I), долазӣӣи (15), до̄ӣи (15а, б), журӣӣи (II, 1), завр̄ӣе̄ӣи (I, 7; II, 2а)²⁰, загадӣӣи (II, 2б), зазуја̄ӣи (3)²¹, закренӯӣи (I, 4), за-

²⁰ Интересантно је да је код 7. значења овог глагола наведен податак о лог. субјекту, док се код 6. тај податак не наводи, иако се такође јавља као безлично с лог. субјектом: **6.** безл. *йочей̄и жӣга̄ӣи, сева̄ӣи; жӣгнӯӣи,*

*криваји*² (II), *закружији* (II), *замрачији* (II, 3a)²², *зайекосаји*, *зайрешији*¹ (б), *зайииваји* (I, 1в), *зайијији* (I, 2; II, 2), *засвираји* (3), *захоћаји* (I), *захтјеваји* (1в), *захтјеји* (1б), *зашипкнужи*, *збураји се*, *згаћаји* (4), *згодији* (II, 1), *здигнуји*=*здићи* (II, 2), *зейсији* (1a, 2a, б), *избећи* (4), *издаји* (II, 2б), *издобрији* (I, а, б), *измицаји* (II, 1б), *имаји* (I, 10 в, з; 11б, 15), *искаји* (I, 5a), *ицаји*, *јајаји се*, *кајишулираји* (2), *касији* (II, 1)²³, *кидаји* (I, 3б)²⁴, *кренуји* (I, 2г), *лекнуји* (I, 1; II, 1в), *леднуји*, *манїаји* (II, 1), *манїраји*² (II, 2), *милији* (II), *мирисаји* (I, 4б), *мислији* (I, 3в), *миснуји се*, *мрзейи* (I, 2), *мркнуји* (I, 3), *мујији* (II, 1г, 4a), *навалији* (II, 3б), *наговесијији* (II, 2), *надаји* (II, 2a, б), *надосїаји* (II, 2), *нажмариваји*, *наїодаји* (II, 2), *наїреји* (I, 5), *наслућиваји* (I, 2a), *насијеји* (I, II), *насијујији* (7), *наїшуживаји*, *наїшужији* (I, 2), *несвесїији се* (1), *несїајаји* (2a, б, 3), *несїаји* (3a, б, в, 4), *обрїаји* (II, 1д), *огадији* (II, 1a), *одахнуји* (I, 2), *одбији* (II, 2в), *одлакнуји* (1a), *оїккнужи* (II), *оїтегнуји* (II, 4a), *охтїеји* (II); РМС: *їодносији* (I, 3), *сїаваји* (3), *сїаји* (I, 6в),

севнуји. — Уво када заболи, каже се: завртило *ми* у ушима (Пољица, Иван. Ф., ЗНЖ 8, 240). Испод појаса снажно *ми* заврти, засврдла нешто (Ћор. С. 11, 143). Заврти *га* у куку. Намршти се и напне (Божић 2, 61). **7.** безл. (са логичким подметом у дативу) покр. *добити јаку жељу, јако їожелеји*. — *Оним јогунцима* завртило. Враг им не да мира (Ћип. 1, 111). Што ти је? Завртјело *їи*! ... Баш нећеш куд си намислила (И., СКГл 15, 728).

²¹ Код овог подзначења стављен је квалификатор физиол.; мислимо да би системска употреба овог квалификатора могла лепо да омеђи семантичке класе предиката уз које се јављају логички субјекти (глаголи којима се означавају физиолошка стања).

²² И значење под *б* је са логичким субјектом, али то није наглашено, вероватно због тога што се од оног под *а* разликује у томе што није безлично, већ са граматичким субјектом.

²³ И код рефлексивне форме овог глагола дефиниција 1. значења, будући да је глагол безличан, поткрепљена је податком о лог. субјекту, док код другог то није случај, претпостављамо због тога што постоји грам. субјекат: **II.** ~ **се** покр. **1.** (са лог. субјектом у дативу) *немаји времена за одлагање, не моћи чекаји*. — *Мени се касни*. Замахнем људски, избијем му из руке сабљу (Виенац 1885, 264). **2.** *одуживаји се, оїтезаји се (о времену)*. — Не имајући посла, вријеме *ми се* касни (Павлин., Р. МС—МХ).

²⁴ Још један пример погрешног навођења рекције и логичког субјекта у акузативу: **3.** (некога) ... **б.** (са логичким субјектом у акузативу) безл. *осећаји јаке болове сличне чуїању, чуїаји*. — Отровани [се] тужи да *га* пече и кида у устима (Ћорђ. Вл. 5, 246).

и́ребайи (2), *узетии* (I, 16б)²⁵, *усхи́ейи* (б), *уйворийи* (II, 2), *хйе-и́и* (I, 8б), *шйуцнуйи* (II), *шйуцайи*² (II).²⁶

5.2. У РСАНУ наведен је податак о логичком субјекту (само у дативу) код 14 прилошких одредница, а у РМС код 3:

То су у РСАНУ: *добро* (3а), *драго* (3а, б, в), *дремно*, *жао* (1а, б), *криво* (3), *мило*³ (2), *мрзно* (1), *мрско* (2), *мучно* (2а, б), *надеси́е*, *найшер*,²⁷ *нейраво* (2), *нейоћудно*, *облачно* (2а); РМС: *и́ако* (5б), *и́ешко* (7), *свеједно* (1).

5.3. Пронашли смо само једно навођење податка о логичком субјекту код именице; лексикограф је заправо имао у виду глаголе с којима је ова именица често колоцирана: **мравци** ... м мн. (најчешће уз глаголе: подилазити, подићи, пролазити, проћи и сл. и [с] логичким субјектом у акузативу).²⁸

6. Анализа грађе и закључци

На основу приложене грађе могло би се закључити да је експлицитно навођење информације о појави (обавезној или факултативној) логичког субјекта у конструкцијама с појединим глаголским и прилошким лексемама релативно ретка и несистемски спроведена

²⁵ Код значења датог под 18 нема податка о томе да се реализује с логичким субјектом у акузативу: **16. б.** (у безличној конструкцији са „се“, са логичким субјектом у дативу) *доћи*, *досйе́и* у неко *си́ање*, *расйоложење* и сл., *би́и* *обузет* неким *расйоложењем*. — *Јаблану* се узело на смех (Радић Д., РМС). **18.** *обузетии*, *захвайи́и*. — Пријевор понесе у Турску ... да га погледа кад *га* жеља узме за својом кућом и својим крајем (Сиј. Ћ., РМС). Узела *га* грозница (Леск., РМС).

²⁶ За нашу тему није од значаја да ли се ради о лексемама које припадају књижевном језику или су на неки начин територијално или употребно ограничене.

²⁷ Занимљиво је да се овај податак јавља код одредница оквалификованих као заст. и покр., као што су *надеси́е* и *найшер*, а не и код прилога као што су *досадно*, *лако*. То објашњавамо природом грађе коју је лексикограф изабрао за илустрацију појединих значења, односно, недостатком примера с логичким субјектом код прилога *досадно*, на пример.

²⁸ Код ових глагола у РМС (будући да у РСАНУ још нису обрађени) нема информације о лог. субјекту. Претпостављамо да ће се она наћи у РСАНУ на одговарајућим местима.

пракса у РСАНУ и РМС. Кад кажемо да није системски спроведена, имамо у виду неколико момената:

- дешава се да се у оквиру примера наведених за поједина значења налазе и примери с логичким субјектима, а да се то не констатује (на пример, готово сва значења глагола *несїаїи* (осим значења 2б) реализују се (или се могу реализовати) с логичким субјектом у генитиву, а то се наглашава само код неких подзначења; сличан је случај код одредница *заврїеїи*, *узетїи*;²⁹
- понекад се код једног подзначења неког глагола констатује постојање логичког субјекта, док се код другог, датог под истим бројем или бројем поред то не учини; наша је претпоставка да се то често дешава онда када се уз логички субјекат појављује и граматички; чини се као да је логички субјекат у тим случајевима мање проминентан, па се лексикографу не намеће као потребно да напомене његово јављање; уп. глаголе *замрачїи*, *каснїи*, *узетїи* и под њима дате напомене (у тачки 5.1 овог рада);
- дешава се и то да се сасвим слична (а ми бисмо рекли идентична) значења, која се чак реализују у истим синтаксичким конструкцијама, различито дефинишу и уз различите граматичке напомене; то показује колико је лексикографима понекад тешко да направе разлику између допуне и логичког субјекта, на пример: **загадити се 2. а.** (некоме) *изазваїи одвраїносї*, *їосїаїи одвраїан*, *гадан*, *згадїи се*. — Многи се опет малоумник отклати [у Америку] без нужде ... а врати се ... без мара и воље за домаћи живот, који му се готово загади (Буд., БК 1902, 874). Тај је бубњар прочити протак! — загади се *Санїићу* (Драж. 2, 352). **б.** безл. (са логичким субјектом у дативу) *осетїи одвраїносї*, *гађење*. — Једино се бојим да нам се овдје не загади (Јонке 2, 320). Рекли бисмо да је реч о истом значењу и да му одговара дефиниција под *а*, ако се изузме каузативни део дефиниције *изазваїи одвраїносї*;³⁰
- дешава се, као што смо поменули, да се наведе погрешна информација, на основу које се може закључити да се глагол реализује с рекцијском допуном у одређеном падежу, а не с логичким субјектом (такав је случај са сублексемама *жигнуїи*

²⁹ В. напомене уз те глаголе у тачки 5.1. овог рада.

³⁰ Исто значење (и исту дефиницију) има глагол *згадїи се* 'постати одвратан, гадан, смучити се'.

(1а), *загадиџи се* (2а), *кидаџи* (I, 3б), *несџајаџи* (2б), *недо-сџајаџи* (б)).

Када смо рекли да је пракса навођења информација о логичком субјекту релативно ретка, имали смо у виду претпоставку да је број глаголских и прилошких сублексема код којих је она требало да буде наведена у РСАНУ сигурно много већи, а то је могуће закључити самим прегледом глагола и прилога које смо навели у тачки 5.1. У том списку не може се наћи чак ни тако прототипичан глагол којим се означава физиолошко стање какав је *болеџи* (као ни његове префиксирание сложенице *доболеџи* и *заболеџи* на пример, које су у РСАНУ потврђене примерима с логичким субјектима). На списку нема ни глагола *зујаџи* јер код њега (уп. значење 3а)³¹ нема одговарајуће информације о логичком субјекту, иако је она дата код префиксираног *засујаџи*. Нема ни глагола *доџадаџи се*, још једног од прототипичних глагола којим се означавају осећања и уз која се јавља логички субјекат. И на томе ћемо се задржати. Намера нам није била да критикујемо Речник САНУ, већ да укажемо на могућност да он буде још бољи него што јесте – а експлицитна и прецизна упутства су добар начин за постизање тог циља.

Прегледањем грађе за овај рад уочили смо још један тип безличних реченица, за који нам није познато да је описан у нашим граматицама; наиме, глаголи *недосџајаџи*, *несџајаџи* и *несџаџи* у неким семантичким реализацијама могу да се јаве са два логичка субјекта, једним у генитиву и другим у дативу (што у Речнику није напоменуто):

недостајати а. *не биџи на расџолагању у џоџребном, очекиваном броју, количини, износу, не задовољаваџи у џогледу износа, количине, броја и сл., мањкаџи, фалиџи.* — Не можете посјећивати завод, јер вам недостаје новаца за школарину (Ћос. Б. 3, 134). **б.** (некоме, понекад безл.) *не биџи довољан (за неџџо), не досџизаџи, не доџицаџи, мањкаџи.* — Што јој је недостајало *живоџина искусџива*, то јој се надокнадило природним умом (Кораблев В., БК 1898, 1189). *Њему недостаје џраве инсџирације*, и отуда је он, по правилу, само духовит (Недић ЈБ. 1, 77).

нестајати 2. б. (нечега) *недосџајаџи, џонесџајаџи, мањкаџи, џомањкаваџи; не биџи на расџолагању, фалиџи.* — Како се он то тешко повлачи низ гору. Сваки час га задухало, нестајало *му даха* (Лив.

³¹ Граматичка напомена гласи: безл. или са грам. субјектом: глава, ухо. Логички субјекат се не помиње, а јавља се у примерима.

1, 25). И ту *нам* је нестало *доброг саветѿа* ... јер нисмо знали где нам ваља ... тражити стан (Јаг. 2, 188). Ко доцне устаје, *обојака му* нестало (НПосл Вук, 168).

нестати 3. б. (са логичким субјектом у генитиву) *остѿаѿи* (*без нечега*), *ионесѿаѿи*. — Готово *јој* је било нестало *даха* (Шен. А. 8, 268). Било *ми* је нестало *даха* (Ћос. Б. 1, 78). Шћах говорит', ал' *ми* нестало *гласа* (Бан 4, 218).

Ми се њиховим описом на овом месту нећемо бавити, а свакако сматрамо да би то требало да буде предмет посебног рада. Када смо у уводу рекли да би *Синѿакса* групе аутора (Пипер и др. 2005) била потпунија да је могла да црпе системске информације овог типа из РСАНУ, заправо смо то имали у виду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић 2005: Ивана Антонић, Синтакса и семантика падежа, у Пипер и др. 2005, 119–300.
- Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, *Интегрално описане језика и системна лексикографија*, Росијска академија наук. Институт руског језика им. В. В. Виноградова, Москва.
- Артс ²2001: Bas Aarts, *English Syntax and Argumentation*, Palgrave, Hampshire – New York.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Еткинс–Рандел 2008: В. Т. Sue Atkins and Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press, Oxford.
- Ивић 1961–1962: Милка Ивић, Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационим методом (граматичка улога морфеме *се* у српскохрватском језику), *Јужнословенски филолог XXV*, Београд, 137–151.
- Ивић 1963: Milka Ivić, Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice, *Књижевност и језик X/1*, Београд, 18–24.
- Мразовић–Букадиновић 1990: Pavica Mrazović i Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Dobra vest, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синѿакса*

- савременога српског језика. Простиа реченица* (ред. М. Ивић), Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд – Нови Сад.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Персоналност, у Пипер и др. 2005, 592–607.
- Поповић 2003: Љубомир Поповић, Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса, *Научни саопштења САНУ у Вукове дане* 31/1, Београд, 201–220.
- Ружић 2005: Владислава Ружић, Проста реченица као синтаксичка целина, у Пипер и др. 2005, 477–571.
- Станојчић–Поповић ¹⁴2012: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамаџика српског језика за гимназије и средње школе*, Завод за уџбенике, Београд.
- Стевановић 1982: Михаило Стевановић, Синтакса у лексици, у: *Лексикографија и лексикологија*, САНУ – Институт за српскохрватски језик – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, Београд – Нови Сад, 289–296.
- Тополињска 2002: Зузана Тополињска, Шта тражим у речнику?, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, САНУ – Институт за српски језик – Матица српска, Београд – Нови Сад, 33–37.
- Упутства: *Упутства за израду „Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ“*, Институт за српски језик [интерно издање].
- Чомски 1964: Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, The M. I. T. Press, Cambridge–Massachusetts.

КОРИШЋЕНИ РЕЧНИЦИ

- МАС: *Словарь русского языка в четырех томах (Малый академический словарь)*, електронско издање, <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/default.asp>.
- MED: *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford: Macmillan Publishers Limited, електронско издање речника MED, <http://www.macmillandictionary.com/>.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1978.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII,
САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.

Резюме

Александра Маркович

ОБ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛОГИЧЕСКОГО СУБЪЕКТА И ЕГО
ПРЕЗЕНТАЦИИ В ОПИСАТЕЛЬНЫХ СЛОВАРЯХ СЕРБСКОГО
ЯЗЫКА

В предлагаемой работе рассматривается способ идентификации логического субъекта в описательных словарях сербского языка (в РСАНУ – Словаре Сербской академии наук и искусств и в РМС – Словаре Матицы сербской) и указывает на необходимость унификации приемов при лексикографической презентации данного члена предложения. Кроме того, следовало бы доработать Инструкцию, связанную с работой над РСАНУ. Автор также указывает на тип предложений, могущих иметь два логических субъекта, что отсутствует в наших грамматиках.

РАДОЈКА ВУКСАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О 'ГОСТУ' И 'ГОСТОПРИМСТВУ' У ЈЕЗИКУ И РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

На основу семантичке анализе лексеме *госӣ*, њених семантичких и творбених еквивалената (*гозба, гостиӣӣи, гостіо̄љубље; званица, милогосӣ, званик, ѿлазник, ѿложажник, ѿзваник, бргуљар, дочеканик, долибаша, гибаничар, извањац, мусафир*) и њихове реализације у синтагматским спојевима (*велики гості̄, мали гості̄, сиӣидни гості̄*), фразеолошким јединицама (*незвану гостіу мјесто за враӣӣма, нијесам га ѿгачом звао, држи (има, води) оӣворену кућу*) и пословицама (*госӣ у кућу, Бог у кућу*) у раду се разматрају елементи семантичког и концептуалног поља 'гостопримства' који указују на српску културу и традицију. Грађа за анализу је узета из Речника САНУ и неколико етнографскиф извора.

Кључне речи: семантичка анализа, концептуално поље 'гостопримства', лексички аспекти, етнографски аспекти, српски језик.

1.0. У српској културној традицији 'госту' и 'гостопримству' придаје се велика важност. Колику важност у српској култури имају ови појмови, поред осталог, показује и велики број речи којима се именује, означава или квалификује све оно што је у вези са 'гостом' – позивање, примање, дочекивање и испраћање госта, опхођење према госту, храна и пиће које се припрема за госте, просторија намење-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на гостима и сл., као што су: *гозба, гостийиџи, гостийиџељ, гостйољубље, гостйољубац, гостиймице, гостийинка, гостийинсїво, званица, милогосї, званик, ѿлазник, ѿоложајник, ѿозваник, бргуљар, дочеканик, долибаша, гибаничар, извањац, мусафир; велики гостїи, мали гостїи, сїидни гостїи; незвану гостїу мјестїо за враїиима, нијесам га ѿогачом звао, држи (има, води) оїворену кућу; гостї у кућу, Бог у кућу*) и др.

1.1.1. За гостопримство као словенски обичај, како наводи Д. Мршевић Радовић, заинтересовао се још половином XIX века В. Богишић. Касније је о гостопримству говорио и В. Чајкановић покушавајући да објасни како је гостопримство постало значајно у словенској, германској и италској култури. Како се показало у тим истраживањима, постоје различите теорије о настанку гостопримства, од теорије радозналости, преко теорије користи и теорије религијског табуа до теорије о теоксенији, указивања почасту божанствима.

1.1.2. Према теорији радозналости, гостољубље је одлика простих народа који у пружању гостопримства дошљаку, странцу виде начин да се обавесте о њему, његовим мислима и да сазнају какве су му намере. Према теорији користи, гостопримство се најпре пружало трговцима са стране како би се успоставиле трговачке, пословне везе са њима и тако придобила нека корист. Према теорији религијског табуа, примитивни човек је примао незнанца у свој дом плашећи се да не навуче на себе божји гнев уколико не угости придошлицу. Према теорији о теоксенији, људи су веровали у путујућа божанства, па су се трудили да сваког незнанца што боље дочекају мислећи да тако госте и дочекују саме богове (према Мршевић Радовић 2012: 92).

1.1.3. Ма колико ове теорије међу собом биле опречне, сматрамо да гостопримство свакако садржи од свега наведеног. Радозналост да се што више сазна о гостима препознајемо у данас сасвим уобичајеним куртоазним питањима госту: *Како си?, Шїа има ново?, Како живиш?, Како су ѿвоји?* и сл. Стицање какве користи, материјалне или нематеријалне, препознајемо у дечјем радовању прослављања рођендана и радовању рођенданским поклонима, али и у позивању у госте (на ручак, вечеру) оних до чијег пријатељства, дружења је некеме стало из различитих побуда (пословни ручак, пословна вечера итд.). Домаћиново страховање да се не огрешу о госта и домаћинова радост пружања гостопримства госту, као радост при испуњавању свете дужности онога који верује у бога, добро и правичност, посебно је изражено у обичајном и обредном прослављању важних датума (крсних слава, венчања, рођења детета, крштења, сахрана и сл.).

2.0. Ослањајући се на досадашња истраживања о гостопримству, појам 'гостопримства' у српској традицији и култури желимо

употпунити и анализом лексикографске грађе из Речника САНУ. Овај речник, ризница српске традиционалне културе, пружа обиље језичке грађе на основу које се у великој мери може сагледати овај културни феномен. На најбитније карактеристике овог феномена указује семантичко и творбено гнездо лексеме *гос̄тӣ*, других лексема њених семантичких еквивалената, њихових синтагматских спојева, фразеологизми и пословице, као и примери потврда њихове употребе који заједно са изабраним етнографским изворима представљају значајну грађу за ову тему.

2.1. Деривационо гнездо мотивисано лексемом *гос̄тӣ* веома је богато и обухвата деривате различитих степена, различитих творбених модела и различите семантике, као што су централне лексеме овог семантичког поља: *гос̄тӣојримс̄тӣо*, (*у*)*гос̄тӣӣӣӣӣ*, *гос̄тӣољубље*, *ӣогос̄тӣӣӣӣӣ*, *гос̄тӣоваӣӣӣ*, *гос̄тӣољубац*, *гос̄тӣӣоница*, *угос̄тӣӣӣӣел* и сл., или пак лексеме његове периферије територијално или временски ограничене употребе, типа: *гос̄тӣољуб*, *одгос̄тӣӣӣӣӣ*, *гос̄тӣљив*, *гос̄тӣилница*, *гос̄тӣидба*, *гос̄тӣӣја*, *гос̄тӣӣлишӣӣӣе*, *гос̄тӣилни*, *гос̄тӣилник*, *гос̄тӣӣӣља*, *гос̄тӣимице*, *гос̄тӣинац*, *гос̄тӣиник*, *гос̄тӣиона* и др.

Детаљна анализа семантичко-деривационог потенцијала лексеме *гос̄тӣ* и њених семантичких еквивалената од великог је значаја за издвајање елемената концептуалног поља 'гостопримства', али ћемо истраживање овом приликом ограничити на оне елементе значења релевантне за феномене српске културе и традиције.

3.0. У Речнику САНУ лексема *гос̄тӣ* је представљена у оквиру шест значења, од којих су три подзначења основног значења. Њена полисемна и концептуална структура у Речнику је представљена и употребом ове лексеме у изразима и народним пословицама. Осим основног значења „особа која је у посети код неког кући“, лексема *гос̄тӣ* има и два значења ограничене временске употребе. Тако је у Речнику САНУ потврђено да се речју *гос̄тӣ* некада називао и „страни трговац“, а у богомилској црквеној терминологији њом се означавао и „свештеник вишег реда“.

3.1. Семна структура основног значења лексеме *гос̄тӣ* у Речнику САНУ представљена је дефиницијом на следећи начин гост 1а „особа која је у посети код неког кући; особа позвана на свечаност (пријем, обед и сл.), званица“. Из семног потенцијала основног значења изведена су и три подзначења. Два подзначења су заснована на компонентама из сфере пословања гост 1б, у туризму и угоститељству *гос̄тӣом* се назива „онај који борави у хотелу, летовалишту, бањи и сл., односно посетилац кафане, ресторана“; гост 1в, у спорту, науци, култури и уметности *гос̄тӣом* се назива и „онај који присуствује

каквом скупу или привремено сарађује у раду неке установе, онај који гостује, извођач (појединац или ансамбл, екипа и сл.) неког програма изван места сталног наступања“. Из ова два подзначења проистекло је и треће, којим се значење лексеме *госӣ* и сам појам-концепт проширује значењем гост 1г 'посетилац уопште'.

3.2. Из семантичке структуре основног значења лексеме *госӣ* можемо издвојити следеће елементе његовог појмовног, концептулног садржаја који се могу представити у виду сценарија гостопримства:

гост је ПОСЕТИЛАЦ У КУЋИ

гост се ПОЗИВА

гост се ПРИМА, ДОЧЕКУЈЕ И ИСПРАЋА

Важнији елементи овог сценарија имају своје лексичке експоненте, што потврђује грађа Речника САНУ. Тако елеманат да госта, као посетиоца у кући, домаћин обично позива исказује се лексемом *званица* „особа позвана на неку свечаност, позвани гост“ која се у речничкој дефиницији јавља као синоним лексеме *госӣ*. На ширем културном плану лексема *званица* показује да се гости званично и ритуално позивају поводом одређених догађаја (слава, свадба, крштење итд.) како би заједно с домаћином прославили радостан догађај уз обиље добре хране и пића, често праћено и музиком. Позивају се чланови шире породице, рођаци, кумови, пријатељи, комшије, колеге и др. Позвани гости се у српском језику како показује Речник САНУ, називају *звани госӣи*. Позвани гости могу бити 'важни' или 'мање важни', што се у језику рангира употребом одговарајућих лексичких спојева, синтагми. Тако су у свадбеном ритуалу свекар и свекрва *велики госӣи* када посећују испрошену девојку, друга момкова родбина (обично жене и деца) су *мали госӣи*. У рангирању важност госта истиче се и на емотивном плану. Тако израз *сидни госӣ* „означава важнијег госта којег треба дочекати са нарочитом пажњом“, осим морално емотивне компоненте, да се домаћин не осрамоти и не постиди, садржи и социјалну компоненту поштовање заједничких, друштвено прихваћених вредности, док лексема *милогосӣ* „мио, драг гост“, истиче лични емотивни однос према госту.

3.3. 'Звани гост' се у српском језику означава синтагмом *звани госӣ*, али се сам појам „званог госта“ различито именује у зависности од тога на који свечани церемонијал се позива – церемонијал свадбе, венчања, славе итд. Лексеме које означавају таквог госта реализују своје значење са позитивном конотацијом. Тако лексема *званик* „онај који је позван на неку свечаност (пријем, обед, свадбу, славу), позвани гост“; *званац (2)* „онај који се редовно позива на поро-

дична веселја, свечаност, редован гост“ и синоними: *гошћеник* и *госијанин*. Лексеме *йолозник*, *йоложајник* означавају ритуалног госта: „гост који први дође у кућу да честита Божић“; *йозваник* позвани сват; *бргуљар* „гост на бргуљи (мала сеоска светковина)“. Дочекивање госта у народном говору означава се лексемом: *дочеканик* „онај кога дочекују, гост на свадби“, а улога коју гост има у свечаном догађају лексемом *долибаша* „најугледнији гост на гозби, изабрани старешина гозбе или народне свечаности, узваник“, затим, *јабучар* (3в) „онај који у име младожење иде у просидбу, просилац; гост на веридби“; *колачар* (2а) „гост с којим домаћин ломе, сече славски колач“; *корњача* (б) „сват који развеселава друге сватове и госте на свадби и који је обучен тако да подсећа на корњачу“.

3.4. Наведеним породичним прославама могу присуствовати и они који нису позвани. У том случају се они означавају синтагматским спојем *незвани гостии*. Непозван гост је и онај који изненада или узгред посети некога. У нашем језику случајно, узгред посетити некога означава се глаголским лексемама *сврайшии* (код некога) и *наврайшии* (код некога). У старија времена врло често су гости били странци, туђинци који су на својим путовањима код некога тражили кров над главом. Такав гост се називао *йујиник намерник*, а у народном говору, према РСАНУ, означава се лексемама *извањац* „онај који је дошао са стране, туђин, странац, гост“, *изненадник* „гост који изненада, неочекивано дође, појави се“. Иначе, етимологија лексеме *гост* показује да је реч *гост* првобитно означавала путника, намерника, странца, туђинца који се изненада појави на вратима кућног прага и кога је требало примити у свој дом и дати му конак. Наиме, лексема *гост* етимолошки се доводи у везу с прасловенским *gostь* које је сродно с латинским *hostis* и готским *gasts* са значењем „незанац, странац, непријатељ“ (према Мршевић Радовић 2012: 91).

Непозваног госта домаћин може познавати, али, без обзира на то да ли га познаје или не, непозвани гост је непожељан, јер није предвиђен као учесник у одређеном догађају. Изразито негативну конотацију реализују лексеме којима се именују наметљиви гости, гости који изазивају неред, свађу и сл.: *гибаничар* „онај који се радо намеће као гост и гости на туђ рачун“; *јурнек* „онај који се утрпава међу угледне госте“; *несрећник 2а* „онај који својим поступцима, понашањем и сл. прави, изазива невоље, незгоде (себи и другима), злосрећник, невољник“. Ниподаштавање незваног госта показује се и чином „чашћавања“ са остацима гозбе, што показује лексема из народног говора *коњуш* „остаци рибе који се деле незваним гостима“.

О значају позивања гостију као друштвено-културном обрасцу понашања и о непоштовању овог обрасца потврђују следећи изрази, наведен код лексеме *месѿо* у РСАНУ: *незвану гостѿу мјесѿо за враѿима* „онај ко непозван дође у нечији дом не може захтевати да буде срдечно, богато угошћен“.

3.5. У етнографским изворима се за незваног госта употребљавају лекеме *браѿи*, *друг*, *ускок* са позитивним значењем у складу са традиционалним схватањем да је „пријатељ мога пријатеља, иако незван, мора/треба да буде добро угошћен“. Неке аспекте наведене теорије теоксеније (в. т. 1.1.2) налазимо у српској традицији и култури у етнографским изворима у којима се гостопримство указује незваником госту ако је он *ѿросјак*, *слеѿац*, *сиромах*, јер се верује да се тиме удовољава вишим, божијим начелима, што потврђује и народна пословица: *Гостѿи у кући, Бог у кући*.

4.0. Концепт гостопримства у српским језику и култури реализује се и кроз однос домаћина и госта, који се и друштвено вреднује. Тако се непријатан, нежељен однос одражава у фрази *нијесам га с ѿгачом звао*, као оправдању домаћина у ситуацији у којој гост није задовољан дочеком, пријемом домаћина. Иначе, домаћин на сваки начин настоји да угоди госту, али није увек сигуран да ли је гост задовољан његовим гостопримством, што је потврђено примером из етнографског извора: „Има домаћина који пред госте изнесу свега доста, па опет рекну: ’Изволте, моји голосоврићи, колико је бог дао’“ (Темнић, Вељ. Н.). У народу пак постоји веровање да што је домаћин скромнијег иметка, то је бољи као домаћин. О томе говори изрека *У богатиа на глас, а у сиромаша на часѿи*.

5.0. У српској традиционалној култури *гостѿи* се, осим што се на ритуализован начин позива, на ритуализован начин се и прима, дочекује и испраћа. Обичаји налажу да домаћин госта прима на срдчан начин, показујући добру вољу да му изађе у сусрет. Израз *широм оѿворѿиѿи враѿиа некоме* на метафоричан начин осликава домаћинову спремност и вољу да прими госте (под врата у РСАНУ). За домаћина који се посебно истиче гостољубивошћу каже се да *држи (има, води) оѿворену кућу*.

5.1. Исказивање добродошлице госту одвија се паралелно и на вербалан и на невербалан начин, што је нарочито засведочено у етнографским изворима. Најпре се госту, који се појави на вратима, формом *изволи(ѿе)* нуди да уђе и седне, а форме *Помаже бог!* и *Добро (ми) дошао!* најчешће су учтиве форме којима се госту жели добродошлица. О томе како се гост примао у кућу налазимо и у једном Вуковом етнографском опису: „Кад ко путује преко земље он иде на ко-

нак у село, гдје га застане мрак, пред најбољу кућу, па пита може ли се ноћити, а домаћин му или неко други из куће, каже: „Можеш, брате, с драге воље и добро дошао“. Гдје ко ноћи, оданде га ујутру не пуштају док не руча; а на ужину се свраћају путници опет тако по селима“ (Вук, Рј., под крчма). Или: „Ако је гост знанац: кум, пријатељ, друг ... пред госта излази старешина куће са плоском ракије у руци, после поздрава: Помози Бог! добра ви срећа, питају се за здравље и домаћин наздравља: 'Добро дошао (дошли)'!“ (Кар. 1903: 188)

Добродошлица се на невербалан начин исказује дочекивањем госта с хлебом и сољу, али, како показују етнографски описи, и ракијом: Пошто „гост“ дође у кућу ваља да одмах попије чашу ракије (Богиш. 3, 393). А све то праћено је и одговарајућом здравицом: „Добро дошли гости мили, У здравље је (чашу) изкапили“ (Богиш. 3, 391).¹

Приликом примања, дочекивања госта обичај је данас и да се домаћин с гостом рукује, загрли или пољуби, обично три пута у образ. Некада је био обичај и да му млађи, а често млађе жене, невесте пољубе руку: „Руке шире у лице се љубе, Ђуро мајку у бијелу руку“ (Трој. 7, 94).

5.2. Након срдачног примања, прихватања госта у свој дом, домаћин током целе посете настоји да угоди госту, најпре храном и пићем, али и другим повољностима како би се гост добро осећао, што се исказује фразеологизмом *осећају се као код своје куће*. Елементи дочекивања госта из сценарија гостопримства нарочито су представљени у етнографским изворима, са многим појединостима које сведоче не само о богатој гозби, као у примеру: „Знатнијему госту кољу јагње или јаре, а често и овна“ (Дуч. С. 1, 472) него и о разним церемонијалима којима се угађало госту. Тако је и овим примерима засведочен церемонијал раскомоћивања госта приликом пушења: „Пред госта се остави дуван те по потреби пали“ (Богишић). Често је и домаћин припаљивао госту дуван нарочитим машицама које носи о појасу. Данас се на дуван и на пушење дувана гледа другачије.

Церемонијал раскомоћивања госта и угађања госту засведочен је и у опслуживању госта. Некада су посебну улогу у опслуживању

¹ Осим српског народа, и други народи (Јевреји, Руси) су познавали, а и данас познају обичај дочекивања гостију хлебом и сољу. Дочекивање гостију хлебом и сољу данас се у српској култури задржало само на јавним свечаностима приликом дочекивања угледних личности. У неким српским домовима се уместо хлеба и соли данас гости дочекују само слатким (воћем укуваним у шећерном сирупу), али и то све ређе (према Мршевић Радовић 2012: 95). Данас се у српским домовима гости дочекују обично кафом.

госта имала женска чељад – посебно младе жене, али и деца. Пред почетак јела невеста је посипала домаћину да умије руке а онда и гостима. Жене су госта изувале, приносиле му воду и умивале ноге. Стајале су на ногама и двориле ако што устреба.

5.3. Указивање части госту није се огледало само у припремању богате трпезе него и у пружању угодног смештаја. У кућама је постојала бар једна просторија намењена госту. Била је то лепо намештена соба за госте и за свечане прилике и држала се увек чисто. Та просторија се од места до места различито називала: *госћинска соба, гизда, госћинња, госћионица, екстирајница, зафаница, конак; камара, соба за њрмање, салон, њолајна, оџаклија, одвојац; одаја*.

5.4. У новије време одступа се од традиционалног дочекивања госта и угађања госту на сваки начин, па је у данашњем искуству и сазнању све више ограничења за госта, чиме му се ускраћује удобност у домаћиновој кући. Тако се зна да данас многи домаћини својим гостима не дозвољавају да пуше или им ограничавају пушење, што је нарочито постало актуелно увођењем забране пушења. У проширеном сценарију гостопримства улога дома и домаћина све више се замењује угоститељским објектима, па се и број ограничења за госта, госте повећава.

6.0. У сценарију гостопримства важну улогу игра и сам гост. Од госта се очекује да у сваком домаћиновом гесту препознаје његову добру намеру да се покаже гостопримивим. Наиме, очекује се да се гост у туђој кући понаша скромно; у супротном, каже се: *Дошли дивљи ња исџерали њиџоме* (НПосл Вук); да не извољева у храни и пићу, тј. да *Не ѡражи ѡреко хлеба ѡгачу*; да време посете ограничи на догледно време: *Госћ је за ѡри дана; Најмилијег госћа ѡри дана досћа; Риба и госћ ѡрећи дан смрде; Госћу је у госћа вазда добро јуџро*; да указано гостопримство поштује и цени, и да домаћину и другим укућанима исказује захвалност за то. На указано гостопримство гост може узвратити здравицом домаћину и укућанима, обично при опроштајној трпези када му домаћин наздрави за срећан пут, што показују бројни примери из етнографских извора: „Хвала ти мој мили брате Србине и српски сине, на братском дочеку, љубави и поштењу, лијепој лакрдији (речима и разговору), па брате Србине – боже знати и не заборавити! С богом! до сретног виђења“ (Кар. 1903: 1909), или „Слава Богу!, хвала домаћину“ (Кар. 1903: 393). Здравнице се нарочито јављају о прославама (свадбама, весељима, крштењима и др.): „Да бог дарује, да наш брат домаћин у своме дому, а под кутњим кровом сабира и дочекује врсне и изабране људе, патријаре и

владике, попове и калуђере, кумове и пријатеље, добре јунаке своју браћу Србе“ (Игњ. Ј. 1874: 81).

6.1. Као што се гост ритуално позива у госте и дочекује на кућном прагу, ритуално се и испраћа из куће. У нашем сазнању и култури најчешће се у церемонијалу испраћања госта подразумева опроштајна вечера / ручак и сл. и на крају тзв. сиктер кафа 'црна кафа која се госту даје пред одлазак', као и узајамно наздрављање пићем. Домаћин на растанку госту зажели срећан пут и обично му се извињава за своје могуће пропусте молећи га за опроштај ако је шта било противно његовој вољи, очекивању, што показују и примери из етнографске грађе: „Ајде са срећом и опрости“, „Опрости, било ти је ка у пећину“ (Дуч. С. 1, 471), „Није како се хоће, него како се може (угостити)“. Такође се од госта учтиво тражи да о њима као домаћинима другима не прича ружно: „Кажи боље но што је било“. Исказују и наду и жељу да се поново у добру виде: „С богом пошао, опет нам дошао!“ (Богиш. 3, 391). Гост на то узвраћа формом: „Остајте с богом“.

6.2. Обичај је у Срба и да се гост на поласку дарује, било храном и пићем (да му се нађу у путу) било неким другим даром (одевним или другим предметом): „Кад гост одлази, дају му на пут ракије, вина, хлеба и меса и зоб за коња“ (Богиш. 3, 395). Чак је и гост на поласку даровао своје домаћине, тј. оне који су га дворили и служили: „Гост даде који новчић невјестама, слугама и дјечи“ (Богиш. 3, 395). И данас је обичај када се пође некоме у госте да му се однесе поклон. Обичаји налажу да *се њоклону у зубе не гледа*, тј. да се поклону, дару не смеју стављати замерке.

Ослањајући се на анализу грађе из Речника САНУ и етнографских извора, а имајући у виду и досадашње запажање о 'гостопримству' у српском језику и српској култури, можемо као закључак изнећи следеће.

У српској традиционалној култури, у друштвеној и породичној сфери посебно место заузима 'гост' и 'гостопримство'. Пружање гостопримства је било важно друштвено и комуникативно понашање како појединца, домаћина породице, тако и свих чланова његове породице. Резултати истраживања у овом раду потврђују и неке елементе наведених теорија о настајању гостопримства. Тако је анализа материјала показала да у пружању гостопримства у нашој традицији има елемената теорије о корисности (в. т. 1.1.2), о радозналости (како си, шта радиш), о теоксенији – веровању да су гости путујућа божанства (в. т. 1.1.3).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Богиш. 3: dr Valtazar Bogišić, *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena*, knj. I... izdala JA, u Zagrebu 1874.
- Вук, Рј.: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник исцџумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, четврто државно издање, Београд, 1935.
- Дуч. С. 1: Дучић Стеван, Живот и обичаји племена Куча, *Српски етнографски зборник XLVIII*, Београд, 1931.
- Игњ. Ј. 1874: Јаков Игњатовић, *Србин и његова поезија*, у: Дјела, књ. I, Матица српска, Нови Сад, 1–107.
- Кап. 1: Капетановић Љубушак Мехмед-бег, *Народно благо...* Сарајево, 1888.
- Кар. 1903: *Караџић*, лист за српски народни живот, обичаје и предање, ур. Тих. Р. Ђорђевић, год. I–IV, Алексинац, 1899–1904.
- Мршевић Радовић 2012: Драгана Мршевић Радовић, Концепт *госпо̀примство* у српској фразеологији и паремиологији, *Семинар српског језика, књижевности и културе: Предавања 1*, Филолошки факултет, МСЦ, Београд, 91–100.
- НПосл Вук: Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пословице*, Биоград, 1900.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Трој. 7: Сима Тројановић, Психофизичко изражавање српског народа ..., *Српски етнографски зборник LII*, Београд, 1935.
- Чајкановић 1924: Веселин Чајкановић, Гостопримство и теофанија. Живот и обичаји народни. Студија из религије и фолклора, *Српски етнографски зборник XXXI*, Београд, 1924.

Резюме

Радојка Вуксановић

О 'ГОСТЕ' И 'ГОСТЕПРИИМСТВЕ' В ЯЗЫКЕ И СЛОВАРЕ
СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Опираясь на наблюдения авторов, занимавшихся понятиями гостя и гостеприимства в сербской традиционной культуре и анализируя материал, имеющийся в Словаре САНИ – Сербской академии наук и искусств, мы пришли к следующим выводам.

В сербской традиционной культуре, в общественной и семейной сфере особое место занимал *гость*. Предоставление гостеприимства было важным общественным и коммуникативным обычаем, как со стороны одиночки, хозяина семьи, так и всех членов его семьи. Если бы нам захотелось такое поведение по отношению к гостю связать с упоминаемыми теориями о происхождении гостеприимства, то, по нашему мнению, при предоставлении гостеприимства в нашей традиции больше всего налицо элементы теории теоксении – верования, что гости путешествующие божества. Самым убедительным показателем, что речь идет о теоксении, согласно нашему мнению, являются взаимные провозглашения тостов и благословения хозяина и гостя, где гости и благословения при этом воспринимаются в самом деле как промысел божий. Однако, в настоящее время в современной сербской культуре, в частности в средах городского населения, верование в гостей как путешествующих божеств несомненно сведено к минимуму.

ЈЕЛЕНА М. СТЕВАНОВИЋ
(Институт за педагошка истраживања, Београд)

ФИГУРЕ ХАРМОНИЧНОГ ПРОТИВУРЕЧЈА У ИЗРАЖАВАЊУ СРЕДЊОШКОЛАЦА *

У раду се из лингвостилистичке перспективе разматра употреба фигура хармоничног противуречја у писменом изражавању средњошколаца. Циљ анализе усмерен је на то да установимо које фигуре хармоничног противуречја средњошколци најчешће употребљавају у својим школским саставима. Корпус чине школски писмени задаци на слободну тему или са тематиком из области књижевности (1061 школски писмени задатак) средњошколаца (580 ученика) који похађају III и IV разред гимназија и средњих стручних школа у Београду, Новом Саду, Јагодини и Крушевцу. Основни критеријум, примењен већ у селекцији грађе, тиче се стилематичких и стилогених поступака. У лингвостилистичкој анализи школских састава ученика применили смо два поткритеријума: 1) формално-структурни и 2) семантички. Резултати анализе показује да средњошколци осим антимераболе, у школским писменим задацима формирају све остале типове конструкција у чијој је основи супротност, односно структуре у којима су спојени семантички неспојиви појмови. Најчешће граде конструкције у којима постављају два антонима којима се појачава контраст, док експресивне форме синтагми којима се исказује оксиморон и парадоксалне реченице ређе употребљавају.

Кључне речи: фигуре хармоничног противуречја, стилска изражајна средства, настава српског језика, култура изражавања, средњошколци.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Унапређивање квалитета и доскопљивости образовања у процесима модернизације Србије* (бр. 47008), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Уводне напомене

Уобичајени школски писмени задаци који су базирани на обради појединих тема омогућавају ученицима да репродукују и примењују своје стилско умење, али мало доприносе да се та способност стиче и развија (Илић 1998). С друге стране, стилска усмереност школских састава један је од најбитнијих сегмената приликом вредновања и анализирања школских писмених задатака ученика. Сем тога, готово је незамисливо да у школи ученици обрађују књижевно-метничко дело, а да се у средишту анализе не нађе фигуративно значење речи којима песнички језик у нашој свести изазива снажан естетски ефекат.

Дакле, стилска изражајна средства (стилске фигуре)¹ представљају предмет анализе у школи, посебно на средњошколском нивоу образовања, али би ова језичка средства ученици требало да употребљавају и у својим школским саставима. Дакле, у оквиру наставе српског језика и књижевности методички приступ изучавању стил-

¹ Определили смо се за израз *стилске фигуре* који се дефинише као термин којим су обједињене фигуре и тропи. Фигура се може „узети као општи појам за сваку неуобичајену комбинацију речи или фразу, која одступа од устаљене форме и чија је употреба условљена потребом за изражајношћу и упечатљивошћу, односно ефицијентношћу израза“ (Јовановић 2010: 148). О стилским фигурама и други аутори говоре на сличан начин. Са стилистичког гледишта, „фигура је спрега еквипотентних јединица чија је функција формативна: помоћу њих се јединице организују у веће склопове дискурзије... стилске фигуре су заправо замена или појачање уобичајених облика организације текста, односно дискурза у језику...“ (Симић 2001: 257). Стилска фигура представља начин потенцирања, појачавања и актуелизовања (Тошовић 2002: 215). Квинтилијан разликује тропе од фигура и фигуре мисли од говорних фигура. Према његовом мишљењу, троп настаје када се речи преносе из свог природног и првобитног значења у друго значење ради стилског украшавања, док је фигура говорни облик који се удаљава од обичног и директног начина изражавања (Квинтилијан 1967: 280). Прву дистинкцију Симић сматра оправданом и налази да је блиска оној „између метаплазме и метасемије, сматрамо ли да су фигуре стилизоване на плану ознаке, а тропи семантичким средствима“, док за другу разлику сматра да је тешко пронаћи јединствено полазиште (Симић 2001: 257). Нешто другачији поглед на проблем у вези са стилским фигурама запажамо код Ковачевића, који стилске фигуре дефинише „као поетски ефектна одступања у чијој основи је својеврстан регуларитет што га омогућава сам језички систем“ (Ковачевић 2000: 321). Према типу језичке јединице која се наведеним језичким поступцима онеобичајава, Ковачевић стилске фигуре дели на: фонетске, морфолошке и синтаксичке фигуре, и тропе.

ских фигура најпре је функционалан. Ученици се о њима углавном „не информишу као о посебним темама, изоловано, већ се такви садржаји инкорпорирају у целовите анализе и интерпретације одређеног уметничког дела“ (Петровачки–Штасни 2010: 41).

За ученике у чијим школским писменим задацима наставници уочавају појачано дочаравање означених предмета и појава, могли бисмо рећи, да имају изграђену језичку културу на вишем нивоу. Такође, школски састави у којима ученици не употребљавају искључиво основно значење, облике и функције језичких јединица, већ посежу и за необичавањем језичког израза, могу бити показатељ ваљано развијене културе изражавања ученика.² Стилске фигуре значајно доприносе појачаној експресивности и комуникативности текста,³ као и оригиналности садржаја, па издвајање ових елемената у учениковом школском саставу, заправо, указује на резултат његовог рада у настави писмености и култури изражавања у целини.

1.1. Под групом фигура којима се додаје епитет *хармоничног њрошњивуречја* у литератури се подразумевају стилске фигуре у којима је принцип „одступања готово самоочигледан“, а то су: *антишњеза*, *оксиморон*, *антишњетабола* и *њарадокс*. Ово је група фигура супротности, односно фигура које „као семантичку, структурну или структурно-семантичку карактеристику подразумевају компоненту адверзивности“ (Ковачевић 2000: 92). Наиме, у конструкцијама које творе ове фигуре поред слагања у значењу делова који су неопходни за успешно споразумевање јављају се и елементи неслагања, односно супротстављања који имају појачану, антиципативну функцију, па доприносе „ефицијентности израза“ (Јовановић 2010: 169).

1.2. Циљ анализе био је да установимо које фигуре хармоничног противуречја српски средњошколци најчешће употребљавају у писменом изражавању. Такође нас је интересовало да ли су средњошколци у тој мери овладали културом писменог изражавања да у њиховим школским писменим задацима јасно уочавамо обресе књижев-

² Има мишљења да се о језичкој култури не може успешно водити брига само у школи. Међутим, „језичка култура се чврсто везује за остваривање програма српског језика...“, па „низак ниво језичке културе младих баца сјенку на резултате наставе српског језика у цјелини“ (Танасић 1998: 299).

³ Појам *шекста* узимамо у „смислу усмене (говорне) и писане продукције... Текст (усмени или писани) јесте природан начин реализације језичке семантике и знања о свету...“ (Ристић 1997: 73).

не естетике и стваралачке уверљивости, као и сликовитост, чему разнородне фигуре хармоничног противуречја доприносе.

1.3. Корпус чине школски писмени задаци на слободну тему или са тематиком из области књижевности (1061 школски писмени задатак) средњошколаца (587 ученика) који похађају III и IV разред гимназија и средњих стручних школа у Београду, Новом Саду, Јагодини и Крушевцу.⁴

1.4. Основни критеријум, примењен већ у селекцији грађе, тиче се стилематичких и стилогених поступака, при чему се као резултат добијају: а) стилистички структурисане форме фигура; б) функционалне вредности фигура у одређеном контексту, односно у сваком писменом задатку. У лингвостилистичкој анализи школских састава средњошколаца применили смо два поткритеријума: 1) формално-структурни и 2) семантички. Расправа ће бити смештена у општи лингвистичко-стилистички оквир с посебним освртом на естетску учинковитост поменутих стилских поступака.

1.5. У анализираном корпусу смо запазили да средњошколци употребљавају готово све фигуре хармоничног противуречја, али су њихови примери неједнако заступљени и нису бројни. Заправо, најчешће смо у школским саставима наилазили на антониме, па ћемо се најпре укратко осврнути на питања антонимије уопште, а затим ћемо анализирати примере фигура које су на њој засноване.

2. Антонимија

Антоними се, уобичајено, дефинишу као лексеме које су повезане према изразито супротним значењима. Антоними су лексеме којима се обавезно супротстављају примарне семантичке реализације (Драгићевић 1996: 25). Супротстављеност ових лексема заснива се на „представама, асоцијацијама или традиционалним уверењима говорника“ (Драгићевић 2007: 271). Антоними се појављују као бинарне опозиције, а најплодотворнији тип творбе антонима у нашем језику јесте префиксација. У творби антонима у српском језику учествују бројни префикси: „не-, а-, аб-, анџи-, и-, ин-, дис-, без-, али је плодна само творба с префиксом не-, док је с осталима слабије плодна или је неплодна“ (Бабић 1986: 420–421). Антонимија не представља „искључиво лексичку категорију. Она је истовремено и синтаксичка категорија: најпре по томе што се антонимска вриједност лексема уви-

⁴ У раду ћемо примере наводити у њиховом изворном облику, како су их средњошколци написали у својим школским саставима.

јек реализује у исказу (реченици), а још прије по томе што се антоними образују и по синтаксичким, а не само по лексичким моделима“ (Ковачевић 2000: 118).⁵

У школским саставима ученика пронашли смо антониме различитих врста, односно антонимске парове који припадају различитим врстама речи. Стога ћемо приликом навођења примера поштовати овај критеријум.

Именице: ...али где има *љубави* има и *мржње*.

Чинио је све да задовољи и *иријаићеље* и *неиријаићеље*.

...препуштен на *милости* и *немилости* округног света авлије...

...поред *радосћи* је *туга*, поред *смисла* је *бесмисао*....

Песма је време између *сна* и *јаве*.

Било их је баш брига и за *вољу* и за *невољу* народа и сељака.

Правда коју истерује и *неправда* која је стално присутна...

Споља је завладао *мир*, али му је *немир* разарао душу.

Као да се чуло његово *одобравање* и *неодобравање* Вукашинових поступака.

...показује колико је лако да *зло* надвлада *добро*...

...тог тренутка нам неће требати ни *рај* ни *јакао*...

...кројим своју властиту *срећу* или *несрећу*...

Победа и *пораз* су били константна појава...

Придеви: Све *добро* и *лоше* сналазило је људе а и мост.

Имао је истовремено *искрен* и *неискрен* израз на лицу.

Била љубав *дивља* или *нежна*, тајна или јавна, *дуготрајна* или *крајкоитрајна*,

уколико је искрена...

⁵ Лексиколози деле антониме на више начина. Уколико су антоними засновани на искључивости, разликују се *стијеиновани* и *несстијеиновани* антоними (пун – празан). Други критеријум поделе заснива се на компонентијалној анализи примарних значења чланова антонимског пара. С обзиром на архисему, антоними су подељени на оне који имају лексикализовану архисему у виду хиперонима и на оне који немају лексикализовану архисему (лето – зима; млад – стар). Према структури, антоними се деле на *једнокоренске* и *разнокоренске* (мере – противмере; дан – ноћ). Антониме је могуће поделити и на основу анализе њихових полисемантичких структура. Они антоними којима се супротстављају сва значења називају се пуним антонимима, а они којима се супротстављају само нека значења називају се непуним антонимима (Драгићевић 1996).

За *ојџимистичне* људе живот је највеће добро, а за *јесимистичне* највеће зло.

...и потребе да, био *срећан* човек или *несрећан*, то подели са нама.

Неко је *богати*, а неко *сиромашан*.

У души му је било и *тојило* и *хладно*.

Глаголи: ...до оних безначајних касаблица који су свој живот *зайочели* и *завришили* сами...

...у њему расту, *нестају*, *долазе*, *одлазе*, преплићу се различите мисли и осећања

Док се сви *смеју*, ми смо ти који *јлачемо*.

Све остало могло је да *дође* и да *јрође*...

Морао сам брзо да *уђем* и *изађем* да бих сакрио...

Прилози: Иако је *неморално* говорио *морално* је размишљао.

Да ли да кренем *горе* или *доле*, да ли *лево* или *десно*?

...питање са којим се борим и *ноћу* и *дању*.

Средњошколци најчешће граде именичке антонимске парове. Нешто ређе користе у овој функцији придеве и глаголе, док прилошке антонимске парове најређе употребљавају. Примери указују да су у писменим задацима средњошколаца веома фреквентни антоними који настају у процесу префиксације помоћу негативног префикса *не-* (*неморално – морално; јријатиље – нејријатиље; искрен – неискрен*...). Стога је највећи број антонимских парова који имају исти корен.

С обзиром на то да на писмено⁶ изражавање ученика значајан утицај има разговорни стил,⁷ односно језичко-изражајна средства ко-

⁶ Одреднице *јисани* и *јисмени* у наставној пракси често се замењују. С обзиром на то да основну грађу представљају школски писмени задаци ученика, који подразумевају писани облик изражавања, одредбом *јисмени* истиче се потреба за означеним квалитетом. Осим тога, школски писмени задаци јесу облици изражавања који се најчешће примењују у настави писмености, па ћемо стога у раду употребљавати синтагму *јисмено изражавање ученика/средњошколаца*.

⁷ У вези са одређивањем појма *разговорни*, односно *колоквијални* стил постоје различита термилошка решења. Симић сматра да је колоквијални стил саставни део књижевног језика, тј. да је један од његових функционалних стилова. С друге стране, под разговорним језиком подразумева комплексну структуру састављену од елемената књижевног језика, дијалекатских речи и других облика који припадају сленгу и жаргону (Симић 1995: 5–6). Катнић Бакаршић каже да је за разговорни стил карактеристична употреба емоционално-експресивне лексике и да су присутне речи субјективне

ја се свакодневно користе, не изненађује употреба сваковрсних антонима. У прилог овоме говори и чињеница да овај стил одликује ширина и слојевитост лексичког система, па је разумљиво да у овој врсти грађе запазимо и стилски маркиране речи као што су антоними.

3. Антитеза

Антитеза или контраст јесте стилска фигура код које се појаве и предмети доводе у везу помоћу супротних особина и појединости и тиме паралелно постављене супротности у антителизи узајамно појачавају значење и једног и другог појма. Антитеза је „један од најважнијих термина античке реторике“, а Аристотел је одобравао њену употребу јер је „супротности лако разумети, особито ако стоје једна уз другу“ (РКТ 1992: 41). Антитеза „захвата (подразумијева) и контрастирање ријечи, група ријечи и реченица без обзира на то да ли се антитетичке особине везују за исти или за различите појмове, и да ли се координација остварује као привидно симултана или експлицитно сукцесивна“ (Ковачевић 2000: 105). Уколико је контрастирањем обухваћена група речи, односно клауза, реч је о подврсти антителизе чији је назив синкриза. Супротстављеност њених чланова „најчешће се заснива на логици, али може бити заснована и на искуству, односно свести о томе да се неки појмови не могу објединити“ (Јовановић 2010: 171).

Према су у писменим задацима антоними знатно заступљенији⁸, уочили смо и неколико примера сложенијих конструкција са антитетичким спојем лексема. Основу антителизе чини, дакле, спој антонима у оквиру заједничке конструкције. Примери антитетичких јединица упућују, између осталог, на то да ученици из књижевноуметничких дела преузимају језичко-стилске поступке:

оцене, док се у колоквијалној употреби запажају и вулгаризми и жаргонизми (Катнић Бакаршић 2001: 97). Анализирајући ове појмове, Кликовац закључује „да се термини колоквијалан и разговоран могу изједначити“ (Кликовац 2008: 177). Према Хајмзовом мишљењу, у вези са диференцирањем форми говора, разговорни језик се издваја као језички/говорни варијете, и то по критеријуму распрострањености (масовности) употребе (Хајмз 1980, према Ристић 2006: 54). Значајно је истаћи да „данашњу узајамност књижевног језика, разговорног језика и жаргона карактерише интензивност и експанзија нове градске културе, омладинске контракултуре и супкултуре“ (Ристић 2006: 55).

⁸ Примери показују да су средњошколци чешће користили антонимске парове, него што су лексеме постављали у однос контраста.

Народ није веровао у градњу моста на почетку, тако да *оно што се најрави дању, ноћу се рушило*.

...као симбол човекове жеље да *не буде лош и постојане добар*.

...све око њега се мењало, *људи су умирали, деца су се рађала*, али мост и даље стоји.

Колико њих је на мосту *доживело најлејше иренушке* свога живота, или *иак најшеже иренушке, иренушке несреће и бола*.

У првом примеру, чини се да је ученик желео да оправда разлоге због којих народ није веровао у изградњу чувеног моста преко Дрине, па је употребио двоструко супротстављање. У контраст је поставио и предикате *најрави/рушило се* и прилошке одредбе, односно прилоге за време *дању/ноћу*. На сличан начин, у другом примеру, део реченице ученик је изградио на принципу супротстављања. Допунски предикатив и једног и другог глагола представљају придеви *лош/добар*. Будући да антитеза подразумева одређену поларизованост, уочавамо да је у следећем примеру искључена могућност увођења средњег појма. Глаголи *умирајући* и *рађајући се* нису степеновани, засновани су на искључивости и илуструју пример контрарне супротности. На овај начин ученик је вешто истакао једну од порука дела о коме је писао – све је пролазно, али та грађевина, на Дрини ћуприја, остаје и опстаје независно од животних циклуса. У последњем примеру је синтагма *најлејше иренушке*, која је у поменутој синтаксичкој конструкцији у функцији објекта, супротстављена синтагми *најшеже иренушке* која у напоредној конструкцији има исту функцију. Употреба конкретизатора *иак* поред координативног везника *или* има улогу да истакне комплементарну супротност.

Премда су веома ретки примери контрастирања у школским писменим задацима, анализа показује да су ученици овај језички поступак примењивали и то под утицајем или утиском прочитаних књижевноуметничких дела. Запажамо да су средњошколци контрастирали речи и клаузе, али нису проширивали антитезу на ниво реченице.

4. Оксиморон

Ова стилска фигура подразумева синтаксичку конструкцију у којој су спојени међусобно семантички неспојиви, противуречни, односно контрадикторни појмови. У оксиморону су сједињени појмови које, посматрано на рационалном нивоу, није могуће спојити. „Другачије речено, оксиморон у синтаксичку конструкцију обједињује лексеме које су носиоци противурјечних појмова“ (Ковачевић 2000:

93). Оксиморон је „*par excellence* непертинентни епитет; ту је непертинентност дотјерана до антитезе“ (Рикер 1981: 192). Мада се у оксиморону веза двеју речи на први поглед искључује, на унутрашњем плану је њихова веза прихватљива и чини израз јачим и упечатљивијим и најчешће служи за означавање необичних ситуација или стања.

На структурном плану оксиморон може бити изражен на неколико начина: а) *именичком синтагмом*; б) *глаголском синтагмом* с различитим детерминантима – прилогом, најчешће глаголским прилогом, падежном или предлошко-падежном формом неке супстантивне речи; в) *прилошком или придевском синтагмом*; г) *субјекатско-предикатском везом лексички противуречних појмова*, при чему предикат мора бити именски (Ковачевић 2000: 93–100).

Премда средњошколци нису конструисали противуречје великим бројем примера оксиморона, у школским саставима су најчешће ову стилску фигуру исказивали у облику субординиране супстантивне и глаголске синтагме, на пример:

Њихова *ѝрича* у *ѝесми* је универзална.

Ситагма *ѝрича* у *ѝесми* представља оксиморон јер обједињује контрадикторне појмове. Лексема *ѝрича*⁹ обично означава прозну епску форму, приповедну форму, односно њоме се обликују наративна прозна дела у којима се садржај обликује помоћу описивања, рефлексиве, дијалога личности. Антоним лексеме *ѝрича* јесте лексема *ѝесма* јер је обично прва асоцијација при помену лексеме *ѝесма* стих. Лирска форма, тј. врста лирске поезије, коју песник, а не приповедач, обликује помоћу стихова. Наиме, и из дефиниције стиха, према којој је стих „згуснути песнички говор у посебној ритмичкој (→ **ритам**) и звучној организацији и у графичком облику непуних редова, које доживљавамо као упоредиве јединице у којима су речи повезаније, истакнутије и богатије смислом него у **прози**“ (РКТ s.v. *стих*) – запажамо да су ове две лексеме неспојиве. Зато се спој лексема у синтагми *ѝрича* у *ѝесми* противи рационалном разумевању.

⁹ У Речнику књижевних термина одредницом *ѝрича* означава се – 1. *Приповејка* (→ **народна приповетка**). „Приповијетка се у народу нашем, особито по јужнијим крајевима, највише зове прича... а гдјешто и *гајка*“ (В. Караџић, *Српске народне ѝриповијејке*, предговор); 2. → **парабола**, кратка нарација морално-поучног карактера, блиска басни; 3. → **пословица**... (РКТ s.v. *ѝрича*).

Један од три основна самоочигледна закона мишљења – закон противуречности који гласи „ништа не може и да јесте и да није“ (Ковачевић 2000: 95), творбом оксиморона прекршен је и у следећем примеру:

Знам да сам ја њен *велики девојчурак*.

Конгруентни атрибут *велики* супротстављен је именици *девојчурак*, а контраст почива како на нашем искуству, тако и на садржинским односима међу лексемама. Лексема *велик(и)* означава, између осталог, да је *неко/нешто по размерама, обимом, ојсегом изнад просечног, обичног*, док лексема *девојчурак* представља твореницу којом се исказује деминутив или хипокористика, односно именица субјективне оцене¹⁰ од лексема *девојка* или *девојче*. Дакле, у поменутој синтагми су у супротности главна реч и њен конгруентни атрибут. Контрадикторност је присутна и на пољу обележавања граматичког и природног рода. Суфикс *-ак* којим је настала твореница *девојчурак* карактеристичан је за творбу именица мушког рода. Стога, атрибут, у складу са законима конгруенције, у поменутој супстантивној синтагми означава мушки род.

Наредна два примера представљају оксиморон у форми глаголских синтагми. Семантика ових синтагми је готово идентична, па ћемо их зато заједно и анализирати.

Није лако бити неко ко се не плаши да *будан сања* своју слободу.

¹⁰ Теоријска разматрања о овој категорији речи показују да постоје извесна неслагања. Наиме, према једном схватању сам назив ове класе изведеница: именица субјективне оцене, чини се споран, јер из њега „произлази убеђење да се оваквим изведеницама увек означава одређени субјективни став...“ као и да „ове изведенице не показују, генерално узевши, никакав субјективни однос говорника, већ садржај одређеног појма какав он јесте“ (Ђорић 1995: 104). Слично изнесеном ставу, Д. Вељковић Станковић сматра да би се недоумице у вези са значењем речи субјективне оцене у знатној мери могле избећи и да би биле боље схваћене и тумачене „уколико би се отклонила сугестивност самог термина“. Стога, Вељковић Станковић предлаже да се „актуелни термин (речи / именице субјективне оцене), којим се експлицитно фаворизује субјективна оцена, замени термином евалутивне творенице“ (Вељковић Станковић 2007: 399). „Фаворизовање субјективног става подразумева потискивање, тачније неутрализовање семантике квалитета, која, у неким случајевима, може имати секундарну функцију, али искључиво као подлога субјективне оцене“ (Вељковић Станковић 2011: 43).

Тешко је свој највећи сан *сања̄ӣти на јавӣ*.

Лексема *будностӣ* означава стање које се остварује када неко не спава, односно када се нешто збива без сна и када не можемо да уто-немо у сан, да заспимо и да сањамо. *Сан* и *јава* чине антонимски пар, па је јасно да су на синтаксичком плану спојени неспојиви елементи. Противно је логици да неко истовремено буде и будан и да спава и сања. Међутим, такав језички поступак има приличну експресивну вредност, посебно у првом од двају поменутих примера – *Није лако бӣӣти неко ко се не њлаши да будан сања своју слободу*, јер врло сликовито представља тежњу и остварење можда највеће људске жеље, жеље за слободом која понекада може бити толико неутажива и опсесивна да неутралише границу између двеју јасних супротности: сна и јаве.

У следећем примеру у питању је оксиморон реализован у форми придевске синтагме. Јединство супротности даје нови појам и у овом случају.

Мислим да је *мало њревише* жртвовати се тако за породицу.

Адвербијална синтагма *мало њревише* у себи обједињује две контрадикторне лексеме. Лексема *мало* означава да је нешто **1. а.** у *малој, незнајној количини, у малом, броју; исцод њоњребне мере, недовољно* (РСАНУ s.v. *мало*), док прилог *њревише* означава да је нешто *њреко мере, њрењерано, сувише* (РСЈ s.v. *њревише*). Овакав спој одступа од логичког размишљања, јер је у потпуном противуречју да истовремено нешто буде превише и мало заступљено. Суштина новог појма исказаног оксимороном налази се у сучељавању значења надређеног и подређеног члана синтагме, па је зато ученик, посегнувши за оваквим језичким механизмом, постигао знатно снажнији и адекватнији језички израз него да је употребио једну или другу лексему засебно или у неком другом склопу којим би исказао свој став, односно степен неслагања.

Осим у облику субординиране синтагме, значењско-функционално јединство својих чланова оксиморон омогућава и путем субјекатско-предикатске везе лексички противуречних појмова.

Процес је окончан пре него што је почео, тј. *њочешак је крај*.

На синтаксичком плану остварено је јединство које се противи здраворазумском начину мишљења, јер *њочешак* не може бити *крај*

нечега. Субјекат *йочейшак* и лексичко језгро именског предиката *крај* представљају антонимске лексеме које су повезане копулом, односно глаголом *бийши*.¹¹ Будући да је ученик оксиморонску конструкцију употребио анализирајући роман *Процес* (Ф. Кафка), јасно је шта је необичавањем желео да закључи. Према учениковом тумачењу овог дела, за Јозефа К. је све што му се дешавало пре суђења, односно пре његовог почетка водило крају његовог битисања у околностима и времену коме није суштински припадао. Због тога синтеза противуречних појмова носи сложенију поруку и, свакако, доприноси квалитету писменог изражавања ученика.

Посматрано на структурном плану, у наведеним оксиморонским конструкцијама ученици су употребљавали и основну форму изражавања ове фигуре – субординирану синтагму, али и оксиморон исказан субјекатско-предикатском везом. Премда је било свега неколико примера и једног и другог облика ових конструкција, комбинацију логичног и нелогичног чешће су творили у форми поменутих синтагми. Сем тога, анализирани форми оксиморона представљају примере који се неретко могу чути и у свакодневном говору. Међутим, управо због своје појавности на нивоу случаја (имајући у виду број анализираних школских састава) оксиморонске конструкције, између осталог, показују да поједини средњошколци имају истанчан језички израз и да им је значајно какву ће поруку оставити њихов школски писмени задатак.

5. Парадокс

Последња фигура хармоничног противуречја, чије су конструкције средњошколци у школским саставима творили не би ли своје текстове обогатили јаснијим и живљим изразима – јесте парадокс. Парадокс се дефинише као „неочекивани обрт, привидно противурјечје; проширење појма додавањем другог, њему супротног или од њега различитог, неочекиваног појма“ (Симеон 1969II: 13). Парадоксом се изражава тврдња „која се опире уобичајеном начину мишљења или површинској логици, али у скривеној бити он је логичан...“ (Шкарић 1988: 138). Иако фигуративност оксиморона и парадокса почива на истој основи: спој контрадикторних елемената, посматра-

¹¹ „Једино субјекатско-предикатске везе с копулативним и семикопулативним глаголом омогућују творбу оксиморона ван субординацијских синтагми, јер су те везе генеративно изходиште свим субординацијским оксиморонским синтагмама“ (Ковачевић 2000: 100).

јући на синтаксичком плану, разлика између ових двеју фигура је очигледна. Док се оксиморон по правилу изражава субординираном синтагмом, парадокс је „фигура остварљива најмање на реченичном нивоу, никако на нивоу јединица нижег ранга – синтагме или синтаксеме“ (Ковачевић 2000: 113).

Иако је парадокс израз који се често може чути у свакодневној комуникације, односно у разговорном стилу, средњошколци нису конструисали велики број парадоксалних исказа. У анализираном корпусу налазимо неколике парадоксалне мисли и конструкције.

У првом примеру:

За Раскољникова је злочин што ишшо се предао и признао...

парадокс постоји између почетка и потоњег дела реченице. Чињеница је да тешко кривично дело, тј. злочин не може представљати предаја и признање нечега. Међутим, уколико имамо у виду да је ученик писао о роману *Злочин и казна* и о ужасном психолошком превирању главног јунака Раскољникова, јасно је да ученик заступа мишљење да је било боље да се Раскољников није предао и да је чин признања убиства које је починио за њега, заправо, кривично дело. С тим у вези, иако парадоксално звучи да злочин може чинити предаја и признање, ученик исказује свој став који би другачијом експликацијом био мање упечатљив.

Наредни пример се такође односи на анализу поменутог романа. Слично претходном, уколико бисмо занемарили шири контекст, тешко бисмо одгонетнули ову парадоксалну мисао.

Имала сам њед собом недојадљиво дело, али сам се већ на њрву реченицу заљубила у сѝил, харизму и довиѝљивосѝ Досѝојевског.

У питању су две напоредне реченице које, постављене једна поред друге, звуче бесмислено. Ипак, ученица је најпре објаснила да је у први мах одбила величина романа и коментари које је чула о овом књижевноуметничком делу, као и чињеница да се радња догађа у Русији у 19. веку, што, према њеним речима, нимало није интересно младима. Дакле, пре него што је започела да чита веровала је да роман *Злочин и казна* није нимало занимљив. Међутим, већ након неколико првих редова изузетно умеће Достојевског распршило је њено предубеђење и „натерало“ је да са одушевљењем и пажњом прочита роман. Нелогично звучи да нас на први поглед, у овом слу-

чају приликом првог читања, заинтересује нешто према чему имамо одређену дозу анимозитета, али се то често догађа.

У примеру:

Био је одан и усјешан војник и официр, а на крају је исјао губићник и као рајник и као човек.

ученик је желео да представи поједине тренутке из живота своје породице. Писао је о свом рођаку који се у рату у бившој Југославији борио, о његовим ратним подвизима, али и о бројним губицима различите природе које је, након што му је ампутирана нога, морао да поднесе. Према мишљењу аутора текста, односно ученика, сва његова херојска дела прекрила је сенка после рањавања и повратка са ратишта, јер се његово понашање потпуно изменило. Више није могао бити активан војник и то је, разумљиво, утицало на његову психолошку стабилност и на дисбаланс и у професионалном и у приватном животу. Ученик износи парадоксалан закључак да у једном тренутку све може постати ништа и нестати неповратно.

У последњем примеру у коме проналазимо парадоксалну конструкцију ученик је такође писао састав на слободну тему. Слично претходном примеру, без додатног објашњења неће нам бити сасвим јасно у чему је парадокс у примеру:

Сви њи људи се много веселе и смеју, али од њих нико није стварно весео.

Откривајући шта га мучи док посматра своје пријатеље и рођаке, ученик запажа да су сви често веома расположени и да су увек спремни за дружење, али му се чини да је то само привид и врста уточишта од стварности. Како је ученик написао, сви му изгледају извештачено чак и када су насмејани, пошто су услови живота такви да ни осмех не може бити искрен и да се ни смејати не можемо а да то није фарса за нас и за друге. Стога је његова мисао парадоксална, јер закључује да је осмех привид и да прикрива или сублимира права осећања.

На основу изложеног можемо запазити да су средњошколци врло ретко конструисали парадоксалне мисли иако је то веома експресивна фигура, а познато је да ученици теже постизању експресивности док пишу школске писмене задатке. Такође, приметно је да у саставима чија се тема ослања на градиво, као и у саставима које пи-

шу на слободну тему средњошколци спајају инкомпатибилне семанте.

6. Закључак

Анализа примера фигура хармоничног противуречја показује да средњошколци осим антиметаболе, у школским саставима формирају све остале типове конструкција у чијој је основи супротност, односно структуре у којима су спојени семантички неспојиви појмови. Најчешће граде конструкције у којима постављају два антонима којима се појачава контраст, док експресивне форме синтагми којима се исказује оксиморон и парадоксалне реченице ређе употребљавају, иако је постизање експресивности један од битних показатеља квалитета школских писмених задатака.

С обзиром на то да језичко-изражајна средства која се свакодневно користе имају приличан утицај на писмено изражавање ученика, не изненађује употреба оних фигура које припадају и разговорном функционалном стилу а не само књижевноуметничком. У прилог овоме говори и чињеница да разговорни стил одликује ширина и слојевитост лексичког система, па је разумљиво да у овој врсти грађе уочимо различите стилски маркиране речи, синтагме и реченице. С тим у вези, износимо запажање да се више фигура направи на пијаци током једног дана, него читавог месеца у Академији (Женет 1985: 74).

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU–Globus, Zagreb.
- Вељковић Станковић 2007: Драгана Вељковић Станковић, Деноминални деминутиви и аугментативи – значење и творба, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 36/1, Београд, 387–403.
- Вељковић Станковић 2011: Драгана Вељковић Станковић, *Речи субјективне оцене у насипави српског језика и књижевности*, Филолошки факултет, Београд.
- Драгићевић 1996: Рајна Драгићевић, О правим именичким и придевским антонимима, *Јужнословенски филолог* LII, Београд, 25–39.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.

- Женет 1985: Žerar Ženet, *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd.
- Илић 1998: Павле Илић, *Српски језик и књижевност у насипавној теорији и пракси*, Змај, Нови Сад.
- Јовановић 2010: Јелена Јовановић, *Лингвистика и стилска новинског умећа: језичке и стилске особине новинарства*, Јасен, Београд.
- Катнић Бакаршић 2001: Marina Katnić Bakaršić, *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga – Ljiljan, Sarajevo.
- Квинтилијан 1967: Marko Fabije Kvintilijan, *Образовање говорника – одбране стране*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Грамадика и стилска стилских фигура*, DINEX, Београд.
- Петровачки–Штасни 2010: Љиљана Петровачки и Гордана Штасни, *Методички системи у насипави српског језика и књижевности*, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад.
- Рикер 1981: Paul Ricoeur, *Živa metafora*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Ристић 1997: Стана Ристић, Примена теорије језичке личности у језичким истраживањима, *Наш језик* XXXII/1–2, Београд, 73–87.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Симић 1995: Радоје Симић, Лингвистички статус разговорног језика, одн. колоквијалног стила, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 23/2, Београд, 5–17.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Општа стилска*, Јасен, Београд.
- Танасић 1998: Сreto Танасић, Настава граматике и говорна култура, у: С. Васић, У. Кисић, М. Даниловић (ур.), *Језик и култура говора у образовању*, Институт за педагошка истраживања – Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 297–303.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд.
- Ћорић 1995: Божо Ћорић, Стилистички аспекти деривације, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 23/2, Београд, 103–107.
- Хајмз 1980: Del Hajmz, *Etnografija komunikacije*, BIGZ, Beograd.
- Шкарић 1988: Ivo Škarić, *U potrazi za izgubljenim govorom*, Školska knjiga, Zagreb.

ИЗВОРИ

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011.
- РКТ: *Rečnik književnih termina*, Dragiša Živković (ur.), Nolit, Beograd, 1992.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I–II, Matica hrvatska, Zagreb.

Summary

Jelena M. Stevanović

FIGURES OF SPEECH OF HARMONIOUS CONTRADICTION IN SECONDARY SCHOOL STUDENTS' EXPRESSION

This paper considered the use of the figures of speech of harmonious contradiction in written expression of secondary school students from a linguistic and stylistic aspect. The aim of the analysis was directed to determine the figures expressing harmonious contradiction which are most commonly used in school essays of secondary school students. The corpus included written assignments on any topic or literature-based topics (1061 written assignments) of secondary school students (580 students) attending grade III and grade IV at high schools and vocational schools in Belgrade, Novi Sad, Jagodina and Krusevac. The basic criterion, already applied in the material selection, deals with stylematic and stylogenic methods. In linguistic and stylistic analysis of the students' written assignments two sub-criteria were used: 1) formal-structural criterion and 2) semantic criterion. The results of the analysis show that, in addition to antimetabole, secondary school students in their written assignments use any other types of constructions based on contradiction, i.e. structures connecting semantically incompatible concepts. They mostly build constructions with two antonyms that enhance contrast, whereas expressive forms of phrases expressing oxymoron and paradox sentences are rarely used.

НАТАША МИЛАНОВ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О НАРОДСКОЈ ЛЕКСИЦИ У РЕЧНИКУ САНУ*

У раду се анализира лексика означена у РСАНУ квалификатором нар. (народски, народно), и то кад се овим квалификатором одређује народска употреба лексеме. Циљ је да се на основу анализе лексикографског поступка уочи чиме је условљено коришћење овог квалификатора кад се њиме означава народска употреба лексеме.

Кључне речи: квалификатор, квалификатор нар., народска употреба, лексема, некњижевно, дијалекатски.

1. Предмет рада је лексика с квалификатором нар. у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (даље РСАНУ). Квалификатор нар. представља стандарднојезички квалификатор којим се маркира нестандартна лексика у односу на стандардну. У РСАНУ се овим квалификатором означава и народна и народска употреба неке лексеме. Чињеница да се квалификатор нар. може односити како на народску тако и на народну лексичку, чини ово питање сложеним, па је наш задатак да, полазећи од грађе, утврдимо када се ради о народској употреби неке лексеме. Реч народски је у РСАНУ дефинисана као „својствен обичним људима из народа, карактеристичан за широке народне слојеве“, а народни има значење „који се односи на народ (који припада народу, којим се служи народ, који потиче из народа)“. У Упутствима за израду РСАНУ каже се да се „ознаком нар. обележавају речи које нису покрајинске, али живе са-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

мо у народу (искварене књижевне речи, речи из фолклора, погрешно етимологисање и сл.)“ . На основу ове дефиниције може се закључити да квалификатор нар. више има значење народски (све искварене речи (најчешће страног порекла), било фонетски, било морфолошки, погрешно етимологисање и сл.), док би уз речи из фолклора квалификатор нар. означавао народну употребу.¹

2. Нестандардна лексика маркира се у РСАНУ и нормативним квалификаторима дијал. (дијалектизам, дијалекатски), некњ. (некњижевно), непр. (неправилно) и погр. (погрешно). Ови квалификатори су сродни са квалификатором нар. пошто се сваким од њих маркирају лексеме које (фонетски, морфолошки) не припадају књижевном језику, при чему је квалификатор некњ. најшири, пошто се њиме могу

¹ Народни називи настају тако што обични говорници језика, посматрајући свет око себе, уочавају сличности између различитих бића, предмета или појава, па тако представљене асоцијације вербализују преношењем одговарајућих номинација са једне на другу. Нарочито се посматрају они сегменти и аспекти реалног света који су ближи људима. Тако долази до издавања опажених проминентних обележја једне ствари и њиховог пресликавања у другу, по нечему довољно сличну ствар (в. Бугарски 2005: 199).

Летимичним прегледом РСАНУ утврдили смо да је квалификатор нар. као ознака за народну лексичку, о којој овом приликом неће бити говора, стављан уз фолклорну лексичку (која се може односити на празноверје/сујеверје, народне обичаје и сл.) (*бабарога* „страшило, наказа којом плаше децу“, *окрејница* „магична вода којом се може ’окретати’, мењати мишљење или понашање неког човека“), *бачованка* „в. бачванка [врста народног кола]“), лексичку код које се уз одредницу или значење наводе два квалификатора, од којих је један терминолошки, а ту су народни називи болести (*костобоља* „болесно стање при коме се осећа бол у костима и око њих; реуматизам; подагра, улози, гихт“, *окозичији* „добити козице, постати козичав, богињав“), биљака (*одумиљен* „врста траве која се употребљава у народном лекаству као лек за ублажавање болова“), животиња (*дудовац* „врста ноћног лептира чије гусенице уништавају дуд и друго дрвеће“, *ноћурак* „зриковац, попац“), небеских појава (*Крмећуша* „в. Зорњача (1) [народни назив за планету Венеру]“, *окресница* „метеор када улети у Земљину атмосферу“), црквених појмова (*Блага Марија* „хришћански празник који пада 22. јула / 4. августа“, *бабице* „задушнице које падају на недељу дана пред беле покладе великог поста“), као и уз народне називе за различите предмете, појаве, радње и сл. (*кукурузар* „врста малог авиона“, *бабњак* „место у цркви где стоје жене“, *олакшати се* „извршити (велику) нужду“, *кашикар* „кажипрет“ итд.). Такође, уколико у дефиницији стоји „народни назив за“ или „по народном веровању“, и то су примери народне лексике, уз које, оправдано, нема квалификатора нар.

маркирати све врсте одступања од стандардног језика. Дијалектизми су у Упутствима за израду РСАНУ објашњени као речи које су се у свом развоју покорице неком гласовном закону (изговор са полугласником или са *e* на месту старог полугласника – *ѿс*, *ѿес*, са *ј* уместо *ђ* – *меја* ум. *међа*, са *в* место *у* – *вухо* ум. *ухо* и сл.). Дијалектизми представљају нестандартну лексику која се по некој језичкој црти (фонетској, морфолошкој) разликује од лексике стандардног језика (нпр. *божиѿњи* „божићни“, *вамѿијер* „вампир“ итд.) и она некад може бити и територијално ограничена (нпр. јекавско јотовање се јавља у крајевима са ијекавском заменом јата). Лексеме са квалификаторима некњ., непр. и погр. не морају бити територијално ограничене, а својом формом такође одступају од књижевне норме (нпр. *јежов* „јежев“, *ламѿијон* „лампсион“, *девојкин* „девојчин“, *жљезда* „жлезда“).²

3. За потребе рада користили смо грађу из три тома РСАНУ (првог, десетог и седамнаестог), који су објављени у распону од 45 година (1959, 1978. и 2006. године). Чини нам се да је овакав корпус репрезентативан за овај тип анализе, јер нам је један од задатака да утврдимо да ли су се и у којој мери мењали критеријуми за употребу квалификатора нар. током вишедеценијске израде Речника.

4. Циљ нам је да на основу анализе лексикографског поступка у ова три тома уочимо чиме је условљено коришћење квалификатора нар. као ознаке народске употребе лексеме. Представимо и начине народске адаптације лексема страног порекла и утврдити имају ли ове лексеме развијену деривацију. Покушаћемо да утврдимо и разлику између лексике са квалификатором нар. и лексике означене у РСАНУ као некњижевно, неправилно и погрешно, а направимо и паралелу са квалификатором дијал., где то природа грађе буде захтевала. У неким случајевима грађу ћемо илустровати примерима употребе из РСАНУ.

5. Ове теме дотакла се Д. Гортан Премк (1989: 107–114) пишући уопштено о основним принципима обраде речи у описном речнику, где је описала поступак лексикографске обраде речи. Поделила је

² Став уређивача РСАНУ у почетку је био да се некњижевна и дијалекатска грађа уноси у мери у којој ће то указати на лексички потенцијал и послужити као извор за богаћење лексичког фонда књижевног језика (в. Пешикан 1982: 215). Међутим, како наводи Р. Стијовић, пошто је овај речник дуго био једина могућност да се лексичко богатство нашег језика сачува, критеријуми за одабир дијалекатске грађе су ослабили, па је неретко уношена сва грађа на коју се наишло. Тиме је Речник неретко оптерећен бројним дијалекатским варијантама (в. Стијовић 2000: 1123).

речнички чланак на леву и десну страну. Леву страну речничког чланка чине одреднице поређане по азбучном реду, а на десној су све информације о одредници допуњене примерима употребе речи.³

Стилски маркираном лексиком⁴ какву ми обрађујемо у овом раду⁵ бавили су се, између осталих, С. Бабић (1981: 79–91), С. Ристић (2006)⁶ и М. Радовић Тешић (2009). Квалификатор одређује „тип језика“ којем припада реч уз коју стоји. Њиме се ближе одређује, означава и ограничава значење речи. Ако уз реч нема квалификатора, онда таква реч припада општем лексичком фонду. Квалификатором нар. се у речнику указује на ограниченост употребе са нормативног аспекта и за одређивање ове ознаке у речнику примењује се друштвено-историјски принцип (в. Ристић 2006: 93–98).

³ У складу са лингвистичком концепцијом речника приликом обраде лексеме, иза одреднице се дају граматички и семантички подаци о речи. Одреднице су дате у књижевном фонолошком и морфолошком облику и са акцентом који одговара акценатском систему књижевног језика, а, ако је потребно, наводе се и акценатске промене у парадигми. Затим се даје граматичка категорија одредничке речи, етимологија (тј. подаци о језику из ког је реч преузета), квалификатор употребне и функционалностилске вредности (где спада и квалификатор који обрађујемо), информације о синтаксичкој позицији речи, потом дефиниција одреднице (која може бити упућивачка, синонимска, описна) и на крају су сви претходни подаци поткрепљени примерима из књижевних дела, часописа, збирки речи, речника и сл. Примери показују употребу речи-одреднице у језику и бирају се тако да најбоље представе просторну и стилску разноврсност, као и временски распон употребе од старијих времена до данас (исп. Гортан Премк 1989: 107–114).

⁴ Независно од броја квалификатора који се јављају у појединим речницима, за утврђивање стилске обележености лексичких јединица могу се издвојити три општа принципа: функционално-стилски (који експлицирају области у којима се маркиране јединице употребљавају), друштвено-историјски или нормативни (који одражавају сталне промене у језику на временској и просторној равни) и комуникативни (којима се указује на емоционално-експресивне елементе значења) (в. Ристић 2006: 94–98).

⁵ Употребом неких нормативних квалификатора у Речнику Матице српске раније смо се бавили (в. Н. Марковић, „О најчешће коришћеним нормативним квалификаторима у Речнику српскохрватскога књижевног језика МС“, зборник са научног скупа младих *Савремена истраживања језика и књижевности* II/1, Крагујевац, 2011, 95–100).

⁶ С. Ристић у монографији *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма* бавила се елементима који су битни за усвајање норме, а који су садржани у дескриптивним речницима.

6. У анализираном корпусу квалификатор нар. имају 252 лексе-ме (у првом тому 115, десетом 109, седамнаестом 28).⁷ Примећује се да се употреба овог квалификатора разликује по обиму (по броју оквалификованих лексичких јединица) од тома до тома Речника, што некад може бити оправдано самом природом грађе која се у датом тому обрађује (какве су нпр. лексеме на *архи-* и сличне позајмљенице забележене у старијим облицима адаптације и сл.), али зависи и од заступљености овог типа лексике у новијим томовима РСАНУ, пошто ће се таква лексика мање обнављати и њен највећи део чиниће лексика која је ексцерпирана у ранијем периоду.⁸

7. Према пореклу, у нашем корпусу могу се разликовати народске речи домаћег порекла, затим позајмљенице, као и речи страног порекла које су прилагођаване фонетском и морфолошком систему народних говора. Најпре ће бити речи о изворној, домаћој лексици. Кад је у питању лексика страног порекла означена квалификатором нар., њу смо поделили према начину дефинисања у РСАНУ – на позајмљенице које се дефинишу описном или комбинованом⁹ дефиницијом (нпр. *ађијазма* „освећена вода“), позајмљенице које су у народним говорима претрпеле измене и које се у РСАНУ упућују на „фонетски исправније“ речи (нпр. *ајџџека* „в. апотека“), као и на лексеме творене од стране основе и домаћих творбених елемената, које су најчешће дефинисане описном дефиницијом (нпр. *аграрија* „аграрни уред“).

8. Лексеме домаћег порекла. У анализираној грађи је свега неколико лексема домаћег порекла које су означене квалификатором нар., а да су пример народске употребе, па смо зато грађу допунили и примерима из осталих томова РСАНУ. Код лексема из ове групе дошло је до фонетских и морфолошких редукција или интерполација.

Примери: префикс *брез-* „без-“; лексеме *брез* „без“ (Збиља, *брез шале*, шта ви то причате, Кочић П.), *брезименка* „име кози“,

⁷ За потребе рада нису узете у обзир све лексеме из грађе већ само репрезентативни примери.

⁸ Народни језик је почео да губи руралне особености и све се више приближава књижевном језику. Процес интелектуализације језика одвија се углавном преко средстава информисања која су у данашње време доступна и у најзабаченијим областима (исп. нпр. Грицкат 1983: 81–99, Ивић 1990: 87–97).

⁹ Комбинована дефиниција подразумева повезивање описне и синонимске дефиниције приликом дефинисања једне лексеме, нпр. *бедник* „онај који пати, изазива жаљење, невољник, мученик“.

брезможден „безмождан, који је без мозга, празноглав, сулуд“, *брезрукица* „жена која не уме радити женске послове“ („Брезрукице“, ако не знаду ткати, прести, вести и т.д., оне се на Божић уче, Беговић Н.), *богазно* „бог га знао“ (Као да га жива не има. Ништа он. Богазно!, Козарчанин И.), *амокаре/амокарце*, *довле(н)/довдека*, *вечераске*, *лейоске*, *одудекена* „одавде“, *госион* „господин“ (А кад је госпон стражар љут, онда удари по лопову, Чолаковић Р.), *оздравље* „одговор на нечији поздрав, отпоздрав“ (Вратила се до мрака ластавица, донијела од Сунца оздравље, Брлић И.) и сл.

Овакав тип лексике често је у РСАНУ означаваан и квалификатором дијал. (будући да се и једним и другим квалификатором означава одступање од књижевне лексике на фонетском, морфолошком и сл. нивоу): нпр. *ноћаске*, *овамоде/овамоће*, *одозгоре/одозгорке*, *одаклен*, *ошудека*, *озимуске* и сл. Различито квалификовање лексема истог типа може бити и резултат погледа обрађивача на проблематику, природе грађе и броја потврда за неку лексему.

9. Позајмљенице. У ову групу спадају лексеме које у РСАНУ, осим квалификатора нар., имају и етимолошку ознаку. Ова лексика се може поделити у три групе.

У првој групи су лексеме страног порекла које су у српском језику адаптиране на такав начин да их никаква фонетска или морфолошка обележја не одвајају од лексике стандардног језика. Ознака нар. уз њих стоји јер нису ушле у општи лексички фонд, пошто су историзми или застареле, имају одговарајуће домаће синониме или синониме страног порекла који су уобичајенији у употреби. Оне су у том облику једино забележене у РСАНУ и немају фонетски „исправнију“ варијанту. Дефинисане су описном или комбинованом дефиницијом:¹⁰ *абриктиовати* (нем. abrichten) „поучити, поучавати“, *ађијазма* (грч. agiasma) „освећена вода“, *ашколсум/ашколсун* (тур. aşk olun) „узвик за одобравање, за подстицање доброг расположења: браво, наздравље“, *бедена*¹ (тур. bed) „зло, напаст“, *бердо* (нем. wer da?) „стражарски узвик у бившој Војној Крајини: ко је? ко иде?“, *бесаук* (тур. belsoguklugu) „гонореја, врста венеричне болести“, *бирџи* (нем. Wirt) „биргаш“/„биртија“ итд.

У другу групу смо сврстали лексеме са квалификатором нар. које имају адекватну адаптацију у књижевном језику, али у народним говорима (пошто је развој народних говора ишао другим путем) по-

¹⁰ У неким случајевима наведени су само делови дефиниције, довољни за идентификацију појма.

стоје и промене таквих лексема (формалне, гласовне) другачије од оних у књижевном језику, па су зато такве лексеме упућене на књижевни облик. Такве су лексеме у РСАНУ дефинисане упућивачком дефиницијом, упућивањем на књижевни облик такве лексеме:¹¹ *абез* (грч. abysos, амбис), *абокаџи* (тал. avvocato, адвокат), *аверим* (тур. aferim, aferin, аферим), *авиз* (тур. hafiz, хафиз), *авциговати* (нем. abziehen, апциговати), *аграма* (тур. ogramak, ограма), *акрај*, *акреб* (тур. акреп, акреп), *акриђакон* (грч. archidiaconos, архиђакон), *акријера*, *аријера*, *аријар*, *аркијереј* (грч. archiereus, архијереј), *акримандрит*, *аримандрит*, *ариманиј* (грч. archimandrites, архимандрит), *алвијтор*, *алвијтор* (лат. auditor, аудитор), *алексија*² (лат. lectio, алексија), *алмас* (тур. elmas, алмаз), *антихрист*, *антихрист* (грч. antichristos, антихрист), *анџуг* (нем. Anzug, анџуг), *апотека* (нем. Apotheke, аптека), *баганеџа*, *бајануџи* (фр. baionnette, бајонет), *барјактар* (тур. bayrak dan, барјактар), *барјаклија* (тур. bayrak, барјак)¹², *бачован* (тур. bahcivan, баштован), *бедувин* (тур. bedevi, бедуин), *беркулоза* (лат., туберкулоза), *бломба* (нем. Plombe, пломба), *бломбирати* (нем. plombieren, пломбирати), *комендија* (грч. komodia, тал. commedia, комедија)¹³, *комерати* (фр. camarade, камарит), *комесија* (лат. committere, комисија, комисионар), *кономија* (грч. oikonomia, економија), *консула* (лат. consul, конзул), *конфузјуна* (тал. confusione, конфузија), *концоларија* (лат. cancelli, канцеларија), *коџомбар* (лат. october, октобар), *окишка* (грч. hektikos, јектика) итд.

У посебну групу издвојили смо лексеме означене квалификатором нар. које су у српском језику уобличене додавањем неког домаћег или одомаћеног суфикса на страну основу, а које само условно можемо припојити групи народске лексике узимајући у обзир да је основа ових речи страног порекла: *аграрија* (лат. agrarus), *аждајка*,

¹¹ Прво се даје народски облик, а позајмљеница, која је уобичајена у стандардном језику, и на коју се у РСАНУ упућује народска реч дата је у загради, пред етимологије.

¹² У стандардном језику прихваћен је облик са метатезом, *барјак*, док је облик *бајрак*, који фонетски одговара изворној речи, означен као народски.

¹³ Лексема *комендија*, поред значења 1а. „в, комедија“, има још једно значење, 2. „ситнице, драгулије“, као и изразе *заврћи комендију* „започети, заподенути шалу, враголију, лакрдију и сл.“ и *зайгураџи*, *збијаџи*, *џераџи комендију* и сл. „в. терати комедију (под комедија, изр.)“. Све то, поред изузетно развијене деривације ове лексеме, говори у прилог њеној адаптираности у народним говорима (што се огледа у ширењу њене полисемантичке и деривационе структуре и изрази).

аждајкиња (тур. ejder, ejderha), *акцијаш* (лат. actio), *бандаџија* (тал. banda, bandista), *барјакџија*, *барјаклија* (тур. bayrak), *комунац*, *комунар* (фр. communard), *крејџанџија* (тал. crepare) итд.

Позајмљенице из прве групе немају формалних обележја која би их искључивала из лексичког фонда стандардног језика, док би лексема из треће групе биле углавном карактеристичне за разговорни језик. Лексемама из друге групе детаљније ћемо се бавити у даљем тексту, јер се на основу оваквог типа лексике може утврдити начин адаптације позајмљеница у народном говору.

10. О народској адаптацији позајмљеница. Кад је у питању начин адаптације стране лексике, Р. Филиповић (Филиповић 1986: 23–24) констатује да страну реч најчешће у језик уведе они који владају тим језиком, а то су најпре преводиоци, па затим и људи који су долазили у контакт са говорницима страног језика. Приликом позајмљивања форма те речи може бити измењена супституцијом гласова. Тако модификовану реч преузимају говорници који не познају страни језик давалац, чиме долази до народног адаптирања. Ако позајмљена реч нема у својој гласовној структури елемената непознатих језичком осећању, она се као таква прихвата. Међутим, ако реч има неки страни глас, онда се тај глас замењује најближим гласом из домаћег гласовног система, тј. фонетски се прилагођава. Теже групе гласова замењују се лакшим или се редукују. При томе је важна и улога народне етимологије. Највећи број речи страног порекла могу се препознати као народске ако су подвргнуте некој фонетској или (ређе) морфолошкој промени.

Приликом адаптације стране лексике вршене су различите гласовне промене будући да код многих страних речи гласовни склоп није у духу нашег језика, па су неке позајмљенице у народним говорима добијале другачију форму. Код великог броја ових лексема извршене су приликом адаптације фонетске промене, а поред њих негде и творбене: нпр. једна гласовна промена извршена је у пр. *акреб* ← *акреј*, више гласовних промена у пр. *антириклис* ← *антихрист*, гласовна промена и суфиксација у пр. *алмањкиња* ← *аламанка*.

До промена је могло доћи из неколико разлога: ако је домаћи говорник био недовољно образован и непривикнут на нове речи, ако лексема појмовно није припадала народној лексици, па долази до народне етимологије и ако говорник од кога је страна реч преузета није добро изговорио ту реч. Због тога је долазило до различитих фонетских и морфолошких деформација чиме настају народски називи. Код лексике означене као народске приликом адаптације значајни су

и фонетски и семантички ниво. Позајмљенице су у говору широких народних слојева добијале нови облик тако што су гласови и гласовне групе некарактеристични за наш језик прилагођавани домаћем изговору.

Позајмљенице су у народном језику претрпеле различите измене, као што су:

1) интерполација сугласника: *комендија* (и изведенице од ове лексеме), *бедувин* (бедуин), *антириклис* (антихрист) и сл.;

2) интерполација и замена гласова: *алмас* (алем), *консула* (конзул), *комашина* (камашна), *комераци* (камарид) и сл.;

3) редукција почетног гласа или групе гласова: *беркулоза* (туберкулоза), *кономија* (економија), *кономист* (економист) и сл.;

4) редукција и замена гласова: *авиз* (хафиз), *антикрсти* (антихрист) и сл.;

5) замена групе гласова: *алвиџор* (аудитор); *алвиџор* (аудитор), *окиџика* (јектика);

6) замена вокала (алтернације е/а, о/а, а/е, и/е, е/о, а/о, е/у): *акрай* (акреп), *ајаџека* (апотека), *бајанџи* / *баганџи* (бајонет), *комисионар* (комисионар), *комашина* (камашна) и сл.;

7) замена сугласника: ф→в: *аверим* (аферим); п→в: *авџиговати* (апџиговати); х→к: *архимандриџи*, *аркиџој* (архимандрит, архи-поп); п→б: *бломба* (пломба); н→њ: *аџџуг* (анџуг); з→с: *консула* (конзул); р→л: *блонерски* (бронерски); ц→с: *алекџија*² (алекџија) и сл.;

8) суфиксација и замена гласова: *алмасџи* (алмазан), *комендираџи* (командир); *аленџе* (алев+џе) и сл.;

9) метатеза: *акриџакон* (архиџакон), *акримандриџов* (архимандритов) и сл. Облик *бајракџија* (према књижевном *барџакџија*) више одговара изворној турској речи (него облик са метатезом који је књижевни).

Сличан тип измена запажа се и код лексике страног порекла која има ознаку *диџал*. Нпр. лексеме *навора* и *наворџак* означене су као дијалектизми од *нафора* и *нафорџак*, *вереџа* је дијалектизам од *фереџа*, док су *кова* (од *кофа*) и *бломба* (од *џломба*) народске речи. На оваква одступања могу утицати став лексикографа приликом обраде лексеме, али и бројност и територијална распрострањеност потврда за неку лексему.

11. Народна етимологија. Народном етимологијом се у народу туђе и непрозирне речи уграђују у значењски систем домаћег говора

и постају семантички прозирне, тако што се фонеме или морфеме прилагоде властитим или надоместе другим фонемама или морфемама, а сама реч, ако је потребно, друкчије се рашчлани. Као пример народне етимологије, из наше грађе могу се навести лексеме *кољава* и *кољара* као народски називи за болест *колери* (лат. cholera). Лексеме *кољава* и *кољара* су, због природе болести, помоћу народне етимологије доведене су у везу са глаголом *клаићи* „убијати, усмрћивати ножем или каквим другим оштрим предметом (обично пререзивањем грла); убијати, уништавати уопште“. Ове лексеме настале су метонимијском трансформацијом: оно што значи глаголска радња → продукт такве радње. Такође, и лексема *мазелин* добијена је народном етимологијом од лексеме *вазелин* „производ дестиловања нафте који служи у медицини, козметици и као мазиво у техници“, и означава средство које служи за мазање, подмазивање, где је мотивна лексема глагол *мазати* „уопште премазивати нешто машћу, уљем или неком другом материјом“. Осим примера забележених у РСАНУ, у народним говорима могу се чути и примери народне етимологије, као што су народни назив за празник св. Вартоломеја → *Врајоломије*, *йуловвер* „топла вунена мајица без оковратника и рукава“ → *йолувер* и сл.

12. Када је у питању творба, запажа се да неколико лексема из наше грађе има развијену деривацију. У неким случајевима и мотивна лексема и деривати (и првостепени и другостепени) јесу народске речи и имају квалификатор нар. (*комендија* : *комендијаићи*, *комендијаш*, *комендијашев*, *комендијашиићи* (*се*), *комендијашница*, *комендијашиница*, *комендијашиво*; *акримандрији* : *акримандријов*, *акримандријски*; *ајашека* : *ајашекар*, *ајашекарев*, *ајашекарски*; *комесион* : *комесионер*, *комесионар*; *кономија* : *кономисти* и сл.). Такође, има и примера да мотивна лексема није народски облик лексеме страног порекла, а дериват јесте¹⁴ (*барјак* : *барекџар*) (Лакићеви баректари ниесу носили турске но наше српске бариаке, Катанић Т.).

Код лексема страног порекла са квалификатором нар. не среће се ситуација да мотивна лексема има квалификатор нар., а деривати немају, али се та појава запажа код лексема домаћег порекла са квалификатором нар., нпр. *жуџи* „дукат“ (Е не рекао је и то, па да ми неко натовари пуна кола све жутих, Вукићевић И.) : *жуџак* „златник, новчић“ (Трговац ... му без броја насу пуну кесу самих жутака, Домановић Р.).

¹⁴ Овде поново напомињемо да је адаптирани облик изворне речи проглашен народским, а облик са метатезом узет за књижевни.

Лексеме страног порекла које су фреквентније и које су карактеристичне за шире говорно подручје, имаће у народном говору и развијенију деривацију, али ће остати карактеристичне за језик мање образованих слојева.

13. Однос појмова народски према некњижевно, неправилно, погрешно и дијалекатски

Некњижевно и погрешно односи се на било који тип одступања од књижевне лексике (норме), односно овим се квалификаторима означава ненормативност на најуопштенији начин. Неправилно би требало да упућује на одступање са морфолошког аспекта – у облику речи (*вишљи, височији, руки, мачци*), али то је и некњижевно. Према дефиницији у РСАНУ, неправилно је оно што је урађено „на неправилан начин, супротно позитивним нормама, мерилима, правилима, непрописно, неисправно; нетачно, погрешно“, а некњижевно оно „што није писано, изражено књижевним језиком, што није у складу с нормом књижевног језика“. Погрешно је оно што је урађено „на погрешан начин, са погрешкама, криво“ (РМС).

Народска лексика такође је неправилна и некњижевна. Она представља у говору неуких људи измењене речи најчешће страног порекла, тј. оних гласова или гласовних група које су туђе језичком осећању, тако што се семантички непрозирне речи уграђују у значењски систем домаћег говора, да би постале значењски прозирне или се пак у неким речима, ради лакшег изговора, интерполирају гласови или групе гласова. Недостатак образовања и немогућност човека да изговори неку реч као продукт имају искварене речи.

Лексика означена квалификаторима некњ. и непр. даје се у оквиру одреднице написане књижевним језиком, у загради. Прегледом грађе, увидели смо да међу овако оквалификованим речима са нормативног аспекта нема разлике. Тако су лексеме *бескорисан* „бескористан“, *нечистињак* „нечишњак“, *блажији* „блажи“ неправилне, а *бојазљив* „бојажљив“, *бравји* „брављи“, *дуовиш* „духовит“, *ђувегин* „ђувегијин“ некњижевне. Иако је квалификатор погр. дат у списку квалификатора, за њега нисмо нашли потврду у РСАНУ, највероватније због једнакости квалификатора некњ. и погр.¹⁵

¹⁵ О проблему недоследности употребе стилских квалификатора у руској лексикографској пракси говори Г. Н. Скљаревска, која истиче да један део стилистичких квалификатора има споран карактер, на шта може утицати неколико фактора: сложеност стилистичких и функционалних карактеристика, њихова многоаспектност и узајамно преплитање стилистичких слојева речи, што је условљено најчешће непостојањем изражених граница међу

И код лексема означених квалификатором дијал. запажа се да се и оне некад могу, са нормативног аспекта, изједначити са лексемама означеним као неправилно и некњижевно (нпр. *божийњак* „божићњак“, *гвојзе* „гвожђе“, *белији* „бељи“ и сл.). Међутим, код дијалектизама је другачији поступак лексикографске обраде – они се увек дају као контролне одреднице, док са лексемама означеним као неправилне или некњижевне то није случај – оне су увек дате само као додатна информација у оквиру књижевне одреднице.

У будућности би се могло на неки начин уједначити квалификовање лексема са овако сродним карактеристикама, што се, када је реч о лексемама са квалификатором нар. у значењу народски (изузев у случају кад се ознаком народски упућује на народну етимологију), може учинити тако што ће се подаци о фонолошким и морфолошким одступањима давати у оквиру књижевне одреднице, а не као посебна одредница.

14. Закључци. Како је речено на почетку, квалификатором нар. при дефинисању лексема лексикографи сигнализирају да је употребљена реч народне или народске вредности. Разматрањем грађе закључили смо да квалификатор нар. као ознака народске употребе стоји уз речи које су позајмљене и притом претрпеле фонетске, морфолошке измене (*абокаји*, *акрићакон*, *окџика* и сл.). У народске речи убрајају се и погрешно етимологисане речи (*кољава*, *мазелин* и сл.) и неке домаће речи са измењеним фонемама или морфемама (*амокаре*, *богазно* и сл.). Недостатак образовања и немогућност да се исправно изговори нека реч доводе до тога да се појаве, са аспекта књижевног језика, искварене, народске речи. Видели смо и да се, са стандардно-језичког гледишта, лексеме означене квалификаторима нар. (у значењу народски), некњ. и непр. и дијал. не разликују много.¹⁶

њима. Тако маркиране речи групишу се по зонама, а припадност одређеној зони одређује се субјективно (према ставовима аутора речника и редактора с једне, и читаоца и рецензента с друге стране) (в. Скљаревска 2008: 463).

¹⁶ О неким другим стилским квалификаторима свој став је изнео П. Ивић који наводи (према Радовић Тешић 2009: 205) да се квалификатор необ. (ично) некад среће код неких погрешно скројених или погрешно употребљених речи. За такве речи треба рећи истину, да су погр. (ешно) или непр. (авилно). Такође, Ивић истиче да се ни према кованицама С. М. Сарајлије не треба односити са превеликим поштовањем (па их обележавати са застарело и песнички) него реално кованица или индивидуално јер никад нису стварно биле у употреби у српском језику.

Остаје да видимо по чему могу да се разликују. Дијалекатско је, са аспекта дијалекта, регуларно и нормално, али није прихваћено у књижевној норми, па је с те стране некњижевно. Међутим, нису ни све некњижевне речи дијалектизми. Дијалекатска лексика представља системску појаву, која је заступљена на целој територији неког дијалекта. Народска лексика углавном има страну етимологију, а у неким случајевима је таква лексема резултат народне етимологије. За разлику од дијалекатске лексике, народска лексика представља несистемску појаву. Народске лексеме, настале народном етимологијом, требало би означити квалификатором нар. као ознаком народске употребе лексеме, док би се у осталим случајевима лексеме страног порекла које су фонетски или морфолошки измењене у народном говору могле, у оквиру квалификатора некњ., дати као додатна информација уз књижевну одредницу.

У десетом тому је мање речи са квалификатором нар. него у првом, а у седамнаестом их је најмање. Народске, првенствено искварене речи из књижевног језика, јављаће се и даље, али је питање да ли ће бити забележене и да ли се јављају у народном језику или у социолекту. Овде имамо на уму чињеницу да се друштво убрзано мења сваким даном, да се људи све лакше прилагођавају новим околностима (у којима и језик заузима значајно место), тако да се и неке, некада обичном човеку за изговор „теже речи“ све лакше изговарају. Речи страног порекла данас се све мање деформишу и ова, по природи старија лексика, биће заступљена у следећим томовима у мери у којој је већ ексцерпирана и садржи се у грађи, а мање ће се обнављати.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бабић 1981: Stjepan Babić, Stilske odrednice u našim gječnicima, *Jezik* 28/3, Zagreb, 79–91.
- Бугарски 2001: Ranko Bugarski, *Lica jezika, XX vek*, Beograd.
- Гортан Премк 1989: Даринка Гортан Премк, О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику, *Наш језик* XXIV/3, Београд, 107–114.
- Грицкат 1983: Ирена Грицкат, Наш стандардни језик као пратилац општих облика културе, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* XXVI/2, Нови Сад, 81–99.
- Ивић 1990: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.

- Пешикан 1982: Митар Пешикан, О селекцији речи у описним речницима, *Лексикографија и лексикологија*, Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад, 209–215.
- Радовић Тешић 2009: Милица Радовић Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд 1959–.
- Скљаревска 2008: Галина Н. Скляревская, Современая русская лексикография: Достижения и лакуны, *Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV съезду славистов*, Москва, 427–463.
- Стијовић 2000: Рада Стијовић, Речник српскохрватског књижевног и народног језика и дијалекатска лексика, *Јужнословенски филолог* LVI/3–4, Београд, 1121–1127.
- Филиповић 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Научна knjiga, Zagreb.

Резюме

Наташа Миланов

О НАРОДНОЙ ЛЕКСИКЕ В СЛОВАРЕ САНИ (СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И ИСКУССТВ)

В настоящей работе анализируется лексика, отмеченная в данном *Словаре* пометой нар. (народски, народно), в тех случаях, когда эта помета обозначает народное употребление лексемы. Разбор материала показал, что квалификатор нар., как помета для народного употребления лексем, занимает место при заимствованных словах, перетерпев изменения, при ошибочно этимологизированных словах, при некоторых отечественных словах с измененными фонемами или морфемами и т. п.

МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ГЛАГОЛИ РАЂАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ* (лексичкосемантички аспект)

Предмет рада је анализа глагола којима се у српском језику означава рођење/рађање људског бића. Циљ рада је да се ова група глагола осветли и анализира са становишта лексичких и стилских карактеристика, да се уоче диференцијалне семантичке компоненте ових глагола и представи њихова семантичка класификација.

Кључне речи: глаголи рађања, архисема, сема, семантика.

0. Предмет нашег рада је анализа глагола којима се у српском језику означава рођење/рађање људског бића (у даљем тексту глаголи рађања). Категорија рађања је једна од основних егзистенцијалних категорија. Велики број глагола са значењем рађања показује значај овог догађаја за човека, али о овим глаголима у српској литератури практично није писано.¹ Грађи ћемо прићи претежно са лингвистич-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Семантичка категорија глагола рађања једним делом потпада под категорију егзистенције којом се у свом необјављеном докторском раду и другим радовима бавила И. Лазић Коњик. Она наводи да је категорија егзистенције универзална семантичка категорија великог обима и не баш јасно дефинисаних граница и да обухвата различите видове, начине и фазе постојања и опречну категорију непостојања. У оквиру категорије егзистенције издвајају се значења почетка, постанка, трајања, континуитета, завршетка, нестанка и др. (в. Лазић Коњик 2009). Ауторка истиче да се у семантичкој

ког становишта, примењујући елементе различитих теорија, а највише ћемо се ослањати на компонентијалну анализу. Творбени план је узиман у обзир у оној мери у којој одражава релевантне семантичке карактеристике ових глагола. Циљ рада је да се ова група глагола осветли и анализира са становишта лексичких и стилских карактеристика, да се уоче диференцијалне семантичке компоненте ових глагола и искористе за њихову семантичку класификацију и утврђивање међусобних односа.

0.1. Грађа и примери ексцерпирани су из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), онолико колико је у том речнику урађено, до речи *оцариџи*. Грађа од *оцариџи* до слова *Ш* ексцерпирана је из *Речника српскохрватског књижевног језика* (РМС). Будући да у српском језику не постоји универзална семантичка класификација глагола,² као критеријум за ексцерпцију грађе послужила нам је употреба хиперонимног глагола *родити* (*се*) / *рађати* (*се*) у лексикографској дефиницији и анализа примера којима су ти глаголи илустровани у речницима. Укључена је и лексика ограничене употребе, у речницима маркирана квалификаторима дијал. (дијалекатско), покр. (покрајинско): *бачиџи*, *исџресџи се*, *наковелаџи*, *нафрђкаџи* итд., нар. (народно): *исџовариџи се*, *џомашиџи*, необ. (необично): *дородиџи*, заст. (застарело): *живнуџи* и сл. Због разлике у значењу повратне глаголе издвојили смо као посебне јединице, како се иначе и поступа у домаћој лексикографској пракси. Семантичке дефиниције одвојене тачком и запетом посматрали смо као блиска, а ипак посебна значења, па смо их као такве издвојили у нашој анализи.

1.0. Посматрани глаголи могу се класификовати по више критеријума. Наша класификација полази од анализе лексикографских дефиниција и примера употребљених у речнику, па је основна подела на глаголе који у примарном значењу означавају рађање и оне којима

структури егзистенцијалних глагола уочава присуство фазног значења које се односи на стадијум остваривања, тј. фазу одвијања процеса или радње. Ауторка наводи мишљење Шведове, која је анализирајући егзистенцијалне глаголе у руском језику уочила присуство проспективног аспектуалног значења у семантичкој структури егзистенцијалних глагола. Према њеном мишљењу, глагол *рађати се* један је од глагола са проспективним аспектуалним значењем, тј. један је од глагола који означавају фазу претпостојања, односно фазу која претходи почетку егзистенције, а не и саму егзистенцију (в. Лазић Коњик 2011а: 674).

² О покушајима класификације глагола в. Тошовић 1998 и Московљевић Поповић 2008.

је то значење неко од секундарних значења. Посебну пажњу у анализи усмерићемо на другу категорију глагола, тј. на глаголе код којих се као секундарна семантичка реализација јавља значење рађања јер на тај начин откривамо како се значење рађања конципира у српском језику и који су глаголи ближи семантичком центру ове категорије.

1.1. Прототипични глагол у нашој анализи јесте глагол развијене полисемне структуре: *родити се* / *рађати се*.³ Овај глагол припада општем лексичком фонду и стилски је необележен. Основно значење глагола *родити се* је: „донети на свет (дете); породити се (о жени)“, дакле, овај глагол се односи на физиолошки процес рађања.

Милица ... *роди* мушкарчића; Кад жена не може ласно да *роди* ... ваља ко да узме пун сић воде па да поспе преко ње.

Секундарну семантичку структуру овог глагола чине следећа значења:

2. а. *даћи*, *донети*, *произвести* (*род*, *плодове*), *донети*, *усејати* (*о усевима*, *воћкама* и сл.). б. (нечим или без допуне) *добро донети*, *донети добар род*, *усејати се обиљем плодова*.

3. (нешто) *фиг.* а. *изазвати појаву*, *настајање*, *постојање* (*нечега*), *створити*, *произвести*, *изградити*. б. (обично у имп.) *разг. створити*, *пронаћи нешто што је немогуће*, *чега нема* и сл.

4. *несвр.* *давати род*, *принос*, *добро носити*, *усејати* (*о пољопривредним културама*).

5. *несвр.* *песн.* а. *усејати* *родбинске везе*, *орођивати*.

б. *фиг.* *зближавати*.

У секундарним семантичким реализацијама долази до спецификације значења. Секундарна значења немају диференцијалну сему „човек“, односе се на плод, усеве, пољопривредне културе и сл. па остају изван нашег истраживања. Последње значење се јавља и код глагола којима је рађање неко од секундарних значења.

Повратна форма *родити се* припада категорији егзистенцијалних глагола јер означава почетак постојања: „доћи на свет рођењем (о детету)“.

³ С обзиром на то да видске карактеристике глагола могу имати утицаја на глаголску семантику, И. Лазић Коњик (2011б: 431) уочава да глагол *рађати се* (имперф. вид) има значење појављивања са темпоралном карактеристиком трајања, а његов видски парњак *родити се* (перф. вид) значење остваривања са указивањем на фазу која следи (‘родило се и сада постоји’).

Родило се дијете.

Секундарна значења су следећа:

1.б. *водиџи њорекло, биџи родом*. в. (уз негацију) *не биџи на свеџу, не наџи се, не њосџојаџи*.

2. *фиг. а. насџаџи, њосџаџи, сџворџи се, њониџи*. б. *изиџи на видик, њојаџи се, изронџи, њомолиџи се (о сунцу)*. в. *њојаџи се изненада, искрснуџи, њасџи на ум, синуџи (о идеји, мисли, жељи и сл.)*. г. *њроизиџи, њоџеџи, изродџи се (као резулџаџи нечега)*.

3. *фиг. разг. ослободџи се мука, џешкоџа и сл. одахнуџи, осеџи олакшање*.

Значење 1.в. односи се уопште на постојање, а не на само рођење. Значење под бројем два не односи се на човека, већ је настало метафором чији је полазни појам човек, а крајњи апстрактна појава (мисао, идеја, жеља, освета) или метафорично приказивање рађања сунца као рађања детета. Значење под бројем 3 повезано је са изразом „поново се родити“ који има исто значење.

2.1. У семантичкој класификацији глагола морамо поћи од анализе њихове семантичке структуре,⁴ односно од анализе њиховог семног састава: издвојићемо њихову архисему, односно основну категоријално-лексичку сему и диференцијалне семе. Глаголи који примарно означавају рађање према архисемама могу се поделити на три лексичко-семантичке групе:⁵

1. глаголи са архисемом „донети на свет (дете)“: *родиџи, рађаџи, њородиџи (се), њорађаџи (се), изродиџи⁶, израђаџи¹, израђаџи²*,

⁴ Семантичку структуру једне лексеме чине сва њена значења која су хијерархијски организована. Најуобичајеније значење је основно или примарно које се реализује у позицији слободног лексичког слагања и слободне синтаксичке функције (в. Гортан Премк 1997: 58). У речницима се ово значење наводи под бројем 1 или 1а или само словом а. Постоји и доминантно значење које није увек исто са примарним значењем.

⁵ Употреба термина лексичко-семантичка група је врло неуједначена (в. Драгићевић 2007: 235). Ми ћемо у раду под лексичко-семантичком групом подразумевати групу глагола обједињених истом категоријално-лексичком семом, тј. архисемом.

⁶ Узели смо као примарно ово значење јер у лексикографској обради нису издвојена значења „донети дете на свет (о жени)“ ’Изродила му лип пород, две шћери и три сина’ и „стећи потомке, бити родитељ, створити потомство“ ’Кукавни отац гледаше га сав запаљен, немогућ вјеровати, да је икад такав пород *изродио*’, ’Већ почекај мила моја мајко, | док доведем бие-

народиџи, нарађаџи, близниџи (се), облизниџи (се), оџироџиџи се, койџилиџи (се), окоџилиџи се, наврљаџи⁷, наврђкаџи (се), наковрљаџи, наџиџиџи, нафрђкаџи, обабиџи (се), џобабиџи се, џомаџиџи, џрпридоџиџи;

2. глаголи са архисемом „породити се“: *бабиџи се, џобабиџи се, нарађаџи се, оџородиџи се, оџридиџи се⁸, родиџи;*

3. глаголи са архисемом „дођи/долазити на свет рођењем“: *родиџи се, дородиџи се, изродиџи се, израђаџи се², искоџилиџи се, народиџи се, нарађаџи се, облизниџи се, џобачиџи се, џоврђи се / џовргнуџи се, џомаџиџи се, џорађаџи се, џридодаџи се.*

Прва и друга група глагола веома су сродне. У првој групи фокус је на објекту „донети дете на свет“, а у другој на жени која се рађа, разлика се јасније уочава код глагола којима је рађање секундарно значење, а који су обично обележени квалификатором нар. или покр. (*исџовариџи се, исџресџи се, џрудџи се* и сл.).

2.2. Велики је број глагола који као своје секундарно значење развијају значења рађања⁹. Глаголи којима је рађање неко од секундарних значења припадају различитим лексичко-семантичким групама, а ми смо приликом поделе разматрали семантичку структуру глагола и издвајали сличне семантичке компоненте (семе) према којима се они могу објединити у групе. У овом делу ћемо представити глаголе који као неко од секундарних значења у својој полисемној

лој кући љубу | и док с њоме ја *изродим* сина’ итд. Глагол *израђаџи¹* упућен је на значење глагола *изродиџи*, док је глагол *израђаџи²* дефинисан „доносити на свет, рађати (више деце)“.

⁷ Покрајински глагол *наврљаџи* има два значења, али, по нашем мишљењу, у речнику је као прво требало да буде наведено значење „набацати, натрпати“, према значењу основног глагола *врљаџи* „бацати, набацивати“, а онда као секундарно значење изведено метафором, јавило би се значење рађања. По томе, овај глагол не би ни требало сврставати у прву категорију, него у другу категорију наше анализе, али смо у анализи поступили онако како је наведено у речнику.

⁸ „Рођење се у Куча инако зове ’прид’ ... Отуд се за породиљу каже, пошто роди, ’опридила се’ ... особито мушко рођење или ’прид’ донесе необично велико весеље“ (РСАНУ, под *оџридиџи се*). *Прид* се етимолошки може довести у везу са глаголом *џридаџи (се)* који је забележен у Црној Гори „Стане је придала јучер дијете“, што је у РЈА дефинисано као „додати породици“ (в. РЈА, под *џридаџи*).

⁹ Метафорично, секундарно значење најчешће се остварује у одговарајућем контексту (нпр. *градиџи децу, задобиџи чедо*).

структури реализују значење рађања. У загради је број под којим је у речнику наведено значење рађања. Навешћемо и примере употребе.

1. „донети на свет (дете)“: *бачиџи* (2), *добииџи* (9б), *донетиџи* (8)¹⁰, *доносиџи* (8а), *задобииџи* (7), *зародиџи се* (1в), *извалиџи*¹¹ (2ђ), *измеџинуџи* (2) *исџиресџи* (4), *исџуриџи* (8в)¹², *иџуџиџи* (2), *коврљаџи* (3), *коџирљаџи* (3), *наковельаџи* (б), *накоџиџи* (2), *накоџирљаџи* (в), *наџиџениџи* (2), *одвалиџи* (7), *окоџиџи* (в), *оџилиџи* (б).

Добар је Адам био, ко иједан турски син кога је била *бачила*; Моја Еугенија *добииџе* дете; Наша Ружа *задобииџе* сина; Нико у кући није рекао ни речи што *се* није *зародила* првих година брака; И ја сам и’ *извалила* једанаесторо, пет живи’; Боље да је мајка камен *измеџинула* него што је мене родила; Бређу живину ... по трбуху туђи ... шкоди живинчету у мајчиној утроби те... мајка ... прије времена *изџури* младо; Ама што Марко има снау, алал да му је. Она за час *иџуџи* дете као кокош јаје, па други, трећи дан на рад; *Коврља* их сваке године ка кучка; *Коџирља* сваке године по једно дете; *Наковельала* ђечурлије па сад не зна шта ће с њима; О, Стојна ... што ми оволику женску цагадију *накоџи*, те ми зазор међ’ људе да изиђем; Свака ти њи’ова жена *накоџирља* по петоро, шесторо дице; *Наџиџениџе* их Мируна још десеторо; Ова, бога ми, *одвалила* ћерку; Је ли била Туре *окоџила*; Жена му *оџилила* онолико ђеце.

2. „порађати се / породити се“: *исџовариџи се* (1в), *исџиресџи се* (3а), *оџлодиџи се* (2)¹³, *џовиџи* (5), *раздвојиџи се* (3), *расџовариџи се* (3), *џрудиџи се* (2).

Здрава су му дјеца и кадуне, | Двије здјетне *исџовариле се*; Плодност је благослов, али не би била да *се* ваша ћерка *оџлоди*; А што ли је од Анђе ... чула сам да је сретно *џовила*; Прича свако своје јаде, ка родила која *се* сретно *раздвоји*; *Расџоварила* ми *се* жена; Ту подлогу да уметне у своју обуђу, па и њу да носи до порођаја. Кад *се* буде *џрудила*, да то све повади.

¹⁰ У РСЈ „донети дете на свет“ дефинише се као израз, што говори о чврстој вези ових лексема у споју.

¹¹ Повратна форма *извалиџи се* односи се само на животиње и то оне које се рађају излазећи из јајета или чауре (пиле, паче, глиста и сл.).

¹² Овај глагол се обично односи на дете рођено пре времена.

¹³ По нашем мишљењу, на основу примера, значење овог глагола је „затруднети, зачети“, а не „донети плод на свет, родити“. Основно значење глагола *оџлодиџи се* је „учинити да се неко зачне, приметне плод“ ’Осјећа потребу ... да оплоди ово мало невино ждријебе (вртларову кћер)’.

3. „доћи /долазити на свет рођењем“: *живнуући* (3) *измећнуући* се (2а), *имаући* се (6) *наићи* (1е), *најавиући* се (2г), *навалиући* (5в)¹⁴, *накоућући* се (2а), *насуаући* (1г), *насуаваући* (3), *насуајаући* (1в), *наћи* се (8а), *находиући* се (5), *нићи* (2 фиг)¹⁵, *обасуући* (3а), *одваљуваући* се (1г), *окоућући* се (в), *оућилући* се (б), *освануући* (фиг. покр. 1г), *уоникнуући* (фиг. 2а), *уридаући* се (2), *ројуући* се (фиг. 2б).

Око такве жене ... врти се цео Париз: и старо и младо ... и оно што је преживело и оно што је једва *живнуло*; Овога пута *се измећнуо* синчић, дрен од три кила млијечног меса; Овај син ми *се имаде* недељу дана пред Богојавце; Јесте — вели она — али ако *наићу* деца? ... Нећеш имати деце, не бој се; Три године кад се напуниле, | А дјевојка била на рођење, | У ње се је чедо *најавило*; Он сиромас, ја сирота, па шта ћемо да радимо, ако *навале* деца; *Накоућило се* некакве дечурлије, малих голуждраваца, који се деру из свега гласа; Кад је рођен („*насуао*“) син ... војводи Марку Миљанову, шенлуковали су осим ... Куча ... Братуножићи, Пипери; Соко од сокола. Вук у свачему. Таквога још *насуавало* не од ка ни се траг закопа; Човек се осети ... као да први пут на свет *насуаје*; Још није поштено ни свануло, а већ све село зна да *се* у попа *наило* женско дијете; Стиже њему књига шаровита ... | Да му *се* је синак *находио*; Она је закључила у својој памети да је постала права правцата Београђанка, која је у Београду *никла* и обикла; Лакше се је самцу оженити, јер у самчевој кући буде испрва, док не *обасу* деца, мање посла; Моја Лепосава ко соко ... Та од ње ће се, ако Бог да, деца као од камена *одваљуваући*; У Цуцама кажу: *окоућило се* дијете, а родило се веле да је грахота рећи; Госпођа је више волела свој врт, него сву децу *окоћену* у границима општинског атара; Тија деца су *се* овде *оућили*, како ги нико отуђиш да не дођујев?; И тако – док му једном *освану* и шесто (дете) Милоје слеже раменима, тешко да му оних петоро на очи не дођоше, ал' тек сину нека нада; *Освану* (стриц) 1908. године, | Замаче 1926; Већ сјутрадан би у кући *осванула* нова цурица, дивљачна и чупава; Прођоше три године да сам се оженио ... *Придали се* три синчића; Да бог да (им) *се ројула* (дечица) по кући ко пчеле.

Можемо рећи да глаголи који за архисему имају значења „донети на свет (дете)“ / „породити се“ / „доћи/долазити на свет рођењем“ чине лексички центар семантичке категорије коју посматрамо¹⁶. Ужи центар лексичко-семантичке групе глагола рађања пред-

¹⁴ „Почети се рађати често“ (РСАНУ).

¹⁵ Овај глагол има додатну сему „у некој средини, месту“.

¹⁶ Успенски (1997: 72) сматра да док центар тежи економичности, у периферији се уочава тежња ка усложњавању. Он разликује периферију говора (parole) и периферију језика (language). Супротстављање центра и пе-

стављају глаголи *родити* / *рађати*, *родити се*, *йорађати* (*се*) / *йородити* (*се*). На периферији лексичкосемантичке групе глагола рађања су глаголи којима је рађање неко од секундарних значења. Међу глаголима који су удаљени од лексичког центра категорије рађања најбројнији су они чије диференцијалне компоненте уносе темпорално значење. Те диференцијалне компоненте могу упућивати на фазе које претходе рођењу (застајање плода)¹⁷ или долазе после рођења (везивање рођењем и сл.):

„зачети“: *задобити*

Грешно чедо под појасом, | Грешно га је *задобила*; Ћери моја, дуго јадна била ... | Са киме си чедо *задобила*;

„затруднети“: *зародити* (2), *зародити се*

Још горе пролазе таке болеснице, ако се сувише младе удаду, па у браку одмах *зароде* и с рађањем учестају; Многе се жене чувају, да се бар одмах не *'зароде'*;

„учинити да женска особа зачне, да заметне плод“: *наваљати* (2г), *начинити* (8а), *ојлодити*.

И памти, *наваљај* јој што више дјече, имаће посла, заборавити на крв; Сваки чоек и момак, који би жени и за жива мужа *начинио* дијете; такви да се има осудити на смрт; Додирнућу жену и *ојлодићу* је!

„бити родитељ, рађати“, „створити/стварати потомство“: *градити* (2в), *изваљивати* (2в), *имати* (4д), *којити* (б), *наваљати* (2в), *накојрљајати* (в)¹⁸, *начинити* (8б), *нашесајати* (б), *начетити* (б), *йравити* (1г)

Он је *градио* дјецу до своје осамдесете године; Они сваку годину *граде* дијете; Још мало... он и Радојка ... ће почети сваког полгођа по једно (дете) да *изваљују*; *Имао сам* тада дијете с неком Анком Чадовом; Сад ће он *којити* женскаће, па да зетовима робија; Неко *којити* децу неко дукате; Сиротиња се прикрпи уз сиротињу, па живе и *наваљају* деце ко пилића; *Накојрљао си* толику децу, па не гледаш неку удовицу да ти чува децу, но оћеш девојку; Праве дјецу, колико их је

риферије није везано само за одређени ниво језика, већ се тај однос може пратити на различитим језичком нивоима (Успенски 1997: 62). О односу централних и периферних делова семантичких категорија в. и Пипер 2000.

¹⁷ У категорији глагола рађања ови глаголи би имали проспективно аспектуално значење јер означавају фазу која претходи рођењу (исп. Коњик 2011а).

само наш отац *нарољао*; А зет, не било га, *наћесай ће* дјечурлије! Из ненависти! То је готова ствар!; Богаташ има новце; то су његови потомци, који га уздржавају у старости. А сиромаш *начейи* дјеце; Они љубе Уруљке Ђевојке ... *начинише* тријест копилади и велики зулум у народу; Овој кући је судбина одредила да слуге децу *йраве*.

„стећи у породици као потомка“: *добийи* (9б)

По том бијаху двоје ... Они *добију* дјеце; Зна се да је после других дјевет месеца *добиио* близанце;

„везати се рађањем, добивањем порода“: *зародийи се* (1в)¹⁹

Бог даде овог малог створа ... Сад су се тек, што оно веле, *зародили*, сад не могу једно од другог!; Пошто ... казах да се Стамена није ни *зародила* с Цвејом, он малко поћута;

„бити рођен, потећи“: *оийасийи*.

Ни то дете (унук) (није ми) за срце прирасло кад ми није у вољи онај од кога је *оийало*.

Осим наведених глагола који садрже темпоралне диференцијалне компоненте, од центра су удаљени и глаголи чије диференцијалне компоненте могу бити квантитативне (односе се на број рођене деце, нпр. *нарађаийи*, *накоийрљаийи*, *израђаийи* итд.), или се квантитативне компоненте спајају са квалитативном (*наврћкаийи* – „лако без муке изродити, нарашћати (доста деце)“, *наврћкаийи се* „нарађати се лако, без муке, достићи довољну меру у врћкању, рађању (деце) без муке“).

3.0. Свој одраз у језику нашле су неке чињенице које су уписане у колективно искуство читаве заједнице. Важну улогу у интерпретирању значења глагола рађања имају ванлингвистички фактори, контекст и комуникативне намере говорника. Примери употребе показују различиту слику, нпр., о позитивном или негативном односу према рађању већег броја деце:

Срећа је кад човеку крмача близни, а жена тројани, рекне се у иронији,

али:

Она (Славонка) има већу цијену, која више порода извали.

¹⁹ Видски парњак *зарођиваийи се* има више значења одвојених тачком запетом „оплођивати се; добијати пород, рађати; везивати се рађањем, породом“. Извор је Правопис, значења нису илустрована примерима, па овај глагол нисмо уврстили у анализу.

3.1. Глаголи који примарно означавају рађање имају неутрално лексичко значење, осим појединих деноминала у чијој је основи лексема негативне тоналности *којише* „дете рођено ван брака, ванбрачно, незаконито дете“²⁰: *којилийи*, *окојилийи се*.

Уда се и она која је *којишила*, само за сиромашнијег или маторијет момка. *Окојиши се* дјевојка па пуца брука.

3.2. Основно значење већине глагола којима је нека од секундарних реализација рађање стилски је и емотивно необележено, дакле, нису примарно ни вулгарни, ни погрдни ни пејоративни. Већина ових глагола развија негативну тоналност у својим секундарним реализацијама које се односе на рађање. Стилски обележене речи показују став говорника према ономе о чему говори, доприносе живости и емоционалности исказа и служе за изражавање субјективне оцене. У њима је садржана намера говорника да изазове одређену реакцију код слушаоца. Функционално-стилска раслојеност глагола рађања у речницима приказује се различитим квалификаторима. Квалификатором експр. (експресивно) маркирани су глаголи *одвалиийи* и *нарољаийи*. Припадност разговорном дискурсу обележена је квалификатором разг. који стоји уз значење рађања глагола *начинийи*, док је употреба глагола *йравийи* у овом значењу маркирана као вулгарна. Квалификаторима погрдно и пејоративно исказује се квалитет експресивне тоналности, и то негативна експресивност. Квалификатором пеј. (пејоративно) у РСАНУ обележено је значење рађања код следећих глагола: *коврљаийи*, *којиийи*, *којирљаийи*, *накојиийи*, *окојиийи*, *окојиийи се*, *изваљиваийи*. Квалификатор погрд. (погрдно) стоји уз два глагола која се односе на рађање: *нашијениийи*, *изнакучийи се*. У загради су дате додатне информације „обично пеј.“ уз *накојиийи се* и „обично с пеј. призвуком“ уз *наковељаийи* и *наковрљаийи*. Примећујемо да посебну пејоративност остварују глаголи који означавају рађање великог броја деце *наваљаийи* (2в), *наковељаийи* (б), *накојирљаийи* (1в), *нарољаийи* (2), *наијесаийи* (б)

Видећу те ... кад укорачиш у тридесету, ожениш се и жена ти *наваља* дечурлије; Твоја Наталија је плодна као крмача. *Накојирљаће* ти их још десетак комада.

²⁰ 'Ако би случајно дјевојка родила ... то дете ... зову „копиле“ (тај је назив ... презрив, али се подноси)', (РСАНУ, под копиле).

Изразита пејоративност, погрдан и омаловажавајући став остварују се употребом зооверба²¹, глагола чије се примарно значење односи на животиње и који су неутрални уколико се употребе у свом основном значењу: *изнакучийи се*, *нашићенийи*, *коийи*, *накоийи* (*се*), *окоийи* (*се*), *укоийи* (*се*). Уколико глагол има обе функције, али примарно значење није везано за животиње, тај глагол није пејоративан:

'Близни, каже се за жену кад рађа близанце, двојке, то исто каже се и за овцу, козу, краву, кобилу'.²²

Пошто се животиње и биљке²³, као полазни појам, доживљавају и когнитивно и лексички као хијерархијски нижи појмови у односу на човека — а појам човека има највиши лексички ранг (Гортан Премк 1997: 108), секундарне семантичке реализације добијене на овакав начин увек су експресивне, а у случају животиња погрдне. Д. Гортан Премк (1997: 107–108) износи мишљење да су све метафоре које полазе од лексема које именују човека или његове делове експресивно немаркиране, а све метафоре које полазе од ствари, биљака и животиња и завршавају се на именовању човека експресивне.

Наше истраживање показује да се највећи степен пејоративности остварују глаголи који се односе на животиње уопште и глаголи

²¹ Зооверби настају из потребе да се именују радње, процеси и стања везани за животиње. Могу бити интегрални и партитивни. Глаголи који означавају рођење младунчета спадају у интегралне зоовербе (в. Тошовић 2000: 50). РСАНУ бележи велики број зооверба који се односе на рађање животиња. Узрок томе је семантичка спецификација ових глагола, односно чињеница да поред глагола који се односе на све животиње, за сваку врсту домаћих животиња постоји још неколико посебних глагола који се односе само на ту врсту. Ови глаголи су углавном једнозначни, ређе двозначни.

²² Глаголи који означавају рађање и човека и животиња су веома разноврсни. Примећујемо и разлике у њиховој обради у РСАНУ. Приликом обраде неких глагола нису одвојена значења већ се у истој дефиницији наводи „родити / донети на свет дете или младунче“ или се наводи да се ради о женама и женкама животиња. Код највећег броја глагола значења која се односе на човека и животиње представљена су различитим словима или различитим бројевима.

²³ Глаголи који се примарно односе на биљке, у секундарном контекстуалном окружењу када се односе на човека остају неутрални (*никнуйи*, *йоникнуйи*). Глаголи који се користе да означе рођење човека не користе се за именовање рађања животиња (ни биљака), осим у секундарним реализацијама. Скок наводи да се глагол *родийи се* никада не односи на животиње (Скок, s.v. rod).

који се односе на псе. Уколико животиња не носи негативну конотацију, не мора глагол да буде пејоративан. Глагол *ојилили* (*се*) изведен је од именице *јиле*, која има позитивну експресивну тоналност, и није пејоративан:

Жена му *ојилила* онолико ђеце; Тија деца су *се* овде *ојилили*, како ги мож отуђиш да не дођујев?

Глагол *исјилили* *се* за човека најчешће се користи фигуративно да означи неког ко нема искуство, животну мудрост ни праксу:

Јуче *се* *исјилио*, па би хтео да с Миљаном Ивковим подијели јунаштво; Опростите му: јуче *се* *исјилио*.

4.0. Иако имају исти денотат, међу глаголима који примарно означавају рађање нема апсолутних синонима јер им је употребна па и стилска вредност различита. Већина ових глагола, осим централног глагола *родити* и његових префиксала *изродити* и *народити*, моносемична је, тј. има по једно значење, нема развијену полисемантичку структуру (*којилили*, *наврћкаити* (*се*), *наковрљати*, *јомашити* (*се*), *бабити* *се*, *дородити* *се* и сл.). Они не поседују тзв. потенцијалне семе које би могле бити реализоване у полисемији. Могу се издвојити глаголи који показују већу семну сложеност, чиме се њихова употреба сужава, а значење специјализује. То су, најпре, глаголи који се односе на више објеката, тј. који се односе на рађање већег броја деце што може бити обележено лексичким или творбеним средствима. Лексичким средствима означавање рађања већег броја деце постигнуто је извођењем глагола од одговарајућих лексема. *Близнити* *се*, *облизнити* *се* су глаголи који се односе на рађање близанаца, а *ојпородити* *се* значи „донети на свет тројке“. Префикси *из-* и *на-* су најчешћа творбена средства за квантитативно маркирање радње основног глагола²⁴ и јављају се и уз глаголе који примарно означавају рађање и уз оне којима је то неко од секундарних значења.

²⁴ Префикс *из-* у глагол *изродити* *се* (2а), уноси и значење сативности „извршење радње до засићености“, тј. „престати рађати, изгубити плодност“, ’Кад жена престане да рађа, народ вели: изродила се или одродила се’. Префикс *из-* може унети и значење „губити добре, пожељне особине“. Антонимно значење „добити достојне, добре потомке, добар пород“ налазимо код двоструко префиксираниог глагола *ојпородити* *се* (*б*): ’За добра човјека, који роди неваљала сина, каже се, да се изродио, а ако је родио добре синове да се опородио’.

4.1. Употребљени префикс модификује значење глагола којем се додаје. Префикс *из-* уноси значење „извршење радње на више објеката“: *изродити/израђати, изнакучити се* (б):

А већ има родитеља који *су изродили* по десеторо деце; Неда „*израђала*“ децу живећи с неким Влахом; Шта *се изнакучисте* изроди једни?

Префикс *на-*, који је веома продуктиван у српском језику, уноси сродно значење: „извршити радњу у довољној мери“: *наврљати, наврћкати, наковрљати, народити, нарађати, наитићи, нафрћкати*. Такође, и уз глаголе који секундарно означавају рађање можемо издвојити глаголе са значењем „нарађати много деце“, где кумулативност као диференцијалну компоненту уноси префикс *на-*: *наваљасти* (2в), *наковљасти* (б), *накопрљати* (1в), *нарољати* (2), *нашесасти* (б), *напркаљати* (б), *начейити* (б).

Наврљала много дјеце; *Наврћкати* значи олако много деце народити. Јеси ли чула друго? Да си жива и здрава! Али ћеш се ти силне деце *наврћкати*; Сад си нашла да га оставиш (мужа) пошто си му *наковрљала* пуну кућу деце?; *Народила је* петеро дјеце; *Нарађала је* много синова.

4.2. Семантичка модификација основног глагола и спецификација значења може се постићи и употребом других префикса. Префикс *ири-* (*ириродити*) уноси значење додавања ономе што је већ рођено. Префикс *до-* (*дородити се*, у РСАНУ обележен као необ.) уноси значење „родити се касније, пошто је отац већ распоредио имање наследницима“.

Благо теби, моја стара мајко, што ми *нису* рода *ириродила*, јали брата јали и сестрицу; *Дородити се* (значи) родити се пошто је отац тестаментом већ расположио о свом имању.

5.0. Скупина глагола којима је рађање неко од секундарних значења је веома хетерогена. Анализирани глаголи из ове групе богати су семантичким садржајем, како је у анализи глагола са значењем рађања и показано, и њихове семе нижег ранга активирају асоцијативне процесе и омогућавају развитак нових семантичких реализација те лексеме. Можемо закључити да су скоро сва секундарна значења добијена метафором у којој је садржано колективно искуство и однос према рађању.

5.1. Најчешће се трудноћа концептуализује као ношење терета, товара, бремена²⁵ ког се жена ослобађа на порођају. На ту метафору упућују нас секундарна значења глагола *бачићи*, *измειнући*, *истиоварићи*, *истиресћи*, *истиурићи*, *расиоварићи се*. Терет који жена носи доживљава се као нешто обло, округло што се може *ваљати*, *коврљати*, *коирљати*²⁶ или *наваљати* и *накоирљати*. По другој честој метафори, дете се концептуализује као предмет који треба *градићи*, *напесати*, *начинићи*, *йравићи*. Преко глагола *извесћи се*, *измειнући се*, *ишућићи* препознајемо метафору која се заснива на схватању да дете рођењем напушта простор у коме се дотад налазило и прелази у други²⁷. Једна од могућих метафора указује на то да је рађање одвајање, што закључујемо према глаголима *извалићи*, *одвалићи*, *одваљивати*, *оћипати*. Да се рађање детета концептуализује и као долазак, настајање, почетак нечијег присуства показују глаголи *наићи*, *настиати*, *најавићи се*, *осванући*.

6. У раду смо семантички анализирали глаголе са значењем рађања. Њихово значење се може представити преко прототипских глагола: *родићи*, *йородићи се* и *родићи се*. Издвојили смо глаголе којима је рађање примарно значење од глагола који припадају неким другим лексичко-семантичким групама и којима је значење рађања секундарно. На овај начин могли смо да представимо основне семантичке одлике ових глагола, као и да препознамо механизме њиховог настанка. Најчешћи механизам настанка је метафора која се заснива на преносу номинације с једног појма на други на основу сема нижег ранга. Основно значење ових глагола није пејоративно ни погрдно, али међу њиховим секундарним реализацијама које означавају рођење преовладавају они са негативном оценом. Истиче се чињеница да се као погрдни и пејоративни глаголи за рођење човека најчешће користе глаголи чије се примарно значење односи на животиње. Употреба у том случају увек је експресивно маркирана, што је условљено хијерархијским односом ових појмова у концептуалном систему.

²⁵ Примарно значење ове речи је „оно што се носи на леђима, раменима“, „терет, товар“ (РСАНУ). Исп. и *бремений*, *-а*, *-о* (1), *трудо́на*.

²⁶ О етимологији глагола *коирљати* в. Бјелетић 2006: 373.

²⁷ Д. Кликовац (2000: 219), анализирајући неке предлоге са когнитивно-носемантичког аспекта, утврдила је да предлог *из*, чије је прототипично значење напуштање, развија, као специфично, значење *йоћипања*. Један од облика потицања јесте настајање, а као најопштију метафору настајања Д. Кликовац наводи НАСТАНАК ЈЕ ИЗЛАЖЕЊЕ.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелетић 2006: Марта Бјелетић, *Исковрнути глаголи*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Гортан Премк 1984–1985: Даринка Гортан Премк, Још о регуларној полисемији, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XXVII–XXVIII*, Нови Сад, 183–188.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Лазић Коњик 2009: Ивана Лазић Коњик, О функционално-семантичкој категорији егзистенције у српском језику, *Јужнословенски филолог LX*, Београд, 359–374.
- Лазић Коњик 2011а: Ивана Лазић Коњик, Проспективна аспектуалност у семантичкој структури глагола постојања у српском језику, *Српски језик XXVI*, Београд, 671–682.
- Лазић Коњик 2011б: Ивана Лазић Коњик, Параметри за семантичку класификацију глагола са значењем човековог постојања, *Грамајика и лексика у словенским језицима*, Институт за српски језик САНУ – Матица српска, Београд – Нови Сад, 425–434.
- Кликовац 2000: Душка Кликовац, *Семантика њредлога: студија из когнитивне лингвистике*, Филолошки факултет, Београд.
- Московљевић Поповић 2008: Јасмина Московљевић Поповић, *Огледи о глаголској њојкајегоризацији*, Чигоја штампа, Београд.
- Пипер 2000: Предраг Пипер, О полицентричности семантичких категорија, *Јужнословенски филолог LVI*, Београд, 829–840.
- Тошовић 1998: Бранко Тошовић, Универзална семантичка класификација глагола, *Научни састјанак славистиа у Вукове дане 27/2*, Београд, 113–124.
- Тошовић 2000: Бранко Тошовић, Деривациони однос глагола и именице, *Научни састјанак славистиа у Вукове дане 30/1*, Београд, 39–52.
- Успенски 1997: Борис А. Успенский, Центр и периферия в языке в свете языковых универсалий, *Изабранные труды III. Общее и славянское языкознание*, Москва, 58–77.
- Шипка 1998: Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Матица српска, Нови Сад.

РЕЧНИЦИ

- PJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1931.
PMS: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд 1959 –.
РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb, 1971–1974.

Резюме

Милица Стојановић

ГЛАГОЛЫ РОЖДЕНИЯ ПОТОМСТВА В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ (ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Предметом настоящей работы является семантический анализ глаголов, обозначающих в сербском языке рождение человеческого существа. Данные глаголы разделены на глаголы, имеющие первичное значение, и на глаголы, принадлежащие другим лексико-семантическим группам, для которых значение рождения секундарно, чаще всего образовано путем метафоризации. Среди глаголов, которые, помощью каких-нибудь своих секундарных значений создают значение рождения, имеется определенное число глаголов, характеризующихся отрицательной оценкой. Употребление определенных префиксов содействует спецификации и сужению значений.

Прикази

Милош Ковачевић, *Грамаџичка љиџања срџскога језика**

1. Нова књига Милоша Ковачевића, *Грамаџичка љиџања срџскога језика*, коју је објавила издавачка кућа *Јасен* из Београда, доноси дванаест радова из области савременог српског језика (дериватологија, синтакса, семантика и нормативистика), груписаних у три поглавља, који су претходно објављени, а сада обједињени. И у овој књизи аутор је доследан свом стилу, који подразумева одличну анализу засновану на обимној и релевантној грађи и критички дух.

2. Поглавља су следећа: *О стандардизацији и нормативним љиџањима срџскога језика* (9–58), *О љворбено-семанџичким љиџањима срџскога језика* (81–101) и *О синџаксичко-семанџичким љиџањима срџскога језика* (127–232). Заокружена су *Уводним словом* (5–6), које предстаља кратки приказ дате књиге, *Библиографском забиљешком* (233–234), која садржи библиографске податке о радовима и *Биљешком о ауџору* (235–236).

2.1. Прво поглавље садржи четири рада: *Значај Дубровника за стандардизацију срџскога књижевног језика* (9–22), *Проблеми с конгруенцијом у новинарском језику* (23–42), *О синџаксичко-семанџичким и нормативним аспектима конструција љиџа «носиџи (са) собом»* (43–58) и *О неким стуркџурним и нормативним љиџањима координираних синџагми* (59–78).

2.1.1. У првом раду аутор разматра питање улоге Дубровника у Вуковој стандардизацији српског књижевног језика. Указујући на (најбитније) случајеве у којима је Вук издвајао Дубровник као врховни аргумент у одређењу статуса неке језичке појаве, он у овом истраживању настоји да проникне у дубље разлоге таквог аргументовања и то коришћењем великог броја досадашњих интерпретација тог односа, према којима заузима критички став. Аутор закључује да су се Дубровчани из времена Републике – иако се национално нису осећали ни Србима ни Хрватима – језички сматрали Србима те да је Дубровник по језику и књижевности српски, при чему је језик Дубровника најзорнији српски језик.

* Јасен, Београд, 2011, 236 стр.

2.1.2. У раду *Проблеми с конгруенцијом у новинарском језику* на веома обимном корпусу примера ексцерпираних из разних дневних и недељних новина аутор анализира са структурно-семантичког и нормативног становишта конгруенцијска правила савременог српског стандардног језика, и то с обзиром на типове њихових изневеравања у новинарском (под)стилу. Представља мозаик модела синтаксичких конструкција у којима се крше конгруенцијска правила, при чему износи и разлоге тих изневеравања. Анализа показује да се од бројних конгруенцијских правила српског стандардног језика у новинарском језику најчешће изневеравају она везана за различите партитивне синтагме, између којих се по бројности конгруенцијских огрешења издвајају паукалне синтагме (синтагме с бројевима од два до четири), с једне стране, а с друге стране, партитивне синтагме с вишечланим главним бројевима – нпр. *Зайлењено* [→ *Зайлењена*] *џири килограма хероина*; *У досадашњих 24 сусрећиа* [→ *У досадашња 24 сусрећиа*] скор им је изједначен односно: *Мадриђани богатији за 21 милиона* [→ *21 милион*] евра; *Првог дана до 11 часова у наш Инфо центар јавило се* [→ *јавио се*] *7.871 грађанин*. Разлози изневеравања конгруенцијских правила у датим синтагмама су различити, али се најбитнијим може сматрати губљење осећања за конгруенцију у двојини, као и погрешно осећање да се у синтагмама с вишечланим бројевима конгруенција врши не према последњем броју (броју у позицији јединице) него према почетним бројевима (бројевима у позицији десетице, стотице или хиљаде). Овакви подаци (бројност огрешења о конгруенцијска правила) упућује на закључак да је језичко осећање за поједине типове стандарднојезичке конгруенције очигледно врло ослабило или се чак потпуно изгубило. Аутор је поводом тога прескриптиван – та правила се морају учити.

2.1.3. Латинска пословица *Omnia mea mecum porto* у популарном преводу на српски *Све своје собом носим* инспирисала је М. Ковачевића се позабави конструкцијом *носићии (са) собом*. У раду *О синџаксичко-семанџичким и нормативним аспектима конџирукција џићиа «носићии (са) собом»* аутор полази од тога да „сустицање“ спроводничког и социјативног значења у конструкцијама типа „носићии / водићии собом“ условљавају њихову не тако ретку употребу и у данашњем српском стандардном (књижевном) језику, и то најмање у трима функционалним стиловима: у књижевноуметничком, публицистичком и научном. У данашњем савременом српском стандардном језику ова конструкција је обична у контекстима у којима се појмом израженим објектом обележава нека нужна неотуђива (урођена или стечена, стална или привремена) карактеристика појма израженог у субјекту (нпр. Сваки појединац *носи собом* своју судбину [→ своју *урођену* судбину]). Сама реализација тог субјекатског појма по правилу подразумева и присуство или реализацију и иманентне особине као пратилачког појма израженог објектом. Најближи конкурент овој синтагми у датој употреби је локативна конструкција *носићии сам џо себи*. Аутор закључује да у случајевима када „пратилачки појам“ не подразумева карактеристичну иманентну конструкцију дата конструкција, ако и није архаична, данас добија призивок архаичности и необичности, па се, будући необична актуелном језичком осећању, једино може окарактерисати као стилистички маркирана (нпр. Фијакер стари улицама

лута / И *собом носи* заљубљени пар) односно да у нијансираном семантичком диференцирању беспредлошка и предлошка инструментална конструкција *носићи (са) собом* нису потпуни синоними.

2.1.4. Рад *О неким сѣрукѣурним и нормативним ишићањима координираних синѣагми* представља анализу координираних синѣагми у српском језику, и то применом трију критеријума – синтаксичког, семантичког и нормативног укључујући и анализу нужних и довољних услова за творбу датих синѣагми.

Аутор закључује да статус нужних структурно-семантичких критеријума у творби координираних синѣагми имају критеријум хомофункционалности и критеријум хомосемичности, док се критеријум хомоформности јавља факултативним. При том, први је општеобавезан, а други „парцијално“ обавезан – није могућа координација посесивног и квалитативног конгруентног атрибута (**Купио је Иванову и занимљиву књигу*), нити координација временске и начинске прилошке одредбе (**На скупу је говорио данас и инѣтересанѣно*), али је могућа координација нпр. два посесивна конгруентна атрибута или пак две временске прилошке одредбе (*Купио је Иванову и Маркову / њену и његову књигу; Долазио је јуче и данас / у ѣеѣи и у седам саѣѣи*). Говорећи о критеријуму хомоформности (На климатском самиту у Копенхагену пооштрен је сукоб између *богатиѣх и земаља* у развоју) аутор закључује да иако у творби координираних синѣагми он има факултативни статус, он је веома битан у нормативном смислу будући да се у одређењу нормативног статуса појединих координираних синѣагми узима за одлучујући. Тако норма забрањује координацију супстантива и супстантивата (*Несврѣѣане и земље* у развоју) иако оне уважавају све структурно-семантичко-стилистичке критеријуме творбе координираних синѣагми. С друге стране, нормативни приступ координираних синѣагама критеријално потпуно неуједначен – норма, с једне стране не допушта конструкције силепсе падежа (*Булевар је булевар и са и без платана*), а истовремено се не изјашњава о стандарднојезичкој вредности конструкција силепсе броја и силепсе негације (Лекторати су од изузетне важности, али нису једине тачке додира између *наше и других земаља*; Занимљиво је да власти и даље *сѣоро или никако не демантиѣују* нити разобличују овакву политичку пропаганду). Затим, допушта експланативне координиране синѣагме (*Солун или Тесалоники*, како вам воља, место је које зрачи посебном лепотом), али не допушта оне таутолошке (*Свуда и на сваком кораку* Чавић истиче да је Србин). С треће стране, не допушта зеугмичке координиране синѣагме (*Сломио је рекеѣи, ѣа ѣѣако онда и оѣѣор* неугодног ривала), али не осуђује координиране синѣагме хендијадиса (*Јунак и коњ [Јунак на коњу]* из приче / На зиду висе). У закључку аутор истиче да се у нормативној процени стандарднојезичког статуса координираних синѣагми сва три критеријума показују „делотворним“, с тим да њихова примена није консеквентна.

2.2. Специфична питања творбено-семантичке структуре српског језика разматрају се у радовима *Плеонастиѣчка уѣоѣреба ѣрефикса у српско-*

ме језику (81–101) и Префиксалне *т*воренице са значењем *й*оновљеност*и* у савременом српском језику (103–123).

2.2.1. У раду Плеонастичка *у*йо*и*реба *й*рефикса у српском језику аутор анализира творбено-семантичке услове у којима префикс може бити плеонастичан. Циљ анализе је да покаже: а) у којим врстама речи префикс може имати плеонастичку улогу; б) која је улога мотивационе основе за остварење плеонастичности префикса; в) које су могућности плеонастичког статуса првог и наредних префикса у полипрефиксалним твореницама и г) који семантички опсег префигиране лексеме може бити захваћен плеоназмом.

Аутор закључује, између осталог, да се префиксалне творенице остварују у оквиру пет врста речи: глагола, којих има највише (*дои*аћи), именица (*раздео*ба), придева (*ани*й*и*ро*и*иван), прилога (*надуго*) и модалних речци (*засигурно*). Затим, у оквиру глаголске префиксације плеонастичка употреба префикса може се остварити у оквиру три типа мотивационих глагола: перфективних (Дечак *до*јавио [*← јавио*] да је подменута бомба на Панчевцу), деривираних имперфективних (Нисмо се *зау*с*т*ављали [*← ус*т*а*вљали/ *← ус*т*а*вили] до Мораве) и двовидских (Изузетно ниске температуре *й*роузроковале [*← узроковале*] хаос на путевима). Префикс у сва три случаја редуплицира лексичко значење или део лексичке основе, што је нужан услов за његову плеонастичку употребу. Плеонастичку употребу префикса искључују творенице са правим (недеривираним) имперфективним глаголима као мотивационом основом (Лепе ствари могли сте *одг*леда*и*ти [*← гледа*ти] с балкона испред Скупштине Београда), јер тада префикс носи граматичко значење перфективности неприсутно у мотивационој основи, што грамато-семантички диференцира префигирани од конкурентног непрефигираног глагола, а самим тим и могућност тумачења статуса префикса као плеонастичког. Плеонастичку улогу префикси могу имати како у оквиру монопрефиксалних тако и у оквиру полипрефиксалних (двопрефиксалних, тропрефиксалних и четворопрефиксалних) твореница, као нпр.: *за-с*т*а*и*и*, *за-об-и*ћи, *й*ре-*рас-й*о-*дела*, *й*о-*ис-й*ри-*й*о-*ве-да*и*и*. У оквиру полипрефиксалних твореница плеонастички статус у највећем броју случајева има први префикс (*с-уз-др*жа*и*ти се, *о*и*и-й*о-*че*и*и*), неупоредиво су ређи случајеви када у улогу има други по реду префикс (*на-до-к*нада, *й*ре-*о-в*лада*и*ти), док се само у појединачним случајевима сусреће како факултативни избор једног од двају плеонастичних префикса (нпр. у супстандардној лексеми *об-о-мо*й*а*и*и* > *об-мо*й*а*и*и* // о-мотати), тако и могућност плеонастичког статуса двају префикса с почетка полипрефиксалне творенице (*й*ре-*рас-й*о-*дела*, *й*о-*й*о-*ди*ћи). Плеонастичка употреба префикса никад не захвата цели семантички опсег префигиране лексеме, него се по правилу везује само за једно њено подзначење, нпр.: *разр*еш*и*ти [*← р*еш*и*ти] проблем, али разрешити [*?← р*еш*и*ти] некога са функције.

2.2.2. На доста богатом корпусу, првенствено из публицистичког стила савременог српског књижевног језика, и уз консултовање речничког стања аутор у раду Префиксалне *т*воренице са значењем *й*оновљеност*и* у са-

временом српском језику истражује творбено-семантичко поље категорије поновљености.

Анализа показује да су префикси *ре-* и *пре-* основне јединице центра тог поља, при чему су и један и други врло фреквентни и плодни префикси у савременом српском језику, а творенице с овим префиксима припадају различитим врстама речи: глаголима (најбројније), именицама, придевима, прилозима (*редефинисајџи*, *редефиниција*, *редефинисан*, *редефинисано*; *преобући*, *преоблачење*, *преобучен*, *преобучено*). Ономасиолошка анализа центра тог поља показује да у његову семантичку структуру улазе три компоненте: а) компонента редупликације (*прејисајџи*, *ресџарџовајџи*); б) компонента ревалоризације, увек праћена макар имплицитно присутном компонентом редупликације (*превасијџајџи*, *редефинисајџи*) и в) интерферирајућа компонента редупликације и ревалоризације (*редизајџирајџи*, *префарбајџи*). Семасиолошка анализа пак, полазећи од критеријума генетичког статуса компонената, унутар твореница поновљености издваја две велике групе твореница: нехибридне, које су бројније (*редефинисајџи*, *прејисајџи*), и хибридне (*реизбор*, *прејаркирајџи*). У периферију творбеносемантичког поља улази већи број твореница са различитим префиксима, чије значење по правилу имплицира и значење поновљености (*конџраревољуција*, *џокрсџијџи*, *доградџи* итд.).

2.3. Синтаксичко-семантичка питања разматрају се у следећих шест радова: *Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу џосџериорносџи* (127–158), *Условне реченице с везником «да» у српском језику* (159–173), *О изоморфносџи једног ишћа временских реченица и џоредбених реченица за неједнакосџи* (175–187), *Колизија ресџриктивног и градационог «само» у савременом српском језику* (189–206), *О модалном прејезџџском имџерфекџу и фуџуру џрвом у савременом српском језику* (207–215), *О конџџрукцијама деџџџичке џиџајџносџи – или: о недословном уџравном говору у савременом српском језику* (217–232).

2.3.1. Рад *Сложена реченица с временском зависном клаузом у значењу џосџериорносџи* представља анализу нужних и довољних услова у којима зависна клауза с везницима *џр(и)је него ишџо*, *кад* и *док* реализује хронолошко значење постериорности радње у односу на радњу надређене клаузе (*Док су њих двоје сџџџли, остџали су се већ били разишли*). Тако нпр. временска реченица с везником *кад* у два структурно-семантичка подтипа изражава значење постериорности радње зависне у односу на радњу надређене клаузе. Аутор први назива „експресивно немаркираним“, а други „експресивно маркираним“. За остварење нпр. „експресивно немаркираног“ подтипа, неопходно је остварење следећих услова: предикати обеју клауза треба да буду потврдни и перфективног вида, а с тим да предикат надређене клаузе буде у плусквамперфексту и да факултативно буде праћен партикулом *већ*, а да предикат зависне клаузе буде у перфекту, с тим да је могућа и форма аориста (*Кад сам кренуо, мрак је већ био џао*). Анализа показује да различити елементи служе као испомоћ наведеним везницима у означавању временске постериорности, с тим да је међу тим елементима истиносни модалитет са-

држаја двеју клауза један од најбитнијих, будући да може „преокренути“ релационо хронолошко значење задато везником и осталим с њим комбинаторним елементима: видом, глаголским обликом или пак каквом лексемом као конкретизатором типа временског хронолошког значења.

2.3.2. Рад *Условне реченице с везником «да» у српском језику* представља синтаксичко-семантичку анализу условних реченица с везником *да* на функционалностиљски разнородном корпусу. Полазећи од тога да се реченицама с везником *да* могу изразити три услова: иреални (*Да смо заједно, стално бисмо се свађали*), потенцијални (*Да га било којим именом преко потока зовнеш, одазвао би се*) и мотивациони (*Не знам зашто би их северњаци толико подражавали да им не њребају нови сѝикери и мегафони*), аутор показује, насупрот у литератури готово општеприхваћеном мишљењу, да предикат основне клаузе не мора увек бити у потенцијалу, (уп. још и: *Да запнемо још мало, и еѝо нас на самом врху; Немојте у пензију док год можете; Сутра да одете, на ваше место увалиће се неко млад и амбициозан*) као и то да зависна условна *да*-клауза није увек у функцији прилошке одредбе, него да може бити и одредбено-допунска, са (потенцијално) условно-изричним значењем (нпр. *Не би ваљало да не будемо ѝрви* [→ *Не би ваљало ако не будемо ѝрви*]).

2.3.3. У раду *О изоморфностиједног ѝиѝа временских реченица и ѝоредбених реченица за неједнакостиј* применом структурално-семантичке методе на примерима из различитих функционалних стилова савременог српског језика (највише публицистичког) аутор анализира структуру, значење и настанак временског везника *ѝр(иј)е него ѝиѝо*. Временске реченице с овим везником доводе се у структурну и семантичку везу са зависним поредбеним реалним реченицама за неједнакост (нпр.: *Многи људи би ѝре* [→ *радије*] *умрли, него размислили о нечему; Колебљиви Диор се питао да ли ту одлуку доноси што мисли да је дете Прибилово ѝре* [→ *веровајѝније*] *него његово; Сарадња Србије са судом у Хагу може ѝре* [→ *боље*] *бити описана са допола пуном чашом него са допола празном; Прихватам да живот доноси коалиције, да у коалицијама мањи ѝре* [→ *раније / брже*] *остваре оно што би желели, него велики*). Ауторова анализа показује да су зависносложене реченице с везником *ѝр(иј)е него ѝиѝо* структурно изоморфне са диферентивним реалним поредбеним реченицама – реченицама које исказују поредбени однос по неједнакости као и да се исти тип временског значења може пренети поредбеном реченицом с везником *него ѝиѝо* које су допуна компаративној лексеми *ѝр(иј)е* и зависносложеним временским реченицама с везником *ѝр(иј)е него ѝиѝо* (нпр.: *Мој мандат у Трибуналу завршиће се ѝре него ѝиѝо* *Судско веће буде донело пресуду* [→ *Пре ће се мој мандат у Трибуналу завршити него ѝиѝо* *Судско веће буде донело пресуду*]).

2.3.4. Рад *Колизија рестириѝивног и градационог «само» у савременом српском језику* бави се питањем међуодноса и интерференције рестриktivног и градационог значења лексеме *само*. Циљ анализе је да на примерима из савременог српског језика, првенствено из његовог публицистичког стила, расветли услове и разлоге у којима и због којих долази до колизије

рестриктивног и градационог значења лексеме *само* у савременом српском језику.

Аутор закључује да у српском књижевном језику у одређеним контекстима може доћи до хомоформности реченичних конструкција с рестриктором *само* којим се изражава рестриктивно (ограничавајуће) и градационо (антирестриктивно) значење. До тога долази у случајевима у којима се градациони дискурс или микротекст сведе на прву реченицу, а у сферу пресупозиције преведе садржај друге градационе реченице. Тада долази до потпуног подударана структуре реченице с рестриктивним и градационим *само*, а то подударане огледа се у следећим карактеристикама: формално негиран предикат, постпозиција рестриктора *само* у односу на предикат, рестрингирани елемент је неки реченични члан изражен или лексемом или синтагмом или клаузом. Све те особине заједничке су двама семантичким моделима реченица, и то: како оном са рестриктивном употребом партикуле *само*, тако и оном са градационом (антирестриктивном) употребом лексеме *само* (нпр. Публика *не воли само комедије*). Због тога у оваквим примерима и долази до колизије рестриктивног и градационог значења лексеме *само*, па су сви они нужно бисемични. Бисемичност се лако може укинути на два начина: премештањем рестриктора испред предиката ([→ *Једино комедије* публика не воли]), када конструкција има искључиво рестриктивно значење, или премештањем негације из предиката уз рестриктор ([→ Публика *воли не само комедије*]). Бисемичност овог типа конструкција, својствених публицистичком стилу, пожељна је и стилски маркирана.

2.3.5. Рад *О модалном њрезентском имџерфекџу и футуру џрвом у савременом српском језику* представља анализу услова у којима се у савременом српском језику у изражавању искључиво модалне садашњости (будући да се једино у њој сусрећу) могу употребити имперфекат и футур први.

Аутор закључује, између осталог, да је у савременом српском стандардном језику не само жива него и доста честа употреба модалног презентског имперфекта и презентског футура, као и то да модална значења нису „ванвременска“ нити инкомпатибилна временским значењима глаголских облика (како тврди србистика / сербокroatистика), него да су (често) хармонизоване интерферирајуће категорије. Наиме, презентски имперфекат у савременом српском језику увек је носилац двеју семантичких компоненти. Једна је временска компонента садашњости, коју потврђује могућност замене имперфекта презентом (нпр.: Ко беше Урош? [→ Ко *је* Урош?]), а друга – модална компонента „евокације прошлог знања“, која је диференцијална црта презента и оваквог – у српском језику једино могућег – презентског имперфекта, односно модалног имперфекта са значењем садашњости (нпр.: Молим вас, кажите ми, шта сте ви оно, *беше*, написали?). Због тога је презентски имперфекат у савременом језику увек *модални џрезентски имџерфекаџ*. С друге стране, док се презентом изражава искључиво временско значење садашњости, дотле је код футура првог временско значење садашњости само једна од значењских компонената, будући да се с њом увек као најмање равноправна комбинује и модална епистемичка компонента,

која може бити изражена и посебном модалном јединицом (нпр.: *Он ће вероватно / сигурно / њо свој ирилици бићи у ираву када њо каже*). Могућност одвајања епистемичке компоненте од футурског облика јасан је показатељ да се у свим оваквим примерима у футуру првом комбинују две равноправне семантичке компоненте: временска компонента садашњости и модална епистемичка компонента. Због тога се такав футур први у савременом српском језику увек и остварује као *модални ирезентивски футур*.

2.3.6. Предмет рада *О конструкцијама деиктичке цитатности – или: о недословном уиравном говору у савременом српском језику* представљају координиране конструкције настале (најчешће) редупликацијом заменичких лексема (типа: *њај и њај, њу и њу, ово или оно, овде или онде*) које замењују део управног говора са значењем одређене референцијалности – нпр.: Италија је морала да победи *овако или онако* [→ *на било који начин / некако*]. Аутор анализира структурне, семантичке и прагматичке карактеристике ових конструкција – конструкција „деиктичке цитатности“ и уводи термин за реченице са јединицама деиктичке цитатности – *недословни уиравни говор*.

3. Радови Милоша Ковачевића обједињени у књизи *Грамаиичка њињања српскога језика* представљају изванредну граматичку анализу језичких појава чинећи србистику делом не само славистике већ и светске науке.

Драгана Раиковић

Зборник радова *На њочецима модерне српске филологије**

У организацији Института за славистику Универзитета у Бечу, у главном граду Аустрије 26. и 27. новембра 2010. године одржан је међународни славистички симпозијум под називом *На њочецима српске филологије*. Симпозијум је био посвећен предвуковском периоду српске језичке и филолошке баштине, која се у србистици и славистици обично назива славено-српском. Повод за организовање овог скупа у Бечу била је двестота годишњица објављивања *Сала дебелог јера либо азбукојројтрес* Саве Мркаља (Будим, 1810). Две године касније, јуна 2012. године, као резултат бечког симпозијума објављен је зборник радова *На њочецима српске филологије*. Сало дебелог јера либо азбукопротрес *Саве Мркаља (1810–2010)*, под уредништвом Ане Кречмер и Гордане Илић Марковић (са Бечког универзитета) и Милоша Окуке (са Универзитета у Минхену).

На 409 страна овога зборника наша се „Уводна ријеч приређивача“ на немачком, руском и српском језику (7–20), коју су уприличили уредници овог зборника, и 17 радова еминентних слависта и историчара српског језика из Аустрије, Србије, Босне и Херцеговине, Хрватске, Немачке и Италије. На самоме крају зборника налази се „Библиографија“ Мркаљевих дела и радова написаних о Сави Мркаљу и његовом стваралаштву (371–409), коју је сачинила Гордана Илић Марковић.

Рад Милоша Окуке „На прагу нове епохе у српској филологији. Дјело Саве Мркаља (1783–1833)“ (147–187) посвећен је Мркаљевом доприносу српској култури. Аутор приказује Мркаљево стваралаштво са различитих аспеката – филозофског, филолошког и књижевног. Највећа пажња посвећена је Мркаљевим ставовима о српском књижевном језику и његовој реформи црквене ћирилице. Значај овога рада је управо у томе што Саву Мркаља приказује не само као великог језикословца, једног од најзначајнијих фонолога, твораца српског књижевног језика и реформатора српске ћирилице, већ и као значајног филозофа великих идеја и даровитог песника.

* *На њочецима српске филологије*. Сало дебелог јера либо азбукопротрес *Саве Мркаља (1810–2010)*, ур. Ана Кречмер, Гордана Илић Марковић, Милош Окука, PETER LANG, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2012, 409 стр.

Оба рада Ане Кречмер – „Slawenoserbisch als Phänomen der serbischen Sprach- und Kulturgeschichte und der Slavia Orthodoxa” (21–47) и „Шта би било да није било Вука?” (281–285) баве се феноменом славеносрпске писмености, његовим језичким моделима, као и његовом развоју и интерпретацији у србистици од Вука Караџића до данас. У раду „Slawenoserbisch als Phänomen der serbischen Sprach- und Kulturgeschichte und der Slavia Orthodoxa” А. Кречмер, између осталог, даје кратак приказ радова посвећених овој теми и издваја главне развојне фазе славеносрпске епохе. Ауторка истиче да је у историјској славистици славеносрпска писмена традиција недовољно проучавана и у завршном делу рада наводи листу неколико нарочито битних тема и питања за даље проучавање славеносрпског културног наслеђа, што је од посебног значаја као инспиративна смерница за све младе проучаваоце књижевнојезичких промена у XVIII и XIX веку.

Реферат „Савва Мркаљ / Mercail Sabbas – Merkaly Szabbas. Arhivalje o životu i smrti” (103–127) Гордане Илић Марковић посвећен је личности и судбини Саве Мркаља. Ауторка је истраживала архивске податке из разних културних средина, на основу којих је изнела занимљиве информације о Мркаљевом животном путу. Подаци до којих је Г. Илић Марковић дошла из архива до сада непроученог бечког погребног протокола посебно су осветлили последње године Мркаљевог трагичног живота.

Сличном тематиком бавио се и Драго Роксандић у раду „Sava Mrkalj, zagrebački eminens” (129–146). Анализирајући глобални идеолошки и културолошки макроконтекст Загреба на почетку XIX века, аутор указује на могуће утицаје којима је Мркаљ био изложен током боравка у њему као учени крајишки Србин и члан Загребачке православне општине.

Језик Саве Мркаља проучавао је Божо Ћорић у раду „О језику Мркаљевих филолошких радова“ (189–215). На основу темељите дериватолошке анализе лексема из Мркаљевих филолошких радова, аутор закључује да су они написани славеносрпским језиком. Анализа творбених специфичности Мркаљеве лексике указала је на Мркаљеве пуристичке тенденције, посебно у терминологији. Творба речи је, како аутор запажа, постала инструмент Мркаљевог пуристичког приступа језику – за потребе свог метајезика, Сава Мркаљ није преузимао терминологију из страних језика, већ је суфиксацијом и композицијом створио низ именичких и придевских хапакса (*азбукојројрес*, *језикојројрес*, *уначињење*, *наученик*, *јединозвучни*, *гласојмоћни*, *бјеложигерични* и сл.).

Рад Вирне Карлић „Sintaksičke osobine *Sala debeloga jera* *libo azbukoprotes* Save Mrkalja” (235–252) такође поставља питање којим је типом језика писано Мркаљево *Сало*. Ауторка прилази проблему са синтаксичког аспекта, анализирајући језичке особине овога дела у ширем контексту целокупне језичке ситуације крајем XVIII и на почетку XIX века. И њен закључак је да је *Сало дебелога јера* *либо азбукојројрес* писано славеносрпским језиком. Поред славеносрпских особина, ауторка у Мркаљевом језику запажа и карактеристике барокне синтаксе, као и форме живог говорног идиома.

Нове погледе на фонолошки аспект Мркаљевог дела пружа реферат Александра Милановића „Статус фонеме /џ/ у Мркаљевој реформи азбуке“ (217–233). Аутор анализира разлоге за одсуство графематског решења за фонему /џ/ у Мркаљевој реформи ћирилице из 1810. године. Судбина ове графеме доводи се у директну везу са концепцијом будућег књижевног језика, односно са његова два битна елемента – типом ортографије, тј. правописа (морфолошким и фонолошким) и статусом турцизама. Уколико би се концепција будућег књижевног језика на народној основи базирала на морфонолошком правопису и језичком пуризму, закључује аутор, графематско решење за фонему /џ/ не би било потребно.

Радови Душана Иванића, Душана Маринковића и Младенка Сацака посвећени су књижевним и поетским аспектима Мркаљевог дела. Реферат „Мркаљеве пјесничке полемике / полемике о пјесништву“ (253–261) Д. Иванића већ самим насловом указује на двојност у приступу тематици. Мркаљев песнички идентитет темељи се на његовом класицистичком образовању, али и на полемикама везаним за ново песништво, нове форме, стилске фигуре, жанровске особине итд. Д. Маринковић се у реферату „Sava Mrkalj i arogije književne historiografije. Kako misliti Mrkalja danas?“ (335–354) бави Мркаљевим песничким стваралаштвом и његовим местом у историји српске књижевности. Рад Младенка Сацака „Реторички елементи у пјесмама Саве Мркаља“ (263–280) посвећен је реторичким елементима и стилским фигурама у Мркаљевој поезији.

Неколико радова у зборнику посвећено је културолошком и језичком макроконтексту Мркаљевог доба. Рад Злате Бојовић „Епско песништво предромантизма између традиције и новог доба“ (287–298) анализира епско песништво предромантизма, које служи као огледало језичких реформи тога доба. Душко Певуља у прилогу „Допринос Јована Суботића и Јована Ристића српској књижевној историји“ (317–334) истиче велике доприносе ових двају значајних личности српске књижевне историје, будући да је њиховим радовима започето систематско проучавање српске књижевности.

Рад Исидоре Бјелаковић „Језик новина код Срба крајем XVIII и почетком XIX века“ (49–80) проучава језик новина, једног новог жанра код Срба у славеносрпској епохи. Ауторка је анализира три најстарија листа: *Сербскија новини* (1791–1794), *Славеносербскија вједомости* (1792–1794) и *Новине сербске* (1813–1817).

Књижевном терминологијом у језику славеносрпских писаца бавила се Гордана Штасни у реферату „Књижевни термини у посрбицама од Орфелина до Вука“ (81–101). Грађа за овај реферат ексцерпирана је из речника Велимира Михајловића *Посрбице од Орфелина до Вука*.

О развоју школства у XIX веку писала је Марија Митровић у раду „Dimitrije Vladislavljević i problem jezika u srpskim institucijama u Trstu XIX veka“ (299–316). Ауторка је представила рад илирске (српске) школе у Трсту, а посебну пажњу посветила је Димитрију Владисављевићу, учитељу и аутору разних школских приручника.

Реферат Марка Штерера „Sava Mrkalj und der serbische Diskurs über die Kosovo-Tradition. Zwei Paradigmenwechsel der serbischen kulturgeschichte“ (355–369) пореди Мркаљеве конфликте са црквом и српски дискурс о значењу косовског мита после Првог светског рата.

На самом крају зборника, али не и најмање значајна, налази се библиографија коју је саставила Гордана Илић Марковић. Библиографија (371–409) се састоји из два дела: први део чини исцрпан преглед објављених Мркаљевих радова током два века, тј. од првих издања до данас, док други део чини списак радова посвећених Мркаљевом животу и стваралаштву.

Двестота годишњица Мркаљеве језичке мисли пружила је прилику научној и стручној јавности да искаже нова разматрања славеносрпске епохе код Срба. Значај радова објављених у овоме зборнику није само у томе што су пружили нови осврт на личност и дело једног од највећих умова свога времена – Саву Мркаља, већ и у томе што су пружили нове подстицаје за истраживања и упознавања овог значајног периода у развоју српског књижевног језика.

Ана Ранђеловић

Зборник радова *Језик, књижевност, вредности: језичка исцртавања**

Департаман за англистику Филозофског факултета у Нишу већ неколико година крајем априла организује мултидисциплинарне конференције са широко задатом темом. Традиционално добра организација, љубазност домаћина и већ стечена репутација привлачи велики број излагача. Учешће истраживача из околних земаља овој конференцији даје и интернационални карактер. Приликом организације скупа врши се груба селекција тема на језичке и књижевне, а затим и финија, према сродности тема, на секције. Посебна предност је што се у оквиру секција могу чути излагања еминентних научника и младих истраживача који у науци тек крче свој пут.

Зборник *Језик, књижевност, вредности: језичка исцртавања* један је од два тома штампаних радова са конференције *Језик, књижевност, вредности* одржане 27. и 28. априла 2012. године на Филозофском факултету у Нишу. Зборник отвара Увод (*Вредности језика и језичка слика вредности у друштву*, 13–32) који су написале уреднице Зборника, проф. др Биљана Мишић Илић и проф. др Весна Лопичић, а затим следе педесет и четири рада, која су формално и садржински задовољила критеријуме рецензената (проф. др Јордана Марковић, проф. др Снежана Билбија и проф. др Владимир Ж. Јовановић).

Сви радови су подељени у два, по обиму, неједнака сегмента. Први сегмент, *Вредносне релације у језичком систему и вредности елемената језичког система*, мањег је обима и чини га деветнаест радова који задату тему обрађују са становишта различитих лингвистичких дисциплина. Први рад у зборнику је рад В. Стојичић „Evaluative use of language – attitudinal positioning in appraisal theory“ (33–45), у коме су на корпусу енглеских текстова филмске критике истражена језичка средства за доношење судова у оквиру система исказивања вредносних судова којим се бави теорија вредновања.

М. Мишковић Луковић у раду „Од фикције ка реалности: лексика као основа за генерирање стереотипа“ (47–63) бави се питањем тумачења метафоричких исказа из перспективе наивног погледа на свет.

* Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2013, 729 стр.

О измени релација међу лексичким јединицама у лексичком систему стандардног српског језика и у дијалектима у процесу преласка јединица из једног у други идиом и узроцима тих промена говори се у чланку Н. И. Рамића „Релације у лексичком систему и употребна вриједност лексема у стандардном језику и у дијалектима“ (65–73).

Когнитивнолингвистички приступ лексемама којима се изражавају логички и вредносно супротстављени појмови заступљен је у радовима „О концептуализацији појмова ИСТИНА и ЛАЖ у српском језику“ (75–85) С. Слијепчевић, А. Спасојевић и С. Новокмета и „Вредности у концептуализацији речи живот и смрт говорника српског језика“ (87–98) И. Лазић Коњик и Ј. Милошевић.

Творбени и семантички приступ лексици примењују А. Ранђеловић, И. Маринковић и Ј. Јовановић у раду „Семантичка вредност суфикса *-oīa*, *-oħa* и *-ocīi* у деривацији апстрактних именица из домена човекових физичких и духовних особина“ (99–111).

А. Пејовић пореди две културе и етичке вредности у њима исказане кроз паремије у тексту „Конституисање етичких вредности кроз паремије на примеру српског и шпанског језика“ (113–124).

Језичким јединицама нижим од речи у енглеском језику 18. века баве се Ј. Димитријевић Савић и М. Димитријевић у раду „The suffixes *-ness* and *-ity* in 18th-century english letters as markers of social and linguistic values of the era“. Семантичка структура неких јединица у француском језику и њихови преводни српски еквиваленти представљени су у радовима „Семантичке вредности лексема *chien* у француским фразеологизмима и њени српски еквиваленти“ (137–154) И. Н. Јовановића и „Семантика француске заменице *on* и њени еквиваленти у српском језику“ (155–170) С. Станковић.

Циљ рада Т. Русимовић „Употребна вредност релативизатора *који* у односу на релативизаторе *какав* и *колики* у адјективним клаузама с показним детерминаторима придевског карактера у антецеденту“ (171–182) јесте да се утврде критеријуми који условљавају употребу ових релативизатора.

У чланку „Partial wh-constructions: a consequence of feature values“ (183–202) С. Халупка-Решетар анализира конструкције са делимичним померањем упитне речи и оне са дугим померањем и у том погледу упоређује српски и енглески језик. Из домена синтаксе је и рад Т. Милићев, Н. Милићевић и М. Марковић „The values of theory-based analysis for a parsed corpus“ (203–216), које покушавају да установе принципе анотације српског језика.

У зборнику је и један рад из области фонологије, „Evaluating final stops in serbian and serbian english: an acoustic analysis“ (217–224) Б. Чубровић. У раду су анализиране алофонске реализације енглеских и српских плозива у финалној позицији у речи.

Стилистичке теме обрађене су у радовима „Графостилемске вриједности у роману *Сила* Бранка Бојовића Брђанина“ (225–247) М. Ковачевића и „Просторна метонимија у ’Српским недељним новинама’“ (249–261) Ј. Спасић. Три рада се баве анализом различитих врста дискурса: „Маркери валид-

ности у италијанском академском дискурсу“ (263–278) Д. Ђоровић, „Hedging in a popular business and economic discourse“ (279–290) Ј. Басте и „Текст–дискурс: комуникативне вредности“ (291–300) Б. Миленковић.

Други сегмент зборника, *Језик, вредности, друштво*, садржи тридесет и девет радова који посматрају различите области друштва и испољавање вредности у њима. Примењенолингвистички карактер другог сегмента зборника огледа се већ у првом раду „Нормативи у области васпитања и образовања: језичка слика вредносног система“ (303–315), у коме ауторке И. Р. Чутура и М. С. Јањић анализирају важеће законске нормативе Републике Србије у области васпитања и образовања.

И. Палибрк и Т. Тошић су у свом излагању „Вредност или политички дискурс?“ (317–326) за циљ поставиле идентификацију и одређење семантичко-прагматичких вредности лексичких средстава којима се у актуелном политичком дискурсу остварује персуазивност, промовише и формира извесна слика о вредностима. Језик медија и његов утицај на креирање јавног мњења о постојећем систему вредности анализиран је у раду „Доминантне друштвене вредности у јавном дискурсу Србије кроз призму когнитивне лингвистике“ (327–337) Т. Весић Павловић, као и у раду В. Фигара „Selling values via political metaphor: a comparison of metaphor usage in serbian and american daily press“ (339–351), који на корпусу метафора са изворним доменом из области спорта нађеним у српским и америчким дневним новинама утврђује карактеристике специфичне за сваку културу и открива начине како се ове метафоре могу (зло)употребљавати за увођење нових система вредности.

Ј. Тошић у чланку „Eco-values in their linguistic expression“ (353–365) анализира лингвистичке импликације садржане у речима и изразима са компонентом еко- који се јављају у различитим речницима.

Дискурсом дијалога баве се два рада: „Неслагање са саговорником као вид позитивног вербалног понашања у америчким и српским филмским дијалозима“ (367–379) О. Панић Кавгић, док се онлајн комуникација истражује у раду „Openings and closings in macedonian and english text-based chats“ (381–391) М. Бекар.

О утицају страног језика на вредносни систем и културу може се читати у радовима П. Новакова „Страни језик као посредник између културолошких вредности“ (393–403) и М. Ђинђић и Ј. Петровић „(Не)преводивост културе – погрдне речи и изрази“ (405–417).

О једином „живом“ тајном језику једне традиционалне професионалне групе и значају његовог проучавања говори В. В. Николић у раду „Вредности проучавања тајног језика мајстора из Осата у источној Босни“ (419–428).

Феноменом Винаверовог превођења баве се Н. Ивановић и Т. Ружин Ивановић у раду „Књижевни превод као израз језичких и културних вредности: 1001 ноћ у верзији Станислава Винавера“ (429–439).

Однос говорника према језику тема је неколико радова. Истраживања „Вредносни судови у вези са односом језика и идентитета код студената Универзитета у Нишу“ (441–455) В. Павловића и М. Тасића и „Вредносни судови у вези са односом језика и идентитета на граници Србије и Бугарске“ (457–471) Д. Стаменковића и М. Антонића рађена су методом анкете-упитника са циљем да се утврде ставови испитаника о повезаности језика и нације, државе, националног и индивидуалног идентитета. С. Биланџија испитује тренутно стање и могућност опстанка нордијског језичког заједништва у раду „Нордијско језичко заједништво – (кључна) вредност или терет?“ (473–483). Ј. Ђорђевић истражује везу између начина изражавања младих и њихових ставова о озбиљним проблемима у свом непосредном окружењу и то приказује у раду „Енглески у српском језику међу младима: одраз (не)вредновања сопственог језика и новог поимања стварности“ (485–496).

Језику медија придаје се посебна улога у изградњи система вредности, па се неколико радова бави том темом. „Језик медија и нове вредности“ (497–502) Д. Станојевића говори о фразеологизацији језика медија, скривеној цензури, истицању личног става новинара уместо реалног извештавања итд. Сања Домазет у раду „Пут у таблоидно друштво“ (503–514) подробно представља процес таблоидизације, који је захватио готово све часописе. И. Стојановић Прелевић приказује „Повезаност перформатива и медијских етичких вредности“ (515–525), а ту појаву објашњава на примеру интервјуа. Квантитативна анализа одређеног садржаја у новинама даје се у раду „Системи вредности у извештавању о суседима у дневним новинама *Курир* и *Народне новине*“ (527–538) М. Вујовић, Н. Обрадовића и Д. Алексића. У раду „Изазови медија у дигиталном добу – пут ка опстанку, пут до профита“ (539–550) ауторке Д. Павловић и Т. Вулић разматрају могућност опстанка медија у новом окружењу.

Последњих петнаест радова у зборнику посвећено је настави језика, углавном енглеског, и начинима како да се та настава осавремени, коригује и побољша. Б. Радић и Ј. Топалов у раду „Стратегије за учење у светлу нових вредности у настави енглеског језика“ (551–562) истичу вредност стратегија у учењу страног језика, али и њихову малу примену у домаћој наставној пракси. О важности учења и неформалног типа енглеског језика говоре С. Благојевић и И. Костић у раду „Вредности говорног енглеског језика и питање његове заступљености у настави у српским школама“ (563–576). О усвајању страних речи кроз комуникативне задатке говори се у чланку В. Петровић „The values of the task-based learning approach (tbl) in learning vocabulary and improving speaking competence“ (577–588). Т. Грујић и Ј. Даниловић предлажу ширу употребу тзв. це-тестова у тестирању и настави енглеског језика („The value of C-testes in english language testing and teaching“, 589–602). Још један начин за побољшање наставе је и стално усавршавање наставника, што се предлаже у раду И. Ћирковић Миладиновић „The values of permanent professional teacher development in the elt field“ (603–610). С. Черпокова, на основу психолошке теорије Ш. Шварца о вредностима, раз-

матра увођење вредносне компоненте у наставу енглеског језика („Values in lesson planning? What do we really gain?“, 611–621).

Нове методе у настави страног језика предлажу Д. Јеротијевић и М. Стојковић у раду „Употреба Интернета у савладавању изговора страног језика – ново доба, нове вредности“ (623–635). „Увођење наставе корпусне лингвистике на дипломским академским студијама англистике – методички и програмски проблеми“ (637–648) тема је којом се бави А. Кавгић.

Истицање познавања вредности страних култура и прихватање других култура повезује радове „Интеркултурални сензибилитет ученика средње школе“ (649–658) Т. Ђ. Васиљевић Стокић и Ђ. Мирковић и рад „Улога страних језика у интеркултурном образовању“ (659–670) Д. Живковића. Вишејезичност као универзална вредност и циљ наставе немачког језика у Србији је тема истоименог рада Н. Момчиловић (671–682).

О вредностима и значају књижевног текста у настави страних језика говоре две ауторке В. Симовић „Вредност књижевног текста у настави страних језика“ (683–690) и С. Глигорић „Literature and language teaching – re-examining the values“ (691–699).

Е. Николић у раду „Промовисање еколошких вредности у универзитетској настави енглеског језика струке“ залаже се да се кроз наставу енглеског језика за студенте рударског, металуршког и технолошког инжењерства промовишу еколошке вредности. М. Д. Ђурић у раду „Automatic summarisation assessment: experiments with software engineering discourse and english and french feminist literary criticism“ (713–723) истражује факторе који утичу на евалуацију перформансе сумаризатора.

На крају зборника налази се списак свих учесника конференције *Језик, књижевности, вредности 2012* и њихове имејл адресе (725–729).

Уреднице Зборника су у Уводу навеле да је идеја конференције „била да се истражи конструисање, дисеминација, деконструкција, и/или преиспитивање личних, породичних, културних, класних, националних, језичких, естетских и етичких вредности из перспективе наука о језику и књижевности“ (13), што је у зборнику и остварено. Зборник *Језик, књижевности, вредности* садржи радове који приказују савремено схватање система вредности, шта чини тај систем, како се може утицати на њега, са којим се проблемима суочава и како се ти проблеми могу превазићи.

Милица Стојановић

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIV

Св. 3–4 (2013)

САДРЖАЈ

Чланци

Поводи

Јужнословенски филолоџ у српској филологији (СРЕТО ТАНАСИЋ)3

Граматика и правопис

Морфофонолошка структура неких именица у творби модела са суфиксом
-киња (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)17

Нова правописна решења – велико слово (предлог измена) (РАДА
СТИЈОВИЋ)25

Типови епизеуксичких и епаналептичких структура у савременом српском
језику (НИНА ЋЕКЛИЋ)31

О могућим утицајима енглеског језика на употребу појединих конструкција
у српском језику (на примеру конструкција *број један* и *најбољи*
икад) (ДАНИЈЕЛА РАДОЊИЋ)49

Студије српског језика у иностранству

Србистика на Петроградском универзитету данас (МАРИНА НИКОЛИЋ)
.....59

Прикази

Научни сасијанак славистија у *Вукове дане* 41/1 (НАТАША МИЛАНОВ) ..71

Научни сасијанак славистија у *Вукове дане* 41/3 (БОЈАНА ТОМИЋ)77

Библиографија Научни сасијанак славистија у *Вукове дане* 1971–2011
(НАТАША МИЛАНОВ)83

Хроника

Научни скуп <i>Српски језик и актуелна истражања језичке историје</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	89
---	----

Прилог

Закључно саопштење са Научног скупа <i>Српски језик и актуелна истражања језичке историје</i>	97
---	----

Поводи

УДК 81(497.11)(091)
050.488JUŽNOSLOVENSKI FILOLOG" 1913/2013"

СРЕТО З. ТАНАСИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ У СРПСКОЈ ФИЛОЛОГИЈИ*

Јужнословенски филолоџ је ове године навршио сто година од покретања. У раду се говори о мјесту часописа *Јужнословенски филолоџ* у развоју српске науке о језику. Овај часопис је у свом постојању дугим један вијек пратио судбину српског народа и његовог културног развоја, прије свега на плану језичке науке. Он је био и гласило за јужнословенску филологију, али и за славистичку науку уопште. Његова заслуга је што се преко њега у свијету сазнавало о томе шта се у српској науци о језику ради, исто тако био је за српску језичку науку прозор у свијет славистике и опште лингвистике.

Кључне речи и изрази: српски језик, филологија, наука о српском језику, *Јужнословенски филолоџ*.

У српској култури немамо много периодичних публикација које су се у њој учврстиле својим стогодишњим трајањем. Међу такве ријетке спада и часопис *Јужнословенски филолоџ*, који управо навршава сто година свога постојања. И за такву његову дуговјечност заслужни су његови покретачи, а то су – прилика је да се подсетимо – Љубомир Стојановић и Александар Белић, наведено редом којим су потписани у обраћању читаоцима у првој књизи. Професори, учитељ и ученик, прије сто година су дошли на идеју да покрену часопис за српску и јужнословенску филологију. У том моменту су у српској науци имали ауторитет неопходан за овакво предузеће; имали су, поред

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Оџис и сџандардизација савременој српској језика* (178021), који у целини финансира Министарство за просвети, науку и технолошки развој Републике Србије.

тога, и друге предуслове: у ондашњем свијету славистике су уживали завидан углед. Свакако су поред сопственог научног дјела били добро упућени у оно шта се тада радило у славистичкој науци и уопште у лингвистичкој науци у свијету. Поред тога, већ су имали у том послу и извјесно искуство: Александар Белић је осам година раније покренуо часопис *Српски дијалектолошки зборник*. Из тог искуства и увида у оно што се радило на другим странама и одлучили су да покрену *Јужнословенски филолоџ*, ради попуњавања празнине у публикацијама, која је била видљива у српској језичкој науци, а која се више није могла ни смјелата толерисати – недостатак часописа намијењених филолошким истраживањима. То су они јасно и навели у првом броју: „Данас има већ приличан број часописа посвећених различитим деловима славистике или њеном целом обиму. Довољно је поминути само *Archiv für slav. Philologie*, *Извѣстія отдѣленія рускаго языка и словесности Имп. Академіи Наук*, *Русскій Филологическій Вѣстникъ*, *Филологическія Записки*, *Listy filologické*, *Prace filologiczne*, *Rocznik slawistyczny*, *Časopis promoderní filologie* – да друге још специјалније часописе, зборнике различних словенских академија, научних друштава и универзитета, тако исто и зборнике издања у којима има славистичких расправа и не помињемо – па да буде свакоме јасно да је на развиту славистичке периодичке литературе доста урађено, и да се све више ради. Појава тако специјалних часописа као што су *Rocznik slawistyczny* у Пољака, који је посвећен скоро искључиво словенској лингвистици, или *Časopis pro moderní filologii* у Чеха, иако он није искључиво посвећен славистици, – показује без сумње напредак славистике последњих година, и чак полет у извесном правцу.

Према овоме развиту славистике и према потреби, да се и у нас развије у овом правцу живљи рад, којим ће се помоћи, колико се буде могло, и општим испитивањима о словенском језику и проучавању многих тамних страна нашега језика, са покретањем филолошко-лингвистичког повременог списка на нашем језику није се могло више оклевати. Јер иако у нас има академија и научних друштава која објављују научне радове и из славистике, иако има књижевно-научних часописа у којима се каткада критички пропраћају и новија дела из различитих њених области, ипак ми нисмо још имали часописа којему би био једини задатак – проучавање нашег језика у вези са осталим јужнословенским и другим словенским језицима и испитивање њихових језичких споменика. Ту празнину, према својој снази и средствима, треба да попуни *Јужнословенски филолог*“ (*Поводом њојкреињања „Јужнословенској филолоџа“*, стр. 1–2). Тако је изашла прва књига *Јужнословенској филолоџа*, испод чијег наслова стоји да

је то повремен спис за јужнословенску филологију и да га уређује А. Белић.

Покретачи часописа су позвали на сарадњу филологе из различитих славистичких центара и на тај позив су се одазвали многи филолози, о чему се говори у уводном тексту: „Ми смо врло задовољни што можемо констатовати да смо већ при првом објављивању своје намере наишли на једнодушан, повољан одзив у научних радника и у нас и на страни. Прилози који су нам одмах почели стизати утврдили су нас још више у умесности покретања овог научног предузећа баш у данашњим приликама нашим, а обећање сталне сарадње, која су нам са различитих страна долазила, охрабрила су нас за будућност“ (стр. 3). У рубрици *Расправе* на првом мјесту се јавља Љубомир Стојановић, иза њега је А. А. Шахматов; радове објављују још два руска филолога П. А. Лавров и М. Г. Долопко. У овој рубрици су објавили прилоге и Александар Белић и Милош Ивковић из Београда, Аугуст Мусић из Загреба, те Александар Стојићевић, потписан тада из Лајпцига. Немамо сигурне податке о томе да ли је и гдје у стручној периодици забиљежено покретање овога часописа – Јагићев Архив то није забиљежио, што се може тумачити и скорашњим отпочињањем Првог свјетског рата.

Историја је учинила да издавање часописа *Јужнословенски филолоџи* стане већ код првог броја. Излазак друге књиге зауставио је Први свјетски рат: „После прве књиге од две свешнице ‘Јужнословенски филолог’ је морао престати излазити. Друга књига већ је на половину била сложена, а дошао је пад Београда 1914 год., па пад Србије 1915 год. Непријатељска рука није штедела државних установа наших, ни домова појединаца, већ је, уништавајући Државну штампарију, уништила у њој и сложени текст ‘Јужнословенског филолога’ и рукописе писаца, а претресајући домове појединаца и проналазећи у њима остатке културног рада српских грађана, уништила је и остали део рукописа спремљених за II књигу часописа. Тако је и ‘Јужнословенски филолог’ поделио судбину своју са целим нашим народом измученим и тешко оштећеним светским ратом“, написао је Александар Белић у уводном тексту друге књиге *Филолоџи*, која се појавила у Београду 1921. године. У уводном тексту се још, уз жаљење за у току ратних година преминулим филолозима и сарадницима *Јужнословенског филолоџи* – међу којим су и С. Новаковић, Филип Ф. Фортунатов, А. А. Шахматов, Август Лескин – најављује да ће остати непромијењена физиономија часописа: позивају се сарадници који се баве јужнословенским језицима, прасловенским и старословенским језиком, као и другим словенским језицима да шаљу своје прилоге. Такође, часопис ће „пратити кретање словенске лингвистике и фило-

логије код свих осталих словенских народа, дајући критичке прегледе о научном раду код њих“, истиче уредник и додаје да су многи сарадници из земље и иностранства „похитали да нам пошаљу своје драгоцене прилоге или да обећају своју сарадњу“ (стр. 2–3).

Насловна страна ове друге књиге *Јужнословенској филолоја* разликује се од насловне стране прве књиге по томе што има и редакцију: „Уређује А. Белић уз сталну сарадњу А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани, и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду“.

Да је Белић имао разлоге да буде задовољан одзивом сарадника, говори и чињеница да је поред већег броја српских, хрватских и словеначких филолога у новоствореној држави, са пристиглим емигрантима из Русије, своје прилоге дао већи број европских филолога и лингвиста: В. Јагић, А. Меје, Ј. Коштиал, П. Лавров, М. Г. Долупко, Л. А. Булаховски, М. Решетар. У овом броју *Филолоја* појавили су и радови многих филолога из новостворене државе, као што су: Љубомир Стојановић, Александар Белић, Фран Рамовш, Стјепан Куљбакин (емигрант из Русије), Фран Илешић, Милош Ивковић, Стојан Новаковић, Владимир Ћоровић, Тихомир Остојић, Веселин Чајкановић, Стјепан Ившић, Томислав Маретић, Хенрик Барић, Франц Кидрич, Петар Скок, Рајко Нахтигал и Александар Стојићевић.

Највећи дио посла око припремања и израде књиге пао је у удио Александру Белићу. Он је водио бригу око сакупљања прилога, уређивања и штампања часописа. О томе непосредно свједочи и преписка коју је започео прије појаве овога броја са словеначким лингвистом Франом Рамовшем, с којим се касније и спријатељио и дописивао све до смрти Рамовша 1952. године, уз застој од неколико година баш почетком тих двадесетак година¹. У писму Рамовшу од 20. априла 1920. године Александар Белић наводи да се слаже с његовим предлогом да се све о словеначком језику објављује у *Јужнословенском филолоју* и истиче: „Ја врло радо примам Ваш предлог да сва Slovenica пређе у 'Јужнословенски филолог' (тако се звао овај часопис већ /пре/ рата, али тада је изашла само једна његова књига, коју Вам шаљем). Наравно, Ваша би била брига да се рукописи добију, да

¹ О разлозима за захваљење односа између Белића и Рамовша биће речи мало даље.

се води стална библиографија итд. [...] Вас бих нарочито молио да израдите потпуну библиографију словеначких ствари које се језика тичу од 1914 год. до данас, па бисмо то одмах штампали“ (Ротар 1990: 16). И у писмима која слиједи Белић позива Рамовша да спреми који прилог словеначких лингвиста и библиографију за први број *Филолоџа* јер „Он **не треба** да изађе без једног или више ваших прилога“, истиче Белић у свом писму од 3. новембра 1921. године и износи предлог Рамовшу: „Мени би најмилије било да се Ви примите да водите **цео** словеначки део у часопису: да се старате о чланцима, о повременој библиографији и т. д. само бисмо се договарали о крупнијим питањима и о крупнијим стварима“ (Ротар 1990: 17)².

² Испало је, међутим, да су Рамовш и Белић преуранили, догађања око језичког и културног зближавања утицали су на то да се ова идеја није остварила; словеначки филолози су остали суздржани према овој идеји – в. Ротар 1930: 133, биљешка бр. 29. Сам Ротар указује на то да је Рамовшу и Ватрослав Јагић савјетовао одбијање културно-језичког зближавања и наводи писмо из 1922. у коме му Јагић износи свој негативан став према тој идеји. Наводимо овдје то за разумијевање овога времена интересантно писмо.

„Dragi gospodine profesore, ja sam sada u Beču kao odrezan od čitavoga slavenskoga svijeta. Od kada sam se morao oprostiti s mojom knjižnicom i prestati izdavati 'Arhiv', kao da su mi podrezali krila te ne mogu letjeti. U mislima na putu iz Beča u Zagreb ili Beograd meni je uvijek na pameti Ljubljana, gdje sada imam gotovo više poznanika, nego li u Zagrebu, samo što rijetko o njima čujem.

Ипак кад год desi се нешто, што и staroga čovjeka draži, ne да mu mira, да се не oglasi, да barem не uznemiri pouzdana prijatelja, кад već не може izaći у javnost. Takav је један slučaja utisnuo meni pero у ruku, да Vam napišem ovo nekoliko riječi. Izazvaše me članci mojega zeta Rešetara (u Novoj Evropi od 1 novembra o. g.) i nekog dra P. Bulata u broju 7 od 1 decembra 1922 u 'Jugoslovenskoj Njivi'. K tomu dolazi još i pristupna besjeda u Srpskoj akademiji profesora Pavla Popovića, koja је izašla nedavno u 'Glasu'. Sve te rasprave tiču se једног pitanja, koje u prvom redu mora zanimati Slovence, njihove književne i naučne ljude, dakle i Vas. Što се ja k tom pitanju obračam upravo k Vama, то uzмите za dokaz naše, kako mislim да се не varam, naučne srodnosti. Radi се, како biste vidjeli, да су vam sve pomenute rasprave pri ruci, о tom, да li је moguće i korisno i pametno, да се како posljedica našeg političkog ujedinjenja traži i želi također književno, t. j. upravo jezičko ujedinjenje. Da Vam odmah kažem svoje osvjedočenje, ja mislim, да niti је potrebno niti се smije tražiti od Slovenaca да се одрекну od svojega jezika, od kle да prestanu biti svoja posebna narodna individualnost, hoćete li је zvati plemenom, narodom ili ma kako. Toga је mišljenja i moj zet (Rešetar) dok neki dr. Bulat u Njivi umuje drugačije. I Pavle Popović, koji govori samo о književnosti, povlači у јединство (ne izvedeno još do kraja) srpskohrvatsko такође slovenačku literaturu. Meni се čini, да tu imaju prvu riječ sami Slo-

Овдје ми се чини интересантним да наведем једну кратку билешку коју је Белић објавио у овој књизи *Филолоја*: „Јагићев Архив ... изашао је 1920 год. у својој 37. књизи, навршивши тако 44 године свога излагања ... Сада издавач Архива, Вајдманова књижара у Берлину, изјављује да због неповољних прилика обуставља издавање овог часописа, а његов уредник В. Јагић, прашта се са својим сарадницима желећи да се у што скоријем времену наново продужи издавање његова часописа. ... Нема ниједнога слависта који неће жалити што Јагићев Архив престаје да излази и који му неће признати ненадмашне заслуге у развоју словенске филологије за последњих 50 година“ (стр. 181). Као да је судбина хтјела да *Јужнословенски филолој* преузме задаћу коју је обављао и Јагићев *Архив*. Тако нешто наговјештава у размишљањима Франа Рамовша Јанез Ротар [стр. 7], који је приредио књигу с кореспонденцијом Ф. Рамовша и А. Белића, а то потврђује и садржај једног овдје наведеног Белићевог писма Рамовшу. Он [Рамовш] сматра да је распадом аустроугарске државе последице пораза у Првом рату створена могућност да центар јужнословенске филологије са Дунава (тј. из Беча) пријеђе у центар створене државе Јужних Словена – Београд – и да би Белићев часопис могао на неки начин бити насљедник Јагићева *Архива*³. А као да у свему томе има

venci. Upravo zato želio bih, da Slovenci reagiraju na to pitanje te da otvoreno kažu: bobu bob, popu pop. Dakako to nije tek filološko pitanje, nije pitanje gramatike, k tomu pitanju pristupa se sa više različitih pogleda, ono je i praktičko i religiozno i ekonomsko. Po mojem mišljenju svi ti obziri ne smetaju, da u mudro uređenoj autonomnoj zajednici Slovenci zadrže za svoj kulturno-društveni život svoj poseban jezik. Kako ne poznajem Vašeg nutarnjeg raspoloženja, to si mogu misliti, da neki vaši ljudi radi ličnih koristi ne bi marili odreći i svojega jezika, ali takvih valjda nije mnogo. Razborito bi bilo, da Slovenci upravo za osiguranje svoje narodne individualnosti podupiru nastojanje Hrvata, koji se bore za što širu autonomiju. Može biti postoji taj kontakt, ali ja ga ne vidim. Meni se čini, da kod vas neki ljudi vole ugađati beogradskoj današnjoj skroz nevaljaljoj politici, nadajući se da će kao beogradske skutonoše odavle korist izvući i za sebe lično i za svoj narod. Takove politike ja ne bih nikako odobravao.

Sada ste čuli zašto sam vam napisao ovo pismo. A Vi, ako nećete sami, potaknite nekog drugog ali pametnog čovjeka da se zabavi oko tog pitanja sa vašeg slovenačkog 'Standpunkta', neka bi se čuo i Vaš glas“. (Ротар 1990: 133–134).

Истина, пише на истом мјесту Ротар, и сам Јагић је по настанку заједничке државе сматрао да се у Љубљани треба словеначка књижевност предавати заједно са српском и хрватском, али је убрзо промијенио мишљење.

³ У првом послератном *Филолоју* (1921) два рада Ф. Рамовша и један прилог Фр. Кидрича; сва три се тичу словеначког језика, и написани су на

неке симболике и у чињеници да је прва персонална библиографија једног слависте у *Јужнословенском филолоџу* управо библиографија Ватрослава Јагића: Библиографија Јагићевих радова од 1907 г. / С[тепан] К[уљбакин] // *Јужнословенски филолоџи* III, 1922–1923, стр. 102–111.

Јужнословенски филолоџи је између два свјетска рата већ био и у свијету препознат као најзначајнији часопис на јужнословенском простору, али није постао једини. Часопис се у почетку штампао у Љубљани, што је његовом уреднику доносило додатно ангажовање и бриге. О томе Белић често говори у писмима Рамовшу, као и о достављању библиографије из Словеније (Ротар 1990). За двадесет година изашло је шеснаест књига, посљедња, седамнаеста по реду изашла је уочи Другог свјетског рата за 1939–1940. годину. Мада је од друге књиге уз Александра Белића као уредника наведен већи списак уређивачког тима, Белић је имао највише помоћи од Љубомира Стојановића, угледног научника и државника. Тако је уређивано првих осам књига. Кад је осма књига била спремљена за штампу, Стојановић је умро. О његовој заслуги за *Јужнословенски филолоџи* бираним ријечима проговорио је Белић у некрологу на почетку те књиге: „Редакција нашег часописа оплакује у њему једног од својих оснивача, свога великог пријатеља и једног од најревноснијих сарадника“ (*Јужнословенски филолоџи* VIII, стр. 1).

Није се остварила идеја о *Јужнословенском филолоџу* као једином гласилу у новоствореној држави, како су у једном тренутку, пред излазак друге књиге, размишљали Александар Белић и Фран Рамовш. Томе разлог може бити и у друштвеним околностима, а и у околностима стручне природе, понешто се о томе види из наведеног Јагићевог писма. На крају, и да је тако било у почетку, развој науке би убрзо довео до потребе покретања нових часописа. Ипак, треба рећи да је концепција часописа између два свјетска рата била провођена како је и најављено у првој и другој књизи *Филолоџа*. Часопис доноси расправе о различитим питањима српског језика на синхронном и дијахронном плану, од почетка је посебна пажња посвећивана српским и хрватским дијалектима (в. детаљно: Реметић 2013), али је заступљен и словеначки језик. Бавио се и другим питањима српске и словенске филологије: као што је историја језика, акценат, фонетика, морфологија. Ту је Љ. Стојановић објавио своје значајне студије о

словеначком језику. После је дошло до застоја у сарадњи, због сплета околности о којима је већ било ријечи, ту је потом дошло и питање граматичке терминологије; било је дошло и до прекида преписке између Рамовша и Белића у периоду између 1922. и 1927. године.

функционисању глаголских облика у српском језику, а ту је и Александар Белић објавио рад поводом Мусићевих студија о употреби времена у народним пјесмама и Вуковим списима, рад је био у сагласности са Белићевом теоријом индикатива и релатива, коју је обзнао двадесетих година XX вијека. У часопису објављују српски, хрватски и словеначки филолози. Сам Белић такође обраћа пажњу и на овај језик, рецимо, он пише опширан приказ студије Ф. Рамовша, *Dialektološka karta slovenskega jezika (Јужнословенски филолої XIII, стр. 202–210)*.⁴

Јужнословенски филолої је по други пут престао да излази са избијањем Другог свјетског рата. Требало је да прође десет година да се настави његово излагање. Александар Белић је после Другог свјетског рата обновио прво рад Српске академије наука, основао Институт за српски језик 1947. године са циљем да се у њега пренесу велики Академијини пројекти у области српског језика. Природно је било да се оживи и рад часописа који су излазили прије рата *Српски дијалектолошки зборник*, *Наш језик* и *Јужнословенски филолої*. Први послератни *Филолої* изишао је 1950. године, то је књига XVIII за 1949–1950. годину. У обраћању сарадницима Уредништво најављује да ће у основи концепција часописа остати иста: садржај ће му бити јужнословенска и општа словенска филологија и лингвистика. Опет се посебно инсистира на библиографији. Истакнуто је да ће излазити најмање једанпут годишње, што ипак још задуго није било постигнуто. На насловној страни стоји Уређује А. Белић уз сарадњу д-ра Алексића Радомира (Београд), д-ра Бошковића Радосава (Београд), д-ра Вуковића Јована (Сарајево), Конеског Б. (Скопље), д-ра Нахтигала Рајка (Љубљана), д-ра Рамовша Франа (Љубљана), д-ра Скока Петра (Загреб), д-ра Стевановића Михаила (Београд), д-ра Томановића Васе (Скопље), д-ра Храсте Мата (Загреб). Ова књига, обима 548 страна у рубрици *Расправе и чланци* садржи 13 прилога, од тога су два од страног аутора. У рубрици *Критика* објављено је 26 прилога, где се приказује и већи број дјела из пера страних аутора. Међу приказивачима више пута јављају се Стјепан Куљбакин, Александар Белић и његови млади сарадници из Института за српски језик Ирена Грицкат, Милка и Павле Ивић, Иван Поповић, а ту су и Михаило Стевановић, Милан Будимир и Петар Скок.

⁴ О заступљености источних и западних словенских језика уопште писао сам у часопису *Славистика* (Танасић 2007); о занимању српских слависта за те словенске језике свих трију грана словенства говори се у раду Танасић 2014.

Док је у прва два покретања на челу био рад Љубомира Стојановића, овај пут је објављен рад Александра Белића под насловом *О лингвистици Александра Белића*, уз уводно образложење да је Редакција сматрала „да је најумесније отпочети нову серију Јужнословенског филолога излагањем о главним тачкама лингвистике А. Белића“.

У овоме периоду Александар Белић је био и директор Института за српски језик, па је усаглашавао послове на институтским пројектима и припремању и издавању часописа. Последња књига на којој стоји да је уређује Александар Белић јесте XXIV за 1959–1960. годину. Његовом смрћу завршила се и једна епоха *Јужнословенског филолоџа*, који је три пута покретао, поставио му јасну концепцију, кроз 47 година трајања уврстио у ред најугледнијих гласила у свијету славистике, сам објавио у њему сто деветнаест радова, који су унесени у библиографију радова *Јужнословенског филолоџа 1913–2013* у броју LXIX за 2013. годину.

Нови уредник *Јужнословенског филолоџа* постао је академик Михаило Стевановић, који је Александра Белића наслиједио и на мјесту директора Института за српскохрватски језик. Пошто је те године дошло до реорганизације у Академији, институти су изашли из састава Академије, па више у заглављу *Филолоџа* није стајало име Академије. Послије промјене, на челу часописа Уредништво је незнатно измењено, изостављањем два члана из списка и увођењем једног новог⁵, а дошло је и до другачијег представљања његовог. Оријентација часописа се није мијењала, његов профил је такође остао исти. Посљедње Белићево уредништво је било наведено овако: „Уређује А. Белић уз сарадњу д-ра Алексића Радомира (Београд), д-ра Вуковића Јована (Сарајево), д-ра Коларича Рудолфа (Љубљана), Конеског Блажа (Скопље), д-ра Павловића Миливоја (Нови Сад), д-ра Стевановића Михаила (Београд), д-ра Томановића Васа (Скопље), д-ра Храсте Мата (Загреб)“ (*Јужнословенски филолоџи* XXIV, 1959–1960), а на корицама прве књиге коју је уредио М. Стевановић пише: „Уређивачки одбор: др Алексић Радомир, др Грицкат Ирена, др Коларич Рудолф, Конески Блаже, др Павловић Миливој, Др Стевановић Михаило, др Храсте Мате, Главни уредник М. Стевановић“ (*Јужнословенски филолоџи* XXV, 1961–1962). Већ у сљедећем годишту редакција је проширена именима Берислава Николића, Асима Пеце и Митра Пешикана. М. Стевановић је уређивао часопис до 1972. године, закључно са XXIX књигом. Он је успио да одржи динамику излагања коју је на-

⁵ То су: Јован Вуковић, професор Универзитета у Сарајеву, и Васа Томановић, професор Универзитета у Скопљу, а укључена је др Ирена Грицкат из Института.

слиједио од Александра Белића. Такође, био је то и даље најзначајнији филолошки часопис на простору Југославије. И даље је у њему било највише тема које се тичу српског односно српскохрватског језика: историја језика, дијалектологија, ономастика, акцентологија, врсте ријечи, творба, синтакса. У њему тада објављују готово сви значајни тадашњи српски лингвисти. Сем првог годишта, сва су излазила у две књиге; у првој су биле расправе, а у другој је била претежно научна критика и библиографија. Тридесета књига за 1973. годину била је посвећена њему у част и уредиле су је његове колеге Миливоје Павловић, Радосав Бошковић, Митар Пешикан и Живојин Станојчић (секретар). Пошто је те године академик Стевановић отишао у пензију, именована је и нова редакција часописа, тј. проширена: др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Катичић, [др Рудолф Коларич], Блаже Конески, др Берислав Николић, [др Миливој Павловић], др Асим Пецо, др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић. Више се међу члановима уредништва не налазе Радосав Бошковић и Михаило Стевановић. За главног уредника именована је академик Милка Ивић. Ново уредништво са новим главним уредником унијело је нови полет, проширило број сарадника у часопису. Само први број који је уредила академик Милка Ивић – XXXI – покривао је две године 1974–1975, отада се *Јужнословенски филолоџ* јавља као годишња публикација и испод наслова часописа изостављена је синтаграм *йовремени сѝис за словенску филолоџију и линѝисѝику*. Часопис се учврстио међу најугледнијим лингвистичким публикацијама те врсте у словенском свијету. Пошто је деведесетих година САНУ поново постала оснивач Института за српски језик, на предлог главног уредника од LI књиге за 1996. годину враћено је име Академије у заглавље часописа. Договорено је да Институт остане издавач *Филолоџа*, а да га припрема заједно са САНУ. Овим је часопис учврстио и свој углед, повећао број страних сарадника и обезбиједио веће присуство у важним научним центрима путем Академијине размјене публикација. У ово вријеме нешто више се осипало уредништво, највише по биолошким законима, па је оно у више наврата попуњавано. Посљедњи састав је установљен 2004. године увођењем неколико нових чланова, али је он у међувремену окрњен одласком неколико његових чланова са овог свијета, а укључен је један нови члан.

Академик Милка Ивић је више него успјешно уређивала *Јужнословенски филолоџ* преко тридесет година од XXXI до LXIII

књиге (1974–2007)⁶, не штедећи своје умне и физичке снаге и улажући свој углед једног од водећих лингвиста свога времена у свијету, свакако са много емоционалних веза са Институтом, гдје је започела своју научну каријеру, и самим часописом, у коме је објавила свој први научни прилог као млади научник (у првом послератном броју), а објавила је у њему осамдесет два прилога. Поред тема које су обрађиване у овоме часопису, било је и нових, у складу с кретањем у науци: врсте ријечи, семантика, род и број, а све присутније теме са наглашеном општелингвистичком компонентом. У часопису се јављају и нова имена, млађи српски лингвисти стасали за сарадњу с овим часописом. Уредник академик Милка Ивић пожељела је да преда руковођење своје млађем сараднику академику Предрагу Пиперу, који је ту дужност преузео од LXIV књиге за 2008. годину. Последња књига коју је уредила академик Милка Ивић имала је редакцију у следећем саставу: Јасна Влајић Поповић, Даринка Гортан Премк, Ирена Грицкат, Милка Ивић, Лили Лашкова, Александар Лома, Софија Милорадовић, Александар Младеновић, Мирослав Николић, Асим Пецо, Предраг Пипер, Слободан Реметић, Александар Собољев, Живојин Станојчић, Срето Танасић, Зузана Тополињска, Драго Ћупић, Егон Фекете и Виктор Фридман. Нови уредник, академик Предраг Пипер, није мијењао састав редакције на почетку свога вођења часописа⁷. Такође, није мијењао ни оријентацију часописа.

Кад се говори о *Јужнословенском филолоџу*, мора се поменути и едиција „Библиотека *Јужнословенској филолоџи*“, у којој се штампају монографије. У новој серији изашле су до сада двадесет четири књиге: ту је објављено десетак докторских дисертација, а остало су монографије угледних научника. Посљедња, двадесет четврта књига је монографија о библиографији у *Јужнословенском филолоџу*, коју је написала колегиница Ана Голубовић.

Сто година излажења за један часопис велики је период. *Јужнословенски филолоџи* је са таквим трајањем данас међу најстаријим часописима у свијету славистике. Кад се данас негдје у свијету каже „јужнословенска славистика“, обавезно се помисли и на *Јужнословенски филолоџи*. Немјерљив је његов допринос у развоју српске и јужнословенске филолошке науке, изграђивању научних кадрова,

⁶ Треба напоменути да је књигу LVI/1–2 и LVI/3–4, посвећену Павлу Ивићу поводом смрти, уредио проф. др Слободан Реметић, тадашњи директор Института за српски језик САНУ.

⁷ У међувремену су умрли чланови Уредништва Ирена Грицкат, Александар Младеновић, Драго Ћупић и Егон Фекете. Од годишта LXVII (2011) у Уредништво је укључена Алина В. Маслова.

представљању резултата српске филологије у свијету. Овај часопис већ сто година представља прозор кроз који српска научна јавност стиче увид у оно што се дешава у свијету лингвистике и посебно славистике, такође преко њега и свјетски слависти добијају обавјештења о томе шта се дешава у нашој језичкој науци. Готово сва значајнија имена српске науке о језику у протеклих сто година појавила су се у овоме реномираном гласилу српске и јужнословенске филологије. За сваког нашег лингвисту појављивање у *Јужнословенском филолоџу* представљало је мјеру успјеха у послу којим се бави. Може се с пуно разлога поновити оцјена академика Милке Ивић написана прије двадесет година: „Једном ће потоња поколења ишчитавати историју наше лингвистичке средине са страница Јужнословенског филолога“ (Ивић 1994: 3). Сто година *Јужнословенској филолоџа*, са четири уредника и са око 480 сарадника⁸ који су објавили 1799 радова – према библиографији Ане Голубовић датој у LXIX књизи – представља чињеницу првог реда у историји српске филологије и лингвистике. Издавач *Јужнословенској филолоџа* у периоду дугом већ преко шездесет година, са свим потешкоћама које су нужно саставни дио те улоге, био је Институт за српски језик САНУ. То свакако говори о великој заслуги Института за успјешну мисију овога реномираног гласила српске филологије и лингвистике, што је и раније у пригодној прилици истакнуто (Ивић 1994).

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1996: Ирена Грицкат-Радуловић, Наука о језику у делатности академије, *Глас САНУ CCCLXXIX*, Одељење језика и књижевности, књ. 15, Београд, 1–83.
- Ивић 1994: Милка Ивић, Педесети број *Јужнословенској филолоџа*, *Јужнословенски филолоџ* L, Београд, 1–3.
- Реметић 2013: Слободан Реметић, Сто година дијалектологије на страницама *Јужнословенској филолоџа*, *Јужнословенски филолоџ* LXIX, Београд, 13–32.
- Ротар 1990: Janez Rotar, *Korespodenca med Franom Ramovšem in Aleksandrom Beličem*, Ljubljana: SAZU.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић, Институт за српскохрватски језик и програми његова рада, *Наш језик* XX/1–5, Београд, 1–10.

⁸ Треба имати у виду чињеницу да се неки аутори јављају и под два презимена.

Танасић 2007: Срето Танасић, Источни и западни словенски језици у *Јужнословенском филолоџу*, *Славистика* XI, Београд, 174–178.

Танасић 2010: Срето Танасић, Александар Белић и Институт за српски језик, *Наш језик* XLI/3–4, Београд, 107–111.

Танасић 2014: Срето Танасић, Српска славистика у *Јужнословенском филолоџу*, *Славистика* XVIII, Београд, у штампи.

Срето З. Танасић

ЈУЖНОСЛАВЕНСКИЈ ФИЛОЛОГ В СЕРБСКОЈ ФИЛОЛОГИИ

Резюме

В настоящей работе речь идет о месте журнала *Јужнословенски филолог* в развитии сербской науки о языке. Он был основан в 1913 году Любомиром Стояновичем и Александром Беличем. *Јужнословенски филолог*, благодаря своему столетнему существованию, в настоящее время является одним из старейших журналов в мире славистики. Неизмерим его вклад в развитие сербской и южнославянской филологической науки, в формирование научных кадров и в презентацию результатов сербской филологии. Данный журнал в течение своего одновекового выхода следил за судьбой сербского народа и его культурного развития, в первую очередь на уровне науки о языке. Он является также печатным органом южнославянской филологии, а также славистической науки вообще. Его заслуга также в том, что благодаря ему в мире распространялись сведения о том, что делается в сербской науке. Для сербской науки о языке он представлял окно в мир славистики и общей лингвистики.

Чланци и расправе

УДК 811.163.41'366
811.163.41'374.611

ЖИВОЈИН С. СТАНОЈЧИЋ
(Универзитет у Београду)

МОРФОФОНОЛОШКА СТРУКТУРА НЕКИХ ИМЕНИЦА У ТВОРБИ МОДЕЛА СА СУФИКСОМ *-КИЊА*

Рад доноси резултате ауторовог теоријског истраживања морфонолошке структуре двеју именица – *психолошкиња* и *суџињиња*, чија је појава у језику медија, током ових година, изазвала бројне расправе. Аутор констатује да је структура ових лексема компатибилна са творбеним моделима који одавно постоје у српском језику.

Кључне речи: српски језик, суфикс *-киња*, морфонолошка структура, структурни, моциони, фемининум, маскулинум, творбени модел.

1. Диверсификација језичких наука и развитак њихових многих нових грана, као и развитак оних језичких наука и праксе које се баве нормирањем језика, кодификацијом форми општег језика једне националне заједнице – њеним књижевним (или, како га поједини „модернији“ лингвисти називају, стандардним) језиком довела је и до интензивне појаве учешћа најширег слоја људи у дискусијама о језику и о његовим појединим појавама.

С обзиром на комуникациону природу језика, вероватно је оправдано да научна расправа о језику и његовим елементима може почињати и тако што би полазила и од лаичких констатација о материји којом се бави. Јер – чињеница је да је језик материја универзалне комуникације чланова једне друштвене заједнице, те да лингвистика, *volens nolens*, због тога представља изузетак у односу на све

друге, и посебно у односу на природне науке, којима је много ближа него што су им блиске друге хуманистичке науке.¹

Због тога ћу се и ја упустити у дискусију о појединим језичким појавама о којима је ових година (и можда пренаглашено) реч у интелектуалној јавности, онако како се остварује у масовним штампаним и електронским медијима. То чиним и зато што сматрам корисним да се и у аспекту који би иначе више припадао социолингвистици узму у обзир и граматичарски приступи материји конкретног језика. У конкретном случају и зато што су се о типу модела именица са суфиксом *-киња* и њиховом постојању у језичкој пракси, већ и у ранија времена, као и у новија (в. нпр. Радић 2010: 53–54), износила прихватљива аналитичка разматрања, намењена и ужој стручној и широј читалачкој јавности. Другим речима – тиме се укључујем у решавање питања појаве масовније употребе и само двеју именица – именица *психолошкиња* и *сујкиња*, које су изазвале одређена реаговања у јавности. При томе, моје укључивање ће бити само у чисто унутарјезичком аспекту питања, дакле – без речи о социолингвистичким аспектима употребе тих именица у пракси говорника српског књижевног језика.

Узимајући у обзир и принцип који сам дефинисао у првом пасусу тачке 1, и разлоге делимичног одступања од тога принципа које сам изнео у другом пасусу исте тачке, рекао бих да би се корени употребе и творбеног лика ових двеју конкретних именица могли оценити умеренијим квалификацијама него што се то чини у појединим освртима на њих.²

¹ Констатујући да лингвистика, „као и друге науке, тежи да буде објективна, систематична, доследна и експлицитна“, али да је „њен предмет изузетан: с једне стране преклапа се с таквим ’тврдим’ наукама као што су физика и анатомија, а с друге подразумева традиционалне ’хуманистичке’ дисциплине какве су филозофија и књижевна критика“, те да област лингвистике, дакле, „укључује и природне и друштвене науке“, Д. Кристал наводи чак петнаест лингвистичких „интердисциплинарних области“, од *аниројолошке лингвистике*, преко *примењене, биолошке, клиничке, рачунарске* и других, све до *теолошке лингвистике*, међу којима је и *социолингвистика*, као област која се у дискусијама каква је ова у коју се укључујем најчешће помиње (в. Кристал 1995: 412).

² Да као пример наведем осврт који гласи: „Жалосно је што је такозвана еманципација жена почела скрнављењем језика. Као филологу смета ми масовна појава да свако ко мисли да зна прави кованице по нахођењу. Реч *психолошкиња* је немогућа због гласовне промене, а такође ни често употребљавана реч *сујкиња*, јер је именица *судија* етимолошки мушког рода. Слажем се да је све што се дешава закаснили продукт Запада, најчешће

2. И сад – конкретно о именицама *йсихолошкиња* и *суџкиња*, које су се нашле у центру дискусија у медијима.

(а) О овој првој именици – *йсихолошкиња*, односно тачније – о структурном њеном творбеном моделу писао сам већ у раду *Семантичке и морфонолошке основе насџанка једној (моуђној) йворбеној модела (срјско йсихолој : *йсихолошкиња)*, и то управо са аспеката који се виде и у самом наслову тога објављеног рада (Станојчић 2012: 5–9). У томе раду, управо на елементима семантичке и морфонолошке структуре, а ова друга подразумева и оно што понеко сматра „немоуђним због гласовне структуре“, показао сам да је управо та морфолошка и фонолошка страна фактор који је у творбени инвентар српског језика могао увести фемининске деривативе што их видимо у типу реализација који сам обележио као **йсихолошкиња < йсихолошк(и) + -иња < йсихолој + -ьски*. Дакле – тип образовања који је настао додавањем суфикса *-иња*, а онда и *-киња* на основе придева изведених суфиксом *-ьски* од именица м. р. са суфиксоидом (грчког порекла) *-лој*.

На тој сада линији сагледавања, рекао сам у томе своме раду, треба констатовати да „експлозија“ реализованих јединица једног (до извесне фазе само могуђног, а у даљим фазама и реализованог) модела заправо мора имати иницијални моменат. Тај моменат може бити и само један (материјални) случај реализације могуђног модела, пример који бисмо дефинисали као *акџивно језјро* „експлозије“, ширења броја појединачних лексема тога типа. У овоме случају, рекао сам, то је заправо (стварно) постојање у савременом језику односа јединица базираних на семантици „вршилац : вршитељка“ који налазимо у двочланој опозицији (реализованих) јединица:

слуја : слушкиња.

Наиме, семантичка мотивисаност ове две именице за савремени језик је сигурно у вези са глаголом *служийи* (који је, наравно, дериват именице *слуја*), а морфолошко-фонолошка мотивисаност

преузет од стране квази интелектуалаца, који говоре о себи у суперлативима, јер треба да нас убеди како су само они у праву, а не познају основне појмове сопственог језика. Еманципација се не постиже присилном променом језика, већ борбом за знање и стручним усавршавањем, а овакве појаве говоре да смо као друштво у великом проблему, јер се битним стварима баве некомпетентни људи“ (*Политика* писма: филолог | 08/09/2009 13: 54).

очигледно је у постојању фонолошке опозиције $\bar{i} : ш$, која са своје стране упућује на опозицију $\bar{i} : ж$, па се двочлана опозиција може проширити и трећим чланом *служавка*, дакле – у израз:

слуџа : служавка : слушкиња

при чему се историјска подлога може изразити формулом:

(1) кнез : кнегиња [$*кѣпѣзь < *ku(ni)ng-$: $*кѣпег-$ + $-уны]$

и типа

(2) слуг-(а) + -ити > служ- и(ти, -им) : слушкиња / служавка <

служ- и (-ти, -им) $*служ-$ / $*служ-ив[-ш-(-и)]$ ↓ $-ав-$ + **-ка**

↓ $слуш-$ + **-киња**

У формули је, како се види, мотивна реч глагол *служити* (изведен од именице *слуџа*), у једном случају у виду своје коренске морфеме ($*služ-$), а у другом – у виду корена некадашњег партиципа прошлог тога глагола ($*služ-iv[š-(-i, -a, -e)]$), а са заменом секвенце $-ив$ из партиципа суфиксом $-ав$, типичним за формирање придева типа *џиџав*, *чуџав*, *бљуџав*, *мирисав* (*миришљав*), *џрозничав*, *брбљав*, *клизав*, *јецав*, *жмирав*, *џенушав* и сл., који су изведени било од именица, било од глагола (в. Стевановић 1986: 549–550).

3. Другим речима, констатовао сам у томе раду, савремена (синхронијски узето) алтернација $\bar{i} : ж : ш$, уз спајање семантичких поља првобитно моционих, а касније и структурних суфикса $-киња$ и $-ка$ (Ћорић 1982: 138–141; Ћорић 2008: 197–208) стварни је модел у којем активно језгро почиње процес стварања низа реализованих јединица (не само именица из семантичке категорије ималац занимања, него и других) са управо том комбинацијом (морфо)фонолошких алтернатива, тј. јединица типа $k : шк$ коју налазимо у примеру *димшкиња*, одн $\bar{i} : шк$ коју налазимо у примеру *слушкиња*. Ти су појединачни примери – управо и активно језгро у ширењу нових јединица, а онда и масе реализованих јединица и, као такви, могу генерисати (могућне) парове као што су: $\bar{i}сихоло\bar{i} : *iсихолошкиња$, $\bar{i}еоло\bar{i} : *iеолошкиња$, $\bar{i}еда\bar{i}о\bar{i} : *iеда\bar{i}ошкиња$, $\bar{i}с\bar{i}елеоло\bar{i} : *iс\bar{i}елеолошкиња$, $\bar{i}ерма\bar{i}оло\bar{i} : *iерма\bar{i}олошкиња$, $\bar{i}ома\bar{i}оло\bar{i} : *iома\bar{i}олошкиња$, $\bar{i}неколо\bar{i} : *iнеколошкиња...$ и даље – неограничен број јединица које се могу извести као фемининска опозиција именици м. р. са формантом $-ло\bar{i}$, а које би колективно језичко осећање дате заједнице могло стандардизовати у своме лексичком инвентару, управо онако ка-

ко се у нашој општој лингвистици одавно формулише (в. Белић 1998: 186).

4. (б) О другој „спорној“ именици – *суџикиња*, односно тачније – о њеном структурном творбеном моделу може се рећи да се врло лако смешта у егзактни (и у филологији познати) Белићев систем који открива структуру изведене именице, како оне у којој је суфикс структурног карактера, тако и оне у којој је он карактера субјективне оцене, па и у том оквиру – моционог карактера (в. Белић 1998: 177–188; Ћорић 1982: 138–141; Ћорић 2008: 197–208).

Међутим, пре речи о њеној морфофонолошкој компатибилности са српским системом грађења речи подсетићемо се чињенице да се могу навести и појединачни примери већ одавно потврђених именица различитог значења, од речи као што је *бриџикиња* (← *бридак*, *бриџика*, *-џико*), у којој је суфикс *-киња* структурног карактера до старе, одавно присутне у историји српског језика, речи као што именица *хорџаџикиња* (← *хорџаџи*) из лексичког слоја балканских грецизама (Скок 1971: 679), са творбеним моделом фемининум према маскулинуму. Да не говоримо о великом броју новијих као што су оне у паровима *сиџуденџикиња* : *сиџуденџи*; *доценџикиња* : *доценџи*; *кандидаџикиња* : *кандидаџи*; *ајсолвенџикиња* : *ајсолвенџи*; *лаборанџикиња* : *лаборанџи*; *дакџилоџрафкиња* : *дакџилоџраф* и сл., у којима је *-киња* моциони суфикс. Старији српски граматичари су у својим граматикама, па и у правописима, понеку од оваквих именица ж. р. признавали као књижевну и у форми са упрошћеном сугласничком групом *-сиџк-*. Они су, рецимо, узимајући је и из српских језичких извора у 19. веку и 20. веку, именицу *модискиња* (према могућној мотивној позајмљеници ← **модисџи*³) наводили напореда са гласовно неупрошћеним потврђеним именицама овога модела: *џелеџрафисџикиња* (← *џелеџрафисџи*), *џелефонисџикиња* (← *џелефонисџи*) и др. (Стевановић 1986: 117, 504), па се она, уз именице са неупрошћеном поменутом гласовном групом, налази и у данашњем Правопису МС.

Дакле, ово је творбени модел који је одавно учвршћен у књижевном српском језику и који спада у његове продуктивније моделе.

³ Из творбеног типа за који наши најпознатији речници кажу да може „означаивати и lice zabavljeno pri nekom poslu ili negdje: *jurist, statist, novelist, kapitalist, kancelist, modistica* itd. Tada može doći i na francusku osnovu: *žurnalist*. Може означаивати и присташу извјесног увјерења, духовно расположење: *kommunist, materialist, idealist, nihilist, pesimist, optimist*. Вук има *jevandelist* али и *jurista*, Daničić само *-ista* према гр. *-ιστης* > лат. *-ista*. Облик *-ist* усвојише Нјемци, по њима и Руси. Пољаци и Чеси имају *-ista*“ (Скок 1971: 732).

5. Са гледишта савременог српског језика, мотивна реч у формирању ове „спорне“ именице као изведенице несумњиво је домаћа реч – глагол *судити*. Дакле, исти онај глагол који је мотивна реч и у именици (природног м. рода, односно граматичког ж. рода) *судија*, и у именицама (природног и граматичког) м. р. формираних и другим суфиксима у истом семантичком домену, као што су *судац* и (*пре*)*судити*ељ. На основи ових чињеница, не би се могло рећи да изван овога модела творбе и формирање именица које би настале додавањем суфикса *-киња* на основу узету од глагола *судити*. Па ни када је овај суфикс употребљен – као структурни суфикс, дакле, са истом природом које су суфикси *-ц* и *-ти*ељ, што је резултирало и именицама семантичке групе категорије вршитељ радње, односно ималац занимања (природног и граматичког) женског рода! А речници од управо те творбене основе наводе и именице, забележене у народној српској традицији, а изведене другим суфиксима, као што су: *суђаја* и *судиња*, од којих је модел ове друге наслеђен и из историјски удаљених фаза развитка српског језика (рецимо, са примерима типа: *дојња*, *илетиња*, *везиња* и сл.), све са структурним суфиксима чија је семантика „жена вршилац радње означене мотивном речју“ / „жена ималац занимања означеног мотивном речју“.

Најзад (last but not least!), о „немогућности“ формирања тих именица „због гласовне промене“ и у примеру именице *сујкиња*. Наиме, пошто се говори о „немогућности“ постојања групе *-ијк-* у овој речи, требало би подсетити да постоји бар неколико примера именица ж. р. са суфиксом *-киња*, разних значења (па и неких у схеми која приказује њихов однос према именицама м. р. као мотивних), потврђених у речницима српског језика, у чијем се глаголском или придевском коренском завршетку налази дентални сугласник [д], дакле: *војвојкиња* [← *војвод(а)*], *неројкиња* [← (*не*)*род(ити)*], *бријкиња* [← *брид(а)к*, *бријка*, *-ко*]. А сигурно не треба заборавити и чињеницу да у српском језику делује и закон асимилације сугласника по звучности, који у оваквим формацијама ствара консонантску групу *-ијк-* (← *-д-* + *-киња*). Постојање те сугласничке групе (настале у контакту било звучног сугласника [д], било безвучног сугласника [иј] са безвучним сугласником [к]) у стотинама примера речи као што су *бијка* – *бијке*, *јријка* – *јријке*, *јријки*, *бујка*, *вијка*, *вијко* – *вијки*, *вијке* (: *вијак*), *јријовијка* [← *јријовед(аиј)*], *јрејка*, *јрејку* (: *јредак*) и др. – сигурно је апсолутна реалност у српском језику. Као таква, дакле, ова сугласничка група у српском језику не може бити никаква препрека постојању речи у којима се налази. Она је потпуно у систему фонетско-фонолошких законитости које владају у српском језику.

РЕЧНИЦИ

- Речник МС: *Речник српскоја језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
Скок 1971: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.

ЛИТЕРАТУРА

- Кристал 1995: Deјvid Kristal, *Kemбричка енциклопедија језика*, Београд: No-lit.
Радић 2010: Јованка Радић, О граматичком одређењу назива за лица у српској лексикографији, *Наш језик* XLI/3–4, Београд, 49–61.
Станојчић 2010: Живојин Станојчић, *Грамаџика српској књижевности језика*, Београд: Креативни центар.
Станојчић 2012: Живојин Станојчић, Семантичке и морфофонолошке основе настанка једног (могућног) творбеног модела (српско психолог : *психолошкиња), у: *Бошковићеви дани VIII*, Подгорица, ЦАНУ, 5–9.
Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд: Научна књига.
Ђорић 1982: Божо Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

S u m m a r y

Živojin S. Stanojčić

THE MORPHO-PHONOLOGICAL STRUCTURE OF SOME NOUNS IN WORD-FORMATION OF MODELS WITH *-kinja* SUFFIX

The paper is bringing the results of author's theoretical research of morpho-phonological structure of two nouns – *psihološkiinja* and *sutkiinja*, the appearance of which in the language of media, during these years, caused an intensive discussion in them. Author is stating that morphological structure of the two lexemes is compatible with the word-formational models that exist a long time ago in Serbian.

браћа Ђурило и Методије (Светија браћа, Светија солунска браћа), Свети краљ Милутиин, Блажени Јеролим, Хазреити Алија, Хазреити Фаџима и сл. (Правопис 2010: 56).

Писање великим почетним словом придева *свети* када је он део имена празника или цркве заједничко је решење обају правописа: *Свети Петар на Лиму* (црква), *Свети Никола* (празник) (Правопис 1993: 51, 2010: 56).

Новина је и писање именица *црква, манастир, храм, катедрала, цамија* и сл., које попут имена других објеката, грађевина, споменика и сл., треба писати великим почетним словом: *Црква Светиој Марка, Црква Усијења* (али: *Усијенска црква*), *Црква Светије Пејке, Храм Светиоја Саве*, као *Палаија љравде, Киј слободе, Универзитет* „*Кирил и Методије*“ и сл. (Правопис 2010: 68). У Правопису из 1993. о овоме није било речи. За овакво писање zaloжио се нешто раније Егон Фекете, по коме је, уз поштовање тадашњег правила писања малим словом придева *свети* уз име свеца, храм на Врачару, нпр., требало писати: *Храм светиој Саве* (Фекете 2006:117–119).

Оваква правописна решења у пракси, поготово у неким стручним текстовима, доводе до претеране употребе великог слова и неретко изазивају недоумице.

Ако је функција великог слова, а јесте, да се обезбеди јасноћа и прегледност текста, оправдано је његово умерено писање. У текстовима историчара уметности, па и историчара уопште, као и богословским текстовима, а и другима, то није могуће остварити ако се поштују нова решења.¹ Осим тога, тежња ка општој писмености налаже да правила буду једноставна и лако савладива, са што мање одступања и изузетака. Ова правила то не омогућују.

Ако прихватимо препоруку да придев *свети* као неиспустиви део имена светаца треба писати великим почетним словом, то би онда требало чинити и са именицама *јеванђелиста*: *Јеванђелиста Матијеј, Јеванђелиста Марко, Јеванђелиста Лука, Јеванђелиста Јован*, затим *љророк*: *Пророк Давид, Пророк Илија, ајосиол*: *Апосиол Тома, арханђел* (архангел): *Арханђел Михаило, Арханђел Гаврило* итд. Све ове именице неиспустиви су делови имена и нема разлога писати их другачије него придев *свети* уз име свеца. С друге стране, атрибут *свети* можемо посматрати као било који други описни придев (*добри, љлеменишти, блаи* и сл.), с тим што се од других разликује по томе што казује доминантну особину светаца, по којој се они разлику-

¹ Не треба оставити језику струке да има посебна правила. Треба наћи решења примењива за све области.

ју од свих других са тим именом. Дакле, ако ове спојеве не посматрамо као лично име, попут Хајдука Станка, Ивана Грозног, Душана Силног (што није исто, без обзира на то што придев *свеїи* редовно долази уз име свеца) него као спој придев + име, онда придев *свеїи* треба писати малим словом: *св. Сава, св. Никола, св. Лука, св. Јован, св. айосїол Павле, св. кнез Лазар, св. Фрањо Асишки*. На овај начин се смањује и број великих слова у тексту. Тако би требало писати и придеве *їресвеїи* и *їреїодобни*, као и *блажени, хазреїи* и сл.: *їреїодобна маїи Параскева, блажени Јеролим, хазреїи Алија* итд., а такође и именице *айосїол, їророк, јеванђелисїа, арханђел*.

Правописна правила, и старија и нова, налажу да се именице *Бої, Јехова, Алах, Буда, Шива* пишу великим словом када се односе на божанства у једнобожачким (монотеистичким) религијама. Тако се пишу и устаљене замене за Бога односно Христа – *Госїод, Свевишњи, Сїасїїель*, као и *Боїородица, Боїомаїи, Госїа* за Христову мајку. Међутим, у Правопису се наводи и да се „у текстовима с верским садржајем, тачније – у онима које издаје црква, у писању великог слова у понеком детаљу примењују ... особена правила, различита од оних у важећем правопису ... Пише се редовно великим словом придеви *Бож(и)ји* и *Госїодњи*, потом заменице које се односе на Бога, Оца и Сина и Светога духа (односно Светога Духа у текстовима ове врсте) и Богородицу“ (Правопис 2010: 73)².

Нема разлога, када се већ Бог, Господ и сл. пишу великим словом, не прихватити и писање придева *Бож(и)ји* и *Госїодњи* великим почетним словом, попут других присвојних придева: Николин, Марков, Јанков, Јеховин, Алахов. Придев *божански* треба писати малим словом као и друге придеве на *-ски*.

² Када речи *бої, їосїод, свевишњи, боїородица* имају опште (заједничко) или атрибутско значење или се употребе у множинском облику, пишу се малим словом: филозофија тражења *боїа, бої* Перун; не би му помогли сви *боїови*; сами *алах* зна; *їосїод* га његов знао, *свевишњи* Бог, *боїородица* Марија. На исти начин писаће се мало *б* у свим експресивним и фигуративним изразима са именицом *бої*, нпр. *не дао бої, за име боїа, на силу боїа, божје (ме) їросїи*, за *боїа милоїа, убио је боїа у њему, ухваїио је боїа за браду* и сл. Малим словом пишу се народна имена биљака и када се особеном персонификацијом или случајно подударају са властитим именима: *їрава свеїоїа їеїтра, їрожђе свеїоїа ивана, дивљи мед свеїої јована* и сл.

Великим почетним словом обеју речи треба писати *Свеїа Тројица*, јер, то је ипостас, то је јединствен, неразлучив појам, који се не може посматрати као придев + име него као целовито име, а тако и *Свеїи Дух / Дух Свеїи* (треће лице Свете Тројице) и *Свеїи Сїас (= Сїасїїељ)*.

Заменице *ваш, њеїов* и др., када стоје уз ове именице, можемо писати великим словом, као и у другим приликама у којима користимо куртоазно велико слово. Остале заменице (*їа, ње, му* и сл.) треба писати малим словом.

Ако прихватимо предлог да именице *црква, манасїїир* и *храм* пишемо великим словом, нема разлога не писати тако и *исїосница, келија, їараклис, каїела, лавра, скиїи* итд.: *Параклис Свеїїої Козме и Дамјана, Каїела Свеїїої Аїосїїола Луке*. Списак би морао бити исцрпан, ако не желимо грешке и недоумице. Осим тога, можемо ли увек знати да ли је таква именица саставни део имена или не? Београђани (вероватно и други) знаће за храм на Врачару, али хоће ли за храм у Нишу или Блацу? Најзад, стварају се бројне могућности различитог писања истих речи – написаћемо *Манасїїир Зочишїїе*, али, ако помемемо цркву овог манастира, хоћемо ли писати *Црква манасїїира Зочишїїе* или *Црква Манасїїира Зочишїїе*? Ако прихватимо прво решење, долазимо у прилику да пишемо врло неуједначено: „Страдале су Црква манастира Зочиште и Манастир Русиница“. Осим недоумица које изазива, овакво писање изузетно оптерећује текст. У реченици: „Страдале су Црква Светог Кузмана и Дамјана у Зочишту и Црква Успења Пресвете Богородице у Горњем Неродимљу” дванаест речи од седамнаест почиње великим словом.

Због свега овога, добро решење би било:

- придев *свеїи* уз имена светаца увек писати малим словом; велико слово остаје у имену празника и називу цркве; али: Свети Дух, Света Тројица и Свети Спас;
- именице *црква, храм, манасїїир, самосїїан, синаїїоїа, каїедрала, џамија, їараклис, исїосница, келија* и друге именице општег карактера писати малим словом: *црква Свеїїої Панїїелејмона, црква Свеїїої Марка, храм Свеїїої Саве, каїела Свеїїе Пеїїке, храм Свеїїої цара Консїанїїина и царице Јелене, црква Покрова їресвеїїе Боїородице, црква Ваведења, їараклис Свеїїих врача Козме и Дамјана*.

Придев *свеїи* у именима цркава и празника пише се, како предлажу и стари и нови Правопис, великим почетним словом: *Свеїи Пеїїар на Лиму*; „Доћи ће нам за *Свеїїої Николу*”.

Ако, дакле, применимо ова правила, писало би се: „За своју славу *Свeй̑о̑и Саву* отићи ћемо да пресечемо колач у *храм Свeй̑о̑иa Савe*, који је посвећен *свeй̑ом Сави*”. Овакво решење је једноставно, не оставља могућност недоумицама и лако се памти. Оно је прихватљиво и за богослужбене текстове (у многима је и прихваћено; уп., нпр., часопис Богословље), а прихватили су га у великој мери и историчари уметности (уп. о томе Стијовић 2012: 3–5).

Једно од нових решења јесте и писање малим словом именице *свeй̑о̑орац* (Правопис 2010: 445), односно великим – појмова *Свeй̑а Гора* када се мисли на „манастирску заједницу“, тј. „монашку републику“ (а *Свeй̑а Ђора* – када је то географски појам – Исто: 61, као и у Правопису 1993) и *Ср̑иска Свeй̑а Гора* када се мисли на Фрушку гору са православним манастирима (Исто: 63).

Прво, у тексту није увек лако разграничити када се мисли на монашку заједницу а када на географски појам. Друго, може се рећи *Свeй̑а Ђора* и када се мисли на заједницу, односно калуђере у њој, као што се метонимијски каже „цео град спава“ а мисли на људе у њему. То се може применити и на *ср̑иску Свeй̑у Ђору – Фрушка Ђора са манастирима* другачије се назива *Свeй̑а Ђора* и нема разлога писати другу реч великим словом, а и придев *свeй̑и* као део описног казивања не мора да се пише великим словом.

Свeй̑о̑орац није исто што и *солунац* у значењу ‘борац са Солунског фронта’, како нас упућује Правопис из 2010. *Свeй̑о̑орац* је „становник“ Свете горе, дакле, исто што и Црногорац, Златиборац, Сомборац и треба га писати великим почетним словом.

ЛИТЕРАТУРА

- Правопис 1993: *Правопис ср̑иско̑иa језика: екавско издање*, приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2010: Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, *Правопис ср̑иско̑иa језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Стијовић 2012: Рада Стијовић, *Језички саветник*, Београд: Чигоја штампа.
- Фекете 2006: Егон Фекете, *Језичке доумице: новије и с̑тарије*, Београд: Београдска књига.

Рада Стийович

НОВЫЕ ОРФОГРАФИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ – ПРОПИСНАЯ
БУКВА – ПРЕДЛОЖЕНИЕ ОБ ИЗМЕНЕНИИ НЕКОТОРЫХ
РЕШЕНИЙ

Резюме

Орфографические правила Матицы сербской из 2010 г. устанавливают написание прилагательного свети при именах святых с прописной буквы (Свети Лука), в то время как существительные црква, манастир, храм и т. п. как обязательную часть названия следует писать также с прописной буквы (Црква Светог Марка, Храм Светог Саве). Такое решение обременяет текст и создает ряд недоумений. В настоящей работе выдвигается предложение все такие и соответствующие понятия писать со строчной буквы: свети Лука, црква Светог Марка, храм Светог Саве.

Новые орфографические правила предписывают написание каждого слова в Света Гора и Српска Света Гора относительно Фрушской горы с сербскими монастырями с прописной буквы, в то время как ктетик светогорац, по аналогии с понятием солунац (борец, принимавший участие в боях около Солуня – Салоник) следует писать со строчной буквы. В предлагаемой работе выдвигается предложение писать Света гора, српска Света гора и Солунац.

НИНА С. ЂЕКЛИЋ
(Универзитет у Источном Сарајеву,
Педагошки факултет Бијељина)

ТИПОВИ ЕПИЗЕУКСИЧКИХ И ЕПАНАЛЕПТИЧКИХ СТРУКТУРА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Стилематична и стилогена анализа типова епизеуксе и епаналепсе, те њихове комуникативне вриједности условљене синтаксичким позиционирањем, предмет су овога рада. Проучавајући их са оба аспекта, и синтаксичког и комуникативног, ове структуре можемо уврстити и у синтаксостилеме реда ријечи, јер поновљена интензификована ријеч увијек на себи има јак реченични, информативни и емоционални акценат, чиме ствара отклоне у цијелој реченичној композицији. У постанку ових структура најчешће учествује више стилских поступака који сарађујући творе изузетно експресивне примјере синтаксостилема. Да бисмо објаснили условљеност ових двију античких стилских фигура и реда ријечи, или, једноставно, њихову самосталну информативну истакнутост независно од отклона у семантичко-граматичком реду ријечи, типове ових структура класификоваћемо на основу синтаксичких позиција обухваћених овим типовима палилошког понављања. У прозним дјелима књижевноумјетничког функционалног стила стандардног српског језика, који чини и корпус¹ рада,

¹ Примјери које у раду наводимо ексцерпирани су из сљедећих прозних дјела књижевноумјетничког функционалног стила: Албахари, Д. (Д. Албахари, М) – Давид Албахари, *Мамац*, Стубови културе, Београд, 2001; Албахари, Д. (Д. Албахари, КК) – Давид Албахари, *Крајика књија*, Народна књига, Београд, 1997; Албахари, Д. (Д. Албахари, СП) – Давид Албахари, *Свешки џујник*, Стубови културе, Београд, 2004; Албахари, Д. (Д. Албахари, МР) – Давид Албахари, *Мрак*, Народна књига, Београд, 1997; Албахари, Д. (Д. Албахари, СД) – Давид Албахари, *Судија Димитријевић*, Народна књига, Београд, 1996; Албахари, Д. (Д. Албахари, Б) – Давид Албахари,

налазимо бројне примјере епизеуксичког и епаналептичког понављања.

Кључне ријечи: епизеукса, епаналепса, стилогеност, стилематичност, функционални стилови.

Епизеуксичка и епаналептичка понављања проучавала је анличка реторика. Сматрала их је стилским средствима која су помагала да поновљена ријеч (углавном) на себе преузме реченични акценат, и не само реченични акценат, него и да је обиљежава емфатичка наглашеност. Лука Зима под *ејизеуксом* подразумејева „фигуру, која се састоји у том, да се у једној изреци иста ријеч (или више њих) узастопце без прекидања или највише једном ријечју прекинута понавља“ (Зима 1988: 297). Ова фигура зове се још и *теминација*. Зима је убраја у фонетичке фигуре настале „подударањем једнаких ријечи и изрека различним начином намјештених“ (Зима 1988: 289). Исти аутор *ејаналепсу* сврстава у фигуре настале „додавањем ријечи за

Браји, Стубови културе, Београд, 2008; Басара, С. (С. Басара, УИППБ) – Светислав Басара, *Усион и ѿад Паркинсонове болесѿи*, Дерета, Београд, 2006; Булатовић, М. (М. Булатовић, ЦП) – Миодраг Булатовић, *Црвени ѿеѿао леѿи ѿрема небу*, Новости, Београд, 2006; Десница, В. (В. Десница, П) – Владан Десница, *Приѿовейке*, БИГЗ, Јединство, Београд, Приштина, 1993; Јосић Вишњић, М. (М. Јосић Вишњић, СП) – Мирослав Јосић Вишњић, *Сабране ѿриѿовейке*, Драганић, Београд, 1995; Крстајић-Стојановић, В. (В. Крстајић-Стојановић, НПЗС) – Вишња Крстајић-Стојановић, *Не ѿлачи за Сарајевом*, Чигоја, Београд, 1997; Лалић, М. (М. Лалић, ЗП) – Михаило Лалић, *Зло ѿрољеће*, Нолит, Београд, Побједа, Титоград, 1983; Ненадић, Д. (Д. Ненадић, Д) – Добрило Ненадић, *Дороѿеј*, Народна књига, Београд, 2005; Ненадић, Д. (Д. Ненадић, ДЖ) – Добрило Ненадић, *Десѿоѿи и жрѿива*, Народна књига, Београд, 2004; Павић, М. (М. Павић, ПСЧ) – Милорад Павић, *Предео сликан чајем*, Библиотека Новости, Београд, 2004; Пекић, Б. (Б. Пекић, ХАЊ) – Борислав Пекић, *Ходочаѿиће Арсенија Њеѿована*, Просвета, Београд, 1970; Селенић, С. (С. Селенић, ТМ) – Слободан Селенић, *Timor mortis*, Свјетлост, Сарајево, 1990; Селенић, С. (С. Селенић, П) – Слободан Селенић, *Пријатѿељи*, Матица српска, Нови Сад, 1982; Селенић, С. (С. Селенић, ОИО) – Слободан Селенић, *Очеви и оѿи*, Свјетлост, Сарајево, 1990; Селимовић, М. (М. Селимовић, Т) – Меша Селимовић, *Тврђава*, Свјетлост, Сарајево, 1991; Ћоровић, С. (С. Ћоровић, СМ) – Светозар Ћоровић, *Сѿојан Муѿѿикаша*, Свјетлост, Сарајево, 1966; Ћоровић, С. (С. Ћоровић, ЦД) – Светозар Ћоровић, *Целокујна дела VI*, Народна Просвета, Београд, 1932; Ћосић, Б. (Б. Ћосић, ПП) – Бранимир Ћосић, *Покошено ѿље I*, Народна књига, Београд, 2005; Црњански, М. (М. Црњански, РОЛ) – Милош Црњански, *Роман о Лондону*, Библиотека Миленијум, Београд, 2006.

смисао непотребних“, а дефинише је као „залишно понављање исте ријечи код више дијелова једне исте или различитих изрека“ (Зима 1988: 157–168). Умјесто термина епаналепса употребљавају се и термини *йалилоија* и *кондуїликација*. Објашњавајући је, Зима систематизује типове епаналепсе у зависности од тога које су синтаксичке функције њом поновљене, а самим тим и интензивирание.

Лингвостилистика настанак ових двију фигура објашњава поступком интензификације (Ковачевић 2000: 325) којим се синтаксичка нестилематична структура преобразује у стилистички маркирану употребом посебних формално-граматичких средстава. На овај начин истиче се један или више реченичних чланова и на себе привлачи логички и емфатички акценат. Најчешћи тип интензификације остварује се палилошким понављањем. У зависности од тога да ли се понавља иста јединица или сложенија синтаксичка конструкција којом се спецификује претходна, лингвостилистика издваја палилошка интензивирања именована још у античкој реторици – епизеуксом и епаналепсом. У питању су, дакле, истоветни отклони, стилске фигуре, у оба случаја назване и истим именима (в. о томе у: Ковачевић 2000: 325–327).

Епизеуксичком палилогијом узастопце се понављају структурно подударне синтаксичке јединице (Али телефон је *звонио, звонио и звонио* све док ме није убедио да неко зна да сам у самопослузи и да хоће да разговара са мном (С. Басара, ИУС, 157)). У тип епизеуксичког понављања убраја се и понављање које се остварује редупликацијом квантификатора. У овој врсти епизеуксичке палилогије ни реченични ни емфатички нагласак нису на поновљеној ријечи већ на оној коју она квантификује (Сад се јавио неки шум у ушима. *Далеко, далеко зујање*. Не баш зујање, него *тихо, тихо*, далеко угодно циљење – непрекидан, раван, био тон, сребрнаст и крхак, који траје... (В. Десница, П, 123)).

Епаналептичка понављања представљају понављања синтаксичке јединице која чини дио шире синтаксичке структуре. Поновљену јединицу увијек прати модификатор који заправо спецификује значење редуплициране јединице. Значењски, пратилац поновљене синтаксичке јединице може бити не само модификатор него и њен актуелизатор (Одлепих стопала од сарајевског асфалта која су била *љубављу, и само љубављу*, залепљена (В. Крстајић-Стојановић, НПЗС, 268); Сада, док са враћам за сто у мојој соби, жалим што јој нисам постављао више питања, што сам је пуштао да сама проналази нити између парчића живота, али стрепео сам да негде не погрешим, а погрешо сам што нисам пронашао њену потребу *за разумевањем*,

за додајним разумевањем, боље речено за којим је, иако то никада не би признала, жудела после очеве смрти (Д. Албахари, М, 58)).

У свим функционалним стиловима стандардног српског језика налазимо бројне примјере епизеуксичког и епаналептичког понављања. Ове структуре могу бити додатно стилематизоване распоређивањем у најјаче реченичне позиције, иницијалну и финалну, чиме се ретими основни ред ријечи у српском језику. С друге стране пак, њихова комуникативна вриједност је, без обзира на реченично позиционирање, увијек наглашена. Посматрајући их са оба аспекта, и синтаксичког и комуникативног, ове структуре можемо уврстити и у синтаксостилеме реда ријечи, јер поновљена интензификована ријеч увијек на себи има јак реченични, информативни и емоционални акценат, чиме ствара отклоне у цијелој реченичној композицији. Ред ријечи није увијек формално „поремећен“, али је сва информативна пажња усмјерена на структуре са поновљеним јединицама, чиме и сва остала правила распоређивања реда ријечи постају мање важна, а структуре оформљене палилошким понављањем добијају рематски карактер. У постанку ових структура најчешће учествује више стилских поступака који сарађујући творе изузетно експресивне примјере синтаксостилема.

Да бисмо објаснили условљеност ових двију античких стилских фигура и реда ријечи, или, једноставно, њихову самосталну информативну истакнутост независно од отклона у основном реду ријечи, у овом раду најприје наводимо синтаксичке позиције обухваћене овим типовима палилошког понављања.

Потврде епаналептичког (1) понављања подијелили смо у типове у зависности од синтаксичких позиција у којима се налазе. Најприје наводимо примјере овога понављања у функцији *траматичкој и лоичкој субјекта* (1.1):

(1.1) *Сѣрах, чудновайѣ сѣрах, силан, нейрекидан сѣрах* изненада овлада Стојаном чим се растао са адвокатом (С. Торковић, СМ, 280); *Месо, ѿруло људско месо*, крваво, рашчеречено, свуда око нас (С. Селенић, ОИО, 338); Напротив, пре ће *мир, сурови мир*, начинити човека суровом звери него рат (С. Басара, УИППБ, 191); *Свака књиѣ, свака добра књиѣ*, исправио сам се, мора да има такво место; најбоље књиге такве су целе... (Д. Албахари, КК, 46); (...) јер све те фотографије могу да се опишу као фотографије на којима *ѣа особа, ѣа новойронађена особа*, недостаје (Д. Албахари, Б, 76); Ипак, има *извесној найреѣка*. Заправо – *значајној найреѣка* (С. Басара, УИППБ, 11).

Анализом примјера овога типа, нисмо учили потврде са онеобичајеним редом ријечи. Наиме, субјекат је у свим реченицама фока-

лизован и реализован на основу граматичко-семантичког распореда, те је самим тим смјештен у иницијалну реченичну позицију. Према мишљењу Љ. Поповића, ријеч је о „емфатичкој информативној антиципацији“ (Поповић 2004: 102) субјекта, с тим што је овдје додатно наглашена поступком палилошког понављања. Информативно тежиште, дакле, почива на субјекту распоређеном на прво мјесто у реченици, које му по основном реду ријечи и припада. Ипак, од уобичајеног реда и тематског карактера субјекта у овој позицији издваја га, управо, епаналептичка његова структура. Дакле, интензификација понављањем свеколико је утицала на информативну вриједност реченичног члана оформљеног њоме.

Епаналепсу, надаље, уочавамо и у синтаксичкој позицији *објекта* (1.2):

(1.2) Ако је долазила, онда је увек нешто пословала, празнила пљуваонице пуне испљувака налик на ембрионе, брисала *смрад*, *некакав смрад*,... (С. Басара, ИУС, 33); Није ништа нашао, рекао је, једино што се, као и увек када би у нешто завиривао, сетио *своје жене*, *своје бивше жене*, која је била, а вероватно је то и данас, гинеколог (Д. Албахари, Б, 13); Мислио је да ми је то познато, рекао је, иако сада, судећи по изразу мога лица, схвата да први пут чујем за чешаљ који је стално у његовом џепу, а он је био уверен да је мени испречао *све*, *ајсолућино све*, о свом животу (Д. Албахари, Б, 46).

Издвојени примјери репрезентују структуре са стандардном позицијом објекта у реченици српскога језика. У овом случају, они представљају ново у оквиру проширеног рематског језгра, те су, додатно, појачани емфазом. Спецификацијом већ наведеног појма у склопу епаналептичке структуре: (Ако је долазила, онда је увек нешто пословала, празнила пљуваонице пуне испљувака налик на ембрионе, брисала *смрад*, *некакав смрад*,... (С. Басара, ИУС, 33)) неодређеном замјеницом *некакав*, којом се модификује значење лексеме *смрад*, писац синестетичком конструкцијом *брисајући смрад* наглашава како је та дјевојка радила *све* прљаве послове бришући *смрад* од испљувака који се ширио просторијом. Синтагмом *некакав смрад* обухваћена је сва биједа људске болести и труљења.

Посебном стилистичком маркираношћу одишу потврде епаналепсом истакнутог објекта смјештеног у финалну реченичну позицију са парцелисаним другим дијелом, исказаним модификатором (актуелизатором) и поновљеном јединицом (1.2.1):

(1.2.1) Да ли сте осетили кадгод *очајање*? *Безнадно*, *хладно очајање*? (Б. Ћосић, ПП, 27); Још пре него што сам пошао на заказани разговор, био сам одлучио да професору кажем *све*. *Баш све*

(С. Селенић, ОИО, 149); На страх од смрти једино можеш – оуглати. Једино се кроз то читује човекова снага. Нападнути делови света добијају временом *жуљеве*. *Сјасилачке жуљеве* (С. Селенић, ТМ, 67).

Поступком потпуног осамостаљивања другог дијела епаналептичке структуре исказаног синтагмом *сјасилачки жуљеви* у примјеру: (На страх од смрти једино можеш – оуглати. Једино се кроз то читује човекова снага. Нападнути делови света добијају временом *жуљеве*. *Сјасилачке жуљеве* (С. Селенић, ТМ, 67)) интонационо и емфатички се издваја, а тако и наглашава наведена синтагма. Ова синтагма издвојена је парцелацијом, као и лексема *ојулаиши* која је у претходној реченици, такође, осамостаљена, али не парцелацијом него цртом као претфокусном паузом. И синтагма и осамостаљена лексема у семантичкој су вези. Уланчавајући их, сазнајемо да се *снајом* метафорично исказаном синтагмом *сјасилачки жуљеви* једино може *ојулаиши на сјрах од смрши*.

Од свих запажених примјера овога (1.2.) типа издваја се реченица С. Басаре, у којој се преплићу поступци творбе графостилема, фоностилема и синтаксостилема:

Наједном је то О из ох затреперило над чајем, образујући кинески идеограм О – СНАУ који се после кратког времена кондензовао у ОЧАЈ, а одмах потом у *очај*, *ојори очај од нане* (С. Басара, ИУС, 116).

Одступање од графичке организације текста сматра се неуобичајеним и најчешће указује на неко истицање или експресивно појачавање. Ономатопејско *о* из узвика *ох* аутор умеће у лексему *очај* истакнуту великим словима, која се, потом, игром ријечи преображава у синтагму *ојори очај од нане*, па тако добија значење лаксеме *чај*. Са аспекта фоностилистике ријеч је о понављању истог вокала у цијелој структури, дакле о асонанци. Примјер потврђује тезу да најстилогеније структуре настају комбинацијом више поступака творбе стилема, у овом случају чак и различитих.

Епаналептичка понављања у синтаксичкој позицији *јредикаџа* (1.3.1) и *јредикаџива* (1.3.2) потврђују сљедећи примјери:

(1.3.1) Не, најбоље би било да ту останем лежећи ваздан и у све дане будуће – *да сјавам, сјално сјавам*, а кад се пробудим да се ничег не сјетим и да не мислим на оно што нећу (М. Лалић, ЗП, 12); Ни украо, ни отео, него *зарадио, лијејо зарадио*, својом вјештином и мајсторлуком својим! (С. Ћоровић, ЦД, 163) и

(1.3.2) Овде, рекао сам, у Загребу, она је у први мах Српкиња а касније Јеврејка, у сваком случају *шуђинац, двосјруки шуђинац*,

ако тако може да се каже, али осећа, упркос свему, да ту може да припада (Д. Албахари, М, 55); Јер било је *јошребно, преко јошребно* да што скорије останем без надзора и самотничко преподне обезбеђено Катарининим одсуством проведем онако како сам наумио (Б. Пекић, ХАН, 12); Видела сам му очи, оне су тако *јлаве, чудесно јлаве као небо* (Д. Ненадић, Д, 23); *Скоји си*, рече себи, *јрави си скоји* (М. Булатовић, ЦП, 12); Кошмар боја, звукова, облачни метеж из кога се на крају, некако јадно, невољко, досадно испили увек иста, мисао некорисна, живот човјека је нешто *мало, сасвим мало*, једва и да постоји! (С. Селенић, П, 172); Стар сам. *Веома сџар* (С. Селенић, ТМ, 14); Треба га замислити. *Висок, врло висок* (С. Селенић, ТМ, 12); Њихова рђава дела су *исџа или јошово исџа* (С. Басара, УИППБ, 133); Тако је *боље, много боље*, јер остављам простор за наду да се приче, па и ова, ипак могу испричати (Д. Албахари, МР, 148); Жена која улази прва је *леја, скоро леја*, неприродно оштра у жижи судијиних наочара (Д. Албахари, СД, 191).

Епаналепса остварена у синтаксичкој позицији предиката у примјеру: (Ни украо, ни отео, него *зарадио, лијејо зарадио*, својом вјештином и мајсторлуком својим! (С. Ђоровић, ЦД, 163)) удружена је са пермутацијом конгруентног атрибута у хијастичкој структури *својом вјешџином и мајсџорлуком својим*, а цијела структура утемељена је на контрасту између глаголских лексема *украсиџи (оџеџи)* и лексеме *зарадиџи* наглашене употребом модификатора *лијејо*. Информативно тежиште реченице јесте на рематизованом глаголу *зарадиџи* у склопу епаналептичне структуре, док хијастички спој *својом вјешџином и мајсџорлуком својим* представља дио проширеног рематског језгра. Афективност примјера почива и на повишеном, екскламативном тону цијеле реченице, што потврђује и употреба узвичника.

Реченице у којима је поновљена глаголска лексема додатно спецификована употребом модификатора, са аспекта функционалне реченичне перспективе имплицира да поновљени глаголи чине рематско језгро, односно *ново* у његовом саставу. Многобројнији су примјери епаналепсом осложеног предикатива у оквиру именских (прилошких) предиката. Ни у овом типу епаналепсе не изостају конструкције са парцелацијом које су и стилистички најупечатљивије. На примјер:

(1.3.3) Ако смо тачно оцијенили – нико ништа. Ако нисмо, тад је то *била лежерносџи, џреџна лежерносџи. Неоџросџива лежерносџи. Лежерносџи коју нам чак ни ауџо неће оџросџиџи* (В. Десница, П, 324).

Цитирани примјер истиче се двама парцелатима који су у гра-
дацијским односима. У првој реченици већ је остварена епаналепса,
први парцелат информативно проширује и наглашава својство име-
нице *лежерностӣ*, док у другом парцелату запажамо описну структу-
ру исказану цијелом реченицом. Она је изузетно сликовита, те изјед-
начава лежерност са аутом коју чак ни он неће опростити. Без сумње
фокус цијеле реченице је на лексеми *лежерностӣ* и њеној *неоӣросӣи-*
вој ӣреӣјераносӣи.

Многи примјери показали су употребу епаналепсе у реченич-
ној позицији *адвербијалне одредбе* (1.4). То видимо у наредним при-
мјерима:

(1.4) Одлепих стопала од сарајевског асфалта која су била *љуба-*
вљу, и само љубављу, залепљена (В. Крстајић-Стојановић,
НПЗС, 268); Када накупи довољно вуне, *йолако, веома йолако*,
лисица спушта једну, па другу шапу у реку, свеједнако држећи
оно повесмо вуне у зубима (М. Павић, ПСЧ, 345); Рат је био
прошао и сад је ваљало Пољацима, који су се *храбро – лудачки*
храбро – борили, на страни Енглеске, а који су остали у Енгле-
ској, наћи запослења (М. Црњански, РОЈ, 94); Владан је своје
сродственике, са изузетком тетка-Лепше, наравно, и *донекле, са-*
мо донекле, старога стрица Његована, дубоко презирао с једне
стране, али је са друге, о њима радо, дуго, са много енергије и
распаљених страсти говорио (С. Селенић, П, 151); Сумњичаво
вртећи главом на кривом врату, прећутно је потврђивао моју
причу, али упркос томе, упорно је остајао – *дуго, врло дуго* – при
своме (С. Селенић, ТМ, 149); Напротив, *йохојино, необично йо-*
хојино за моје младе године, уживам у омамљености чула и опа-
сној успорености мисли (С. Селенић, ТМ, 23); Згражавам се, ал-
со, *искрено, сасвим искрено*, Аудиторе, над својом порочном, са-
тирском маштом, и тек потом запажам оно што сам свакако мо-
рао видети пре рукољуба:... (С. Селенић, ТМ, 23); Стојан Благо-
јевић је чудо, он је свашта, али је *увек, баш увек* – представљач!
Старог кова (С. Селенић, ТМ, 14); Вознесевски, заправо, *никада*
или йојово никада не пије (С. Басара, УИППБ, 13).

У вези са основним редом ријечи у српском језику, познато је
да су адвербијалне одредбе потпуно мобилне и да им је распоред
флексиван. Међутим, у примјерима овога типа, са становишта акту-
елног реченичног раслојавања, оне представљају дио шире рематске
структуре. Наглашава их, искључиво, поновљена позиција. Примјер:
(Рат је био прошао и сад је ваљало Пољацима, који су се *храбро – лу-*
дачки храбро – борили, на страни Енглеске, а који су остали у Енгле-
ској, наћи запослења (М. Црњански, РОЈ, 94)) издваја се по својој

стилематичности од осталих наведених по употреби црте уметнуте између првог дијела епаналептичке структуре исказане прилогом *храбро* и другог модификованог дијела исказаног синтагмом *лудачки храбро*, иза кога се, такође, налази црта. Првом цртом интензификује се модификовани сегмент структуре, док друга црта цијели спој одваја од глагола за који је он и значењски везан. Тако се прави „неприродна“ интонациона пауза између глагола и адвербијалне одредбе. Паузом се посебно информативно истиче одредба омеђена запетамом, али и осамостањени глагол *бориши*. Наведени дио остварен је у уметнутој реченици која говори о храбрости Пољака који су се борили на страни Енглеске и остали у њој. Она кида прву реченицу и сложену предикатску структуру *ваљало наћи зайослење*, па се тако стиче утисак да су ти исти храбри и пожртвовани Пољаци у Енглеској гурнути у запећак, те да о њима више нико не брине.

Епаналептичне структуре у реченичној позицији *аирибуша* (1.5) потврђују наредни примјери:

(1.5) Нисам успео ни у много статичнијим покушајима, када сам, на пример, трагао за сенком која му се, испод истурене јагодичне кости, спуштала на образ, и не знам како сам уопште могао да поверујем у могућност *бележења, ликовној бележења*, једне уздрхтале ноздрве, или чак обе, свеједно (Д. Албахари, СП, 156); Примећујем први пут да Савина није само несаденута пласт смеђе косе под премаленом титовком и празан рукав војничког шињела, већ да је преда мном *млада, чак врло млада* девојка, чије уморне очи и опуштени образи заваравују проценитеља њене старости и озбиљности (С. Селенић, ОИО, 275); (...) да је људе из једног могуће заштитити од погубне примене правила из другог само помоћу непремостиве реке која равнодушно тече између две неподударности, река коју ју Владан неспретно и лакомислено, скаречно, покушао да пређе на најплићем газу, да лако и безболно уђе у *њихов, и само њихов* свет (С. Селенић, П, 32).

Прва наведена реченица: (Нисам успео ни у много статичнијим покушајима, када сам, на пример, трагао за сенком која му се, испод истурене јагодичне кости, спуштала на образ, и не знам како сам уопште могао да поверујем у могућност *бележења, ликовној бележења*, једне уздрхтале ноздрве, или чак обе, свеједно (Д. Албахари, СП, 156)) показује епаналептичко интензивирање неконгруентног атрибута, док се у друге двије понављају лексеме у синтаксичкој функцији конгруентног атрибута. Реченицом: ((...) да је људе из једног могуће заштитити од погубне примене правила из другог само помоћу непремостиве реке која равнодушно тече између две неподударности, река коју ју Владан неспретно и лакомислено, скаречно, поку-

шао да пређе на најплићем газу, да лако и безболно уђе у *њихов*, и *само њихов* свет (С. Селенић, П, 32)), као, уосталом, и у цијелом роману *Пријатељи* С. Селенић описује непремостиви јаз између два свијета, онога у коме су живјели предратни богати Београђани, и онога у коме су живјели нови комунисти. Владан је неспретно и лакомислено покушао ући у онај други свијет који писац назива *њиховим* и *само њиховим*. Епаналепсом се истиче припадност, непромјенљива припадност једном свијету у који нико други не може ући до они који му припадају.

Епаналептичне структуре у директној су вези са информативном наглашеношћу реченичних чланова, без обзира на њихову синтаксичку функцију и позиционираност њихову у реченици. Информативно, али и емфатички најистакнутија ријеч постаје она епаналепсом осложена.

Лингвостилистичким поступком палилошког интензивирања настаје и још једна стилска фигура – *ејизеукса* (Ковачевић 2000: 325–327). Типове епизеуксичког понављања класификовали смо на основу њихове структуре у двије основне групе:

- епизеукса коју карактерише редупликација исте синтаксичке позиције (2.1) и
- епизеукса настала понављањем квантификатора, на коме, иако се понавља, није ни информативни ни реченични акценат (2.2).

Структуре епизеуксичког понављања које карактерише редупликација исте синтаксичке позиције (2.1) налазимо у наредним примјерима:

(2.1) Кад би могло да се остане у помрчини како било, и да се не зна *нишџа*, *нишџа*, као камен под водом што не зна, то бих изабрао (М. Лалић, ЗП, 11); Плућа су ми као згариште: *црна*, *црна*, *црна* (М. Јосић Вишњић, СП, 39); *Сажалење*, *сажалење* ме је заболело, мој свети имењаче (Д. Ненадић, Д, 163); (...) смеран као младаца прво вече, миловао је кришом из даљине својим питомим оком, *занеј*, *занеј*, *занеј* (Д. Ненадић, Д, 148); А суви песак времена је *сијо*, *сијо* (Д. Ненадић, П, 23); Дувала је *још*, и *још*, док је бол растао;... (М. Булатовић, ЦП, 7); *Нећу да хулим*, помисли, *нећу да хулим* (М. Булатовић, ЦП, 7); (...) независно од тога да ли га ти чујеш или не чујеш, он *џраје*, *џраје*... (В. Десница, П, 123); Они сад сједе негдје у великом туђем граду, чекају своје лешеве, а ја гледам у ово шарено чудо и *смијем се*, *смијем*, *смијем*,... (М. Селимовић, Т, 36); *Кадар сам*. *Кадар*. Ретко ко још раби лепу, јаку, ћошкасту реч „кадар“ (С. Селенић, ОИО, 8); *Сећаш се*, *сећаш*. Сигуран сам (С. Селенић, П, 277); Постоји још

једно, привидно прошлије време, у коме је могу видети како се купа, како облачи недељну кожу, свиленим концем пришива груди, обува ноге и *йење се, йење, йење...* (С. Басара, ИУС, 136); *Сумњам, сумњам* да ћу успети да издржим свих тридесет страница (С. Басара, ИУС, 173); Сад, то и није неки живот, не уопште, и овај овоземаљски једва да заслужује то име, све је то аветињски, али *сїрах, сїрах* (С. Басара, ИУС, 93); Стид ме је да признам, био сам и ја врло често припадник оне касте монструма назване „поштени грађани“, морам то признати, тиме се спасавам, али *кроз оїањ, кроз оїањ* (С. Басара, ИУС, 87); Претварао сам се да сам *неко друїи*, неко други *НЕКО ДРУГИ*, па чак и *НЕКО ДРУГИ*, али она је хтела *некої друїої* и тачка и зарез; некако смо се, ипак, сложили и договорили да се нађемо истога поподнева у пет (С. Басара, ИУС, 9); Такав сам ја, рекао сам му, *колебам се, колебам*, али када се одлучим, ништа ме не може натерати да променим мишљење (Д. Албахари, М, 124); Стаза која је водила у шуму такође је била стрма, али не и трошна: степенице, усечене у масну и компактну земљу, нису нестајале са кишом; с доласком сунца, са цвркутом птица, постајале су поново употребљиве, мало облије, истина, као зрела жена, али *йоуздане, йоуздане*, осим, наравно, у време великих жега, када се вода повлачила у дубину и земља постајала попут праха (Д. Албахари, КК, 38); Кресали су свици, ноћне птице су се ретко и неочекивано оглашавале, *свуда, свуда и свуда* плавила је трома јулска ноћ (Д. Ненадић, ДЖ, 92).

Епизеуксичким понављањем исте синтаксичке позиције у примјеру: ((...) *смеран* као младица прво вече, миловао је кришом из даљине својим питомим оком, *занейї, занейї, занейї* (Д. Ненадић, Д, 148)) редуплицирана је три пута лексема *занейї*, и то у финалној реченичној позицији. Првим читањем цијела реченица преображава се у једну пјесничку слику, па бисмо могли помислити да је понављањем лексеме *занейї* писац желио да поетизује израз. Ипак, познајући Ненадићево стваралаштво и теме којима се бавио у својим романима, откривамо да је пренаглашена узастопна употреба ове лексеме у функцији ироније.

Потврде наведеног (2.1) типа епизеуксе карактерише редупликација исте синтаксичке позиције. Анализа односа, те условљености реда ријечи и реченичних позиција које се понављају, у вези са овом стилском фигуром, сувишна је. Наиме, проучавајући ове корелације на примјерима епаналепсе, закључили смо да је утицај палилошког понављања на информативну битност изузетно велики, па је стога поновна анализа ових односа, у овом типу епизеуксе, као што већ ре-

космо, редувантна. Резултати анализе код обје стилске фигуре истоветни су.

У дјелима српске књижевности 20. и 21. вијека открили смо примјере који, за разлику од осталих потврда овога типа, имају друкчије значењске вриједности. Уочили смо их у роману *Судија Димићријевић* Давида Албахарија:

(2.1.1) Потом се све изгубило, у магновењу, и он је схватио да човек не може никад да буде искрен према самом себи, не у стварности, (у овом животу?), и да је, од свега, неизвесност једина извесност, једина окосница **наспрам које наспрам које наспрам које**. Све је узалудно. Поново се, као и увек, изгубио под теретом речи,... (Д. Албахари, СД, 147); (...) једино тада може прст судбине да се згрчи, искриви и исправи у другом, одређеном, жељеном правцу; само онда добија зора на јасноћи, ноћ у густини, море у плавети, а ваздух у кристалној бистрини **која која која** (Д. Албахари, СД, 150); Сада, и овде, са оба отворена ока, он, и не трудећи се, надмаша негативне физичке могућности свога тела, **осећа како, осећа како** (Д. Албахари, СД, 152).

Ове онеобичајене реченичне структуре сврстали смо у први тип епизеуксичког понављања (2.1), имајући у виду узастопна понављања хомоформних синтаксичких јединица. Ипак, од уобичајених конструкција овога типа разликује их ненормиран основни распоред поновљених јединица, који је додатно и смисаоно недоречен. Изостављена је, чак, и употреба запете у набрајању: ((...)) једино тада може прст судбине да се згрчи, искриви и исправи у другом, одређеном, жељеном правцу; само онда добија зора на јасноћи, ноћ у густини, море у плавети, а ваздух у кристалној бистрини *која која која* (Д. Албахари, СД, 150)). Додајемо да у творби ових отклона битну улогу има и једна фигура настала лингвостилистичким поступком одузимања. Ријеч је о *решиценцији* која се остварује у исказу неочекиваним прекидањем реченице или стиха. „Стилогеност ове фигуре јесте резултат изневјереног очекивања: цијели ток реченице или стиха припрема се за крај, често и за кључну информацију или поанту, а онда се реченица/стих нагло прекида недовршена“ (Катнић-Бакаршић 2001: 318). Код оваквих примјера информативно тежиште је на ријечи или дијелу реченице који није ни изречен, који се само из контекста наслућује. Друкчије речено, епизеуксичким понављањем само се продужава неизвјесност у ишчекивању, на крају неизговорене, ненаписане ријечи. Примјери наведене скупине нису представници највише исказане стилизације с обзиром да се она најчешће јавља у поезији која није била дио нашега корпуса.

Епизеуксу оформљену понављањем квантификатора, на коме, иако се понавља, није ни информативни ни реченични акценат, већ на квантификованој ријечи потврђују наредни примјери (2.2):

(2.2) Схвата да једино *он, он сам, нико осим њеја*, не постоји у овом свету без димензија,... (Д. Албахари, СД, 59); Исте вечери хвата самог себе у једној *веома, веома* онеспокојавајућој полусвесној работи (С. Басара, УИППБ, 11); Није било јасно да ли тим цичањем жели да упозори околину на смртну опасност у којој се налази или су ти гласови били његов *йлач, йлач безнадносѝи* (В. Десница, П, 11); Не знам за што бих се закачила. *Празно, йразно мрцварење*. Дани дуги као године (Д. Ненадић, Д, 46); А онда, једног јутра – суочава се са *веома, веома, веома оне-сѝокојавајућим дојаћајем* (С. Басара, УИППБ, 13).

У свим реченицама овога типа препознајемо фокализацију квантификоване синтаксичке јединице, без обзира на функцију коју она врши у реченици и на мјесто које заузима. Међу ексцерпираним примјерима навешћемо и један изузетно стилоген, утемељен на контрасту:

Мислим да је ово значајна вест о првом Хаџиславковићу – његова савјесност и темељност у обављању задатака су врло несрпске особине нашег претка који ће породити *веома, веома срѝско йлеме йоѝомака!* (С. Селенић, П, 64).

У цитираној реченици, писац романа *Пријаѝељи*, контрастом *несрѝске особине/веома, веома срѝско йлеме йоѝомака* истиче непремостиве разлике које се огледају у књижевном лику Владана Хаџиславковића. Поновљене јединице *веома, веома* додају ноту горке ироније од које је и саздан сав Хаџиславковићев живот и његово неспретно постојање. Он је, као и цијела реченица, сав у супротностима, на међи поријекла и сопствене представе будућности. У информативном смислу, сва пажња је на објекатској синтагми *срѝско йлеме йоѝомака*.

Међу потврдама узастопног понављања хомоформних синтаксичких јединица, издвојила су се три примјера која својом структуром, а поготово семантичким и информативним вриједностима одступају од досадашњих потврда епизеукског понављања:

(а) Сваки је човек последњи човек, сваки, и свемир, шта год он био, *јасне, јасне* и трне с њим (Д. Албахари, СД, 151); (б) Разумио је, и није се љутио: *чекала, чекала*, па се удала (М. Селимовић, Т, 60); (в) Очи су ми *црвене, црвене и муѝне* (М. Јосић Вишњић, СП, 44).

У првом и другом наведеном примјеру уочавамо структуре са поновљеним глаголским лексемама *јаснуџи* и *чекаџи*, док је трећи примјер епизеуксе настао редупликацијом придјева *црвен*. На први поглед ови примјери по структури нимало не одуарају од типичних примјера епизеуксе, међутим, издваја их, у сва три случаја, финализована лексема. Наиме, у првом примјеру, и поред изузетно информативно истакнутих лексема насталих поступком интензификације понављањем, рематско језгро исказано је глаголском лексемом *џирнуџи*, која је смјештена иза редупликацијом наглашене лексеме *јаснуџи*. Оба глагола припадају истом семантичком пољу, па су и блискозначни. Финализовани глагол значењски потврђује претходни, додатно га објашњава, али га и информативно надјачава. Друга потврда темељи се на семантичкој разнородности редуплицираних глагола и глагола распоређеног на крај реченице. Финализовани глагол *удаџи* у супротности је са поновљеним глаголима *чекаџи*, те је, по дефиницији, изневјерено очекивање, синтаксостилема. И у овом примјеру, финализована лексема информативно надилази опетоване. Трећи примјер оформљен је епизеуксичким понављањем придјева *црвене*, али им, као ни у претходним потврдама, не прибавља статус информативно најбитнијих лексема. Фокус је исказан постпонованом финализованом лексемом *муџне*.

Структуре стилистички маркиране палилошким понављањем, које се по стилематичности не могу у потпуности уврстити ни у један већ споменути тип, карактерише, на првом мјесту, палилошко наглашавање јединица са различитим модификаторима. На примјер:

Те ноћи, џрве ноћи, само сам спавао, ништа нисам радио, нисам ни сањао, односно, ако јесам, онда ништа нисам упамтио, само сам утонуо у празнину као да одлазим путем без повратка (Д. Албахари, КК, 11); Не може се стално бити неодлучан, рекао је, и лебдети између историје, хронике, личне судбине и поетичког наклапања, и још притом очекивати, рекао је, да ће то некога заимати у довољној мери, у џоликој мери, заправо, да би био вољан да све то размрси (Д. Албахари, М, 79); Траг који сам оставио био је *сувише видан, џолико видан*, да би и слепац могао да га прати (Д. Албахари, МР, 148); Сео сам на столицу и посматрао је. Лице јој је и даље било *бескрајно лејо, болно лејо, лејше нејо икада* са свим оним тананим засенчењима која сан износи на његову површину (Д. Албахари, МР, 100).

Међу уоченим примјерима издвојићемо посљедњи наведени: (Лице јој је и даље било *бескрајно лејо, болно лејо, лејше нејо икада* са свим оним тананим засенчењима која сан износи на његову површину (Д. Албахари, МР, 100)) у којем се лексема *лејо*, најприје на-

глашава модификаторима значења поновљене лексеме, *бескрајно* и *болно*, да би се градацијски климакс постигао трећим дијелом структуре у коме се лексема *лејо* јавља у облику компаратива *лејше*. Примјер одише стилогеношћу јер почива на градацијском климаксу.

Надаље, примјер који се истакао својом стилематичношћу утемељеној на комбинацији епаналептичког и епизеуксичког понављања јесте:

Уосталом, мене посао не интересује, никада нећу постати главни и одговорни уредник јер *нисам члан ЦК, нисам члан ничеџа, баи ничеџа* (С. Басара, ИУС, 73).

Први дио структуре почива на епизеуксичком понављању лексеме *члан*, значењски модификоване лексемама, неконгруентним атрибутима *ЦК* и *ничеџа*, да би у завршном дијелу, и сам модификатор постао информативно наглашена ријеч спецификована лексемом *баи*.

Сљедећи примјер из романа Д. Албахарија ујединио је, такође, и епизеуксичку и епаналептичку палилогију. Међутим, карактеристичан је по неуобичајеном понављању на почетку реченице:

Судија види да *није било њојшебно, да је било нејојшебно* да страхује: човек јест крупнији и, вероватно, јачи од њега, али је зато *нижи, нејојшебно нижи*, што дозвољава судији да употреби *свој њојлед, свој умерени њојлед, косо, косо надолу*, право у противникове очи (Д. Албахари, СД, 165).

Наиме, писац понавља конструкцију *није било њојшебно*, друкчијом негацијом, тако што у поновљеној структури негација са глаголске лексеме прелази на лексему *њојшебно*. Значење остаје исто, али оваквим обртом, цијела структура постаје стилистички маркирана.

По својој онеобичајеној структури занимљива је и сљедећа реченица С. Басаре:

(...) не знам шта ће се догодити ако нестане зареза, не смем да мислим о томе, он сме нема више зареза нема више ничега да ли је и било ичега *несџајање нејојмљиво несџајање* не завр да ли је ово *крај коначни крај* не знам извесно је само једно (С. Басара, ИУС, 31).

Басара, као и у досадашњим примјерима које смо учили у његовим романима, употребљава више лингвостилистичких поступака творбе стилема. Ова реченица подсјећа на диктат мисли, у коме су сасвим изостављени знакови интерпункције, док поновљене лексеме једине мијењају ритам и интонацију цијеле реченице. Оне замјењују изостављене интерпункцијске знаке. У примјеру запажамо и још јед-

ну стилску фигуру – ретиценцију, забиљежену још једино у дјелима Д. Албахарија. Код Басаре, она се огледа како у прекидању ријечи тако и у наглом свршетку реченице.

У овом раду издвојили смо два основна типа понављања: епаналептичко (1) и епизеуксичко (2). Потврде епаналептичког понављања (1) класификовали смо у типове у зависности од синтаксичких позиција у којима се налазе да бисмо могли установити везе између ове фигуре и стилистичког реда ријечи: епаналепса у синтаксичкој позицији *прамајичкој и лојичкој субјекта* (1.1); епаналепса у синтаксичкој позицији *објекта* (1.2); епаналептичка понављања у синтаксичкој позицији *предиката* (1.3.1) и *предикатива* (1.3.2); епаналепса у реченичној позицији *адвербијалне одредбе* (1.4) и епаналептичка понављања у функцији *атрибутива* (1.5). Установили смо да су епаналептичне структуре у директној вези са информативном наглашеношћу реченичних чланова, без обзира на њихову синтаксичку функцију и позиционираност њихову у реченици. Информативно, али и емфатички најистакнутија ријеч постаје она епаналепсом ослободена. Епизеуксичка понављања (2) примарно смо подијелили у два подтипа на основу већ описаних подтипова у литератури (в. о томе у: Ковачевић 2000: 325–326): епизеукса настала редупликацијом исте синтаксичке позиције (2.1) и епизеукса оформљена понављањем квантификатора, на коме, иако се понавља, није ни информативни ни реченични акценат, већ на квантификованој ријечи (2.2).

И епаналептичка и епизеуксичка понављања остварују се и у структурама које су додатно сложене другим лингвостилистичким поступцима: осамостаљивањем и инверзијом, али се посебно истичу конструкције овог типа настале и комбинацијом поступака творбе фоностилема и графостилема. Нетипичне конструкције са епизеуксом и епаналепсом на основу анализе примјера показују да су њихове употребне и експресивне вриједности разнолике, те да су увијек наглашене, и информативно, и стилистички, и емфатички.

Лингвостилистичка анализа структура сложенних епизеуксом и епаналепсом и тумачење њиховог односа са стилистичким обртурама у реду ријечи, показали су да ова понављања директно утичу на информативну наглашеност појединих реченичних чланова, па смо их у вези са актуелним реченичним рашчлањивањем, довели у везу са стилистичким промјенама у реду ријечи.

ЛИТЕРАТУРА

- Зима 1988: L. Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu sa njihovom teorijom*, Zagreb: Globus.
- Катнић-Бакаршић 2001: М. Катнић-Бакаршић, *Stilistika*, Сарајево: Научна и универзитетска књига.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилстике и драматике стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Поповић 2004: Љ. Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Чигоја.
- Силић 1984: Ј. Силић, *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Liber.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I/II*, Zagreb: Matica hrvatska.

Nina S. Ćeklić

TYPES OF EPIZEUXIS AND EPANALEPSIS IN THE STANDARD SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper discusses the language structure and functional value of specific types of epizeuxis and epanalepsis as well as their communicative values being dependent on their syntactic positioning. Examining them from both syntactic and communicative aspects, these structures can be classified as syntaxstilema word order, since the repeated intensified word always has a strong sentence, informative and emotional focus which creates deviations in the whole sentence structure. Many stylistic procedures are used to form these structures and all of them are considered to be highly expressive examples of syntaxstilema. In order to explain the connection between these two figures of speech and word order, or simply to say, their informative force irrespective of the semantic-grammatical word order deviations, the types of epizeuxis and epanalepsis will be classified on the basis of their syntactic positions. The corpus comprises all functional styles of the standard Serbian language in which numerous examples of epizeuxis and epanalepsis are found and analyzed.

УДК 811.163.41'373
811.111'373
811.163.41'367:811.111'367

ДАНИЈЕЛА РАДОЊИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О МОГУЋИМ УТИЦАЈИМА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА НА
УПОТРЕБУ ПОЈЕДИНИХ КОНСТРУКЦИЈА У СРПСКОМ
ЈЕЗИКУ (НА ПРИМЕРУ КОНСТРУКЦИЈА *БРОЈ ЈЕДАН*
И *НАЈБОЉИ ИКАД*)*

Предмет рада представљају актуелне промене у морфолошком и лексичком систему српског језика изазване утицајем страних језика, у овом случају енглеског језика, које ће бити испитане на примерима употребе конструкције *број један*, која све чешће замењује облик суперлатива придева *добар (најбољи)*, као и употребе конструкција типа *најбољи икад(а)*, у којима се заменички прилог *икад(а)* употребљава уместо зависне односне реченице. Осврнућемо се на нормативни, али и на социолингвистички аспект тих појава.

Кључне речи: глобализација, језичке промене, језик медија, нормативни аспект, анкета.

1. Утицај страних језика

Често се говори о утицају страних језика на српски језик, при чему се пажња посвећује најчешће лексици, јер су на лексичком нивоу такви утицаји најчешћи, али и најлакше уочљиви. Када је реч о савременом српском језику, доминантан је утицај енглеског језика, па су тако бројни радови написани о англицизмима у српском. Упо-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременој српској књижевној језика и израда Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (178009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

треба речи које су пореклом из енглеског језика већ годинама представља тему којом се бави не само наука већ и јавност уопште.

Предмет овог рада представљају актуелне промене у морфолошком и лексичком систему српског језика изазване утицајем страних језика, у овом случају енглеског језика, које ће бити испитане на примерима употребе конструкције *број један*, која све чешће замењује облик суперлатива придева *добар (најбољи)*, као и употребе конструкција типа *најбољи икад(а)*, у којима се заменички прилог *икад(а)* употребљава уместо зависне односне реченице. Поменуте конструкције последњих година често се јављају првенствено у рекламама и агенцијским вестима, дакле, у језику медија масовне комуникације. Међутим, примећујемо да се почињу јављати и у језику приватне комуникације, и у говору и у писању, као и у различитим доменима, односно различитим функционалним стиловима (у разговору, приватној преписци, научном раду и др.), те зато свакако заслужују пажњу. У овом раду осврнућемо се на нормативни, али и на социолингвистички аспект тих појава. Напомињемо да су у питању конструкције донекле различите природе, како у погледу порекла тако и у погледу њиховог нормативног статуса у језику, али како у синхронном пресеку до њихове интензивне употребе долази под (посредним или непосредним) утицајем енглеског језика, сматрали смо их примерима довољно илустративним за нашу тему да би за потребе овог рада били анализирани заједно.

2. Утицај језика медија

На све чешћу употребу наведених конструкција (у различитим функционалним стиловима) у српском језику несумњиво утиче језик медија. За језик медија (дневна штампа, часописи, радио и тв програм) карактеристични су, између осталог, чести и бројни преводи са енглеског језика, па је тако и велика изложеност посредном утицају енглеског језика.

Појава конструкција *број један* и конструкција типа *најбољи (највећи и сл.) икад(а)* нарочито је учестала у рекламама и насловима новинских чланака, за које је и иначе својствено да обилују англицизмима (често неадекватно употребљеним, неадаптираним и сл.). У случају наших примера оваква употреба могла би се објаснити (или оправдати) с обзиром на неке од основних одлика језика реклама или наслова новинских чланака – за њих су карактеристични сажетост и експресивност, па им такве конструкције управо и одговарају. Како језик реклама одликује првенствено сажетост, енглеска конструкција *the best (something) ever* калкирањем доспева у домаће рекламе, а мо-

гућа решења при превођењу која су у складу са нормом српског језика (нпр. *најбољи балзам који је икада најправљен*) преопширна су за рекламни слоган. И за наслове новинских чланака карактеристична је сажетост, као и разна скраћивања, изостављање глагола и сл. Насупрот томе, у случају употребе конструкције *број један* уместо *најбољи* економичност и сажетост не долазе до изражаја већ експресивност¹. Напомињемо да се повремено у истом тексту јављају и случајеви напоредне употребе различитих конструкција са истим значењем, што је нарочито изражено у наслову новинског чланка у односу на даљи текст чланка, а сведочи о паралелној употреби различитих средстава која изражавају исте семантичке садржаје (нпр. *најбољи одбојкаш икад – најусиешнији одбојкаш свећа – најбољи одбојкаш свећа*²; *најбољи филм икад – најбољи филм који сће икад одледи*³; *непријатељ број један – главни непријатељ*⁴).

¹ Олхејт – паста *број један* у Србији (наслов чланка у Студентском дневном листу, алузија на бројне рекламне слогане) (<http://www.studnet.com/zdravlje/olhejt-%E2%80%93-pasta-broj-jedan-u-srbiji.html>).

Навешћемо још неке примере који илуструју употребу ове конструкције:

Новак Ђоковић тенисер *број један* на свету! (<http://www.tvprogram.rs/novosti/novak-djokovic-teniser-broj-jedan-na-svetu.n33684.html3>).

Ђоковић, српски бренд број један (http://www.b92.net/info/vesti/index.php?uuuu=2011&mm=07&dd=04&nav_category=12&nav_id=523207).

Развој топличког краја задатак *број један*. Национални задатак *број један* јесте развој овог краја и не само њега већ читаве јужне Србије (наслов чланка и даљи текст чланка објављен у дневном листу Политика 7. 04. 10-12).

Писац, државни непријатељ *број један* (наслов чланка у електронским новинама) (<http://www.e-novine.com/kolumna/tomislav-markovic/58080-Pisac-dravni-neprijatelj-broj-jedan.html>).

Одбојка спорт *број један* у школама Србије. Према истраживању Министарства омладине и спорта Републике Србије, одбојка је спорт *број 1* у школама у држави (наслов чланка и даљи текст чланка). (<http://www.dnevnik.rs/sport/odbojka-sport-broj-jedan-u-skolama-srbije>).

² Миљковић, *најбољи одбојкаш света икад!*

Капитен Србије *најусиешнији* играч света по броју индивидуалних признања.

Српски одбојкаш Иван Миљковић *најбољи* је одбојкаш света *свих времена*, према истраживању портала волејбол-мувис (наслов, поднаслов и текст чланка) (<http://www.telegraf.rs/sport/71766-miljkovic-najbolji-odbojkas-sveta-ikad>).

Приликом разматрања утицаја језика медија на говорне навике једне језичке заједнице потребно је осврнути се на једну од његових битних одлика, а то је доступност. Због природе овог медија њихови читаоци, гледаоци или слушаоци изузетно су често изложени његовом утицају, односно у случају који нас занима, појединим примерима језичке употребе – њиховим честим понављањем врши се знатан утицај на формирање језичких навика публике, па тако поједине лексеме, колокације, дискурсне формуле готово неопажено улазе у редовну употребу, док неке постају толико одомаћене да показују тенденцију потискивања уобичајених језичких средстава (Прћић 2005: 167–168). Чињеница да језик јавне употребе постаје својеврстан узор одражава се на однос говорника према језичкој норми (језик јавне употребе, претежно говорни језик, постаје узор уместо писаног језика, разговорни језик уместо вишег стила)⁵, што све утиче на појаву, а затим и на интензивну употребу појединих речи, односно конструкција.

3. Утицај енглеског језика и превођења

Конструкцијама које су предмет овог рада одговарају конструкције у енглеском језику *number one* и *the best ever*. Овом прили-

³ Поред бројних наслова тема на домаћим интернет форумима (*Најбоље песме икада. Најбоље плакање икада. Најбоље фотографије природе икада. Најбољи графит у Београду икада. Најбоља реклама за пиво икада!*) јављају се и случајеви употребе другачијих конструкција у даљем тексту, нпр.:

Најбољи филмови икада. Који је по вама најбољи филм који сће икада одгледали?

⁴ Амерички геополитички непријатељ *број један*. Обамини коментари такођер су отворили дуго одлагану дебату о томе да ли Русија остаје *главни* геополитички непријатељ за САД (наслов чланка и даљи текст чланка). (<http://balkans.aljazeera.net/makale/americki-geopoliticki-neprijatelj-broj-jedan>).

⁵ Језик који се употребљава у масовним медијима припадао би јавном домену употребе, који подлеже правилима језичког стандарда, међутим, у току последње две деценије одликује га управо појава језика из приватног комуникационог домена (говорног језика), што доводи до појаве знатно слободнијих језичких форми и опуштенијег понашања у комуникацији (Јоцић 2003). Поред овакве фамилијаризације, чак примитивизације, једна од нових тенденција о којима М. Јоцић говори јесте и англицизација и стварање одређеног англосрпског идиома у језику јавне употребе, при чему би се чак знање енглеског језика претпоставило као услов за потпуно разумевање комуникације на српском.

ком нећемо се бавити њиховим пореклом, нити везама са другим језицима, будући да је појава, односно интензивнија употреба оваквих конструкција у српском језику у току последњих година под непосредним утицајем енглеског језика. Ограничићемо се само на то да приметимо да сличне конструкције постоје и у другим језицима, па тако синтагме које одговарају енглеском *number one* налазимо у италијанском, француском, немачком, турском језику, па би свакако било интересантно испитати могуће међусобне везе и утицаје.⁶

Овакве конструкције у савременом српском језику јављају се по угледу на одговарајуће енглеске конструкције и то њиховим превођењем. Да се ослонимо на терминологију Т. Прћића – реч је о површинском превођењу, чија је једна од одлика уношење минималних структурних измена у оригинал (Прћић 2000: 870). Може се говорити о преношењу форми из страног језика у српски језик, при чему се користи домаћи лексички материјал, али су конструкција и садржај преузети из енглеског. У литератури је већ указано на појаву директног преношења структура из енглеског језика небрижљивим преводом или свесним уношењем структуре која би била пандан постојећој у енглеском језику, као и појаве да енглески модел служи као покретач интензивне употребе конструкције која је латентно већ присутна у српском језику (Шевић 1996: 85–86).

Према терминологији Т. Прћића (2004: 115), наши примери припадали би категорији скривених англицизама (реч, синтагма или реченица српског језика која одражава норму и/или следи обичаје енглеског језика) чија је одлика управо релативно брзо одомаћивање.

Идентичне реченице на енглеском и на српском језику (које представљају одговарајуће преводне еквиваленте) могу се пронаћи у новинарским агенцијским вестима на енглеском и српском језику које извештавају о одређеним догађајима, али налазе се и у рекламама за поједине производе (пошто потрошачка култура зависи од масовног маркетинга и стандардизоване понуде робе). Захваљујући савременим средствима комуникације, овакви примери језичке употребе јављају се готово истовремено у различитим језицима.

⁶ Не треба искључити ни могућност да се конструкција *број један* можда не мора посматрати као „чист увоз“. Као метафора она може бити језичка универзалија, нарочито у језицима који спадају у исту генетску скупину, па тиме и аутохтона у сваком од њих. Синтаксичка конструкција *најбољи икад(а)*, с друге стране, специфична је за једне језике, али не и за друге, у које је унета без неке праве потребе.

4. Глобализација и глобализација језика

Свет је економски и културно глобализован више него икада у досадашњој историји људског рода – транспорт, комуникација, размена информација и производа, превазилажење националних и регионалних граница и сл. нису нови процеси, али је нова брзина којом се они одвијају.

Једна од одлика свеопште глобализације јесте и глобализација језика – енглески као светски језик, постаје други језик знатног дела популације, глобални језик данашњице који има јединствену позицију међу страним језицима и који се на више начина одомаћио, па представља не само средство већ и симбол модерног живота и интернационалне комуникације, одомаћени страни језик (о чему су у више наврата писали Д. Кристал, Р. Бугарски, Т. Прћић), доступан у медијима. Медијска изложеност енглеском, као вид контакта међу језицима, премда једносмеран, неминовно утиче и на језички осећај говорника, па ће тако утицати и на лакше прихватање не само страних речи, већ и конструкција. Нека новија истраживања утврдила су постојање свакодневне вишечасовне директне изложености млађих нараштаја енглеском језику (компјутери, интернет, филм, музика и сл.).⁷ Наравно, не треба изгубити из вида ни чињеницу да је енглески језик данас доминантан језик у српском образовном систему, и као такав представља основни страни језик школоване популације (то је први страни језик у обавезном основношколском, али и у средњошколском образовању). Код млађих припадника српске језичке заједнице зато је неоспоран извешан степен знања енглеског језика (макар пасивно знање), без обзира на успешност његовог усвајања код појединца.⁸

5. Нормативни приручници

Осврнућемо се на представљање израза *број један* у нормативним приручницима српског језика. Речници српског језика не бележе

⁷ Емпиријско истраживање Биланкова о медијској изложености београдских средњошколаца енглеском језику (у просеку чак преко 5 сати дневно) (Бугарски 2005: 130).

⁸ О двојном усвајању енглеског језика – у склопу образовног система (као страни језик) и ван образовног система (изложеност страном језику преко медија), који утиче на формирање извесног нивоа основног пасивног знања језика и чини енглески језик одомаћеним страним језиком у српској језичкој и културној заједници пише Т. Прћић (2005: 16).

овакву атрибутску употребу израза *број један* евидентирану у нашој грађи (консултовани су следећи лексикографски приручници: Речник САНУ, Речник МС, Једнотомни речник МС). Приметићемо да речници енглеског језика бележе његову атрибутску употребу (Merriam-Webster, Collins English Dictionary, The American Heritage Dictionary of the English Language) у значењу *први по значају, редоследу, квалитетно, најбољи, највећи, најзначајнији, најквалитетнији, главни*. Ако се осврнемо на домен употребе, треба напоменути и да поједина значења енглески речници бележе као *informal*, односно обележавају њихову припадност разговорном језику.

6. Став говорника према употреби конструкција *број један* и *најбољи икад(а)*

Како би се испитао однос говорника према оваквим конструкцијама анкетирани су изворни говорници српског језика (који говоре или не говоре енглески језик).

Анкетирани су говорници различите старосне доби (од 16 до 59 година), различито степена познавања енглеског језика (активно знање енглеског, пасивно знање енглеског, одсуство знања енглеског језика), од којих је тражено да одговоре на следеће питања: да ли употребљавају овакве конструкције (*Новак Ђоковић је ијенисер број један у свету. Миљковић је најбољи одбојкаш икад*), да ли препознају њихово страно порекло, сматрају ли овакве реченице исправним (у складу са нормом), односно јесу ли „у духу српског језика“. Резултати обављених интервјуа показали су да испитаници (пре)познају овакве конструкције, углавном их употребљавају у говору (већина их ипак не би употребила у писаном облику изражавања), и по правилу не препознају њихово страно порекло. Мали број испитаника изјавио је да иако се често среће са употребом оваквих конструкција у писаном и говорном језику, неће их употребити у свом говору, при чему се само употреба конструкција типа *најбољи ... икад(а)* сматра неправилном. У случају конструкција *број један* испитаници сматрају да нема нормативних препрека семантичких нити синтаксичких за њихову употребу. Интересантно је да знање енглеског језика није битније утицало на одговоре испитаника, односно није се показало као релевантан фактор. Може се једино приметити да су млађи испитаници, који сви поседују макар пасивно знање енглеског језика, доста склонији да овакве конструкције употребе не само у говорном већ и у писаном језику.

7. „Када ни најбољи више није довољно добар“

Можемо се запитати шта замењују овакве конструкције. Када се у језику нешто мења, узрок је испуњавање неке комуникацијске потребе. Потреба за њиховом појавом, употребом значила би да испуњавају неку празнину у српском језичком систему, реалну или имагинарну. Овакве конструкције употребљавају се када је потребно изразити највиши степен нечега, неке особине и сл., односно највишу, апсолутну вредност.

Да ли бисмо могли закључити да у савременом језику, бар у одређеним ситуацијама, више није довољно рећи *најбољи*, употребити обичан суперлатив придева, и можемо ли говорити о својеврсној семантичкој испражњености суперлатива? Реално је претпоставити да појава и све чешћа употреба конструкција које су предмет овог рада испуњавају одређену комуникацијску потребу у језику – савремено потрошачко друштво, у коме се стално померају границе, постављају нови рекорди, смењују стари, и конзумеризам као један од доминантних облика испољавања друштвеног постојања данашње цивилизације, неминовно остављају трага и на језику.

Српске речи употребљене тако да одражавају енглеске структуре, изражавају енглеска значења, потискујући уобичајена, стандардна средства за изражавање одговарајућег садржаја у српском језику појава су која је у литератури већ представљена. Говорећи о синдрому миленијумске бубе, Т. Прћић (2000) издваја етапе оваквих процеса: лансирање (у склопу процеса превођења), ширење (путем понављања, обично несвесног, у популарним медијима), прихватање (такође најчешће несвесно, од стране представника језичке и културне заједнице, и то у почетку оних „језички недовољно осетљивих а потом и осталих, чиме такве речи и изрази готово неопажено улазе у редовну употребу“ (Прћић 2000: 868–869). Резултати наше анкете потврђују управо процес уласка испитиваних конструкција у редовну употребу. Даље праћење евидентираних појава показаће да ли је у питању само пролазно стање, односно нека врста „језичке моде“, или ће се иновације временом усталити у језику.

Под знатним утицајем језика медија, као и познавања (активног или пасивног) енглеског језика долази до усвајања/прихватања оваквих конструкција: оне се не осећају као стране, данас више није необично употребити их у различитим доменима, долази до потискивања уобичајених средства за изражавање одређених семантичких садржаја, што представља знак извесних структурних промена у српском језику.

Када су у питању конструкције типа *најбољи икад(а)*, узус српског језика јасно налаже употребу зависне односне реченице након суперлатива уместо оваквих конструкција. Са друге стране, нормативне препреке за употребу конструкције *број један* у атрибутој функцији (уз именицу), било семантичке, морфолошке или синтаксичке, не постоје. Овакве конструкције већ потенцијално егзистирају у језику. За њих би се могло рећи да нису на просто превод страних конструкција него последица унутарњих структурних тежњи, као и да не представљају потпуну иновацију у српском језику према страном моделу, већ је енглески модел послужио као покретач интензивне употребе конструкција присутних (или латентно присутних) у српском језику, као и да је у питању нека врста попуњавања синтаксичких празнина у систему.

Намера нам је била да укажемо на овакве и сличне појаве у језику. Није у питању језички пуризам, већ потреба за извесним преиспитивањем односа према сопственом језику и његовој норми, потреба за неговањем језичке културе српског језика у времену у коме постаје неоспорно коегзистирање елемената норме страног језика (првенствено у свести просечног говорника који бар пасивно познаје структуру енглеског језика) – што утиче неминовно и на језички осећај говорника, па самим тим и на његово језичко понашање. У глобалном свету данашњице, језик представља не само средство већ и својеврстан симбол модерног живота, али и комуникације као једне од значајних потреба данашњег човека, зато је и залагање за брижљивији однос према сопственом језику неопходно.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 2005: Ranko Bugarski, *Jezik i kultura*, Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- Једнотомни речник МС: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Јоцић 2003: Mirjana Jocić, Characteristic of the Usage of the Serbian language in the Media, *Journal of Central and East European Studies* 5/2, Seoul, 67–87.
- Прћић 2000: Твртко Прћић, О синдрому миленијумске бубе и језику англосрпском, *Јужнословенски филолоџ* LVI, 867–873.
- Прћић 2004: Твртко Прћић, О англицизмима из четири различита али међуповезана угла, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVII/1–2, 113–129.

- Прћић 2005: Tvrtko Prčić, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Речник МС: *Речник српскохрватској књижевној језика I–VI*, Нови Сад Матица српска, 1969–1976.
- Шевић 1996: Радмила Б. Шевић, Српски и енглески – језици у контакту?, *О лексичким њозајмљеницама*, Суботица–Београд, 81–88.

Collins English Dictionary. <http://www.collinsdictionary.com>.

Merriam-Webster Dictionary. <http://www.merriam-webster.com>.

The American Heritage Dictionary of the English Language.
<http://www.ahdictionary.com>.

Danijela Radonjić

ON SOME ASPECTS OF ENGLISH LANGUAGE IMPACT ON
USAGE OF SOME CONSTRUCTIONS IN SERBIAN LANGUAGE
(BASED ON CONSTRUCTIONS *NAJBOLJI IKAD* AND *BROJ JEDAN*)

S u m m a r y

This study discusses contemporary changes in morphological and lexical system of Serbian language caused by the influence of English language. The analyse is based on the usage of the construction *broj jedan* (number one), as well as the construction *najbolji ikad(a)* (the best ever).

In addition we will examine normativistic aspect as well as sociolinguistic aspect of these cases.

УДК 378.6:811.16/.17(470)
378.147::811.163.41(470)

МАРИНА НИКОЛИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

СРБИСТИКА НА ПЕТРОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ ДАНАС*

Рад је посвећен учењу и проучавању српског језика на Катедри за словенску филологију Филолошког факултета Државног универзитета у Санкт Петербургу. Дат је краћи историјски приказ развоја слави­стике, а потом и србистике на Петроградском универзитету, од осни­вања Катедре за историју и књижевност словенских наречја (1835), преко отварања Катедре за словенску филологију (1944), чији је шеф у периоду од 1964. до 1998. године био П. А. Дмитријев, до савремене ситуације на Катедри. Посебна пажња је посвећена савременом проучавању српског језика и положају србистике након распада српскохрватског језичког стандарда, новом наставном програму који се усклађује са Болоњским споразумом, раду професора и лектора српског језика, као и сарадњи и перспективама сарадње између, с једне стране, Катедре за словенску филологију Филолошког факултета Др­жавног универзитета у Санкт Петербургу и, с друге стране, универзи­тета у Србији, Црној Гори и Републици Српској.

Кључне речи: српски језик, србистика, Катедра за словенску фило­логију Петроградског државног универзитета.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика* (178021), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Државни универзитет у Санкт Петербургу најстарији је универзитет у Русији. Осим дуге и плодне традиције коју има, овај факултет спада у ред највећих и најугледнијих научних и образовних центара не само у Русији, већ и у свету. Универзитет је настао на темељу Академије коју је 28. јануара 1724. године основао руски цар Петар Велики да би се у њој „учили језици, друге науке, уметност и да би се преводиле књиге“ (Полное собрание законов Российской империи 1830: 220). Свој процват Универзитет је доживео у XVIII веку највише захваљујући делатности чувеног руског научника, М. В. Ломоносова. Кроз историју, на овом универзитету студирали су и радили многи истакнути научници, писци и уметници, од којих су седморица за свој рад добила Нобелову награду. Од српских слависта вреди истаћи да је 1991. године академик Александар Младеновић, познати слависта, постао почасни доктор Петроградског универзитета.

Данас Универзитет има 24 факулета, на којима студира више од 30.000 студената и 1.500 постдипломаца и ради више од 6.000 професора. Један од факултета тог универзитета који ван сваке сумње и у Русији и у целом свету ужива велики углед је Филолошки факултет.

Филолошки факултет Државног универзитета у Санкт Петербургу, који се по оснивању називао Факултет историјских и језичких наука, основан је 1819. године. Од 1850. године преименован је у Историјско-филолошки факултет, а од 1917. године у Педагошки институт. Као филолошки факултет формиран је 1937. године, док се краће време почетком XXI века називао и Факултет филологије и уметности. У овој значајној институцији студира око 3.000 студената и предаје 2.000 професора. По броју страних језика који се на њему данас предаје, Филолошки факултет заузима једно од водећих места у свету.

Учење и проучавање словенских језика на Филолошком факултету има дугу традицију. Министарство просвете Русије је 1835. године донело одлуку да се на универзитетима у Петрограду, Москви, Харкову и Казању отворе катедре за проучавање историје и књижевности словенских говора (наречий), и с тим циљем на специјализацију су послати млади и перспективни слависти, који ће касније постати познати научници, попут П. И. Прејса, И. И. Срезњевског, О. М. Бодјанског и В. И. Григоровича.

Од 1835. до 1850. године Катедра за историју и књижевност словенских говора у Петрограду била је део Историјско-филозофског факултета. Њоме је од 1847. до 1888. године управљао И. И. Срезњевски, који је био први руски доктор наука из руско-словенске филологије. Он је од 1855. године радио као декан Историјско-фило-

зофског факултета, од када се катедра називала Катедра за историју и књижевност словенских народа. Године 1863. катедра добија назив Катедра за словенску филологију. После И. И. Срезњевског Катедром за словенску филологију шест година управљао је чувени хрватски слависта Ватрослав Јагић, а затим су на њеном челу били истакнути руски слависти: академик А. И. Собољевски, академик А. А. Шахматов, проф. М. Г. Долобко, академик Н. С. Державин, чији су научни доприноси развоју славистике широко познати у свету. Одмах након завршетка рата, 1944. године, у четири града СССР-а, Лењинграду, Москви, Кијеву и Лавову, отворене су катедре за словенску филологију и „створени су услови за планска и систематска славистичка истраживања и широко обучавање филолога слависта“ (Дмитријев 1978: 85).

Од 1948. године катедра за словенску филологију је била подељена на Катедру за словенску књижевност, на челу са академиком Н. С. Державином и на Катедру за словенску лингвистику и превод на словенске језике, на челу са проф. Е. А. Јакубинском-Лемберг. Од 1955. године, када су се катедре поново сјединиле, њоме су управљали чувени лингвисти Б. А. Ларин, а затим Ј. С. Маслов. Кроз историју Катедре уочљиво је то да су на њеном челу увек била велика имена, не само руске већ и светске лингвистике.

Чувени филолог и србиста П. А. Дмитријев био је шеф Катедре за словенску филологију у периоду од 1964. до 1998. године. Уз помоћ колега, а пре свега свог заменика, такође србисте, Г. И. Сафронова, професор Дмитријев је успео да уздигне славистичку катедру на завидан међународни научни ниво. Резултат њиховог неуморног залагања представљају многобројни уџбеници српскохрватског језика (Дмитријев П. А., Сафронов Г. И., *Србохорватскиј језик (учебно пособие для студентоџ заочникоџ)*, Л.: ЛГУ, 1959; Дмитријев П. А., Сафронов Г. И., *Новые правила правописания србохорватског језика (учебно пособие для студентоџ заочникоџ)*, Л.: ЛГУ, 1961; Арбузова И. В., Дмитријев П. А., Сокаљ Н. И., *Учебник србохорватског језика*, Л.: ЛГУ, 1966 и др.), речници (Трофимкина О. И., *Србохорватско-рускиј словарь к произведењям С. М. Любиши*, Л., 1971), монографије (Дмитријев П. А., *Очерки по синтаксису србохорватског језика*, Л., 1966; Арбузова И. В., *Ватрослав Јагич и рускаја славистическаја наука*, Л., 1971; Дмитријев П. А., Сафронов Г. И., *Из историји русско-југославјанских литературних и научних свјезей*, Л., 1975. и др.), научни зборници и радови њених сарадника, одржавање међународних славистичких конференција и научних скупова, као и високи ниво знања студената и постдипломаца словенске катедре, неформално назване „Славјанка“.

Заслугом професора П. А. Дмитријева и Г. И. Сафронова седамдесетих година XX века у 60 универзитета и 19 педагошких института СССР на одсесима за руску, белоруску и украјинску филологију било је уведено обавезно проучавање словенских језика. Уз то професори Дмитријев и Сафронов радили су и на увршћивању словенских језика у наставни програм неких школа у Санкт Петербургу (тадашњем Лењинграду), у којима се та лепа традиција негује и данас, што представља својеврсни преседан (Дракулић Пријма 2012).

Руковођење Катедром је, после смрти П. А. Дмитријева 1998. године, преузела М. Ј. Котова. Од тада се катедра још више шири и развија, па се осим традиционално постојећих одсека за српскохрватски језик и књижевност, бугарски језик и књижевност, чешки језик и књижевност, пољски језик и књижевност, појављују и нови одсеци. Данас се на Катедри за словенске језике проучавају и уче сви словенски језици. Последњих година отворени су и двојни словенско-германски одсеци, по завршетку којих студенти стичу две специјалности (један словенски и један германски језик – енглески или немачки). Постоје одсеци за чешки језик и књижевност, енглески језик; чешки језик и књижевност, немачки језик; пољски језик и књижевност, енглески језик; пољски језик и књижевност, немачки језик; бугарски језик и књижевност, енглески језик; српски језик и књижевност, енглески језик. Неки језици, као на пример украјински и словачки, за сада се проучавају само на таквим двојним одсесима и у комбинацији са енглеским и немачким језиком. Такви студијски програми, с једне стране, доприносе славистици, док, с друге стране, умањују њен значај у корист већих светских језика. Добро је што ти програми омогућавају шира компаративна словенско-германска истраживања и што студенти поред једног словенског добијају диплому и са једним светским језиком, што у неку руку олакшава њихово запослење и даљу егзистенцију. Али, увођењем још једног, подједнако вреднованог језика у наставни план и програм иде се науштрб броју часова словенског језика, који тако губи примарност у односу на несловенски (Дракулић Пријма 2012).

До 2008. године у Петрограду је постојао Одсек за српскохрватски језик и књижевност. Остајући при томе да задрже назив „српскохрватски језик“, и уз подршку руководства, предавачи катедре су се надали да ће имати могућност да наставе с истим наставним планом и програмом и надаље обучавају студенте обухватајући варијантне разлике које се тичу лексике и у мањој мери граматике између источне и западне варијанте дотадашњег српскохрватског језичког стандарда. Међутим, после дугогодишњих константних притисака из Хрватске и уз помоћ хрватске власти, која озбиљно води своју језич-

ку политику, од 2008. године отворен је самостални одсек за хрватски језик и књижевност, те тако данас на катедри постоје следећи одсеци: Српски језик и књижевност; Српски језик и књижевност, енглески језик; Хрватски језик и књижевност. До овакве ситуације можда не би ни дошло да је српска страна била мање пасивна и да је Србија, као што то чине друге земље, више штитила своје језичке интересе и улагала у своје лекторате у свету. Хрватски одсек, на коме немају и нису до сада имали лектора, функционисао је од 2008. до 2012. године захваљујући залагању проф. С. В. Зајцева, те уписа школске 2013/2014. године није било. Они нису до сада имали ни хрватско-енглески смер, мада, постоји стални притисак из Хрватске да се на катедри изучава и хрватски језик.

Данас се на Катедри за словенске језике проучавају следећи језици: белоруски, бугарски, кашупски као факултативан на мастерским студијама, македонски али само као трећи словенски језик), пољски, словачки, словеначки као други словенски језик, српски, чешки, украјински и хрватски. Руководство Филолошког факултета одредило је да се упис на одређени одсек, тј. језик врши сваке друге године, стога србисти школске 2013/2014. године имају групу од три студенткиње на трећој години на смеру Српски језик и књижевност, и групу на Српско-енглеском смеру од пет студенткиња. Школске 2013/2014. године српско-енглеска група је била једина на којој је било уписа, и то искључиво захваљујући професорима који предају српски језик, с обзиром на велики притисак управе факултета да смањи број места на буџету због велике економске кризе.

Основне академске студије, тзв. бакалавријат на петроградском Филолошком факултету траје четири године, мастерске студије две године, а постдипломске студије три године. На основним студијама студент сваке године пише и брани семинарски рад, а на четвртој години одабира тему и брани дипломски рад из лингвистике, књижевности или словенско-германске компаративистике. На крају основних студија обавезно је полагање три државна испита: српски језик, односно основни словенски језик, затим руски језик, и енглески, односно страни језик.

Свака група на Филолошком факултету уписује по пет буџетских студената с могућношћу уписа још по пет самофинансирајућих студената. Рад у малим групама омогућава не само одлично познавање свих предмета, усавршавање говорне, писане и преводилачке праксе, већ доприноси и стварању добре и присне атмосфере у групи.

Наставни план и програм се временом мења, па данас студенти српског језика и књижевности поред обавезних општих филолошких предмета, које слушају студенти свих одсека Филолошког факултета,

као што су Античка књижевност, Светска књижевност, Руска књижевност, Савремени руски језик, Историја Русије, Филозофија, Логика, Увод у лингвистику, Латински језик и др., на србистици имају часове из: Увода у специјалност (први–други семестар, О. И. Трофимкина), Фонетике (први семестар, Д. Дракулић Пријма), Увода у словенску филологију (први семестар, В. Ј. Јермола), Морфологије српског језика (први–пети семестар, О. И. Трофимкина), Историјске граматике српског језика (трећи семестар, О. И. Трофимкина), Историје српског књижевног језика (четврти семестар, О. И. Трофимкина), Старословенског језика (трећи–четврти семестар, О. В. Васиљева), Синтаксе (четврти–пети семестар, О. И. Трофимкина), Теоријске граматике српског језика (пети–шести семестар, О. И. Трофимкина), Разговорног српског језика (први–осми семестар, Д. Дракулић Пријма), Лексикологије српског језика (седми семестар, О. И. Трофимкина), Стилистике српског језика (осми семестар, Д. Дракулић Пријма), Српске књижевности (други–седми семестар, М. Ј. Бершадска), Теорије и праксе превода (пети–шести семестар, О. В. Гусјева, А. Г. Бодрова, Д. Дракулић Пријма), Домаће лектире (други–осми семестар, А. Г. Бодрова, Д. Дракулић Пријма), Методике предавања српског језика (пети семестар, Д. Дракулић Пријма), Лингвокултурологије (четврти–пети семестар, Д. Дракулић Пријма), Географије Србије (први семестар, предавач са географског факултета), Историје Србије (први семестар, предавач са историјског факултета). Поред ових стручних предмета обавезно је и проучавање двају словенских језика, условно названих други и трећи словенски језик. На српском одсеку се традиционално као други словенски језик са два двочаса недељно, у току петог–седмог семестра проучава чешки или неки други западнословенски језик. Који ће се језик проучавати као трећи словенски језик, обично зависи од могућности које има катедра и жеље студената. У програм улазе и обавезни први (први–осми семестар) и други (трећи–пети семестар) страни (тзв. западни) језик: енглески, немачки, француски, шпански, италијански (Дракулић Пријма 2012).

Поред основне наставе студенти треће и четврте године обавезни су да сваког семестра изаберу и неки од специјалних курсева, међу којима су тренутно: Улога Библије у формирању српског књижевног језика (О. И. Трофимкина), Актуелна питања српске граматике (О. И. Трофимкина), Српско-руске фолклорне везе (Д. Дракулић Пријма), Фразеологија српског језика (Д. Дракулић Пријма).

На мастерским студијама постоје три одсека: словенски језици, словенска филологија и словенско-германска компаративистика. По завршетку студент брани мастерски рад.

Озбиљан научно-истраживачки и методолошки рад заузима важно место у општем функционисању Одсека за србистику. Поред уџбеника објављених крајем прошлог века (Трофимкина О. И., *Синтаксис современного сербохорватского языка. Словосочетание и простое предложение*, СПб., 1993, Зайцева С. В., Сокаль Н. И., Вукович Б., *Сербский язык*, СПб., 1996.), појавили су се и неки нови уџбеници и речници: 2005. године изашао је из штампе први српскохрватско-руски фразеолошки речник (Трофимкина О. И., *Сербохорватско-русский фразеологический словарь*, М., 2005), а 2012. године уџбеник српског језика за почетнике (Трофимкина О. И., Дракулич-Пријма Д., *Сербский язык. Начальный курс*, СПб.: КАРО, 2011; друго издање, 2012). Године 2013. из штампе је изашао претходне године припремљени уџбеник разговорног српског језика (Дракулич-Пријма Д., *Разговорный сербский язык в диалогах*, СПб.: КАРО, 2012), а у припреми за штампу су следећи приручници: Трофимкина О. И., *Практическая грамматика сербского языка*, Дракулич-Пријма Д., *Изучаем сербский язык, читая сербские повести (лингвокультурологический аспект)*.

На србистици се успешно реализују и постдипломске студије и тренутно се за одбрану припремају три доктората, тзв. кандидатска рада, о језику Г. С. Венцловића (И. Гучкова, ментор О. И. Трофимкина), о концептима „мушкарац“ и „жена“ у српском и руском језику (Ј. Паутова, ментор О. И. Трофимкина), о малој прози Иве Андрића (П. Зеновскаја, ментор М. Ј. Бершадска).

Степен квалитета наставе српског језика у великој, можда и највећој мери зависи од лектора српског језика. У периоду после Другог светског рата Катедра је имала одличну сарадњу са Универзитетом у Београду, чији су професори обављали дужност лектора за српски језик. Успешном дугогодишњем раду лектора српског језика на словенској катедри допринело је и потписивање уговора о међууниверзитетској сарадњи са Филозофским факултетом Универзитета Црне Горе, тако да су до 2008. године лектори српског језика долазили са тог факултета. Од пре четири године дужност лектора за српски језик обавља Драгана Дракулић Пријма, стално ангажована на Филолошком факултету у Петрограду. Нажалост, лектор српског језика може се ослонити само на своје способности и могућности (пачак и финансијске), без подршке државе Србије, али ни других институција, које нису у стању да пруже помоћ ни логистички, ни организационо, ни финансијски, а с изузетно важним циљем очувања и популаризације Одсека за српски језик на Катедри за словенске језике, која је традиционално називана „српском катедром“. Једину, пре свега колегијалну помоћ Одсек добија од институција које су тради-

ционално повезане са Словенском катедром, као што су Институт за српски језик САНУ, Међународни славистички центар у Београду, Филолошки факултет и Катедра за српски језик, Народна библиотека... Лектор српског језика мора улагати велике напоре и довијати се на најразличитије начине да би се успоставила и реализовала размена студената и научних радника, да би се организовале научне конференције, да би се повећала популарност српског језика, не само на Катедри или Факултету него и изван зидова Универзитета, у културној средини града, па и у самом Петрограду. У том смислу преданост Драгане Дракулић Пријма је немерљива.

Након дугогодишњих преговора 2010. године, уз огромне напоре лектора српског језика у Петрограду Драгане Дракулић Пријма и, с друге стране, уз велику помоћ академика П. Пипера, проф. В. Ђапел Иветић, као и тадашњег ректора Београдског универзитета проф. Б. Ковачевића и његових сарадница Б. Јанде Марковић и М. Марковић, потписан је уговор о међууниверзитетској сарадњи Петроградског државног универзитета са Универзитетом у Београду. Плодови те сарадње већ се огледају у размени студената, професора и научних радника, у остваривању заједничких научних пројеката и скупова, уз настојање да ће она наредних година само јачати, као и да ће се успоставити активнија сарадња и са универзитетима у Новом Саду, Косовској Митровици, Никшићу, Бањој Луци, Српском Сарајеву.

Одржавање србистичких научних и стручних скупова такође је у тесној вези са развојем и очувањем петроградске србистике. На Филолошком факултету Петроградског државног универзитета последњих петнаест година сваког септембра одржава се једнодневна међународна научна конференција „Славистическије чтения памяти проф. П. А. Дмитријева и проф. Г. И. Сафронова“, у организацији Катедре за словенску филологију СПбГУ. Скуп се одржава сваке године, почев о 1999. године. Ове године одржавање конференције поклопило се са осамдесетпетогодишњицом рођења професора П. А. Дмитријева.

Познати србиста П. А. Дмитријев највећи научни допринос дао је у областима компаративне словенске лингвистике, синтаксе, историје словенске филологије, а посебно је значајно његово бављење руско-српским књижевним и научним везама. За свој рад много пута је награђиван, а 1994. године изабран је за члана Академије хуманистичких наука. За српску лингвистику од посебне важности је значајна научна продукција која се бави српским језиком, а у којој је проф. Дмитријев посредно (логистички и организационо) или непосредно (ауторски) учествовао: уџбеници, речници, монографије, научни

зборници и радови, као и одржавање међународних славистичких конференција и научних скупова.

Као што је већ поменуто, познати лењинградски србиста професор Дмитријевић био је дугогодишњи шеф Катедре за словенску филологију. Благодарје стручном раду и ентузијазму свог колеге, заменика и доживотног пријатеља, такође србисте, проф. Г. И. Сафронова, проф. П. А. Дмитријевић је успео да уздигне славистичку катедру на завидан међународни научни ниво, као и да допринесе високом нивоу знања њених студената.

Поред несумњиве вредности научних резултата изнетих на конференцијама посвећеним професорима Дмитријевићу и Софронову, велики значај таквих сусрета заснива се на неколико чињеница. Прво, традиција дуга петнаест година сведочи о потреби одржавања таквог скупа, што је проистекло из другог – овакви састанци србиста и осталих слависта реализују се у славу два изузетна научника и наставника – П. А. Дмитријевића и Г. И. Сафронова, који су не само своје ученике него и општу словенску славистику задужили својим прегнућем и залагањем, о чему је већ било речи. У вези с тим је и треће – везе које су ова два великана учврстила између руског и српског народа треба неговати и јачати, што се у оваквим приликама и чини. Четврто, ово су изванредне прилике да се слависти сусретну и кроз разговоре и плодотворне дискусије размене своје идеје, обавесте заинтересоване о новим научним достигнућима у земљама из којих долазе, а и другде у свету. Све то дугујемо руководству Катедре за словенску филологију Филолошког факултета СПбГУ, њеним сарадницима, а посебно лектору за српски језик др Драгани Дракулић Пријема, на изванредној организацији и успешној конференцији.

Успешнијем проучавању нашег језика, књижевности и културе студентима из Петрограда помаже и тронедељно похађање међународног славистичког семинара који сваког септембра организује Међународни славистички центар Београдског универзитета. Захваљујући квалитетној и садржајној настави, као и различитим културним ваннаставним активностима, руски студенти имају могућност не само да усавршавају своја знања из српског језика и књижевности већ и да ближе и боље упознају обичаје и традиције српског народа. Претходних година неколико студенткиња српског језика из Петрограда добиле су стипендије за учешће у раду преводилачке радионице у Тршићу (руководилац Д. Грбић) и летње школе српског језика у Ваљеви (руководилац П. Обућина). Сведоци смо да су свака посета нашој земљи и боравак на неком од семинара од велике помоћи студентима, а и професорима у даљем раду.

Катедра за словенску филологију петроградског државног универзитета с правом се може похвалити и активним радом Студентског научног друштва. Студенти српског језика често учествују на научним међународним конференцијама и конкурсима. Већ две године заредом студенти српског језика из Санкт Петербурга освајају прва места на московском поетском конкурсима „Србија у мом срцу“. Заједно са лекторима студенти словенске катедре сваке године припремају културни програм за обележавање великих празника, Божића и Дана словенске писмености. Студенти са србистике уз помоћ српских студената из петроградске Духовне академије већ годинама узимају активно учешће у том друштву, што потврђује и читав низ манифестација које су заједно са својим професорима организовали и провели.

Атмосфера која влада на српском одсеку омогућава професорима да понекад организују на катедри сусрете са значајним гостима из света (српске) културе, науке и уметности. Тако су факултет посетили јерменски песник и преводилац Б. Симоњан, публициста Р. Гојковић, фотограф М. Бранковић, чија је изложба „Словенска култура на Светој Гори“ отворила међународну филолошку конференцију. У децембру 2013. године у оквиру Дана културе у Санкт Петербургу организована је и посета светски познатог српског писца Горана Петровића. Поред научних, и других планова на србистици има много, а међу њима су и отварање српског сајта и кабинета српског језика и културе. С обзиром на економску кризу у свету и општим трендом гашења славистичких центара и катедара, надамо се да ће се ови, као и многи други планови остварити, и да ће српски одсек на словенској катедри у Санкт Петербургу наставити вишеструки плодотворан рад. Добра воља сарадника на катедри је евидентна, но то нажалост није довољно. У доба глобалне политике важно је наћи и утврдити национални интерес, који је увек, какав он год на крају био, у тесној вези са развојем језика и културе, а српски лекторат у Санкт Петербургу прави је показатељ пута каквим треба ићи.

ЛИТЕРАТУРА

Дмитријев 1978: П. А. Дмитриев, Вклад ученых Ленинградского университета в развитие славянской филологии, *Вестник Ленинградского университета* № 8, 85–90.

- Дмитријев–Сафронов 1985: П. А. Дмитриев, Г. И. Сафронов, К 150-летию кафедры славянской филологии ЛГУ, *Вестник Ленинградского университета* серия 2, вып. 2, № 23, 52–58.
- Дракулић Пријма 2012: Д. Дракулић Пријма, Србистика на Државном универзитету у Санкт-Петербургу, у: *Српско језичко наслеђе на њосјору данашње Црне Горе и српски језик данас*, Никшић, 373–381.
- История Ленинградского университета. 1919–1969. Очерки*, Отв. ред. проф. В. В. Мавродин, Л., 1969.
- Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года*. Из именного, объявленного из Сената указа, от 28 января 1724, № 4443, Том VII, 1723–1727. СПб., 1830, 220.
- Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета. Материалы к истории факультета*, 2-е издание, исправленное и дополненное, составитель доц. И. С. Лутовинова, СПбГУ, 2000.

Марина Николч

СРБИСТИКА В САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ СЕГОДНЯ

Резюме

Работа посвящена вопросу изучения сербского языка на кафедре славянской филологии Филологического факультета Санкт-Петербургского Государственного университета. Статья содержит краткий исторический очерк развития славистики и сербистики в Санкт-Петербургском университете. Также внимание уделяется современному изучению сербского языка и состоянию сербистики в Санкт-Петербурге после распада сербохорватского языкового стандарта, новой программе преподавания, работе лекторов по сербскому языку, как и сотрудничеству и перспективам сотрудничества кафедры Славянской филологии СПбГУ с университетами Сербии, Черногории и Республики Сербской.

Прикази

*Научни сасџанак слависџа у Вукове дане 41/1**

Зборник радова који је пред нама појавио се годину дана након прославе јубилеја, 40 година од одржавања првог научног скупа *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане*, и њиме се наставља вишедеценијска успешна традиција објављивања зборника са радовима најеминентнијих славистичких језичких стручњака. Ова књига зборника садржи 48 радова у којима се, са теоријског и дескриптивног аспекта, одговара на тему Српски језик и његове нормe.¹ Аутори чланака се са синхронијског и дијахронијског аспекта баве нормама свих језичких нивоа (ортоепском, ортографском, морфолошком, творбеном, лексичком, синтаксичком, фразеолошком, комуникативном), односом између очувања и стабилности постојеће нормe и потребе за њеним осавремењавањем, заступљеношћу и квалитетом нормативних граматика и приручника, утицајем глобалних друштвених појава на језик и његове нормe итд.

Општа нормативна питања на синхронијском и дијахронијском плану разматрана су у неколико радова. Стана Ристић у раду „Израда нормативног речника савременог српског језика“ (5–17) разматра питања успостављања јединственог националног корпуса савременог српског језика и избора извора за израду вишетомног нормативног синхронијског речника тезаурусног типа који би обухватио лексику која се користи у првим деценијама 21. века. Ауторка предлаже концепцију израде таквог речника, како би се унапредио постојећи програм лексикографије српског језика чији је главни носилац Београдска лексикографска школа. Нормама у превођењу посвећен је рад Сабине Кирфел „Превод у новом руху“ (19–33) где се говори о најновијем немачком издању Андрићевог романа „На Дрини ћуприја“ и његовом односу са првим преводом, насталим пре 60 година. Ортографска и ортоепска норма тема су рада Јелице Јокановић Михајлов „Савремена ортоепска норма и проблем факултативности“ (53–58) у коме се анализира однос између савремене језичке нормe и обавезности односно необавезности њене примене у

* МСЦ, Београд, 2012, 585 стр.

¹ Нормативна питања су и раније разматрана на скупу *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* (в. нпр. књиге зборника 10/1, 24/1, 31/1).

области ортографије и ортоепије. Комуникативним нормама посвећен је чланак Ксеније Кончаревић „Норме комуникацијског понашања у православном социолекту српскога језика“ (81–91) где се разматрају обавезне норме комуникативног понашања у заједници Цркве и описују вербална средства која се практикују у унутарцрквеној комуникацији у односу на комуникативне норме секуларне средине. Норма посматрана из историјске перспективе тема је чланка Александра Милановића „Графијско-ортографска норма и њена реконструкција у Мркаљевим филолошким радовима (1810–1817)“ (93–102), у коме аутор указује на ортографске недоследности у неким Мркаљевим филолошким текстовима. Анђелка Митровић у раду „Транскрипција и адаптација имена и назива из арапског језика у српском“ (59–71) разматра транскрипцију арапских имена у српском језику, предложена у најновијем правопису, истиче мањкавости таквих решења и даје једноставније и рационалније предлоге. Вања Станишић представља развој диграфије у српској и корејској писмености и анализира типолошке одлике диграфије која у основи има конкуренције културних обележја, и која је у оба језика изражена кроз опозицију национално – интернационално (73–79).

У неколико чланака истраживачки поступак окренут је нормативним морфолошким питањима. Сања Ђуровић (171–181), на основу грађе у нормативним речницима, анализирајући стандардне глаголске дублете, налази да постоји тенденција ка одбацивању дублета и наметању једне форме као јединствене за једно глаголско време (нпр. *зидам* : *зиђем*, *хрчел* : *хркам* и сл.), а, ако постоје дублети, њихова је прерасподела условљена функционалним критеријумима (нпр. *увело* лишће : *цвеће* је *увенуло/увело*). Александар Стефановић анализира употребу кардиналних бројева 200, 300 и 400 у стандардном српском језику у поређењу са хрватским, босанским и црногорским стандардом и налази да се ставови лингвиста са наведених подручја не подударају увек са савременим узусом (183–199).

Нормативни проблеми у оквиру синтаксичко-семантичких тема привукли су пажњу неколико аутора. Владислава Ружић у чланку „Реакција и норма“ (101–112) на корпусу савремених новинских текстова бави се реакцијом речи на примеру употребе предлога *око* у алтернацији са предлогом *о* и именицом у локативу и примећује све учесталију употребу предлошког генитива, који је у неким случајевима супстандардан. Галина Тјапко, прегледом српских граматика и приручника, на основу анализе која се ослања на функционално-семантички метод, налази да је важно, посебно за странце, указати на расподелу функција између речи *иша* и *ишо* и тачака њиховог пресецања (113–123). Милош Ковачевић у раду „О нормативности футурске употребе перфективног презента“ (125–139), на корпусу одабраних примера из књижевности и писаних медија, анализира значењску и употребну вредност конструкција с мо-

далним прилогом *можда* и перфективним презентом у предикату (као нпр. *Можда одем и у иносїрансїво*). Аутор издваја и научно проверава све примере ових конструкција који су у стручној литератури означени као неисправни и налази да за проскрибовање таквих конструкција нема оправдања. „Перфективност и теличност у српском са освртом на ситуацију у француском језику“ (141–155) јесте предмет разматрања Верана Станојевића који износи закључак да су у српском (као и у француском) (им)перфективност и (а)теличност независне категорије и да је значење целовитости радње, али не и процеса у трајању, одлика перфективних глагола, док је значење процеса у трајању у неком тренутку, својство имперфективних глагола. Миливој Алановић, на основу анализе кореференцијалног домена *осим*-структуре у српском језику, уочава три модела ове структуре: рекцијски (у конструкцији *осим* + генитив), аналитички (*осим* + прилог/прилошка реченица/(предлошко-)падежна конструкција) и реченични са везником *осим ишїо* (157–169). Илијана Чутура у чланку „О једном нормативном аспект у употребе декомпонованих јединица“ (201–214) на примеру декомпонованих јединица и њихових једнолексемних еквивалената творених по моделу „лексема [и/џ] од ње декомпонована јединица“ са аспекта нормативности анализира степен њихове истозначности (нпр. *шїада* = у *шїом шїренушїку/у шїо време/у шїом шїериоду*). „Типолошка подударност српске и руске интерпункције“ (215–223) тема је чланка Ирине Иванове у ком се из синтаксичког угла разматрају сличности српске и руске интерпункције и пореде се са стањем у нормативној литератури.

У неколико радова се из дијахронијске перспективе анализирају норме српског језика: ортографска, графијска и језичка. Бранкица Чигоја у чланку „Напомене о графичкој, ортографичкој и језичкој из неколико писма Дубровчанана упућена деспоту Стефану (XIV/XV век)“ (225–236) даје допринос расветљавању узуса Словенске (српске) ћирилске канцеларије у Дубровнику. У прилогу „Типови ортографских норми у српским повељама од краја XIV и током XV века“ (285–295) Владимир Поломац истражује најзначајније графијске и правописне одлике српских повеља насталих на територији средњовековне Деспотовине. Радмило Маројевић у раду „Књижевнoјезичка норма у формирању (Рефлекси јата у Мажуранићевом спјеву *Смрїи Смаил-аїе Ченїијића* у поређењу с Његошевим спјевовима *Горски вијенац* и *Луча микрокозма*)“ (237–258) даје исцрпну анализу процеса кодификације речи с рефлексима јата у периоду формирања књижевнoјезичке норме српског језика, када се могло говорити о издвајању песничког стила у њему. „Морфосинтаксичке карактеристике претериталних глаголских облика у *Пашїировским исїравама* (16–19. вијека)“ (259–270) предмет су разматрања Јелице Стојановић. Слободан Павловић у тексту „Линеаризација именског израза у старосрпском језику XII и XIII века“ (271–283), уз помоћ детаљне статистичке

анализе, разматра позиционирање одредби у старосрпским именским изразима регистрованим у повељама и писмима. Исидора Бјелаковић представила је рад из историје терминологије у коме разматра маркирање основних праваца у развоју географског термилошког система (на примерима терминологија математичке географије и астрономије) у предстандардном језичком идиому (297–308). Гордана Штасни у чланку „Етници у Вуковом *Српском рјечнику* (1852) и лексичко-семантичка норма“ (309–318) сагледава етнике као номинационе јединице са одређеним семантичким специфичностима у односу на антропониме (анализирају се однос мотивисане и немотивисане речи: топонима и етника, деривациони потенцијал етника, као и однос супстантива мушког и женског рода). Компаративно-историјску анализу применила је Драгана Ратковић у чланку „Речи са интерфиксом *-и-* у српском језику у историјском развоју до данас у поређењу са руским и пољским“ (319–330) у коме, са становишта модерне славистичке дериватологије, утврђује када се интерфикс *-и-* у овим језицима јавља први пут и описује овакве речи према њиховој појмовној разумејености.

Актуелним проблемом глобализације и њеним утицајем на језик баве се три аутора. „Позајмљенице – нови проблеми језичке политике у словенским земљама“ (35–44) наслов је рада Владислава Лубаша у којем се разматра питање глобализације језика на примеру језика балканских земаља – представљају се проблеми приликом превођења страних речи који се јављају под утицајем промењене језичке политике. Љиљана Недељков у чланку „Процес глобализације и традиционална култура у Војводини“ (405–415) говори о губљењу традиционалне културе Срба у Војводини под утицајем савременог модела живота и указује на значај лексикографско-лексиколошког описа лексема које су чиниле културни идентитет Срба на овом подручју. „Језик глобализације’ или глобалност језика“ (417–429) наслов је рада у коме Предраг Дилпарић разматра социолошка и културолошка схватања феномена глобализација, као и његова лингвистичка и граматолошка значења.

Стилска норма на корпусу дела српских писаца предмет је неколико радова. Вероника Јармак, на корпусу дела И. Андрића, контрастивном методом анализира употребу аналитичких и синтетичких глаголских облика и пореди их са таквим облицима у преводима Андрићевих дела на руски језик (331–341), док Соња Ненезић из перспективе савремене књижевнојезичке норме анализира поједине падежне конструкције у језику Иве Андрића (395–403). Тијана Ашић, анализирајући језичка онеобичајења у поезији Стевана Раичковића, разматра кршење лексичке, синтаксичке и семантичке норме (343–353). Димка Савова на примерима из одабраних књижевних дела разматра тему „Деагентивни инфинитив с модалним предикатом *їребаїї/морайї* у српском језику“ (355–367) и издваја најфреквентније примере употребе ових конструкција. Драгана Вељковић Станковић на корпусу новинских реклама, из семантичке,

прагматичке и когнитивне перспективе сагледава употребу глаголских облика и, на основу фреквентности глагола, налази да су за рекламу нај-пожељнији глаголски облици презент и императив (369–382). Јованка Радић у прилогу „Заменице: структурна основа и непосредно указивање на ентитете“ (383–394) износи могућност организације парадигматских и синтагматских веза и односа у језику по принципима устројства замењичког система (двочлано-грожчланих структура).

Зборник доноси и радове са фразеолошком тематиком. Ана Пејановић радом „Нормативна и ауторска употреба фразеологије“ (471–478) скреће пажњу на недовољно посвећивање пажње фразеолошком слоју језика са нормативистичког аспекта и истиче значај заједничког деловања фразеологије, лексикографије и нормативистике приликом представљања и описивања фразема. Лариса Човић у раду „О преводу *Куће на осами* Иве Андрића на руски језик: фразеолошки ниво“ (479–488) са когнитивнолингвистичког аспекта анализира фразеолошка средства језичке репрезентације концепата живот и смрт и начин њиховог преводјења на руски језик. Анализа семантичког односа устаљених поређења са зоонимом као компаративном компонентом на материјалу српског и бугарског језика тема је чланка Мариане Алексић, где се истражују зооними чија везивна компонента није предлошко-падежна конструкција (489–497). Користећи грађу из српских и пољских фразеолошких речника Хенрик Јарошевић у чланку „Варијантност фразеолошких јединица у српском и пољском језику“ (507–518) представио је појаву варијантности фразеологизама и закључио да се варијанте углавном заснивају на синтаксичким разликама (а у знатно мањој мери на правописним, прозодијским, фонолошким и морфолошким). Са лингвокултуролошком темом је рад Лесје Петровске „Национална етикеција у фразеологији српскога језика“ (499–506) која, узимајући као пример издавајање културног контекста код фразеолошких јединица којима се означавају норме друштвеног понашања, дефинише механизме очувања културних информација у фразеосистему српског језика.

У чланку посвећеном једном етимолошком проблему, „Како се каже: *каџалка* или *каџарка*?“ (457–469), Јасна Влајић Поповић разматра однос између хапаксног дијалектизма из Срема *каџалка* и грецизма *каџарка* и налази да ове лексеме не стоје у односу савремене полисемије већ да, сагледане из историјске перспективе, могу бити блискозначни хомоними.

Проблеми савремене ортографске норме тема су радова Вељка Брборића „Правописна норма данас: (не)оправданост измена“ (431–444) који анализира оправданост нових ортографских решења (донетих у најновијем Правопису), и Слободана Новокмета који се у чланку „Однос правописних приручника према терминима из информационе технологије“ (445–455) осврће на прилагођеност термина из области информационе технологије нормативним законитостима српског језика.

Неколико лингвиста бави се односом стандардног језика и дијалекта. Миодраг Јовановић у раду „Сонанти у говорима дурмиторске регије“ (537–549) упоређује систем сонаната дурмиторских говора са основним правилима артикулације и дистрибуције ових гласова у књижевном језику. Однос прозодијске норме књижевног језика и стања у војвођанским говорима предмет је радова Жарка Бошњаковића „Како одредити ’норму’ у говору и дијалекту“ (551–560) и Гордане Драгин „Прозодијска норма у стандарду и дијалекат“ (561–569).

Веома актуелном нормативном питању које се тиче нормативних речника, граматика и приручника посвећено је неколико чланака. Два рада баве се проблематиком приручника и граматика за српски језик као страни: Пол Луј Тома у чланку „Нова граматика за франкофоне са посебним освртом на терминолошке проблеме“ (45–51) указује на проблеме који су се јавили приликом израде граматике српског језика за говорнике француског језика, док Лесја Стеблина Рудјакова говори о неопсредном утицају најзначајнијих српских граматика, речника и приручника у настави српског језика на кијевском универзитету „Тарас Шевченко“ (529–536). Љиљана Петровачки у раду „За израду школског речника традиционалне културе“ (519–528) разматра концепцију и корпус тематског речника традиционалне српске културе који би ђацима и студентима српског језика и књижевности умногоме олакшао разумевање књижевних дела из старије српске и народне књижевности.

У оквиру компаративних истраживања представљен је рад Саше Модерца „Конативна вредност неких српских глагола и њихови еквиваленти у италијанском језику“ (571–580) који нуди практична решења за превођење перфекта конативних несвршених глагола на италијански језик.

Четрдесет прву књигу зборника *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* чине радови значајних лингвистичких стручњака који су на занимљив начин и коришћењем модерног научног приступа представили актуелне и разноврсне теме. Зборник представља веома значајну публикацију у којој су сагледана нормативна питања свих језичких нивоа у српском језику (посматрана из историјске перспективе и са савременог становишта), утицај друштвених кретања на језичку норму, проблеми који се јављају приликом превођења са српског језика итд. Зборник ће бити од велике помоћи лингвистичким стручњацима, али и лаицима који ће од језичких стручњака сазнати одговоре на многа актуелна нормативна питања. Питања норме књижевног језика су увек актуелна и важна тема и добро је што организатори скупа с времена на време пажњу научне јавности усмеравају на проблеме норме.

Наиша Миланов

*Научни сасијанак славистија у Вукове дане 41/3**

Трећи том четрдесет првог *Научној сасијанка славистија у Вукове дане* доноси нам радове настале у оквиру научноистраживачког пројекта Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене. Овај зборник објављен је 2012. године под уредништвом Б. Ћорића и А. Милановића, док су радове рецензирали Ж. Станојчић и Љ. Поповић. Радови су као реферати првобитно прочитани на научном скупу (2011. године), где су били предмет дискусије учесника. Сви аутори радова у овом зборнику су наставници и сарадници Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду.

На 348 страна зборника радове је објавило шеснаест аутора. У питању су првенствено теме везане за савремени српски језик, са понеким дијакхроничким освртом. Тематика је разнолика па у овом зборнику можемо читати радове из области фонетике, морфологије, творбе, лексикологије, ортографије, синтаксе, методике наставе, као и неке мултидисциплинарне радове.

Први рад у зборнику јесте рад руководиоца пројекта, Божа Ћорића, „Језички ресурси и творба речи (на примеру једне творбеносемантичке скупине)“ (5–12 са табелама 13–21). У овом раду он творбено и семантички анализира изведене именице са значењем производа животињског порекла. Анализирајући неколике језичке ресурсе (дијалекатске, лексикографске, књижевноуметничке, електронске) истиче да су ове именице мотивисане именицама које значе одређену животињу или придевима изведеним од тих истих именица. Користећи четири табеле, које су дате као додатак раду, на врло прегледан начин показује доминантне суфиксе (-ина, -ак), али и основе које се понављају (нпр. *кокош-*). Истаћи ћемо да су ове табеле и списак именица и суфикса веома корисни за даља истраживања у вези са овом или сличном тематиком.

Милан Стакић у раду „Структура и развитак имперфекта у српском језику“ (23–61) изучавању имперфекта приступа на другачији начин у односу на традиционалну/актуелну граматику. Наиме, он доказује да се овај глаголски облик гради само од инфинитивне основе. У својој анализи он оцењује досадашња изучавања, као и објашњења у грамати-

* МСЦ, Београд, 2012, 348 стр.

кама. Своју анализу заснива на изучавању најстаријих писаних споменика, а наставља је на корпусу савременог језика. С тим у вези споменућемо регистар глагола и облика имперфекта који може бити користан како изучаваоцима језика, тако и онима који језик уче (студентима и ђацима). На основу овог материјала аутор закључује да имперфекат у српском језику има две врсте наставака који се додају на инфинитивну основу (-*ах* и -*ијах*), испред којих се у неким случајевима јављају алтернације консонаната. Неки глаголи имају имперфекат помоћу обе врсте наставака, а код оних глагола чије се основе много разликују (или су се некад разликовале) долазило је до њиховог приближавања и укрштања. Такође, аутор истиче да се за оне глаголе код којих је историјски развитак замглио првобитну структуру не може рећи да су неправилни, те им се ни структура облика не сме неправилно тумачити.

Душка Кликовац се у раду „О интерпункцијском знаку три тачке (тротачки)“ (63–92) бави темом која се у литератури није довољно изучавала. Она истиче да су се овим питањем лингвисти бавили искључиво у нормативне сврхе. На основу корпуса (одабрана књижевна дела и електронски Корпус савременог српског језика) она описује на који начин се овај знак употребљава, шта означава, како се комбинује и да ли алтернира са другим интерпункцијским знаковима. Интересантан је историјат овог знака – од 1891. године до данас, као и варијанте у изгледу кроз историју (број тачака и спационираност). Ауторка уочава седам различитих употреба овог знака (пауза, пауза иза које се наставља реченица, пауза иза довршене реченице пре изговарања следеће, дужа пауза између два дела сопственог текста, наметнута пауза, изостављање текста (у писаном облику), пауза са неизреченим садржајем).

Првослав Радић у раду „Српски језик у америчким филмовима – из анатомије једног цивилизацијског сукоба“ (93–125) анализира делове филмова *Behind Enemy Lines* и *The hunting party* који су на српском језику. Аутор жели да покаже да је језик у овим филмовима у функцији традиционалне негативне европске политике према Србима и српском језику. Анализирајући деонице на српском језику, П. Радић је утврдио да је графика у филмовима ћириличка, рефлексивна јата екавски, имена уобичајена за српски језик. Интересантно је да глумцима српски језик није матерњи; аутор је начинио транскрипт деоница на српском језику те уочавамо грешке у области прозодије и фонетике које то потврђују. Осим анализе везане за ова два филма, аутор анализира и шири друштвени контекст у коме су ови филмови настали.

Вељко Брборић у раду „Правописни речници у правописима Матице српске – (не)оправданост измена“ (127–141) испоређује правописне речнике у правописима Матице српске, будући да се издања из 1993. и 2010. године разликују. Његов циљ је да утврди структурне и техничке промене у овим издањима, као и то колико правописна решења одгова-

рају језичким потребама просечног корисника правописа. Он закључује да је у новијем речнику видан помак у погледу квалитета и квантитета. Такође, он истиче да речник мора бити доследан, без грешака. Предлаже и да се уради школско издање, као и да се сви ортографски приручници ускладе са Правописом српског језика из 2010. године и његовим Речником уз правопис. Напоменућемо да су се у овом раду ненамерно поткрале штампарске грешке у акцентованим примерима.

Драгана Вељковић Станковић у раду „О прагматичком приступу настави српског језика у средњој школи на примеру проширивања знања о значењу и употреби прилога“ (143–158) предочава колико су ћаци изложени колоквијалном језику, а колико је, с друге стране, њихова лингвистичка компетенција недовољна, те користе прагматичке англицизме типа *дефинитивно*, *ајсолутивно*, односно израз *шћа јод јћо значило*. Ауторкин циљ је да се ћацима прошири знање о значењу прилога, и да науче да нијансирају свој исказ коришћењем различитих адвербијалних апроксиматора (*јриближно*, *ојјриликe*, *око*). Он је део амбициознијег задатка методике наставе српског језика – да се ученици оспособе да разумеју речи и њихове прагматичке функције, будући да ће им то помоћи да развију своје изражајне могућности.

Ничка Бечева у раду „О неким теоретским и практичким проблемима израде творбеног речника (на грађи творбених речника руског и бугарског творбеног речника)“ (159–165) предлаже да се у оквиру пројекта Српски језик и његови ресурси започне израда дериватолошког речника, будући да овакав речник српског језика не постоји. Он би, осим лингвистима, користио свима који се баве језиком и језичком културом. Анализирајући речнике тог типа у руском и бугарском језику, ауторка истиче да је неопходно одредити обим речника. С тим у вези, наводи о чему све аутори речника треба да воде рачуна – приступ грађи (да ли творбена гнезда укључују композицију и абривијатуре нпр.), колико чланова имају гнезда, да ли се уносе сви деривати, да ли се уносе деривати личних имена. Такође се истиче да је битна структура творбеног гнезда (да ли је нека реч мотивисана или није), проблем уношења позајмљеница, одређивање смера творбе речи, питање дублета, хомонимије и полисемије, као и предност речника са индексом на крају.

Весна Крајишник и Весна Ломпар у раду „Концепција онлајн курса српског као страног језика“ (167–176) представљају на који начин странци могу учити српски језик на даљину, помоћу платформе Мудл (MOODLE). Развој информационах и комуникационах технологија омогућава да се оне примењују и у учењу језика. Ауторке рада нам овом приликом приказују како изгледа и на који начин функционише овакав курс у Центру за српски као страни језик на Филолошком факултету у Београду. У питању је курс за ниво А1 који траје десет недеља и садржи лекције, вежбе, тестове, као и онлајн консултације са професором и при-

прему за завршни испит. Ауторке детаљно описују како изгледа овај курс, лекције и вежбе илуструју сликама из апликације, а такође се осврћу и на предности и мане оваквог учења (нема просторног и временског ограничења, лакше и брже коришћење речника – директан приступ из лекције, стална допуна и исправљање материјала за учење, односно ограничена усмена комуникација између студента и предавача, специфична структура језика која у случају нпр. реда речи у реченици омогућава више тачних одговора, које Мудл платформа не дозвољава).

Небојша Маринковић у раду „Учење на даљину и усвајање српског као страног језика“ (177–183) такође описује учење на даљину и могућности које, у вези са овом тематиком, пружају електронски медији. Аутор истиче да европске земље желе да овај тип учења буде доступан њиховим грађанима, као и да смање преоптерећеност простора за учење и за смештај студената. Њихови универзитети планирају додатне зараде, јер се за овакав вид учења све више одлучују запослени који желе додатно да се едукују, а такође овакво учење захтева да институције на којима се обавља буду модерне и да се прилагођавају потребама времена. Аутор описује неколико категорија студената који похађају ове курсеве и истиче да постоје два облика комуникације који се користе за учење на даљину – синхрони и асинхрони, у зависности од тога да ли су професор и студент истовремено укључени у процес учења. За синхроне је важно да користе технологије за комуникацију уживо (ITFS, Point to point, Микроталаси). У зависности од тога колики проценат учешћа онлајн технологија имају, курсеви се деле на традиционалне (немају виртуелни део), курсеве олакшане интернет мрежом (до 30% је виртуелни део), хибридне (30–80%), онлајн курсеве (више од 80%).

Српски језик је заступљен у неколико програма – Campus Europe у Новом Саду, телетандем за учење српског и италијанског језика у Торину, телетандем за учење српског и немачког језика у Бечу (све су хибридни курсеви), док се као први онлајн курс српског језика наводи пројекат Београдског универзитета, о коме у овом зборнику који приказујемо пишу Весна Крајишник и Весна Ломпар.

Аутор закључује да иако оваквом учењу недостаје интеракција лицем у лице, оно пружа алтернативу за оне студенте који су удаљени или изоловани, односно оне којима треба флексибилно окружење за учење.

Рајна Драгићевић у раду „Нека запажања о придевској контекстуалној синонимији“ (185–192) износи запажања о семантичком утицају придева једних на друге у придевском низу. Инспирирана грешкама у препознавању синонима у тестовима из српског језика за ученике трећег разреда Филолошке гимназије, ауторка је уочила да се чланови синтагми ослањају једни на друге и обликују семантички садржај један другом, као и да се у том међуделовању формира и значење конструкције, која као целина утиче на значење употребљених јединица. Сви ови процеси

као последицу имају семантичко приближавање чланова придевског низа, које може бити толико да их говорници доживљавају као синониме, иако то нису. Ову претпоставку ауторка испитује на примерима везане употребе придева са значењем људских особина, а такође се осврће и на редослед придева и њихов узајамни семантички садржај, као и утицај начина на који су придеви повезани када су распоређени у низу и одређују именицу (запета, заграда, косе црте и цртице). Ауторка закључује да питање утицаја контекста на формирање одређених парадигматских односа међу лексемама, које независно од контекста нису у том односу, представља тему о којој тек треба да се говори.

Александар Милановић у раду „Бећковићев поетски опус као ресурс за истраживање сложеница са инфиксом *-и-*“ (193–209) на материјалу из девет Бећковићевих књига поезије анализира императивне сложенице. Анализи корпуса претходи теоријски приказ ових сложеница, где аутор истиче да је овај тип сложеница општесловенска појава, и да овакве речи припадају експресивној лексици, најчешће са пејоративним значењем.

Анализирајући корпус, аутор уочава да су експресивност и сликовитост које стварају узрок појаве ових сложеница у Бећковићевом језику, а да су им порекло и узор у ровачком говору, те да се кроз овај творбени тип песник враћа традицији усмене речи. Аутор се осврће и на специфичне примере писане са цртицом (типа *мрзи-браћа*), појаву полисемије и хомонимије, анализу врста речи (све су именице, осим три придева), ретке примере редукованих облика (типа *држјора*), аналошке облике (типа *кљуцидрво*). Говори и о њиховој синтаксичкој функцији, начинима творбе, семантичкој структури, као и фонетско-фонолошким облицима блиским овим сложеницама (нпр. *вучикаја*). Аутор износи и списак свих императивних сложеница у Бећковићевом песничком делу, као и закључак да су овакве сложенице, осим у супстандарним идиомима, продуктивне још и у песничком језику.

Предраг Дилпарић у раду „О развоју транзитивности српског глагола“ (211–219) наводи примере група глагола из новијег и савременог српског језика који показују недовршеност развоја транзитивности и нестабилност у изражавању дијатезе. Он истиче да се поред глагола прелазно-непрелазне семантике из фазе пре појаве директног објекта јављају и предлошке и беспредлошке објекатске форме, као синтаксички дијалектизми, архаизми или регуларни облици. Ипак, у односу на старије форме, акузативска рекција се јавља као преовлађујућа тенденција, будући да се налази под утицајем синтаксички иновативније романске и балканске језичке средине.

Снежана Вучковић у раду „Језичка и културна слика Сунца у српској народној традицији“ (221–235) анализира корпус одабраних фолклористичких и етнографских текстова са циљем да реконструира кул-

турно-језичку слику Сунца у српској традиционалној култури. Она полази од теорије проучавања језичке слике света, користећи методе когнитивне етнолингвистике. Анализирајући средњовековне научно-популарне списе, фолклористичке и етнографске текстове, фразеологизме, устаљене изразе и метафоре који такође чувају културно-језичку слику Сунца, ауторка даје когнитивну дефиницију Сунца – надређена категорија му је светло, док фасетном организацијом презентује порекло (небеско односно божанско), изглед (круг), атрибуте (светло, сјајно, јарко и сл.), радње (сија, греје и сл.), време појављивања (дан односно јутро), простор (исток–запад), предсказања, супротне појаве (тама, киша, земља, хладноћа).

Балша Стипчевић у раду „Реципрочни глаголи са социјативним инструменталом“ (237–299) даје исцрпан преглед реципрочних глагола у српском језику, и то оних који се употребљавају у конструкцији са социјативним инструменталом. На корпусу Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске описује синтаксичко-семантичке одлике ових глагола и приказује њихове реченичне моделе. У раду је наведено чак 1016 глагола, подељених у четрнаест семантичких класа.

Ана Батас у раду „Акустичка анализа консонаната – неки методолошки проблеми“ (301–318) истражује методолошке проблеме из области инструменталне фонетике који се тичу акустичких карактеристика консонаната у српском језику. Ауторка се бави односом између читаног текста и спонтаног говора, сачињавањем листе речи-узорака, и прављењем оквирних реченица и сегментирањем везаног говора. У раду се налази и петнаест слика којима је ауторка илустровала сегментирање везаног говора, што може бити посебно корисно и занимљиво студентима.

Јован Чудомировић у раду „О полифункционалности лексеме *један* у српском језику“ (319–346) испитује резличите употребе лексеме *један* на примерима из Електронског корпуса српског језика. Поред бројног значења, које је основно значење ове лексеме, аутор бележи и заменичку употребу лексеме *један* (неодређена заменичка употреба са придевском и неодређена заменичка употреба са именичком вредношћу, ендорфорско упућивање, реципрочне конструкције, упућивање на делове текста), генеричку употребу (уз опште и властите именице, у експресивно-афективној употреби, као члан). Лексема *један* се користи и као придев са значењем 'исти', а аутор бележи и адвербијализоване облике ове лексеме (облик инструментала *једном* и средњег рода *једно*). На основу наведене анализе аутор закључује да би ову лексему требало третирати и као неодређену придевску заменицу.

Овај зборник значајно доприноси модерном изучавању србистике како избором тема, тако и приказаним методама истраживања. Радови су актуелни и могу нам користити као литература или полазиште за нека нова истраживања.

Бојана Томић

Библиографија *Научни сасӣанак славистӣа у Вукове дане* 1971–2011*

Научни скуп *Научни сасӣанак славистӣа у Вукове дане* један је од најзначајнијих славистичких скупова, са четрдесетогодишњом традицијом, који се без прекида одржава од 1971. године и окупља најеминентније стручњаке из језика и књижевности који разматрају важна питања која се тичу српског језика и књижевности, као и њихове повезаности са другим језицима и књижевностима.¹

Прошле године објављена је у издању Међународног славистичког центра комплетна библиографија зборника *Научни сасӣанак славистӣа у Вукове дане* која обухвата радове са скупова одржаних од 1971. до 2011. године. Израдиле су је Злата Бојовић, Драгана Мршевић Радовић и Катарина Тодоровић. Како се истиче на почетку (5), *Библиографија* обједињује три досад објављене библиографије.² До 1987. године излазила су по три тома Зборника годишње, док је Зборник из 1988. чинило пет

* МСЦ, Београд, 2012, 237 стр.

¹ У поздравној речи С. Марковића, поводом отварања скупа *Научни сасӣанак славистӣа у Вукове дане* 1971. године, износи се да је циљ окупљања слависта да се „и даље осветљава значај Вукових идеја, подухвата и остваривања, и да се сагледа богато остваривање његове мисли и дела“ (*Научни сасӣанак славистӣа у Вукове дане* 1, 7). Касније, са развојем лингвистике и књижевних теорија, јавља се потреба да и теме скупова буду конципиране тако да прате савремена достигнућа из језика и књижевности.

² Прва библиографија објављена је 1982. године после десет научних састанака и садржи 743 прилога произишлих из пера 291 слависте. Прву библиографију сачинио је Драгутин Миленковић. Друга библиографија, објављена 1987, била је селективна и налазила се у саставу биобиблиографских јединица *Библиографској речника учесника Међународној научној скупи Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас*. Библиографију су израдили Злата Бојовић, Мирјана Костић, Драгутин Миленковић и Снежана Самарџија. Трећа библиографија објављена је 2005. и садржала је комплетан попис радова објављених у зборницима од 1. до 30. броја. Израдили су је Злата Бојовић, Драгана Мршевић Радовић и Снежана Самарџија са сарадницима.

томова.³ Од тада, Зборник сачињавају два тома, један из језика, други из књижевности.

Да се запазити да у *Библиографију* нису унесени подаци о радовима из зборника, насталим у оквиру пројеката *Терминолошка стандардизација лингвистичког описе савременог српског језика* (зборници 32/3, 33/3, 34/3, 35/3) и *Теоријско-методолошки оквир за модернизацију описе српског језика* (зборници 36/3, 38/3, 39/3, 40/3), који су на Скупу излагани у периоду 2002–2011. у оквиру посебне сесије.

На почетку *Библиографије* даје се списак тема које су излагане на свих 40 научних скупова (7–10), а затим се наводи списак чланова Управе међународног славистичког центра од 1971. до 2012. године (11–12). Из списка тема може се уочити разноврсност питања и проблема из језика и књижевности и заступљеност свих важних научних области.

Организатори научног скупа су у области језика задавали теме које се тичу различитих области – између осталог, у темама се анализирају питања нормирања језика (10/1, 24/1, 31/1 итд.), морфологија и творба речи (13/1, 28/2, 35/1 итд.), лексикологија и лексикографија (26/2, 37/1 итд.), терминолошки проблеми (18/1), синтаксичке теме (14/2, 15/1), стилистика (23/2, 32/1), превођење (16/3) итд.

Прегледом тема из књижевности види се да су разматрана и општа питања књижевности и проблеми који се тичу посебних епоха или писаца – између осталог, у темама се обрађују однос усмене и писане књижевности (6/2, 15/2), појединачне књижевне врсте (24/2, 25/1, 31/2), различите књижевне епохе (12/1, 13/2, 34/2), однос српске књижевности према другим књижевностима (32/2, 34/2, 40/2), тема сеобе и изгнанства (20/1), тема Хиландара у српској књижевности (28/1) итд. Посебни тематски зборници посвећени су проучавању језика и стила истакнутих српских писаца и песника: Вука (3; 14/3; 17/1, 2, 3, 4, 5), Јована Стерије Поповића (11/1), Доситеја Обрадовића (19/2, 38/2), Његоша (18/2), Лазе Костића (21/1), Ива Андрића (22/1) и Милоша Црњанског (33/2).

Централни део *Библиографије* (15–206) представља узбучени списак аутора и њихових радова. Радове су у зборнику објављивали аутори из словенских, али и из несловенских земаља. По свом опредељењу, радови су окренути различитим питањима – у оквиру лингвистичких тема разматрају се питања из историје језика и из савременог језика, питања језичке стандардизације, као и језичка пракса – обухватају се све лингвистичке области – фонетика, акцентологија, морфологија, лексикологија, творба речи, синтакса, стилистика итд., док се у радовима из књижевности анализирају теме и мотиви у књижевним делима, пореди

³ Зборник је излазио у више томова поводом обележавања неких важних јубилеја српске филологије и сл.

се стваралаштво (теме, мотиви) писаца који припадају истим или различитим епохама, преводи српских дела у иностранству итд.

Централно место у изучавању језичких тема представљају радови у којима се разматра улога Вука Караџића у нормирању српског књижевног језика, његови преводи, однос према другим истакнутим лингвистима, Вуков критички рад итд. (в. нпр. 15, 322, 653, 948, 1284, 1963, 2453, 3320)⁴.

У чланцима са темом из језичке дијахроније проучавају се језичке особености старих писаних споменика (в. нпр. 567, 997, 1262, 2980, 3375), а низ радова бави се и етимологијом речи (в. нпр. 3298, 3376).

Радови из фонетике тичу се природе и изговора појединих гласова, гласовних промена, природе слога и сл. (в. нпр. 1064, 2872). Акцентуација, прозодија и ортоепија такође су тема истраживања, где се анализирају акценатски типови, однос старог и савременог акцента, акценатска парадигма итд. (в. нпр. 97, 544, 839, 1054, 1062, 2365).

Разноврсне теме обрађују се и у радовима из морфологије, а у њима се аутори баве врстама речи и њихових граматичких категорија, деκлинацијом, конјугацијом итд. (в. нпр. 390, 1470, 2873, 3055, 3082, 3138). У *Библиографији* су веома су заступљена и питања која се тичу творбе речи – у тим се радовима расправља о начинима творбе, о неким префиксима, суфиксима итд. (в. нпр. 76, 252, 1200, 2802, 3219, 3362).

Лексиколошке и лексикографске теме заузимају значајно место у *Библиографији*. Теме се, између осталог, односе на разматрање проблема полисемије и њених механизма, синонимије, антонимије, питања везаних за одређене лексичке слојеве, лексику страног порекла у српском језику итд. (в. нпр. 466, 605, 552, 995, 2037, 2673). Низ радова бави се и ономастиком (в. нпр. 219, 481, 1538, 1544). Заступљени су и чланци у којима се проучавају лексика страног порекла у српском језику (в. нпр. 117, 2485, 3194, 3227, 3301), лексика страног порекла код појединих писаца (в. нпр. 3196), као и различита термилошка питања – места термина у лексичком фонду (в. нпр. 463, 3214), поједине термилошке области (као што су родбинска, географска, зоолошка, физичка, граматичка, правна терминологија итд.) (в. нпр. 141, 146, 390, 1008, 2491, 2871, 3047, 3220). Представљене су и лексикографске теме – анализира се лексика на корпусу речника српског књижевног (и народног) језика (као што су *Вуков Рјечник*, *Речник САНУ*, *Речник Мајице српске*) (в. нпр. 118, 460, 991, 1485, 2037, 2071, 2681, 2870), као и речника којима се у анализи даје историјска димензија као што је *Рјечник ЈАЗУ* (в. нпр. 3233) или речника страног језика (в. нпр. 989, 1234, 1847).

⁴ Број у загради представља редни број рада у *Библиографији*.

У оквиру бројних радова из синтаксе расправља се, између осталог, о употреби падежа и предлошко-падежних конструкција, о конгруенцији, о реченичним конституентима (в. нпр. 65, 140, 1252, 2755, 2980).

Аутори у чланцима из дијалектологије изучавају дијалекте који су узети за темељ књижевног језика, као и дијалекте који не спадају у књижевне (в. нпр. 149, 599, 1030, 2165, 2335, 2528, 2636).

Радови из области методике и дидактике имају за тему наставу српског језика као страног, различите практичне проблеме приликом презентовања неких наставних јединица итд. (в. нпр. 624, 1313, 2291, 2297, 2592).

Теме из стилистике и фразеологије такође заузимају значајно место. У оквиру тема из стилистике анализирају се стилске особености језика појединих писаца, развој функционалних стилова у српском језику, језик средстава информисања итд. (в. нпр. 628, 1020, 1011, 1592, 2458). Фразеолошка истраживања тичу се анализе појединих фразеологизама на материјалу српског језика, културолошких вредности фразеологизама, али и паралелизма српских фразеологизама и фразеологизама у другим словенским језицима итд. (в. нпр. 455, 1985, 1992, 2230).

У низу радова обрађују се језик и стил појединих српских истакнутих писаца: С. М. Љубише (в. нпр. 3196, 3106), И. Андрића (в. нпр. 1860, 2357, 2814, 3163), Доситеја (в. нпр. 2029, 3033, 3125), Ј. Стерије Поповића (в. нпр. 1917, 3054), М. Црњанског (в. нпр. 625), Б. Нушића (в. нпр. 1206), Ј. Лазаревића (в. нпр. 1014), Д. Ћосића (в. нпр. 1018) итд.

Нормирање српског књижевног језика тема је бројних радова у којима се разматрају питања стандардизације и кодификације норме од почетака нормирања српског књижевног језика до савремених питања у тој области (в. нпр. 550, 1466, 1548, 2055, 2183, 2368). Известан број радова бави се и правописним проблемима и правописном праксом (в. нпр. 236, 238).

У радовима из области превођења и компаративних језичких истраживања анализира се превођење појединих терминологија, стилистички и синтаксички проблеми који се јављају приликом превођења итд. (в. нпр. 248, 620, 668, 1891, 2194). Значајан број аутора бавио се компаративним истраживањима, како односом српског језика према другим словенским језицима, тако и према несловенским језицима (в. нпр. 30, 2647, 2867, 3252, 3272, 3112).

Теме из књижевности тичу се и различитих епоха и различитих писаца. Изучавана су књижевна дела од средњовековне епохе, преко народне књижевности, ренесансе, романтизма, реализма, модерне, па до дела савремених писаца. У радовима са темом из народне књижевности анализирају се бројне теме: анализира се улога Вука Караџића као сакупљача народних умотворина и његов однос према народном стварала-

штву (в. нпр. 1167, 1410, 1687), поједини мотиви у народној поезији и прози (в. нпр. 1833, 1836, 3066), устаљене формуле (в. нпр. 2767, 2779, 3069), обележја поједних књижевних врста (в. нпр. 1135, 1829, 2777), преводи српских народних песама на стране језике (в. нпр. 1359, 1421) итд. Радови који као тему имају средњовековну књижевност баве се, поред осталог, одређеним мотивима и симболима (в. нпр. 999, 1033, 1099, 1526, 3148), жанровским обележјима неких средњовековних књижевних врста (в. нпр. 1035, 1857, 2628), појединим ликовима (в. нпр. 1103, 2632) итд. Нека књижевна дела била су предмет пажње великог броја аутора, као што су *Хасанајиница* (в. нпр. 310, 1607, 2088), *Живој и љрикљученија* (в. нпр. 919, 1439, 3105), *Горски вијенац* (в. нпр. 631, 2179, 3035), *Сеобе* (в. нпр. 405, 1360, 2922), *На Дрини ћуџрија* (в. нпр. 858, 1840, 3411) итд.

Заступљени су и чланци у којима се анализирају дела ренесансне, дубровачке књижевности као и њихов утицај на новију књижевност (романтичарску, реалистичку и модерну) (в. нпр. 183, 195, 1490, 1499, 2282) итд.

Од тема из романтичарске књижевности најбројније су оне којима се проучавају одређени симболи и мотиви у романтичарској књижевности, обележја појединих књижевних врста, српски романтичари и њихов пријем у иностраним књижевностима и др. Највише је радова који се тичу Његошевог књижевног дела (в. нпр. 103, 242, 981, 1617, 2214, 3276), али су бројни и радови у којима се говори о делу Л. Костића (в. нпр. 736, 1839, 2567, 3064), Ј. Стерије Поповића (в. нпр. 45, 1343, 1917, 2435), Доситеја (в. нпр. 933, 1418, 2149, 3061), Змаја (в. нпр. 377, 475, 690) и других српских романтичарских књижевника.

У чланцима које се баве делима реалистичке књижевности заступљене су, између осталог, следеће теме: начини приповедања у реалистичкој прози, особености неких реалистичких дела, одређени мотиви, реалистичка дела српске књижевности и њихов утицај на друге књижевнике и др. Највећи број радова посвећен је истакнутим српским реалистичким писцима Ј. Веселиновићу (в. нпр. 363, 1613, 3388), С. Матавуљу (в. нпр. 122, 756, 1788, 2392), С. Сремцу (в. нпр. 361, 1493, 2994, 3382), Л. Лазаревићу (в. нпр. 92, 897, 1937, 2594, 3352), Б. Нушићу (в. нпр. 525, 1375, 2426, 2986) итд., а има и радова посвећених књижевној критици у доба реализма (в. нпр. 1146, 1931, 2722, 3387).

Дела књижевности XX века такође су била честа тема проучавања. И у оквиру ових тема разматрају се различити симболи и мотиви, књижевне врсте, веза дела ове епохе са ранијим књижевним епохама и др. Поред И. Андрића и М. Црњанског чијем су делу били посвећени цели зборници, разматрају се и дела П. Кочића (в. нпр. 936, 1275, 3203, 3431), Ј. Дучића (в. нпр. 438, 898, 1376, 3042), И. Секулић (в. нпр. 108, 1369, 2252, 3244), Б. Ћопића (в. нпр. 1626, 2393, 2907, 3232), Д. Киша (в.

нпр. 529, 1737, 2512, 3021, 3458), И. В. Лалића (в. нпр. 528, 1447, 3404), М. Селимовића (в. нпр. 1776, 2718, 3460), С. Велмар-Јанковић (в. нпр. 90, 355, 1718, 3011) итд.

Из *Библиографије* сазнајемо у којим су страним земљама превођена дела српских писаца. Радови које су углавном написали инострани аутори сведоче о преводима у Француској (в. нпр. 909, 1670, 1672), Данској (в. нпр. 874, 876), Немачкој (в. нпр. 1675, 2653, 3359), Румунији (в. нпр. 761, 2976, 3280), Холандији (в. нпр. 1421, 1423), Кини (в. нпр. 3400, 3411), као и у словенским земљама Пољској (в. нпр. 885, 1360, 3261, 3365), Чешкој (в. нпр. 591, 1151), Бугарској (в. нпр. 711, 1504, 1902) итд.

Известан број чланака као тему има и програм и концепцију појединих језичких или књижевних гласила, какви су радови о часописима *Искра* (в. нпр. 584, 588), *Новине српске* (в. нпр. 23, 714), *Лейтџис Мајице српске* (в. нпр. 153, 2190, 3240), *Српски књижевни гласник* (в. нпр. 281, 577, 1303, 1712) итд.

На крају се дају веома корисни прилози – регистри: Регистар аутора (207–222), Регистар наслова (223–228) и Регистар личних имена у наслову (229–237). На основу Регистра аутора сазнајемо да су у зборницима објављени радови 910 аутора. Такође, из поменутог регистра може се видети и који су аутори колико радова објавили у овом зборнику – са преко двадесет објављених радова у зборницима су Ђ. Живановић, Н. Килибарда, М. Ковачевић, Л. Лашкова, С. Ж. Марковић, М. Матицки, Р. Симић итд.

Библиографијом су представљени богатство и разноврсност научног размишљања о најважнијим темама из српског језика и књижевности, као и њиховог односа према другим словенским и несловенским језицима и књижевностима. Израда библиографије оваквог обима је тежак и сложен посао који су састављачи одлично обавили и због тога им сви садашњи и будући проучаваоци језика и књижевности дугују велику захвалност. Када би у *Библиографију* били унети и подаци о радовима насталим у оквиру два пројекта *Терминолошка стандардизација лингвистичкој ојиса савременој српској језика* и *Теоријско-методолошки оквир за модернизацију ојиса српској језика*, она би добила још већи значај и већу вредност.

Библиографија ће истраживачима бити од велике помоћи јер су на једном месту пописани подаци о значајним резултатима истраживања релевантних проучавалаца који су са најразличитијих аспеката сагледали проблеме који се тичу српског језика и књижевности. Ова врста библиографије је „жив“ текст који ће се накнадно допуњавати новим подацима, па очекујемо њено допуњавање након будућих научних скупова и зборника насталих на основу њих.

Најпаша Миланов

Хроника

Научни скуп *Српски језик и актуелна ишћања језичке йолийшке*

У Српској академији наука и уметности 28. октобра 2013. године одржан је научни скуп посвећен питањима везаним за актуелно функционисање и очување српског књижевнојезичког стандарда, али и српског језика уопште у свим видовима његових реализација, не само у Србији већ и у земљама у окружењу у којима је српски службени језик или језик мањинске популације. Једнодневни, али изузетно садржајан састанак еминентних лингвиста одвијао се у организацији Одељења језика и књижевности САНУ, испред којег је у Организационом одбору стајао академик Предраг Пипер, затим Одбора за стандардизацију српског језика, у чије име је у Одбору био академик Иван Клајн, Института за српски језик САНУ, чији је директор проф. др Срето Танасић био председник Одбора, и Фонда „Ђорђе Зечевић“ за заштиту и унапређење ћирилице. Секретар Организационог одбора скупа био је мр Јован Вуксановић. Овако значајном скупу, насловљеном *Српски језик и актуелна ишћања језичке йолийшке*, присуствовали су и представници академија, Матице српске, Српске књижевне задруге и државне управе, а све са циљем да закључци буду оперативни и да се обезбеди њихова примена у пракси. Након што је проф. др Срето Танасић отворио састанак, учесницима се обратила гђа Јасмина Митровић Марић, саветник председника Републике Србије и члан Кабинета председника, а као представник Националног савета за културу г. Душко Паунковић. Поздравне речи је, такође, испред Академије наука и уметности Републике Српске упутио академик Слободан Реметић, испред Српске академије наука и уметности, Одељења за књижевност и језик академик Предраг Пипер, испред Матице српске проф. др Драган Станић, испред Српског националног вијећа у Хрватској проф. др Милорад Пуповац и испред Одбора за српски језик Српске књижевне задруге проф. др Милош Ковачевић.

У оквиру радног дела скупа изложено је шеснаест реферата, после којих је уследила дискусија и усвајање закључака. Прво је своје виђење актуелног стања и проблема у усменој и писаној реализацији српског језика изнео проф. др Драган Станић. Наслов његовог саопштења гласио је „Нужни услови за вођење језичке политике“. Он је говорио о спрово-

ђењу језичке политике унутар заједнице, са нарочитим освртом на употребу писма. У вези са писмом истакао је да се мора заштитити употреба ћирилице, али да се латиница не сме искључивати из корпуса (на њој је, рецимо, бококторско књижевно стваралаштво), она представља вид интеграције и мора бити алтернативно писмо. Закон о службеној употреби језика и писма из 1991. године (са каснијим изменама) обезбеђује ћирилицу место примарног писма, али се латиница не дискриминише, већ се текст писан латиницом може поставити испод или поред ћириличног. Ипак, он наглашава да би ваљало да постоји тело које води рачуна о заступљености и хијерархији употребе ових писама. Такође је истакао да језичка политика мора бити свесрпска, никако не сме бити србијанска, те је нужно да се правопис и речник издају на јакавици, као и да се поведе брига о језику у медијима и сл.

Академик Милорад Радовановић, наш најзначајнији социолингвиста, говорио је на тему „Планирање језика данас (подсетник)“. Он је актуелним проблемима пришао са теоријске стране, указујући на разграничење појмова планирање језика и језичка политика, као и на појмове из области стандардизације. Код планирања издвајају се планирање језичког корпуса, што је лингвистичка област, и планирање језичког статуса, што је предмет политике. Исто тако, ако се има у виду дихотомија микролингвистика (у жижи интересовања је језик сâм) и макролингвистика (језик према другим језицима), може се говорити и о микропланирању и макропланирању, те планирању у ужем смислу и у ширем смислу, али их није могуће разлучити. Кључно је његово виђење српског као поливаријантног језика, где се издвајају три варијанте српског стандарда: западна у Хрватској и Републици Српској, источна у Србији и јужна у Црној Гори.

Више саопштења за предмет је имало статус српског језика ван граница Србије. Прво у низу таквих било је излагање академика Слободана Реметића, под насловом „Српски језик у Републици Српској и Босни и Херцеговини“. Наиме, он је подсетио на квазинаучне интерпретације бошњачких лингвиста везаних за појмове српски језик и „босански“ језик, али и на то да су српски језик и ћирилица на том простору угрожени и недовољном бригом српских институција у Републици Српској и посленика српске културе и јавне речи. О томе се у Републици Српској говорило доста, та тема била је актуелизована на многим научним скуповима одржаним у различитим приликама у овој републици, а искључиво на ту тему одржан је округли сто *Језик и писмо у Републици Српској и Босни и Херцеговини* 2011. године, а потом је издат и зборник саопштења, а теме су обухватале временски распон од Кулина бана до нас.

Језичка политика као део укупне националне политике свакако почива на деловању установа као што су у Србији Академија, филоло-

шки/филозофски факултети, Матица српска и Институт за српски језик САНУ. О улози ових научних институција за очување и неговање српског језика говорио је проф. др Срето Танасић у реферату „Значај научних институција за статус српског језика“. Нешто детаљније о томе, као и о проблемима с којим се у своме раду суочавају те институције, показао је на примеру Института за српски језик САНУ. Институт за српски језик оформљен је 1947. из Академијиног Лексикографског одсека, а основна делатност Института била је израда тезаурусног *Речника САНУ* и изградња научног кадра. Временом Институт је добио и свој одсек за проучавање црквенословенског језика, пре тридесет година одсек за етимолошка проучавања, потом и за дијалектолошка (са напоменом да су се истраживања народних говора у Институту врло интензивно одвијала све време, дакле, и пре званичног формирања одсека/пројекта) и пројекат који се бави питањима савременог стандардног језика. Резултате својих истраживања сарадници су објављивали у периодичним и монографским публикацијама, које спадају у ред најстаријих и најеминентнијих на овим просторима. Часописи Института су *Српски дијалектолошки зборник* (1905), *Јужнословенски филолој* (1913), *Наш језик* (1932) и електронски часопис *Лингвистичке актуелности* (2000), а монографске едиције *Библиојтека Јужнословенској филолоја* и *Монографије*. Дакле, задатак овог института је систематско изучавање српског језика из дијахроне и синхроне перспективе, израда *Речника САНУ*, израда *Етимолошкој речника српској језика*, изучавање црквенословенског језика српске редакције и изучавање народних говора, те издавање научних часописа и лингвистичких монографија. С друге стране, директор је истакао и проблеме са којима се Институт сусретао и сусреће се у свом раду. Најпре, то је било нередовно финансирање и осипање кадрова 90-их година прошлога века. Иако су се кадрови усталили, проблеми са финансирањем задају још увек проблеме запосленима, како у исплати њихових личних доходака, тако и у финансирању публикација. Отворено питање је и брига о кадровском развоју, јер се Институт суочава са неразрешеним питањима у вези са школовањем кадра, усавршавањем кадрова у иностранству итд. Дакле, неопходно је да ресорно министарство омогући несметано функционисање Института, да се обезбеди стабилност и сигурност у финансирању, што подразумева прелазак на буџетско финансирање ове значајне националне институције.

Проф. др Мато Пижурџа за тему свог излагања имао је прецизирање појмова службена и јавна употреба језика и писма, а наслов је гласио „Прилог дефинисању домена службене и јавне употребе језика и писма“. Према његовој процени, подела на службену и јавну употребу језика и писма представља вештачку поделу и компликује сагледавање проблема, јер се то не може разграничити.

У саопштењу „Српски језик и функционална писменост на Универзитету“ проф. др Милош Ковачевић бавио се статусом изучавања српског језика на факултетима, али и на нижим нивоима образовања. У разматрање су ушли само државни универзитети у Србији, док приватни, којих има преко тридесет, нису обухваћени. Наиме, у школском систему српски језик има статус наставног и вехикуларног језика; обавезан је у самом извођењу наставе, а у основној и средњој је наставни предмет. У картотеци језичких недоумица Одбора за стандардизацију стоји питање о исправности веће заступљености наставе књижевности у односу на наставу језика у основној и средњој школи. Наиме, било је 2010. године иницијативе да се одвоји настава језика од наставе књижевности, али је задржано постојеће стање. Међутим, указала се нова прилика и Министарство просвете је покренуло питање наставе језика у средњој школи. На универзитетима српски језик се као предмет може срести: 1) као група на филолошким факултетима; 2) на учитељским и педагошким факултетима; 3) на страним филологијама; 4) на наставничким факултетима; 5) на ненаставничким факултетима. Поред катедри за српски језик на филолошким (односно филозофским) факултетима, на учитељским и педагошким факултетима српски се некада изучавао 4 семестра са фондом 4 + 3, а сада до једног семестра са фондом 2 + 1 или 1 + 2. На страним филологијама овај предмет није свуда заступљен, а познато је да се не може радити успешна контрастивна анализа ако српски језик није обавезан. Такође је неопходно да се српски изучава на факултетима који школују наставничке кадрове. Међутим, оно што изненађује јесте да су ненаставнички факултети заинтересовани за изучавање српског језика. Рецимо, Медицински факултет је поднео захтев да се уведе српски језик – функционална писменост као обавезни предмет. Такође, у циљу заштите и очувања традиционалног српског писма, а у складу са чланом 10 Устава и Законом о службеној употреби језика и писма, Сенат Универзитета у Крагујевцу донео је одлуку да тезе морају да се предају искључиво на ћирилици. Закључак је да је нужно увођење српског језика на све универзитете, а да се у средњој школи одвоји настава језика од наставе књижевности.

У свом реферату „Место правописа у наставном процесу“ проф. др Вељко Брборић изнео је мишљење да је у првом реду проблем у школи – у самом наставном програму, а потом изван ње. Томе је у великој мери допринео правописни плурализам после распада српскохрватског језичког заједништва. После различитих издања Матичиног правописа, данас немамо школско, па је питање може ли се настава правописа изводити без њега. У наставном плану правопис има своје место, и оно је добро дефинисано, али се мора поштовати и не сме се одступати од плана.

Др Милош Луковић реферисао је на тему „Актуелна питања језичког законодавства у Републици Србији“. Наиме, чланом 10 Устава Репу-

блике Србије и Законом о службеној употреби језика и писма дефинисано је да су српски језик и ћирилица у службеној употреби, док се службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава, те има више одредби о употреби језика и писама националних мањина у службеној и другим употребама. Луковић је истакао да, када Србија буде ушла у Европску унију, биће неопходно усаглашавање ових закона са прописима ЕУ.

Академик Предраг Пипер је у саопштењу „О стратегији језичке политике у Републици Србији“ изнео основне смернице за израду ове стратегије, која би била у надлежности Министарства за културу и информисање и/или Националног савета за културу у сарадњи са другим министарствима (Министарством просвете, науке и технолошког развоја, Министарством правде итд.) и другим мериторним установама (САНУ, Институт за српски језик, Одбор за стандардизацију српског језика, Матица српска, катедре за српски језик итд.) и појединцима. Након разграничења појмова као што су службена, јавна и приватна употреба језика и писма, академик Пипер изнео је неке примере пропуста у језичкој политици, а потом је образложио основне елементе садржаја стратегије језичке политике у Републици Србији. Стратегија треба да буде усмерена на добро организовано и стручно вођење идентитетске политике у области језика; затим треба да обезбеди консолидацију и отклањање могућности конфликтних језичких ситуација; треба да преиспита место језичке политике у законодавству; стратегијом треба предвидети мере језичке политике на Косову и Метохији и у суседним државама; њоме треба прецизирати место српског језика у образовању; покренути пројекте израде нормативистичке лингводидактичке литературе; предвидети сталну подршку лингвистичким истраживањима усмереним ка подизању квалитета књижевнојезичке норме и културе говора; предвидети сталну подршку лекторатима српског језика и бригу о настави српског језика као страног; покренути и подржати научни пројекат који би у форми системских истраживања обезбеђивао научну подршку држави у вођењу језичке политике; предложити систем мера за превођење капиталних дела из лепе књижевности објављених у Србији; затим подржати објављивање на ћирилицу и њену употребу у издаваштву, у СПЦ, у кинематографији; предвиди степен употребе страних језика у сфери јавне комуникације у Србији; предвидети мере заштите српског језика и писма од могућих покушаја да се српски језички споменици или српски говори прогласе споменицима или говорима других народа; побољшати могућности учења српског језика у дијаспори; створити добро организоване лекторске службе у издавачким и медијским кућама; увести језичког рецензента у издавачким кућама које издају уџбеничку и преводну литературу; подстаћи сарадњу са водећим лингвистичким установама у вођењу језичке политике итд.

И даље актуелним питањем бавио се и проф. др Милорад Пуповац у саопштењу „Језичне идеологије, језичне политике и производња нетолеранције у постјугославенским земљама“. Наиме, у оваквим околностима, циљ језичке политике (језичких политика) био је да повећа разлике према вани и да их смањи унутар језика, што је довело до високог степена језичке/варијантне нетолеранције и сукоба. Његово мишљење је да српски језик треба да задржи полицентричност, с обзиром на говорнике у западним крајевима бивше Југославије и да треба да се креира језичка политика која ће имати механизме да то обезбеди, да ублажи нетолеранцију. Конкретно, у Хрватској је велика нетолеранција према ћириличном писму и неопходна је ближа сарадња српских институција са институцијама у Хрватској.

У свом саопштењу „Узуални стандард у урбаним центрима на косовско-ресавском и призренско-тимочком говорном подручју“ проф. др Софија Милорадовић бавила се питањима употребе стандардног језика на просторима оних дијалеката који нису ушли у основицу књижевног језика. На грађи из неколико урбаних центара са ових простора (Параћин, Врање, Лесковац итд.) сагледан је степен усмеравања дијалекатске основе ка стандарднојезичкој норми, што заправо представља савремену комуникацијску стратегију и идентификацијску праксу на датом терену, са нарочитим освртом на омладинску популацију у датим центрима, те на њихову језичку усмереност ка дијалектицима и англицицима.

О судбини српског језика и ставовима према њему у Црној Гори реферисала је проф. др Јелица Стојановић у саопштењу под насловом „Актуелни процеси у вези са писмом и језиком у Црној Гори – задаци науке и језичке политике“. И она је изнела критику вештачке употребе појмова службени језик / језик у службеној употреби. Скренула је, такође, пажњу на то да нико не помаже очувању српског језика у Црној Гори, јер све јачи утицај имају Одбор за стандардизацију црногорског језика и катедре за црногорски језик, те се тако јављају компаративне студије црногорског и разних страних језика итд. Подсетила је и на то да заговорници и присталице у области „науке о језику“ неретко прекрајају чињенице из дијалектологије и историје језика и писма, како би показали „континуитет“ новопротекламованог језика.

Сличним питањима бавила се и др Митра Рељић у раду „Положај, стање и перспективе српског језика на Косову и Метохији“. Она је нарочито истакла ризике и непријатности употребе српског језика и навела примере за језичку мимикрију на овим просторима.

Проф. др Жарко Бошњаковић са излагањем на тему „Српски језик у образовању у Војводини“ надовезује се на саопштење проф. Ковачевића, само што ову проблематику посматра на простору Војводине, где долази до изражаја вишејезичност због великог броја националних мањина. Само у шест општина се настава одржава искључиво на српском је-

зику, а у свим осталим на више. На наставничким групама на факултету то се огледа у постојању двопредметних група српско-румунски, српско-мађарски итд. За унапређење наставе језика такође предлаже одвајање часова језика од часова књижевности, што би подразумевало задржавање одвојених катедри за српски језик и за српску књижевност на факултетима. Побољшање квалитета наставе у школама види и у томе да асистенти долазе у школе и реализују део наставе. Међутим, када је реч о факултетима, предлаже да се врати стање које је било пре болоњске реформе.

У свом саопштењу „Језичка ситуација код Срба у Румунији“ проф. др Михај Радан бави се питањем српског као мањинског језика у Румунији, у Банату, као и стањем србистике и кroatистике у универзитетској настави у тамошњој средини. Указао је на изузетно неповољне услове у српском лекторату и непостојање институционалне подршке из Србије, те на малу заступљеност српског у медијима и администрацији.

Доц. др Весна Крајишник је такође изложила своја истраживања везана за веома актуелну тему „Лекторати српског језика“. Наиме, њена констатација је да је стање веома драматично: лекторати српског језика се затварају, а места српских лектора преузимају лектори из Хрватске и Босне, па сада и из Црне Горе, или се, с друге стране, из практичних разлога катедра или група зове Б(Ц)ХС, али представника Срба тамо обично нема. Поражавајуће чињенице са којима се она сусрела јесу да не постоји установа која има информације о српском језику као страном: ни Министарство просвете, ни Министарство дијаспоре, ни Министарство спољних послова, ни Народна библиотека Србије нема прецизне податке о томе. Од 50-их година бригу о лекторатима је водио Републички завод за међународну научну, културну, техничку и просветну сарадњу, а од 2000. Министарство просвете. Она је истраживала и представљање овог питања у штампи. Показала је и тренд опадања броја центара у којима се изучава српски језик и смањења броја лекторских места. Могући разлози за то су слабљење интересовања за словенске језике, уситњавање језика у региону, а унутрашњи разлог је недефинисана државна стратегија. Узрок су средства и недовољна комуникација међу институцијама, те се сусрећемо са неопремљеношћу лектората и неажурношћу у администрацији. Колика је наша небрига о изучавању српског на страним универзитетима, ауторка је поткрепила и поређењем са бројем лектората хрватског и са њиховим активностима на том пољу. Још једно спорно место је образовање и усавршавање лектора, јер неретко оде тек свршени студент без наставног искуства, а тамо се сусретне са недостатком литературе и изостанком подршке из матице. Међутим, потенцијала на факултетима за то има, рецимо, у Центру за српски језик као страни, Међународном славистичком центру и сл.

Овај скуп су пратили и бројни лингвисти, па су у дискусији поменути још нека питања везана за тему скупа као што су: формирање српског националног (електронског) корпуса, заштита статуса српског језика на интернету, настава српског језика у дијалекатским срединама и компетенција наставника итд.

Кроз реферате и дискусију поменута су готова сва спорна питања језичке политике и језичког планирања у Србији: сарадња са државним институцијама и законодавним телима у креирању и спровођењу језичке политике, настава језика у основним и средњим школама и на универзитету, настава српског као страног, заштита и неговање српског језика и писма у суседним државама итд.

Марина Сџасојевић

Прилог

Закључно саопштење са Научног скупа *Српски језик и актуелна питања језичке политике*

На научној скупштини *Српски језик и актуелна питања језичке политике*, који је одржан у САНУ 28. октобра 2013. године у организацији Одељења језика и књижевности САНУ, Института за српски језик САНУ, Одбора за стандардизацију српског језика и Фонда „Ђорђе Зечевић“ за заштиту и унапређење ћирилице, закључено је да постоје бројни проблеми у области језичке политике у Републици Србији, и да се ти проблеми најбоље могу решавати у пуној сарадњи надлежних министарстава и националних савета, с једне стране, и научних и стручних установа, са друге. Проблеми се испољавају у одсуству јасног државног програма језичке политике као саставном делу идентитетске, културне, образовне и васпитне политике у Републици Србији, у многобројним облицима нарушавања чл. 10 Устава Републике Србије и закона о језику и писму, у потискивању ћирилице из службене и јавне употребе, које је готово у завршној фази, у неадекватном месту српског језика и писма у наставним садржајима и њиховој реализацији, у издавачкој делатности и језику медија, у Стратегији научноистраживачког рада у Србији, у недовољној подршци надлежних министарстава лингвистичким научноистраживачким пројектима и научним институцијама, у недовољној и неадекватној заштити језичких и идентитетских права Срба изван Републике Србије и др.

У вези с тим закључено је следеће.

Министарство културе и Министарство просвете Републике Србије требало би да утврде програм језичке политике (у оквиру програма идентитетске, културне и образовне и укупне државне политике), који ће усаглашено водити, имајући у виду потребу очувања јединственог српског језичког простора, као важног елемента јединственог духовног и културног простора, као и потребу заштите српске писане баштине од присвајања.

У оба министарства вођење идентитетске и језичке политике треба да буде јасно персонализовано како би стручњаци, а и сви други грађани, знали коме у вези с тим могу да се обрате и ко је лично одговоран за вођење те политике.

Оба министарства треба да у сарадњи са Министарством правде Републике Србије размотре колико се проблеми у вођењу језичке политике налазе у постојећем језичком законодавству Републике Србије и у примени закона о језику у конкретним случајевима његовог нарушавања.

Министарство правде Републике Србије се позива да направи упоредну анализу језичког законодавства у Србији са језичким законодавством у другим европским земљама. Ако двоазбучност не постоји у другим европским земљама, Министарство правде Републике Србије треба да разради решење по којем би се јасно и недвосмислено афирмисао статус српске ћирилице у Србији и обезбедила примена тог решења у пракси.

Министарство спољних послова требало би да изради и остварује стални програм заштите и унапређивања језичких права Срба у суседним земљама и у дијаспори правовремено и адекватно реагујући на случајеве њиховог нарушавања. Потребно је да се при Влади Републике Србије односно при Министарству просвете формира стручно тело од представника свих катедара за српски језик, Одељења језика и књижевности САНУ, Института за српски језик САНУ, Матице српске и Одбора за стандардизацију српског језика које би водило бригу о лекторатима српског језика у свету. Држава мора планирати у буџету средства за сталну финансијску подршку нашим лекторима у свету.

Надлежна министарства би заједно или понаособ требало да материјално подрже Одбор за стандардизацију српског језика како би систематски обезбеђивао стручну подршку министарствима у вођењу језичке политике.

Надлежна министарства требало би да у питањима вођења језичке политике као дела културне, образовне, васпитне и идентитетске политике, као и развоја језичког законодавства, установе облике сталног контакта и сарадње са водећим лингвистичким установама у Републици Србији и Одбором за стандардизацију српског језика. Ове институције требало би да увек буду спремне на највиши степен сарадње са надлежним министарствима у својој саветодавној улози у вођењу језичке политике, у покретању иницијатива и у стручном припремању предлога и решења у области језичке политике.

Министарство задужено за науку треба да обезбеди материјални статус научних институција из области језика да могу извршавати програмске задатке и бити на услузи држави код решавања свих проблема у вези са језиком и језичком културом. Притом се као приоритетни задатак поставља прелазак на буџетско финансирање Института за српски језик САНУ.

Министарство просвете треба обезбедити континуирано изучавање српског језика на свим нивоима образовања – пре свега увођењем

предмета Српски језик у средње школе, и на све факултете, како би се обезбедила функционална писменост факултетски образованих, а језички необразованих кадрова. То конкретно значи да министарство задужено за образовање треба да направи програм у коме ће српски језик бити обавезан предмет са одговарајућим бројем часова од основне школе до универзитета. Потребно је чинити све да се наставни садржаји из српског језика што је могуће више уједначе на целокупном српском језичком простору.

Министарство за културу и информисање треба да изнађе начин да се у установама које се баве издаваштвом и информисањем обавезно успостави лекторска служба примерена природи њихова посла са потребним бројем стално запослених лектора.

Одељење језика и књижевности САНУ, Одбор за стандардизацију српског језика, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, катедре за српски језик на универзитетима у Републици Србији, као и сва научна и стручна друштва чија је основна делатност неговање српског језика и писма, треба да стално прате стање у области језичке политике у Србији, указују на нерешена питања и предлажу начине њиховог решавања.

Научне скупове под називом *Српски језик и актуелна питања језичке политике* требало би одржавати сваке године.

